

MAGYAR AGRÁR- ÉS
ÉLETTUDOMÁNYI EGYETEM

Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem
Szent István Campus, Gödöllő
Gazdaság-, és Regionális Tudományi Doktori Iskola

A regionális integrációk fejlődésének elmélete és konvergencia hatásuk mérésének gyakorlata

Doktori (PhD) értekezés

SZABÓ Barna

Gödöllő
2021

A doktori iskola

megnevezése: Gazdaság- és Regionális Tudományi Doktori Iskola

tudományága: Regionális tudományok

vezetője: **Prof. Dr. habil. LAKNER Zoltán DSc.**
egyetemi tanár
Gazdaság- és Regionális Tudományi Doktori Iskola

Témavezető: **Prof. Dr. habil. DÁVID Lóránt Dénes PhD.**
(belső) egyetemi tanár
Fenntartható Fejlesztés és Gazdálkodás Intézet
Fenntartható Turizmus Tanszék

Témavezető: **Prof. Dr. CSATH Magdolna DSc.**
(külső) intézetigazgató
Pázmány Péter Katolikus Egyetem

kutatóprofesszor
Nemzeti Közszolgálati Egyetem

A doktori iskola- és a témavezetők jóváhagyó aláírása:

A jelölt a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem Doktori Szabályzatában előírt valamennyi feltételnek eleget tett, a műhelyvita során elhangzott észrevételeket és javaslatokat az értekezés átdolgozásakor figyelembe vette, ezért az értekezés védési eljárásra bocsátható.

A doktori iskola- és a témavezetők jóváhagyó aláírása:

A jelölt a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem Doktori Szabályzatában előírt valamennyi feltételnek eleget tett, a műhelyvita során elhangzott észrevételeket és javaslatokat az értekezés átdolgozásakor figyelembe vette, ezért az értekezés védési eljárásra bocsátható.

Az iskola vezető jóváhagyása

A belső témavezető jóváhagyása

A külső témavezető jóváhagyása

A regionalizmus félútón van aközött, amikor a nemzetállamok már nem életképesek, és a világ még nem kész arra, hogy egységessé váljon.

(Cleveland 1965 In: Simai, 1994:271.)

A nemzet ugyanakkor olyan közösségnek bizonyult, melyhez rendkívül erős az egyén kötődése. Sok ország ezért többre tartja függetlenségét és nemzeti identitását, mint azt az esélyt, hogy egy gazdasági unión belül sikeresebb lehessen.

(Hitiris, 1995:22., Palánkai, 2004:65.)

Úgy gondolom, bármely irányba is haladjon a világgazdaság fejlődése, mindenképp törekednünk szükséges arra, hogy álláspontunkat ne szubjektív érzelmeinkre-, hanem megbízható forrásokból származó tapasztalatokra, és az elérhető legpontosabb mérésekkel alátámasztott tudásra alapozzuk.

TARTALOMJEGYZÉK

JELÖLÉSEK, RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

BEVEZETÉS	1.
A téma aktualitása	1.
Problémafelvetés	2.
CÉLKITŰZÉS	3.
1. IRODALMI ÁTTEKINTÉS	5.
1.1. Fogalmi meghatározások	5.
1.1.1. Világrend	5.
1.1.2. Világgazdaság	8.
1.1.3. Globalizáció	11.
a) A globalizáció hétköznapi megítélése	11.
b) A globalizáció tudományos meghatározásának fejlődéstörténete	13.
c) Globalizáció fogalmának saját szekunder kutatással történő meghatározása	15.
1.1.4. Regionális integráció	19.
a) A regionális integráció definíciójának levezetése az általános-, és gazdasági integráció fogalmából	19.
b) A regionális integráció definíciójának levezetése a globalizáció fogalmából	21.
1.2. A regionális integráció megjelenési formája	22.
1.2.1. A regionális integráció fejlődési lépcsőfokai Balassa Béla munkájában, és azon túl	22.
1.2.2. A regionális integráció típusait meghatározó ismérvek, és azok szintézise	24.
a) Tényezők, szabadságok, termelési tényezők; valamint termékek, és szolgáltatások elhatárolása	24.
b) A regionális integráció fejlődési folyamatának szintézise a négy – vagy több? – szabadság tükrében	26.
1.3. Integrációelméletek, és irányzatok (iskolák)	26.
1.3.1. Integrációelméletek a modellfüggő realizmus, és az értékítélet kontextusában	27.
1.3.2. A regionális integráció fogalma az integrációelméletek általános megállapításai tükrében	29.
1.3.3. Az integrációelméletek egy lehetséges – gazdasági, és a politikai alapokon nyugvó – szempontrendszer szerinti csoportosítása	31.
a) Fontosabb gazdasági, és a politikai alapokon nyugvó integrációelméletek	31.
b) Liberális elméletek	32.
c) Regulációs, szabályozási elméletek	33.
d) Szkeptikus irányzatok	34.
1.3.4. A regionális integráció fejlődésének egyes lépcsőfokait, és a nemzetközi kereskedelmi politikai rezsimeket leíró elméletek	34.
a) Diszkriminatív rendszerek elmélete	35.
b) Egyenlő elbánáson alapuló rendszerek elmélete	36.
c) Preferenciális kereskedelmi rendszerekkel, és preferenciális övezetekkel foglalkozó elméletek	36.
d) Szabadkereskedelmi egyezmény, és szabadkereskedelmi terület elmélete	37.
e) Vámunió-elméletek	39.
f) Közös piac elmélete	42.
g) Egységes piac elmélete	45.
h) Gazdasági, és monetáris unió elmélete	47.

i) A gazdasági-, és monetáris unión túl	56.
j) Politikai unió elmélete	57.
k) Univerzális szabadkereskedelem elmélete	60.
1.3.5. Integrációelméletek összegzése	61.
1.4. Konvergencia, és divergencia a regionális együttműködések során	63.
1.5. Az integráció konvergenciahatásának mérési lehetőségei	65.
1.5.1. Kvantitatív módszerek	65.
a) Tagállami szemléletű mutatók	65.
b) Regionális szemléletű mutatók	68.
c) Globális szemléletű mutatók	69.
1.5.2. Kvalitatív módszerek	70.
1.6. Regionális integrációk a világgazdaságban	70.
1.6.1. Európa integrációjának fejlődése	71.
a) A globalizációs-, és az EU-s integrációs folyamatok kapcsolata	71.
b) Az EU integrációjának fejlődése	71.
c) Európai szubregionális integrációs törekvések	73.
1.6.2. Földünk más regionális integrációinak fejlődése	74.
a) Észak-amerikai Szabadkereskedelmi Egyezmény / Egyesült Államok – Mexikó – Kanada Megállapodás	74.
b) Dél-amerikai Közös Piac	75.
c) Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetsége, illetve az ázsiai és csendes-óceáni térség integrációs törekvései	75.
d) Öböl Menti Együttműködési Tanács	77.
e) Dél-afrikai Vámunió	77.
1.7. Szekunder kutatás eredményeinek összefoglalása, kritikai elemzése	78.
1.7.1. Globális-, és regionális integráció fogalma	78.
1.7.2. Regionális integrációk megjelenési formái, fejlődési lépcsőfokai	78.
1.7.3. Integrációelméletek megállapításai	79.
1.7.4. Konvergencia mérési lehetőségei a regionális integráció tagállamai között	80.
1.7.5. Primer kutatás szakmai megalapozása	81.
2. ANYAG ÉS MÓDSZER	82.
2.1. Kitűzött hipotézisek	82.
2.2. Korlátozó feltételek	83.
2.3. Vizsgált időszak, mutatószámok, és regionális integrációk	84.
2.4. Alkalmazott tudományos kutatási módszerek	86.
2.4.1. Szekunder kutatás módszertana	86.
2.4.2. Primer kutatás általános matematikai-statisztikai módszertana	87.
a) Szóródás vizsgálat	87.
b) Kétváltozós összefüggés vizsgálatok	87.
c) Többváltozós összefüggés vizsgálatok	88.
d) Hiányzó adatok kezelése	88.
2.4.3. Primer kutatás alternatív módszertana	89.
a) Kétváltozós összefüggés vizsgálatokhoz nem elégséges számú adatpontok kezelése	89.
b) Divergencia ugrások kezelése	89.
c) NKLS becslés	90.
2.5. Alkalmazott primer tudományos kutatási módszerekkel szembeni kritikák	92.
2.5.1. Korlátozó feltételekkel szembeni kritikák	92.
2.5.2. Felhasznált mutatószámokkal szembeni kritikák	93.

2.5.3. Felhasznált matematikai-statisztikai módszerekkel szembeni kritikák	94.
a) Idősor-, és divergenciaugrások korrekciója kapcsán tett észrevételek	94.
b) NKLS becslés kapcsán tett észrevételek	94.
2.5.4. Primer kutatás módszertani kritikáinak összegzése	95.
3. EREDMÉNYEK ÉS AZOK MEGBESZÉLÉSE	96.
3.1. H_0 hipotézis-vizsgálat eredményei	96.
3.1.1. Az EU vizsgálatának eredménye	96.
3.1.2. A NAFTA vizsgálatának eredménye	97.
3.1.3. A MERCOSUR vizsgálatának eredménye	98.
3.1.4. Az ASEAN vizsgálatának eredménye	100.
3.1.5. A GCC vizsgálatának eredménye	101.
3.1.6. A SACU vizsgálatának eredménye	102.
3.1.7. H_0 hipotézis-vizsgálat eredményeinek összefoglalása	103.
3.2. H_1 hipotézis-vizsgálat eredményei	104.
3.2.1. Az EU vizsgálatának eredménye	105.
3.2.2. A NAFTA vizsgálatának eredménye	106.
3.2.3. A MERCOSUR vizsgálatának eredménye	107.
3.2.4. Az ASEAN vizsgálatának eredménye	108.
3.2.5. A GCC vizsgálatának eredménye	109.
3.2.6. A SACU vizsgálatának eredménye	110.
3.2.7. H_1 hipotézis-vizsgálat eredményeinek összefoglalása	111.
3.3. H_2 hipotézis-vizsgálat eredményei	112.
3.3.1. H_2 hipotézis vizsgálata egy-egy kiválasztott szabadkereskedelmi egyezmény során	112.
a) H_2 hipotézis vizsgálata az EU integrációjának fejlődése során	112.
b) H_2 hipotézis vizsgálata az ASEAN integrációjának fejlődése során	113.
c) H_2 hipotézis vizsgálata a GCC integrációjának fejlődése során	114.
3.3.2. H_2 hipotézis vizsgálata országcsoportok között	115.
a) H_2 hipotézis vizsgálata országcsoportok között az években kifejezett regionális integráció, és a konvergencia közötti kapcsolatot leíró determinációs együtthatók rangsora alapján	117.
b) H_2 hipotézis vizsgálata országcsoportok között az NKLS becsléssel kifejezett regionális integráció, és a konvergencia közötti kapcsolatot leíró determinációs együtthatók rangsora alapján	118.
3.3.3. H_2 hipotézis-vizsgálat eredményeinek összefoglalása	119.
3.4. H_3 hipotézis-vizsgálat eredményei	119.
3.4.1. KGJM ₀ mutató képzése	120.
3.4.2. KGJM ₁ mutató képzése	120.
3.4.3. H_3 hipotézis vizsgálata a KGJM ₁ mutató segítségével	122.
a) Az EU vizsgálatának eredményei	123.
b) A NAFTA vizsgálatának eredményei	123.
c) A MERCOSUR vizsgálatának eredményei	124.
d) Az ASEAN vizsgálatának eredményei	124.
e) A GCC vizsgálatának eredményei	125.
f) A SACU vizsgálatának eredményei	125.
3.4.4. H_3 hipotézis-vizsgálat eredményeinek összefoglalása	126.
4. KÖVETKEZTETÉSEK ÉS A JAVASLATOK	128.
4.1. Hipotézis-vizsgálat eredményeinek értékelése, következtetések	128.
4.2. Javaslatok, további lehetséges kutatási irányok	131.
4.3. Kifejtett tézisek gyakorlati alkalmazásának lehetőségei	134.

5. ÚJ- ÉS ÚJSZERŰ TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK	135.
5.1. Új- és újszerű tudományos eredmények kutatási területek szerint	135.
5.1.1. Szekunder kutatáson alapuló új-, és újszerű tudományos eredmények	135.
5.1.2. Primer számításoknál alkalmazott alternatív mutatószámok képzéséhez kapcsolható új-, és újszerű tudományos eredmények	139.
5.1.3. Primer kutatáson alapuló új tudományos eredmények	141.
5.2. Tudományos eredmények újdonságtartalmuk szerint	142.
5.2.1. Új tudományos eredmények	142.
5.2.2. Újszerű tudományos eredmények	142.
6. ÖSSZEFOGLALÁS	143.
6.1. Kutatási téma, témaválasztás motivációja, és aktualitása	143.
6.2. Problémafelvetés	143.
6.3. Célkitűzések	143.
6.4. Téma feldolgozása során alkalmazott tudományos módszertan	144.
6.5. Új-, és újszerű tudományos eredmények	144.
6.5.1. Szekunder kutatáson alapuló új-, és újszerű tudományos eredmények	144.
6.5.2. Primer számításoknál alkalmazott alternatív mutatószámok képzéséhez kapcsolható új-, és újszerű tudományos eredmények	147.
6.5.3. Primer kutatáson alapuló új tudományos eredmények	148.
6.6. Következtetések, javaslatok a hipotézis-vizsgálat során	148.
7. SUMMARY	151.
IRODALOMJEGYZÉK	159.
MELLÉKLETEK	170.
M1: Szekunder kutatás során feldolgozott globalizáció-fogalmak	170.
M2: Hipotézis-vizsgálat során számításba vett regionális integrációk, és azok zászói	173.
M3: Hipotézis-vizsgálat során számításba vett regionális integrációk főbb adatai	174.
M4: Doktori értekezésem logikai kapcsolati ábrája	176.
KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	180.

JELÖLÉSEK, RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

[...www.]: Internetes forrás, mely nem tartalmaz oldalszámokat

Aggregált variációs koefficiens: vizsgált mutatók átlagtól való eltérésük relatív szórásának (variációs koefficienseinek) aggregálásával képezett mutatószám

APAC: ázsiai és csendes-óceáni térség

ASEAN: Délkelet-Ázsiai Nemzetek Szövetsége

BAFTA: Balti Szabadkereskedelmi Megállapodást

Benelux államok: Belgium, Luxemburg, és Hollandia

BLNS országok: Botswana, Lesotho, Namíbia, és Sváziföld

BRIC: Brazília, Oroszország, India, és Kína

BRICS: Brazília, Oroszország, India, Kína, és a Dél-afrikai Köztársaság

CEFTA: Közép-európai Szabadkereskedelmi Megállapodás

CMA: Közös Monetáris Térség

C_n: n. számú célkitűzés

CPTPP: Átfogó és Előremutató Csendes-óceáni Partnerség

ECU: Európai Valutaegység

EFTA: Európai Szabad Kereskedelmi Társulás

EGK: Európai Gazdasági Közösség

EGT: Európai Gazdasági Térség

EK: Európai Közösségek

EMS: Európai Monetáris Rendszer

E_n: n. számú eredmény

ENSZ: Egyesült Nemzetek Szervezete

EU: Európai Unió, illetve annak jogelőd szervei (Európai Gazdasági Közösségek, Európai Közösségek)

EU6, EU9, ... EU28, EU27: 6, 9, ...28, 27 tagállamot számláló Európai Gazdasági Közösségek / Európai Közösségek / Európai Unió

EU6/9: EU6, és EU9 tagállamai

EU6-15: EU15 tagállamai, tekintet nélkül arra, hogy az adott évben csatlakoztak-e, vagy sem az EU6/9/10/12 országaihoz.

GATT: Általános Vámtarifá és Kereskedelmi Egyezmény

GCC: Öböl Menti Együttműködési Tanács

GMU: Gazdasági és Monetáris Unió

GSP: preferenciális kereskedelmi rendszer

H_n: n. számú hipotézis

J_n: n. számú javaslat

KGST: Közös Gazdaság Segítség Tanács

MERCOSUR: Dél-amerikai Közös Piac

NAFTA: Észak-amerikai Szabadkereskedelmi Egyezmény

NKLS: nemzetközi kereskedelmi liberalizációs skála

OECD: Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet

OPEC: Kőolaj Exportáló Országok Szervezete

P_n: n. számú problémafelvetés

R²: determinációs együttható, mely két változó közötti összefüggés erősségét méri

RCEP: Regionális Átfogó Gazdasági Partnerségnek

SACU: Dél-afrikai Vámunió

TNC: transznacionális vállalatok

TPP: Transz-csendes-óceáni Partnerség

Triád: EU, Japán, és USA

USA: Amerikai Egyesült Államok

USD: USA dollár

USMCA: Egyesült Államok – Mexikó – Kanada Megállapodás

WTO: Kereskedelmi Világszervezet

BEVEZETÉS

Cleveland [1965 In: Simai, 1994:271.] véleménye szerint a regionalizmus félúton van aközött, amikor a nemzetállamok már nem életképesek, és a világ még nem kész arra, hogy egységessé váljon. Hitiris [1995:22.], és Palánkai [2004:65.] ezzel szemben azt a nézőpontot képviseli, hogy a nemzet olyan közösségnek bizonyult, melyhez rendkívül erős az egyén kötődése. Sok ország ezért többre tartja függetlenségét és nemzeti identitását, mint azt az esélyt, hogy egy szabadkereskedelmi egyezmény keretein belül sikerebb lehessen.

A regionális integrációt e két ellentétes oldalról megközelítő koncepciójáról a magam részéről úgy gondolom, hogy bármely irányba is haladjon a világgazdaság fejlődése, mindenképp törekednünk szükséges arra, hogy álláspontunkat ne szubjektív érzelmeinkre-, hanem megbízható forrásokból származó tapasztalatokra, és az elérhető legpontosabb mérésekkel alátámasztott tudásra alapozzuk. Tény kérdése viszont az – amit Inotai [1989 In: Palánkai, 2011:14.] egyenesen „kopernikuszi fordulatként” aposztrofált – hogy a világgazdaság fejlődése a XX. század második felétől minőségileg új szakaszba lépett, melynek alapját a globális, és regionális dimenziókban is értelmezhető integrációs folyamatok képezik.

Disszertációm témája sem más, mit ennek az összetett, sok oldalról megközelíthető, illetve a tudományos-, és közvéleményt oly gyakran megosztó regionális integrációnak-, illetve annak gazdasági fejlettségi színvonalra gyakorolt kiegyenlítő (konvergencia) hatásának a tölem elvárható leginkább részrehajlás nélkül történő objektív vizsgálata.

A téma aktualitása

A globális, és regionális egybeolvadási folyamatoknak Magyarország sem lehetett külső szemlélője. A „keleti blokk” felbomlását megelőzően a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (közismertebb nevén: KGST); és az Európai Gazdasági Közösség, majd az Európai Közösségek – mely utóbbi kettőt ma Európai Unióként ismerünk – közötti kapcsolatokat a kölcsönös el nem ismerés jellemezte. Magyarország ezzel szemben – elsőként a volt szocialista országok között – már az 1980-as évek elejétől lépéseket tett a nyugati integráció felé, mely eredményeképpen 1988-ban kötötte meg az Európai Közösségekkel az ún. kereskedelmi és együttműködési egyezményt, ami alapján más ipari államokkal – pl. az Amerikai Egyesült Államokkal (USA), és Japánnal – megegyező bánásmódban részesült, kikerülve ezzel a diszkriminatív rezsimből. Nemsokkal később, a KGST 1991-ben bekövetkezett megszűnését követően, volt tagállamai között számos kétoldalú szabadkereskedelmi szerződés jött létre, melyek megkötését részben a korábbi kereskedelmi kapcsolatok szétesése nyomán keletkezett űr kitöltése, részben pedig az EU-hoz történő csatlakozásra való felkészülés motiválta. Az első ilyen megállapodás a Közép-európai Szabadkereskedelmi Megállapodás (CEFTA) volt, ami – történelmi hagyományaira való figyelemmel visegrádi országoknak nevezett – Csehország, Lengyelország, és Szlovákia), Lengyelország, illetve Magyarország között jött létre, és 1993-ban lépett hatályba. Palánkai [2011:63,66-67.] Magyarország hosszú gazdasági-politikai tárgyalások, folyamatok végeredményeként végül 2004. május 1. napjával csatlakozott az EU-hoz, mellyel teljes jogú, aktív résztvevőjévé vált Európa, és a világgazdaság legmeghatározóbb, önkéntes alapokon nyugvó regionális integrációs törekvésének, az Európai Uniónak.

Problémafelvetés

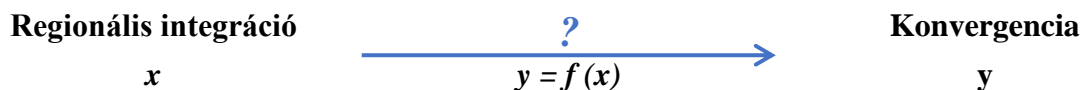
Álláspontom szerint a globális, és regionális integrációs folyamatok vizsgálata kapcsán az alábbi három problémakört (P₀₋₂) érdemes kiemelni, mely dilemmák kapcsán felmerülő kihívások mentén kíséreltem meg disszertációm célkitűzéseit is meghatározni:

- P₀** Mindenekelőtt – mint ahogyan azt a fentiekben Cleveland [1965 In: Simai, 1994:271.], Hitiris [1995:22.], és Palánkai [2004:65.] idézeteiből láthattuk, – a gazdasági egyesülési folyamatok gyakran konkurálnak a nemzeti függetlenséggel, identitással, mivel a döntéshozatal közösségi szintre történő emelése szükségszerűen a tagállamok önrendelkezésének korlátozásához vezet, ami bizonyos fokú kompromisszum hiányában könnyen személetesmódbeli különbséget, szélsőséges esetben törésvonalat eredményezhet az egyes országok/országcsoportok, és a regionális integráció-; valamint a gazdasági racionalitások, és a nemzeti érzelmek között. Nem meglepő tehát, hogy a téma gyakran megosztja a különböző – sok esetben szubjektív alapokon nyugvó – nézeteket, ezért annak tudományos alapon történő feldolgozása nem nélkülözheti a fokozott elfogulatlanságot, és objektivitást.
- P₁** A regionális, és globális integráció szakmai (gazdasági, társadalmi, politikai, kulturális, stb.) szempontok alapján történő vizsgálata sem egyszerű feladat. Ennek talán egyik legfőbb oka az, hogy viszonylag új jelenséggel állunk szemben. A szakirodalmak többsége arról számol be, hogy Theodore Levitt 1983-ban megjelent tanulmányában foglalkozott először tudományos alapon a globális integrációval, [Levitt, 1983:92-102.] azonban annak megjelenése óta sem alakult ki egységesen elfogadott tudományos definíciója, [Cséfalvay, 2004:66.] és mindemellett hiányzik az alapvető jellemzőinek a szisztematikus elemzése is. [Held et al., 2005:1.] A regionális integráció esetében sem más a helyzet, mely Palánkai [2011:14.] álláspontja szerint helyi struktúrája a globális integrációnak, azaz a globalizációnak.
- P₂** A regionális integrációt magyarázó elméletek megállapításaival kapcsolatban is számos probléma vethető fel. A liberális teóriák szerint ugyanis az nem más, mint a nemzeti keretek között kiépült gazdasági egységek, országok egymás közötti egymáshoz való szoros kapcsolódása, munkamegosztása, mely a négy szabadság – az áruk, a szolgáltatások, a tőke és a munkaerő – intenzív áramlásában mutatkozik meg. Amennyiben az integráció önálló, vagy bizonyos fokig önálló nemzetállamok között megy végbe, a regionálisan összetartozó területek között a belföldi gazdasági kapcsolatokhoz hasonló feltételek jönnek létre. [Ausch, 1969:15.] E felfogás tehát a nemzeti piacok összekapcsolását a homogénné, vagy egyenlővé válással – végső soron *konvergenciával* – azonosítják. [Palánkai, 2011:137.] A regulációs, szabályozási elméletek ezzel szemben azt az álláspontot képviselik, hogy a liberális iskolák klasszikus közgazdaságtan tételein alapuló feltételezései nem felelnek meg a valóságnak, mivel a *világban sehol sincsen tökéletesen szabad verseny és szabadkereskedelem*, továbbá az empirikus tapasztalatok is azt támasztják alá, hogy a szabad verseny mindig az erősebb félnek kedvez, *ezért nem mehet végbe a szabadságok, és egyenlőtlenségek konvergenciája sem.* [Losoncz, 2002:9.]

CÉLKITŰZÉS

Az előző pontban ismertetett problémafelvetés kapcsán – mindenekelőtt a fokozott elfogulatlanság, és objektivitás követelményét (P₀) szem előtt tartva – disszertációm alap célkitűzése, mint ahogyan az 1. számú ábra is szemlélteti:

- C₀ A regionális integráció elméletek szekunder- (C_{0/1}), illetve primer (C_{0/2}) kutatással történő – tőlem elvárható minél inkább részrehajlás mentes, és objektív – vizsgálata, melynek keretén belül elsősorban arra kerestem a választ, hogy a regionális integráció milyen hatást gyakorol tagállamainak gazdasági fejlettségi színvonaluk kiegyenlítődéására, konvergenciájára.

1. számú ábra:
Disszertációs célkitűzés (C₀)

Forrás: saját célkitűzés

A téma kifejtése során, az alap célítűzés feldolgozását segítő további – pontosító, részletező – részcélokat tűztem ki. Az első ilyen alegység a vizsgálat tárgyát, illetve annak ismérveit segít megérteni, aminek dolgozatomban kiemelt jelentősége van, hiszen a különböző szakirodalmakból nem tudhatjuk meg, mit is kell pontosan globális integráció alatt értenünk, mivel annak fogalomalkotása még napjainkban is zajlik (P₁). Ennek kiküszöbölése-, és az egységes szemléletmód kialakítása céljából:

- C₁ Kísérletet tettem egy olyan definíció megalkotására, mely egyrészt magában foglalja a globalizáció fogalmának hazai, és nemzetközi szakirodalmakban publikált főbb ismérveit; másrészt, amiből a regionális integráció meghatározása is levezethető; és végül, de nem utolsó sorban a regionális integráció konvergencia hatásának vizsgálata során is „közös nevezőként” szolgálhat.

Az alap célkitűzés azonban, a regionális integráció fogalmának jelen disszertáció kontextusában történő egyértelműsítését követően is véleményem szerint kisebb-nagyobb kiigazításra szorul, hiszen a regionális integrációelméletek gyakran egymásnak ellentmondó következtetésekre jutnak, egyesek konvergencia-, mások – éppen ellenkezőleg – divergencia hatásokat állapítanak meg (P₂). Ahhoz azonban, hogy a különböző elképzelések-, és azok előrejelzéseinek útvesztőjében ne vesszünk el, legfőképp az alábbi témakörök tisztázását tartottam fontosnak:

- C₂ A regionális integrációk különböző megjelenési formáinak, fejlődési lépcsőfokainak, illetve azokat meghatározó tényezőinek a megismerését, esetlegesen ismeretgazdálkodás révén történő bővítését, hiszen az integrációelméletek is javarészt egy-egy permutációjukhoz kapcsolódnak.
- C₃ Az integrációt magyarázó elméletek eklektikus sokaságának csoportosítását, és összehasonlító elemzésük révén egy olyan szemléletmód kialakítását, mely segít szintetizálni a különböző nézőpontok megállapításait.

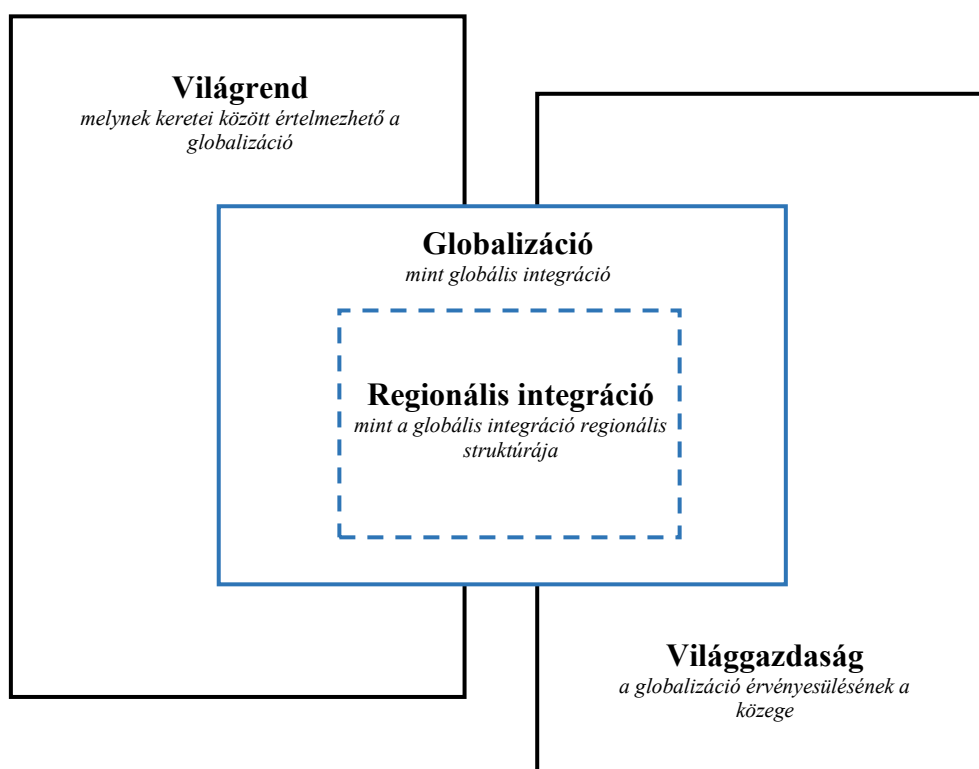
- C₄ A világgazdaságban jelen lévő konvergencia, és divergencia folyamatok feltárását, és mérési lehetőségük tanulmányozását, továbbgondolását.
- C₅ Disszertációm regionális integráció konvergencia hatásának mérésére irányuló primer kutatási részében kitűzött-, és vizsgált hipotézisek (H₀₋₃) szakmai alátámasztását szakirodalmi (szekunder) feldolgozással (C_{5/2}), illetve ezt megelőzően a primer számítások tárgyát képező egyes szabadkereskedelmi egyezmények bemutatását (C_{5/1}).

Fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy disszertációm csak egy – közel sem az egyetlen – nézőpontból közelíti meg a témát, és megállapításai is csak abban az esetben érvényesek, ha elfogadjuk az idézett szakirodalmi források hitelességét, a felhasznált adatok megbízhatóságát, az alkalmazott valamennyi tudományos módszertant, illetve az azok alapján levont következtetéseket. Mindezek mellett véleményem szerint érdemes megfontolni mások – akár a továbbiakban leírtakkal ellentétes – nézeteit is.

1. IRODALMI ÁTTEKINTÉS

1.1. Fogalmi meghatározások

Amennyiben a regionális integráció konvergencia, azaz gazdasági fejlettségkiegyenlítő hatását szeretnénk tanulmányozni, és statisztikai módszerekkel mérni, véleményem szerint elengedhetetlen néhány fogalommal tisztában lenni, illetve azokat elhatárolni egymástól, hiszen – mint ahogyan az alábbiakban is látni fogjuk – a regionális integráció, mint gazdasági jelenség nem ragadható ki a *globalizáció*, a *világgazdaság*, és a *világrend* folyamataiból. Napjainkban egyre szélesebb körben elterjedt nézet szerint ugyanis, a regionális integráció regionális struktúrája a globalizációnak, [Palánkai, 2011:9.] illetve a globalizáció, a világrend keretei között értelmezhető, és érvényesülésének közege a világgazdaság. [Simai, 2000:9-10.] (2. számú ábra)

2. számú ábra:

A világrend, a világgazdaság, a globalizáció, és a regionális integráció fogalmainak az elhatárolása

Forrás: Palánkai [2011], Simai [2000] alapján saját szerkesztés

A fentiekre való tekintettel, ebben a fejezetben a nevezett fogalmakat szeretném bemutatni, elhatárolni egymástól, valamint kísérletet tenni egy a disszertációm során alkalmazott olyan globalizáció definíció kidolgozására, melyből – mindamelllett hogy magában hordozza a tudományos fogalmak főbb ismérveit – a regionális integráció fogalma is levezethető.

1.1.1. Világrend

A világrend – melynek keretei között értelmezhető Simai [2000:9-10.] álláspontja szerint a globalizáció folyamatai – fogalma, egy manapság nagyon sokféle értelemben használt kifejezés a

legváltozatosabb kérdéskörök tekintetében, melynek általános jelentése a világ valamiféle megfoghatatlan és csak részben intézményesült, összetett „rendjét”, szabályrendszerét foglalja magában. [Farkas, 2015:123.] A világrénd fogalma alatt pl. Simai [2003:41.] a nemzetközi gazdasági rendszer, – másnéven világgazdaság – a nemzetközi politikai rendszer, és a globális ökológiai rendszer kölcsönhatásos, és konfliktusos összességét érti. Schiffner [2005:3.] véleménye szerint a világrénd nem más, mint az államok kölcsönös alkalmazkodásának és kompromisszumkésztségének, a létező és megfigyelhető magatartási szabályainak jelensége, mely akkor jön létre, ha az országok egymással rendszeres kapcsolatban állnak megőrizve szuverenitásukat. Ezt a rendet azonban veszélyezteti, ha egy ország magához ragadja az ún. hegemoniát, vagyis azt a képességet, mely meghatározza, vagy nagyban befolyásolja azokat a szabályokat, és megállapodásokat, melyek alapján a nemzetközi politikai, és gazdasági kapcsolatok végbe mennek.

Azt a koncepciót, amit ma világréndnek nevezünk, 1648-ban, a németországi Vesztfáliai tartományban rendezett békekonzferencián vetették fel először, mely tanácskozás zárta le, a vallási konfliktusok, és politikai válságok hatására kitört, Közép-Európa lakosságának csaknem egynegyedének pusztulásához vezető harminc éves háborút (1618-1648). Európában ugyanis ekkorra alakultak ki olyan erőviszonyok az államok között, – ami végső soron a háború elhúzódásához vezetett, és napjaink világréndjének is alapelemévé vált – hogy egyik politikai fél sem volt képes legyőzni az összes többit. A békekonzferencián a felek ennek megfelelően, számos olyan megállapodást kötöttek, melynek célja a további vérontás megelőzése volt. A vesztfáliai világrénd tehát – modern, globális szemlélet alapján – voltaképp arra törekedett, hogy visszaszorítsa a világ anarchikus jelenségeit a nemzetközi jogi és szervezeti struktúrájának egy olyan kiterjedt hálózatával, mely előmozdítja a nyílt kereskedelem és egy stabil nemzetközi pénzügyi rendszer kialakulását, továbbá rögzíti a nemzetközi konfliktusok rendezésének alapelveit. Az államoknak ez a rendszere immár kiterjedhet minden kultúrára és régióra, és nagyrészt függetlenek az egyes országok saját értékrendszerétől. A részt vevő tárgyalófelek természetesen ekkor még nem tudhatták, hogy ezzel egy globálisan alkalmazható szemléletmód alapjait fektetik le. Tekintettel arra, hogy az 1600-as évek technológiája, illetve különböző vallási, és nagyhatalmi érdekellentétek nem tették lehetővé az egységes világréndszer működését, ezért az államok ilyenfajta struktúrájának a létrehozására egyelőre csak regionális szinten volt elvi lehetőség. [Kissinger, 2016:10-15.]

A megelőző időszak szuverenitást nélkülöző rendjét felváltó vesztfáliai egyensúly politikáját mégis számos esetben tették próbára az európai/globalis hegemoniára törekvő nagyhatalmak, mely törekvések közül – a teljesség igénye nélkül – a spanyol örökösödési háborút- (1701-1714), Napóleon birodalmi törekvéseit- (1799-1815), az abszolút monarchiákkal szembezálló nemzeti mozgalmakat- (1848-1849), valamint a két világháborút (1914-1918, 1939-1945) érdemes megemlíteni. [Schiffner, 2005:7-30.]

Amennyiben a vesztfáliai békét követő, hatalmi kiegyensúlyozatlanság miatt bekövetkező eseményeket az európai integráció fejlődéstörténetének kontextusában vizsgáljuk, mindenekelőtt a napóleoni háborúkat fontos kiemelni. Napóleon ugyanis – *ekkor még nem demokratikus eszközökkel*, hanem katonai erőfölénnyel – egy Európát magába foglaló birodalmat szeretett volna létrehozni, és megszerezni ebben a vezető szerepet. Az erre irányuló háborús törekvésével – mely a 30 éves háborút idéző vérontással járt – nyugat-, és közép-európai kulcsfontosságú területeket csatolt Franciaországhoz, illetve ún. „csatlós” államokat hozott létre, melyeket többnyire rokonai kormányozták. A francia befolyástól független, egyesített hadseregek azonban – hogy érvényt szerezzenek a vesztfáliai békeszerződés elveinek – 1813-ban, a lipcei „népek csatájában” először-, és mint később kiderült döntő vereséget mértek Napóleonra. [Kissinger, 2016:54-55.] Mindezek ellenére – mint az köztudott – a napóleoni háborúk után sem valósulhatott meg tartós nagyhatalmi egyensúly. Leginkább volt ez igaz az I. világháborúban – a globális gyarmati-, és érdekeltségi

rendszer újrafelosztása kapcsán – szembenálló ún. központi¹, és antant² hatalmakra; valamint annak folyományaként – revansaként – a II. világháborúban kiteljesedő szövetségesek³, és tengelyhatalmak⁴ közötti ellentétekre.

Napjaink globális világrendjét meghatározó lényeges események, a II. világháborúig nyúlnak vissza, ami a szövetséges hatalmak – Amerikai Egyesült Államok (továbbiakban: USA), Szovjetunió, Egyesült Királyság, valamint Franciaország – győzelmével zárult, és egy ún. *bipoláris* struktúrához vezetett. A győztes hatalmak közül ugyanis az Egyesült Királyság, és Franciaország háborús veszteségeik, valamint gyarmati rendszerük összeomlása miatt gazdaságilag megrendültek, az USA, és a Szovjetunió viszont szuperhatalmakká váltak. Az USA a Marshall-segéllyel-, és annak szétesztására létrehozott Európai Gazdasági Együttműködés Szervezetével (OEEC) nyújtott gazdasági támogatást az érdekszférájába tartozó nyugati országoknak (illetve Jugoszláviának) a háború utáni újrakezdés megkönnyítése érdekében. Szovjetunió a Közös Gazdaság Segítség Tanács (továbbiakban: KGST) keretén belül valósította meg a gazdasági együttműködést a „keleti blokk” országai között, szuverenitásuk jelentős korlátozása mellett. E két pólus szembenállását megtestesítő ún. hidegháborúnak a Szovjetunió felbomlása vetett véget 1991-ben. [Kurya, 2014:2-5.]

Dolgozatom témáját szem előtt tartva fontos kiemelni, hogy Szovjetunió megszűnését követő körülbelül másfél évtized elteltével az USA egyeduralkodó szerepe megrendült – többek között – az Európai Unió (továbbiakban: EU) és Japán javára. A II. világháborút követően „megsebzett” Európában az egység gondolata egyre népszerűbbé vált, hiszen sokan ebben látták azt, hogy az USA-val, és a Szovjetunióval szemben Európa visszanyerheti régi nemzetközi befolyását. [Kurya, 2014:5-8.] Ennek előfutáraként – illetve a Franciaország, és Németország/Német Szövetségi Köztársaság (továbbiakban: Németország) közötti hatalmi érdekellentétek csökkentése céljából – Olaszországgal, Belgiummal, Luxemburggal, és Hollandiával (továbbiakban: Benelux államok) közös szén-, és acélpiacon létrehozásáról határoztak (Európai Szén és Acélközösség), mely 1952-től lehetővé tette a nyersanyagok, és termékek közös ellenőrzését, tervezését, és kiaknázását. [Czuczai et al. ed., 1997:4] A szóban forgó államok, az ún. „hatok” további gazdasági együttműködésben állapodtak meg 1957-ben a Római szerződés aláírásával létrehozott Európai Gazdasági Közösség (továbbiakban: EGK) keretein belül, amit 1967-től Európai Közösségekként- (továbbiakban: EK), majd 1993-tól EU-ként ismerünk. A II. világháború veszteseként kikerülő Japán is meghatározó piaci és gazdasági hatalommá vált. Japán ezt elsősorban az USA-ból beáramló tőkének köszönhette. A XXI. századra tehát az USA mellett az EU, és Japán is számottevő szereplőivé váltak a világrendnek, melyre való tekintettel e három centrumra gyakran „*Triád*”-nak is hivatkoznak. [Kurya, 2014:5-8.]

A fent nevezett három pólus – Triád – mellett érdemes figyelmet fordítani a Kőolaj Exportáló Országok Szervezetére (OPEC), illetve napjaink egyik legtöbb vitát, kérdést, és érdeklődést kiváltó szerveződésére az ún. BRIC, vagy BRICS országokra is. A BRIC mozaikszót – melyet a résztvevő országok angol neveiknek kezdőbetűiből képeznek – először egy Jim O’ Nelli közgazdász használta 2001-ben publikált elemzésében, melyben felhívta a figyelmet a négy regionálisan ugyan elkülönülő, de feltörekvő ország: Brazília, Oroszország, India, és Kína jelentőségére. A négy ország külügyminiszterei, 2009. június 16. napján tartották meg első hivatalos csúcstalálkozójukat Jekatyerinburgban. A politikai szervezet fő deklarált célkitűzése, egy demokratizáltabb, nemzetközi jogon, egyenlőségen, kölcsönös tiszteleten és együttműködésen alapuló nemzetközi közösség elérése. A BRIC országok közösségéhez 2010.-ben Dél-afrikai Köztársaság is csatlakozott (BRICS). Könnyű tehát belátni, hogy a XX. század második felében USA, és Szovjetunió által dominált bipoláris világrendet követően – Szovjetunió felbomlása során bekövetkezett átmeneti monopoláris időszakot leszámítva – a XXI. század elejétől egy ún. *multipoláris* struktúra körvonala látszódnak kirajzolódni, mindenekelőtt a Triád (EU, Japán,

¹ Német Császárság, Osztrák-Magyar Monarchia, Oszmán Birodalom, Bulgária

² Egyesült Királyság, Franciaország, Oroszország

³ Amerikai Egyesült Államok, Szovjetunió, Egyesült Királyság, Franciaország

⁴ Németország, Olaszország, Japán

USA), és a BRICS országok vezényletével. [Bernath, 2011:1,9-10.] A 1.6.2.c) fejezet második részében bemutatásra kerülő ázsiai és csendes-óceáni térségben napjainkban zajló integrációs törekvések is várhatóan színesíteni fogják a fentiekben felvázolt „polarizációs térképet”.

1.1.2. Világgazdaság

Míg az előző fejezetben ismertetett világrend elsősorban politikai, nemzetközi kapcsolati, biztonság-, és védelemtudományi kategória, addig a világgazdaság – mely Simai [2000:9-10.] álláspontja szerint a globalizációs folyamatok érvényesülésüknek közege – gazdaságtudományi, társadalomtudományi fogalom. [Farkas, 2015:127.,129.]

Egy lehetséges meghatározás alapján a világgazdaság nem más, mint a nemzetállamok közötti gazdasági kapcsolatok összessége, azonban mind földrajzi, mind tartalmi értelemben folyamatosan változik, gazdagodik. [Losoncz, 2007:7.] Félrevezetőek lehetnek ezért azok a fogalmak, melyek szerint egyszerűen az országok közötti kapcsolatok struktúrája volna, hiszen a világgazdaságnak, mint szerves rendszernek a mozgástörvényei nem vezethetők le maradéktalanul a nemzetgazdaságok törvényszerűségiből, [Szentés, 2009:19.] ugyanis földrajzi értelemben új államok megjelenésével, és a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódásával bővül. Tartalmi értelemben a világgazdaság fogalma azzal gazdagodik, hogy a nemzetközi munkamegosztásnak folyamatosan több, az árucserére szorító hagyományos külkereskedelmen túlmutató régi-új formája jelenik meg és terjed el. Ilyen pl. a szolgáltatások és a szellemi tulajdonjogok nemzetközi forgalma, a termelési tényezők országok közötti áramlása, és a műszaki-tudományos együttműködés. A világgazdaság ennek megfelelően jelenleg lényegében egy világméretű szolgáltatás-, tőke-, és munkaerőpiac, melyek integráltsága, illetve szabályozási értelemben vett nyitottsága ugyan földrajzi értelemben és az egyes összetevőket tekintve eltér egymástól, de tendenciájában erősödik. Az áru-, szolgáltatás-, és tényezőáramlások növekedésével erősödött, illetve erősödik az egyes nemzetgazdaságok közötti kölcsönös függőség, ezáltal államok feletti viszonyok jönnek létre, illetve erősödnek. E kölcsönös függési viszonyok leírására, és bemutatására alkalmas a globalizáció fogalma. [Losoncz 2007:7-8.] A globalizáció, illetve az integráció Esze et al. [2009:17.] álláspontja alapján is jellemzői a világgazdaságnak.

A világgazdaság kialakulásának kezdete a XV. századra, a földrajzi felfedezések és korai gyarmatosok korszakára tehető. Fejlődése többek között a globális méretű gazdasági kapcsolatok fokozatos bővülésének-, időszakos összeütközésének az integráció, és dezintegráció ellentétes tendenciáinak-, a részek közötti viszonyok átrendeződéseinek, tartalmi változásainak és a pozíciók újraelosztásának-, a felzárkózások és lemaradások sorozatának, illetve feltételeinek a története. A világgazdasági változások mozgató ereje többnyire a technikai fejlődés, a tudomány és technológia egy-egy „forradalma” volt, mely új dinamikus gazdasági ágazatokat hozott létre, megteremtve ezzel az egyes országok számára a felzárkózás, illetve az élre törés lehetőségét, mely során az erőviszonyok, a nemzetközi kapcsolatok súlypontjai – más néven a világgazdasági gravitációs centrumok – is módosultak. [Szentés, 2009:20.]

A világgazdaság történelmi fejlődése során napjainkra – az 1.1.1. fejezetben ismertetett hatások következtében – három gravitációs centrum jött létre: az USA, az EU, és Japán. E három erőközpont köré nagyszámú ország kapcsolódik szoros gazdasági kötéssel. E képet azonban mindinkább árnyalják a már említett BRICS-, és az OPEC országai, [Losoncz, 2007:10.,13.] továbbá az 1.6.2.c) fejezet második részében bemutatásra kerülő ázsiai és csendes-óceáni térségben zajló integrációs törekvések.

Az OPEC országok alatt, azokat az államokat kell érteni, melyek tagjai az Organisation of Petroleum Exporting Countries-nek, vagyis a Kőolaj Exportáló Országok Szervezetének, melyet 1960-ban hozta létre öt alapító ország: Irak, Irán Kuvait, Szaúd-Arábia, és Venezuela. A szervezethez 1961-ben Katar, 1962-ben Indonézia-, és Líbia-, 1967-ben az Egyesült Arab Emírségek, 1969-ben Algéria, 1971-ben Nigéria, 1973-ban Ecuador, 1975-ben Gabon, 2007-ben Angola, 2017-ben az Egyenlítői-Guinea, és 2018-ban a Kongói Köztársaság csatlakozott. Ecuador 1992-től 2007-ig felfüggesztette a tagságát, majd 2020-ban kilépett, akárcsak Gabon 1995-ben

(2016-ban azonban újra csatlakozott a közösséghez). Indonézia 2009-től 2016-ig-, majd 2016-tól ismét felfüggesztette a tagságát. Katar 2019-ben hagyta el a szervezetet. Az OPEC tehát e sorok írásakor 13 aktív tagállammal rendelkezik. [OPEC, 2021:www.]

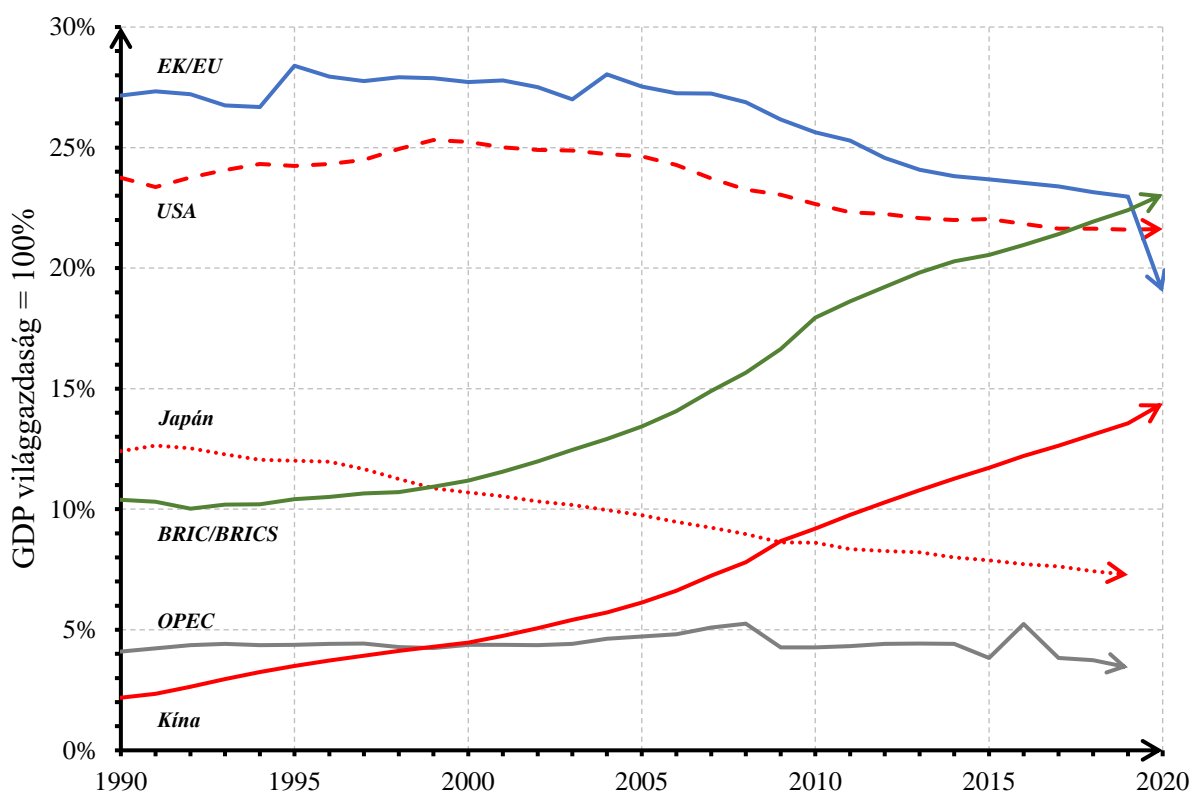
Az OPEC – valamint az azon kívüli nagyobb kőolajtermelő országok – jelentőségét abban kell keresni, hogy a világgazdasági növekedést nagymértékben befolyásolja a késztermékekbe beépülő energiahordozók, és nyersanyagok árainak alakulása. Az egyes államok gazdasági növekedését is kiemelkedő mértékben befolyásolja az energiahordozókon belül a kőolajhoz való hozzáférés feltételrendszere, és a kőolaj, mint energiahordozó és vegyipari alapanyag felhasználásának hatékonysága. A kőolaj e tekintetben különleges áru, hiszen árát jelentős mértékben határozzák meg a gazdaságon kívüli – pl. politikai, katonai, pszichológiai – tényezők. [Losoncz, 2007:16-17.]

A BRICS államok ezzel szemben az 1990-es, és 2000-es években bekövetkezett ugrásszerű gazdasági növekedési ütemükkel tűntek ki, melyet a 2008. évi gazdasági világválság is csak kismértékben befolyásolt. Ezeknek a nemzetgazdaságoknak a fellendülésének okát egyrészt a külföldi vállalatok termelőberuházásaiban-, másrészt Kína sajátos állami beavatkozásra épülő piacgazdaságának fejlődésében, India példa nélküli gazdasági erősödésében, illetve a latin-amerikai országok fogyasztásösztönző gazdasági politikájában kell keresni. [Farkas, 2013:676.]

A multipoláris világrend lenyomata jól megfigyelhető a Világbank által közzétett, 2010. évi USD-ban számított GDP mutatók alapján is (3. számú ábra), azonban a gravitációs centrumok tekintetében jelentős elmozdulásokat tapasztalhatunk a bipoláris rendszer felbomlását követően az elmúlt három évtizedben az alábbiak szerint:

- Az EK/EU – megelőzve az USA-t – rendelkezett legnagyobb részaránnyal világgazdaság GDP-jéből 1990-től 2019-ig (1990-ben 27%, 2019-ben 23%), 2020-ban azonban egy jelentős (4%-os) csökkenés következett be, ami következtében az EU vezető szerepe megszűnt. Ennek legfőbb okát véleményem szerint – az EU teljes GDP-jének kb. 15%-át adó – Egyesült Királyság közösségből történő kilépésében kell keresnünk. Fontosnak tartom kiemelni, hogy a „Brexit” hatásához viszonyítva jóval kisebb (mindössze 1%-os) mértékű GDP elmozdulást (növekedést) láthatunk 2004-ben tíz – az EU átlagához képest – lényegesen alacsonyabb gazdasági potenciálú tagállam csatlakozásakor.
- Az USA világgazdaság GDP-jének körülbelül egynegyedét teszi ki. Míg 1990-ben ez az arány 24% volt, addig 2020-ra – megelőzve ugyan az EU-t – 22%-ra csökkent.
- Japán világgazdaság GDP-jéből való 12%-os – az EK, és USA átlagához képest 49%-os – részesedése 1990-ben meghatározónak mondhattuk a gravitációs központban, azonban ez az arány 2019-re 7%-ra – EK, és USA átlagához viszonyítva 33%-ra – csökkent. (2020. év tekintetében a Világbank nem közölt adatokat Japán GDP-jéről)
- A BRIC/BRICS országainak kirobbanó gazdasági fejlődésük okozta a legnagyobb változást a világrendben. A BRIC a világgazdaság teljes GDP-jéből még csak 10%-ban részesedtek 1990-ben, 2020-ra azonban – megelőzve az EU-t, és az USA-t – ez az arány 23%-ra növekedett.
- Kína esete különösen figyelemreméltó a BRIC/BRICS országcsoporton belül, ugyanis annak gazdasági növekedését mindinkább meghatározni képes. Kína részesedése a BRIC GDP-jéből 1990-ben még csak 21% volt, napjainkra azonban már eléri 62%-ot. Kína részaránya a világgazdaság teljes kibocsátásából így – megelőzve Japánt – 2%-ról 14%-ra – az EK/EU/USA átlagához viszonyítva 9%-ról 71%-ra – növekedett. Figyelemmel továbbá arra, hogy a 2019. év végén kirobbanó – és e sorok írásakor is még kisebb-nagyobb hullámokban zajló új koronavírus – világválság hatásai sokkal kevésbé érintette ezt az országot másokénál, e növekvő tendencia a jövőben is várható.
- Az OPEC tagállamai esetében – mint, ahogyan a fentiekben már szóba került – gravitációs központban betöltött szerepük elsősorban nem gazdasági potenciáljukban, hanem a világgazdasági növekedést nagymértékben meghatározó stratégiai fontosságú energiahordozók kitermelésére-, kereskedelmükre-, és áraik alakítására gyakorolt befolyásukban rejlik. Mindazonáltal a világgazdaság GDP-jéből való részesedésük sem csekély, átlagosan – kisebb-

nagyobb kilengésektől eltekintve – 4% körül alakult 1990-től 2019-ig. (2020. év tekintetében a Világbank nem közölt teljeskörűen adatokat az OPEC vonatkozásában.)

3. számú ábra:

A világgazdaság gravitációs centrumainak alakulása,
2010. évi USD-ban számított GDP alapján, 1990-től 2020-ig

Forrás: Világbank [2021] adatai alapján saját számítás

A Világbank GDP adatai alapján tehát az 1990-es évek elején kialakult világrend világgazdaságának gravitációs központjai között a Triád (elsősorban Japán) szerepének csökkenése-, és ezzel párhuzamosan a BRICS országok élén Kínával történő kibővülése körvonalazódik napjainkra. A fentiekben vizsgált országsoportok/országok (EK/EU, USA, Japán, BRIC/BRICS, OPEC) gravitációs erejüket mi sem szemlélteti jobban annál, minthogy GDP-jük összességében meghaladta a világgazdaság teljes kibocsátásának a háromnegyedét (78%) 2019-ben, holott nemzetgazdaságainak száma (48) ekkor alig egynegyedét (24,9%) tette ki az ENSZ 193 tagállamának. ENSZ [2020:www.]

Gazdasági tapasztalatok alapján a gravitációs centrumokhoz való felzárkózás tekintetében ún. feltételes konvergencia érvényesül, ami egyrészt azt jelenti, hogy nincs korreláció a fejlettségi szint és a gazdasági növekedés üteme között, vagyis nem igaz az az állítás, hogy minél alacsonyabb egy ország általános fejlettségi szintje, annál gyorsabb a növekedési üteme. Konvergencia a fejlett, és a közepesen fejlett országok között mérhető. [Erdős, 2004:389-414.,530-559.] A feltételes konvergencia másrészt azt jelenti, hogy a kevésbé fejlett országok csak akkor közelednek a gazdasági erőközpontok országaihoz, ha intézményi, és gazdasági kultúrájuk alapján sincsenek messze tőlük, illetve tartanak irányukban. [Barro, 2005 In: Losoncz, 2007:11.]

1.1.3. Globalizáció

A világgazdaság fejlődése a XX. század második felétől minőségileg új szakaszba lépett, melynek alapját a globális, és regionális dimenziókban is értelmezhető integrációs folyamatok képezik. A globalizálódó világgazdaság változásai hatására a hagyományos közgazdasági kategóriák tartalma, működési törvényszerűségei, és mechanizmusai módosulnak, olyannyira, hogy „kopernikuszi fordulatról” beszélhetünk, Inotai [1989 In: Palánkai, 2011:14.] ugyanis a változások hatására e folyamatokat leginkább kölcsönös függéssel, a források és a piacok globalizálódásával, a transznacionális vállalati együttműködés kibővülésével és az ökonómiai kapcsolatok globális intézményi szabályozására tett kísérletekkel lehet leírni. Az új gazdasági struktúrák lehetőséget, és egyben kihívásokat jelentenek az egyes országok számára, hiszen a fejlettségük is szorosan, és kölcsönösen függ a globális világgazdaságba történő integrációtól. [Palánkai 2011:13-14.]

Figyelemmel arra, hogy napjainkban egyre szélesebb körben elterjedt nézet szerint a regionális integráció regionális struktúrája a globalizációnak, [Palánkai, 2011:9.] a regionális integráció konvergencia hatásának vizsgálatakor nem tekinthetünk el a globalizáció fogalmának tisztázásától, ami nem könnyű feladat, hiszen – mivel viszonylag új jelenséggel állunk szemben – mindenki által elfogadott tudományos definiálása még napjainkra sem zárult le. [Cséfalvay, 2004:66.] Tovább árnyalja a képet az a körülmény, hogy hétköznapi megítélése lényegesen különbözik tudományos meghatározásaitól. Ez persze nem jelentette akadályát annak, hogy a globalizáció a média, és a közvélemény egyik központi témájává ne váljék, sőt a hétköznapi fogalmi hiányosságai ahhoz is hozzájárulhattak, hogy ez a téma vitatémává alakuljon.

A fentiekre való tekintettel, e fejezetben a globalizáció főbb hétköznapi, és tudományos meghatározásainak, fejlődéstörténetüknek, és irányzatainak ismertetésén túl kísérletet szeretnék tenni egy olyan definíció kialakítására, mely magában hordozza a tudományos fogalmak főbb ismérveit – mindenekelőtt a földrajzi helyek szerepének átértékelését, az integrációs szemléletet, valamint a komplexitást – és amely definícióként alkalmazható a regionális integráció konvergencia hatásának vizsgálata során is.

a) A globalizáció hétköznapi megítélése

Habár egyes források – mint pl. Orbán [n.a.:www.] – alapján a globalizáció fogalma először egy 1961-ben publikált angol nyelvű lexikonban jelent meg, a szakirodalmak többsége ennek ellenére arról számol be, hogy Theodore Levitt 1983-ban megjelent tanulmányában foglalkozott elsőként tudományos alapon a jelenséggel. Levitt [1983:92-102.] álláspontja alapján ugyanis sok vállalatnak el kellene hanyagolnia a túlzottan kicsi regionális, és nemzeti különbségeket, és úgy kellene működnie, mintha a világ egy nagy – globális – piac lenne.⁵

A széles körben elterjedt globalizációt leíró fogalmak – ellentétben Levitt 1983-as publikációjával – javarészt nem tudományos igénnyel készültek, a hétköznapi tapasztalatok leírását fogalmazzák meg. Közös jellemzőjük, hogy többnyire egyetlen – elfogult – szemszögből ragadják meg a jelenséget, és nem nyújtanak új kereteket a folyamatok megértéséhez, mindössze a korábbi – már meghatározott – jelenségek folytatásaként értelmezik a globalizációt azzal, hogy a kiragadott jelenség napjainkban felgyorsulva, nagyobb léptékben zajlik. [Cséfalvay, 2004:15.]

Scholte [2002:8-13.] négy hétköznapi fogalomcsoportot azonosított be, melyek szerint a globalizáció:

---

⁵ A fenti állítás sok vitát váltott ki – elsősorban a marketing szakterületen belül – de a globalizáció előre jelzésével foglalkozó kutatók szerint a jövőben mégis ennek az elméletnek megfelelő variációi fogják uralni a nemzetközi piacokat. Ugyan még napjainkban sem beszélhetünk globális fogyasztói társadalomról, azonban az elmúlt évtizedekben a határok között megnövekvő mobilitás, és elektronikus kommunikáció következtében a fogyasztói társadalomban – elsősorban a fogyasztói értékekben – bizonyos konvergencia következett be. [Sasné, 2004:1-2.]

1. *a világ nemzetköziesedésének felgyorsulása, elmélyülése,*
2. *a szabad piacgazdaság világméretű terjedése,*
3. *a piac univerzalizálódása és kulturális homogenizálódása, valamint*
4. *westernizáció, azaz a nyugati, főleg az USA érték-, és éltmódmintáinak – akár erőszakosan is – történő terjesztése és terjedése.*

A fent nevezett négy fogalom alkalmazása Scholte [2002:13.] szerint zsákutcába vezet, mivel ezekre a koncepciókra épülő meghatározások nem adnak olyan új látásmódot, és hozzáadott értéket, melyet ne lehetne leírni a már létező fogalmakkal. Ha tehát a globalizációt összekeverjük olyan fogalmakkal, mint a nemzetköziesedés, liberalizáció, univerzalizáció, vagy westernizáció, akkor le kell mondanunk arról, hogy a jelenséget teljes egészében megérthessük, és arról is, hogy e kérdésben érdemben állást tudjunk foglalni.

A globalizáció Scholte [2002:13.] által kiemelt négy legfontosabb jellemzői mellett ötödikként érdemes említést tenni az ún. washingtoni konszenzusról, mely tanulmány kidolgozója John Williams egyesültállamokbeli közgazdász 1989-ben tíz pontban foglalta össze azokat a gazdaságpolitikai elemeket, melyeket a válság sújtotta eladósodott fejlődő országoknak – esősorban a latin amerikai államoknak, de más, pl. a rendszerváltás utáni volt szocialista országoknak is – követni kellene, és melyekkel az ún. bretton woods-i szervezetek – a Nemzetközi Valutaalap (IMF), a Világbank, és az Egyesült Államok Pénzügyminisztériuma – is többé-kevésbé egyetértenek. A listát alkotó reformok a makrogazdasági fegyverre, illetve a piacgazdaság-, és a világra való nyitottságára fókuszáltak. Sokak számára ezért ez szinonimájává vált a neoliberalizmusnak. Habár eredeti megfogalmazása, és mai értelmezése közé nehezen lehetne egyenlőségjelet tenni [Jordán, 2010:63-64,67.] a washingtoni konszenzusra mégis napjainkban lényegében „intellektuális terméként” tekintenek a közgazdaságtanban, illetve a globalizációt támogató szabályegyettest látják benne, mely többek között kedvez a szabadkereskedelmi egyezmények létrejöttének is. [Benczes, 2016:3,17.]

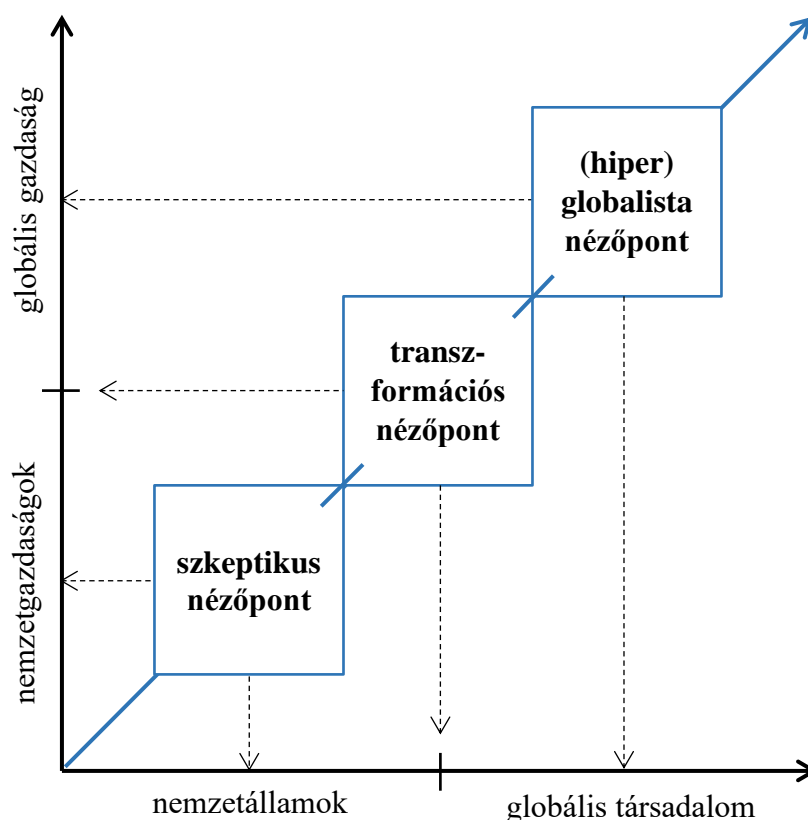
Held et al. [1999:271-273.] a globalizáció hétköznapi fogalmának meghatározásakor nem a jelenben zajló folyamatokból indult ki, mint ahogyan Scholte tette, hanem annak jövőjére helyezte a hangsúlyt. Véleménye szerint a gazdaság, és társadalom nyitottságára fókuszálva, az alábbi három csoportba sorolható a globalizáció hétköznapi fogalma, és az arról folytatott viták (4. számú ábra):

1. *Globalista, vagy hiper globalista* nézőpont szerint a globalizáció egy olyan gyökeresen új és radikális változássorozat, mely idővel az egész világot átfogó, globális társadalom, és gazdaság kialakulásához vezet.
2. *Szkeptikus nézőpontot* szerint a globalizáció csupán egyetlen állomása – a sok közül – az emberiség történelmének. Nem biztos az, hogy a globalizáció menete a most elkezdett irányban halad tovább a nemzetállamok, nemzetgazdaságok egyre növekvő reakciói miatt.
3. *Transzformációs nézőpont* közvetítő álláspontot képvisel a fenti két koncepció között. Az irányzat szerint a globalizáció változások, transzformációk egész sorát hozza magával, melyek új feltételrendszert teremtenek a nemzetállamok, és nemzetgazdaságok számára, ezért valamennyi szereplő számára új szerepek kialakítása válik szükségessé.

Habár a globalizáció hétköznapi fogalmai minden bizonnyal az elmúlt, és az elkövetkezendő évek egyik leggyakrabban használt definíciói, a fent ismertetettek alapján könnyen belátható, hogy egyoldalú megközelítésük miatt visszaélésekre, félrevezetésekre, és parttalan vitákra adhat okot. [Beck, 1997:26.]

Álláspontom szerint is, a globalizációval kapcsolatos nézeteket, és vitákat csak abban az esetben lehet beskatulyázni olyan kategóriákba, hogy valaki globalizáció párti (globalista), vagy ellenzi azt (szkeptikus), ha annak valamely tulajdonságát önkényesen kiemeli, és vizsgálódásának, vitájának középpontjába helyezi. A globalizáció azonban – mint ahogyan a továbbiakban látni fogjuk – olyannyira bonyolult és összetett jelenség, hogy tudományos definíciójának

meghatározása még napjainkban sem zárult le. Mindezek ellenére ténykérdése, hogy a jelenség létezik – Csath [2008:7.] szerint: „csinálják” – és a XX. század közepétől végbemenő gazdasági, társadalmi, technikai fejlődés szükségszerű következménye. Értelmetlen dolog tehát ex cathedra módon kijelenteni, hogy a globalizáció kedvező, vagy kedvezőtlen jelenség, annál inkább válhat szükségessé pozitív, és negatív hatásainak tudományos alaposággal történő meghatározása, azok befolyásolására tett törekvések (pl. nemzetközi intézmények létrehozása) értékelése, annak vizsgálata érdekében, hogy egy adott nemzetállam a globalizáció által biztosított lehetőségeit minél nagyobb mértékben tudja kihasználni, illetve negatív hatásait képes legyen kezelni, mérsékelni, vagy elkerülni. Csath [2001:43.] álláspontja aszerint is bármelyik vélemény áll hozzánk közel, nem mondhatunk le arról, hogy a jelenlegi helyzetet és a várható eseményeket elemezzük, a problémák okait megvizsgáljuk, és jövőbeli bekövetkezésüket megakadályozzuk.

4. számú ábra:

A globalizációval kapcsolatos viták alapvető álláspontjai

Forrás: Held et al. [1999]

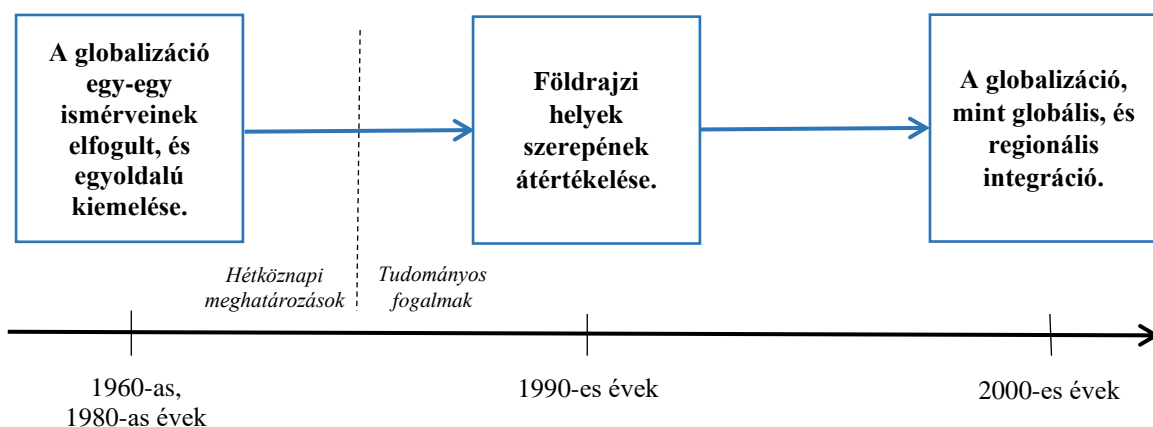
b) A globalizáció tudományos meghatározásának fejlődéstörténete

A fentiekben láthattuk, hogy a globalizáció hétköznapi fogalmi meghatározásai egyoldalú szemléletükből adódóan nem adnak olyan új látásmódot, és hozzáadott értéket, melyeket ne lehetne leírni a már létező fogalmakkal. Cséfalvay [2004:65.] véleménye szerint a globalizáció tudományos definíciói – melyek tekintetében a mai napig nem alakult ki egységesen elfogadott álláspont – a hétköznapi fogalom meghatározásokhoz képest *a földrajzi helyek szerepének átértékelésével* hoz gyökeres minőségi változást. Held et al. [2005:1.] azonban kritikus szemmel úgy gondolja, hogy hiányoznak belőlük az alapvető jellemzőiknek a szisztematikus elemzése.

Beck [1997:26.] véleménye szerint – szemben a hétköznapi meghatározásokkal – a globalizáció tudományos definíciói az alábbi kategóriák között tesznek világos különbséget:

1. *Globalitás, mint állapot* között, mely a világgazdasági, társadalmi, politikai, és kulturális integrációjának előrehaladásának mértékét írja le. Megjegyzendő, hogy ebben az értelemben a globalitás még, ha kissé problematikus is, egzakt mutatókkal mérhető. Mélni azon a ponton lehet, ahol az integráció révén a korábbi időszakokban meghatározó területi egységek szerepét az új globális területi egységek átveszik.
2. *Globalizmus, mint ideológia* között, ami nem más, mint a világpiac mindenhatóságának, a neoliberalizmusnak az ideológiája. Ez azonban a globalizáció sokoldalúságát egyetlen területre a gazdaságra szűkíti le, és minden más – pl. társadalmi, politikai, és kulturális – területet a világpiacnak rendel alá, vagy figyelmen kívül hagy.
3. *Globalizáció, mint folyamat* között, mely folyamatot nagyban befolyásol a globalizmus, vagyis a neoliberális eszmerendszer terjedése, azonban mégis több annál, hiszen semmi garancia nincsen arra, hogy a globalizáció a jövőben is a neoliberális szemlélet mentén fog fejlődni.
4. E tárgykörök közé sorolható továbbá a *globalizáció, mint gazdasági jelenség, globális értékláncok*, ami alatt a transznacionális vállalatok (továbbiakban: TNC) és stratégiai partnereik azon tevékenységét kell érteni, mely során az értéktermelő tevékenységüknek leginkább megfelelő országokban látják el a termék előállításával, és értékesítésével összefüggő feladatokat.

Palánkai [2011:9,14.] hangsúlyozza, hogy sokan már a Római Birodalom kialakulását, vagy Amerika felfedezését is globalizációs folyamatoknak tekintik, azonban korunk globalizációjának új jellemző szerkezetei *az integráció oldaláról magyarázhatók* meg. Véleménye szerint ugyanis napjainkra egyre szélesebb körben alakult ki egyetértés a tekintetben, hogy a globalizáció nem más, mint globális integráció, mely regionális integrációkkal struktúrálódik. E szerint tehát az integráció – mely jelen lehet *mikro szinten* vállalatok transznacionalizálódása formájában, illetve *makroszinten* regionális, és globális integrációként – a globalizációs folyamatok egyik alapvető dimenziója.

5. számú ábra:
A globalizáció fogalmának fejlődése

Forrás: Cséfalvay [2004], Palánkai [2011] alapján saját szerkesztés

Megjegyzendő azonban az, hogy a globalizáció globális integrációként történő értelmezését is egyes koncepciók megkérdőjelezzik. [Palánkai, 2011:34.] A szkeptikusok szerint ugyanis magának az integrációnak is nagyon sajátos értelmezése van, mivel az nem csak gazdasági, hanem a politikai egyesülési folyamat is, ami előfeltételezi a közösségi érzést, a sorsközösséget, valamint a kormányzás közös intézményeit. Ennek következtében tehát a globalizáció fogalma szükségszerűen hiányos. [Held et al., 2005:28.] Mindezek mellett Simai [2000:50.] megjegyzi,

hogy a regionális integráció lehet a globalizáció lépcsőfoka, de képezhet azzal szembenálló folyamatot is. Álláspontja szerint a globalizációval, illetve a regionalizációval szemben a világrendben jelen van egy további tendencia is: a dezintegráció, vagyis a nagyobb egységek szétesése.

A globalizációról tehát elmondható, hogy komplex jelenség, nem csak gazdasági, hanem egyéb – társadalmi, politikai kulturális, stb. – dimenziói is vannak. A hétköznapi meghatározásai azonban *egy-egy ismérveit elfogultan, és egyoldalúan emelik ki* és ezeknek a kiragadott ismérveknek a folytatásaként, és napjainkra történő felgyorsulásával értelmezik a jelenséget. Tudományos definíciójuk ezzel szemben a *földrajzi helyek szerepét helyezik a fókuszban*, és annak ártértékelésével mutatnak túl a hétköznapi meghatározásokon. Napjainkra – ha nem is teljes egyetértéssel ugyan – egyre szélesebb körben terjed az a tudományos nézet, hogy a globalizáció nem más, mint globális *integráció*, mely regionális integrációkkal struktúráldik. (5. számú ábra)

c) Globalizáció fogalmának saját szekunder kutatással történő meghatározása

Tekintettel arra, hogy a regionális integráció a globalizáció helyi struktúrájaként is értelmezhető, illetve figyelembe véve, hogy a globalizáció fogalmi meghatározása napjainkban sem zárult le, ebben a fejezetben kísérletet szeretnék tenni egy olyan definíció megalkotására, mely magában hordozza a korábban bemutatott hazai, és nemzetközi szakirodalomban publikált tudományos globalizáció-koncepciók főbb ismérveit, és mely a regionális integráció konvergencia hatásának vizsgálata során is hasznos támpont jelentene elsősorban azért, hogy abból a regionális integráció meghatározása is levezethető lenne. Fontosnak találom továbbá, hogy a kidolgozott definíció segítsen választ adni arra, hogy?

1. Mi a fő mozgatórugója a regionális integrációnak?
2. Annak kezdete miért éppen a XX. század közepére tehető?
3. A történelmi időkben végbe menő integrációk (mint pl. Római Birodalom) miért nem tekinthető a mai értelemben vett integrációs folyamatok részének?

A fogalomalkotás során (módszertanát lásd a 2.2.1. fejezetben) öt olyan releváns ismérvet emeltem ki a szakirodalmi kutatás során feldolgozott meghatározások közül, melyek álláspontom szerint nélkülözhetetlenek mind a tudományos, mind a disszertációm során alkalmazott globalizáció-definíció tartalmában, majd ezek közül kiemeltem egy – a legmeghatározóbbnak tartott – jellemzőt, és elvégeztem annak szisztematikus elemzését, mely Held et al. [2005:1.] véleménye szerint a tudományos fogalom meghatározások során hiányoznak.

A szekunder kutatás során feldolgozott globalizáció-fogalmak nagyszámukra, és terjedelmükre való tekintettel az *M1. számú mellékletben* kerültek kigyűjtésre, melyek alapján az *1. számú táblázatban* összefoglalt alábbi öt fő ismérv kiemelését tartottam szükségesnek:

1. A globalizáció tudományos meghatározásai világos különbséget tesznek a globalitás, mint *állapot*; a globalizáció, mint *folyamat*; és a globalizmus, mint *ideológia* között.
2. A globalizáció *komplex* fogalom, nem csak gazdasági, hanem társadalmi, politikai kulturális dimenziói is vannak.
3. A globalizáció *a földrajzi helyek szerepének értékelésével ad új látásmódot* a hétköznapi meghatározásokhoz képest.
4. A globalizáció tartalma: globális *integráció*, mely regionális integrációkkal struktúráldik. A helyi-, lokális szintű átalakulásokat is épp úgy a jelenség részének tekintik, mint a globális változásokat. Fontos továbbá kiemelni, hogy napjaink *regionális* integrációs folyamatai – szemben a történelmi, birodalomépítő integrációkkal – *önkéntes* alapon jönnek létre.
5. A globalizációnak mozgatóerőt – többek között – a *technikai fejlődés* biztosít, és ezen belül is véleményem szerint első sorban az *információtechnológia* fejlődése. A technikai fejlődés egyik eleme ugyanis az interaktív összekötő dimenzió, ami a globalizációt a telekommunikáció, a

számítógépek, és az információ áramlása révén mozdítja elő, és teszi lehetővé az adatok és folyamatok elemzését. A digitális forradalom azonban több, mint az informatika minden területére kiterjedő alkalmazásainak fejlődése, ahhoz új szemléletre, új gondolkodásra, a régi rutinok megváltoztatására is szükség van.

1. számú táblázat:

Globalizáció-fogalomalkotás során kiemelt főbb ismérvek

Kiemelt főbb ismérvek	Kiemelt főbb ismérveknek megfelelő definíciók
A globalizáció állapot (jelenség), folyamat, és ideológia	Beck [1997:26.]
A globális integráció meghatározó eleme a komplexitás, mivel nem csak gazdasági, hanem más – társadalmi, politikai kulturális – dimenziói is vannak.	Bilton et al. [1996:660.], Cséfalvai [2004:66.], Dollar [2001:2.], Held et al. [1999:271-273.], Simai [2000:9-10.], Wolf [2005:19.]
A globalizáció földrajzi alapú integráció.	Cséfalvai [2004:65.]
A földrajzi alapú integráció globális-, és regionális szinteken is értelmezhető, illetve ez utóbbi további fontos jellemzője az önkéntesség.	Esze et al. [2009:13.], Cséfalvai [2004:65.], Arató et al. [2009:18.], Palánkai [2011:9,14,29.]
A globalizációnak mozgóerőt a technikai-, és véleménye szerint ezen belül is elsősorban az információtechnológiai fejlődés biztosít.	Csáki [2017:145,148.], Csath [2019:13-14.], Simai [2000:13.], Wolf [2005:19.]

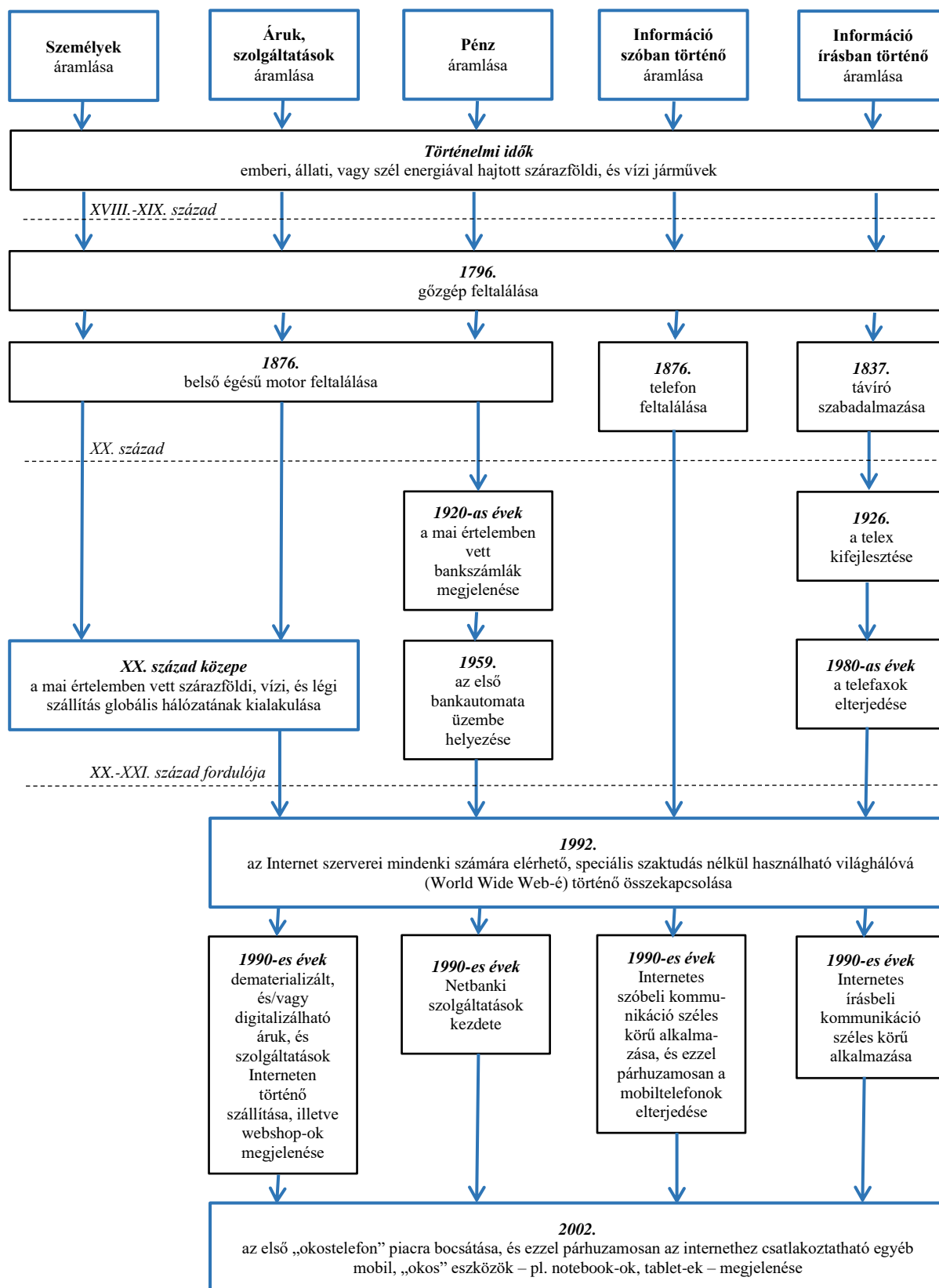
Forrás: Saját irodalomfeldolgozás az M1. számú melléklet alapján

A fogalomalkotás során kiválasztott ötödik ismérv – miszerint a *globalizációnak mozgóerőt többek között a technika fejlődése, és ezen belül is az információtechnológiai fejlődése biztosít* – kiemelését, és szisztematikus vizsgálatát a következők miatt tartottam szükségesnek:

Mint ahogyan a fentiekben láthattuk Dollar [2001:2.] álláspontja szerint a globális integrációt az áruk, a szolgáltatások, a tőke, az emberek, és az információk áramlása hajtja előre. Más szempontok alapján ugyan, de ezek a tényezők jelennek meg Bhagwati [2004:3.], Csáki [2017:145,148.], Simai [2000:9-10.], és a The Economist [2009:57.] fogalommeghatározásaiban is. Amennyiben ezt a koncepciót elfogadjuk, könnyen belátható, hogy a globalizációt meghatározó, fent nevezett tényezők globális, vagy legalább is transzkontinentális áramlásukhoz megfelelő technikai infrastruktúrára van szükség, amit az információtechnológia tesz teljessé.

A *személyek, az áruk, és a szolgáltatások* szállítási technikájuk fejlődése történelmi időkre nyúlik vissza. Az ie. II. évszázadtól pl. a kereskedők Kínából ún. selyemutakon juttatták el áruik jelentős részét – Ázsia, és Észak-Afrika egyes területeinek érintésével – Európába. A XV. század végétől a XVIII. század végéig, azaz a nagy földrajzi felfedezések korában a Nyugat-Európai civilizáció tengeri utakon érte el a Föld selyemúton kívüli területeit, pl. az Amerikai kontinentst. A szállítás ekkor emberi, vagy állati erővel hajtott szárazföldi járművek-, illetve emberi erőforrással, továbbá szélenergiával hajtott vízi járművek segítségével történt. Minőségi változás e téren csak később a XVIII. században következett be, amikor James Watt 1769-ben megalkotta az első gőzgépet, mely lehetővé tette a XIX. századra a vasúthálózatok, és gőzhajózás elterjedését, lényegesen meggyorsítva ezzel a közlekedést. További áttörést jelentett Nikolaus August Otto nevéhez fűződő belső égésű motorok 1876-ban történő feltalálása, melynek alkalmazása, és továbbfejlesztése eredményezte a mai értelemben vett szárazföldi, vízi, és légi szállítás globális hálózatának kialakulását XX. század második felére.

Az áruk, és szolgáltatások áramlása kapcsán további említést érdemel, hogy egyre nagyobb hányaduk dematerializált, és/vagy digitalizálható – pl. szellemi alkotás (könyv, zene, film, szoftver, szabadalom, stb.), vagy az oktatás – ezért szállításuk, illetve nyújtásuk a hagyományos, költséges, és időt igénylő csatornák mellett Interneten keresztül is történhet. Az Internet által biztosított virtuális környezet (pl. webshop) azon termékek, és szolgáltatások áramlását is fokozhatja, melyek szállítása kizárólag hagyományos módon történhet.

6. számú ábra:
Globalizációt meghatározó tényezők áramlásának fejlődéstörténete

Forrás: Dollar [2001] alapján saját koncepció

A hagyományos szállítási csatornák részben, vagy egészben az Internetre történő áttevésével párhuzamosan a személyek közlekedési hajlandóságuk is szükség szerint mérséklődik. Hasonló jelenség figyelhető meg az internetes, és mobil kommunikációra épülő otthoni munkavégzés – más néven home office – egyre nagyobb számban történő elterjedése kapcsán is, melynek létjogosultságára költség-, és munkahatékonysági szempontok mellett, az új koronavírus következtében e sorok íráskor kialakult globális járványhelyzet is rávilágít.

Tőke alatt a hosszabb időre befektetett pénzt, illetve egyéb anyagi vagy szellemi jószágot értünk. A pénztőke megjelenési formáját tekintve nem más, mint *pénz*, azaz általános csereeszköz, mely termékek szolgáltatások megvásárlására használható. Amennyiben a tőke, mint a globalizációt meghatározó tényező áramlását vizsgáljuk – némi egyszerűsítéssel ugyan – célszerűnek tartom kiemelni a pénztőkét, és kiterjeszteni a vizsgálatot a pénzre, mint csereszközre (továbbiakban együttesen: pénz). Véleményem szerint ugyanis az egyéb anyagi, vagy szellemi tőke fizikai mozgása elsősorban a már bemutatott szállítási, és az alábbi gondolategységben ismertetett információ áramlási módokon történik, továbbá az áruk-, és a szolgáltatások forgalma feltételezi a velük ellentétes irányban mozgó pénzt, mint csereszközt.

Kezdetben a pénz áramlása sem különbözött a hagyományos értelemben vett árukétól, ami nehézkes, és vagyonsbiztonság szempontjából meglehetősen kockázatos volt. Megoldást e problémákra a bankszámlák bevezetése jelentette, melyek segítségével a pénz útja kezdetben részlegesen, majd végleg „letérhetett” a rizikós, hagyományos szállítási módok által kijelölt nyomvonalról. Origo [2016:www.] szerint bankszámlákat már az ókorban is használtak a pénz biztonságos megőrzése céljából, azonban a ma ismert, bankok hálózatából álló bankrendszert igénylő fizetési módokat – pl. átutalást – lehetővé tevő számlák csak az 1920-as évekre alakultak ki, és az 1950-es évektől terjedtek el tömegesen. Habár 1959-ben az USA-ban megjelent az első bankautomata, mégis az internetes banki elérés a netbank függetlenítette végleg a pénz útját a személyek, az áruk, és a szolgáltatások fizikai mozgáscsatornáitól az 1990-es években, és tette lehetővé akadály nélküli áramlásukat a világban.

Az *információ* cseréje is – mely személyek között történhet szóban, és írásban – 1876-ig, a telefon Alexander Graham Bell által történő feltalálásáig hagyományos szállítóeszközökkel történhetett. A telefonos kommunikáció azonban kezdetben drága, és nehézkes volt, hiszen a készülékek helyhez voltak rögzítve, és telefonközpontokkal közbeiktatott vezetékhalózat kötötte őket össze. Az 1980-as években azonban megjelentek az első vezeték nélküli mobiltelefonok, melyek széles körű alkalmazása az 1990-es évekre lényegesen megkönnyítette a szóban történő kommunikációt a Föld legtávolabbi pontjai között is. [Forgó, 2007:VI.6.3.]

Az írásban történő kommunikáció a történelmi időkben jellemzően futár, és postaszolgálat útján történt. A szóban történő információáramláshoz hasonlóan e téren is a XIX. század hozott fordulóponthoz, amikor Samuel Morse 1837-ben szabadalmazta az első szikra távíróját. Ez lehetővé tette a nagy távolságokba történő „morze” jelekkel kódolt üzenetek azonnali továbbítását. A távíró továbbfejlesztése képen 1926-ban Németországban alkották meg a telexet, mely az 1980-as évek végére gyakorlatilag egyeduralgoló volt az elektronikus szövegtovábbításban. A telex segítségével már nem morzejelekkel kódolt, hanem karakteres, szöveges üzeneteket is lehetett továbbítani. A telex mellett az 1970-es évek közepén megjelent a telefax, mely 1980-as években terjedt el világszerte. A telefax ugyan még csak papír alapon, de már képes volt formázott szövegek, és egyszerűbb ábrák továbbítására is. [Hangodi, n.a.:13.]

Az igazi áttörést mind a szóban, mind az írásban történő globális méretű információáramlás tekintetében is az Internet térhódítása jelentette, ugyanis az internet alapú számítástechnikai alkalmazások egyesítették mindkét kommunikációs forma továbbításának közegét.

A fentiekben láthattuk, hogy az áruk, és szolgáltatások, a pénz, valamint az információ szállításának fejlődésében végbemenő ipari forradalmakhoz hasonlóan – illetve azt túlszárnyalva – az *Internet* jelentett gyökeres változást. Az Internet történetének kezdete az 1960-as évekre nyúlik vissza, azonban szervereit mindenki számára elérhető, speciális szaktudás nélkül használható világhálónak – World Wide Web-é – csak 1992-ben kapcsolták össze. [Bartal, 2004:www.] Az internetes alkalmazásokat kezelő, mai értelemben vett „okostelefonok” 2002-ben

jelentek meg a fogyasztói piacon. [Kolmer, 2014:www.] Ezzel párhuzamosan az egyre szélesebb körben elterjedő mobil, „okos” eszközök – pl. notebook-ok, tablet-ek, telefonok – Internethez történő kapcsolásának lehetősége tette igazán kiaknázhatóvá a világhálót, mind a hétköznapi életvitelét, mint a vizsgált globalizációt meghatározó tényezők áramlása tekintetében.

Amennyiben a felvázolt gondolatmenetet elfogadjuk, könnyen belátható, hogy a globális integráció megvalósulásának feltétele a személyek, az áruk, a szolgáltatások, a tőke, és az információ globális áramlása. Az ehhez szükséges technikai feltételek a XX. század közepére alakultak ki, majd az ezredforduló minőségi változást eredményezett az Internet, illetve az ahhoz csatlakoztatható mobil, „okos” eszközök széles körben történő elterjedésével (6. számú ábra).

A fentiekben levezetett gondolatmenet alapján – disszertációm célkitűzéseit szem előtt tartva – az alábbi definíció meghatározására tettem kísérletet:

A globalizáció gazdasági és más jelenségek, folyamatok földrajzi alapú, önkéntesen létrehozott regionális struktúrával rendelkező globális integrációja – melyet a technikai, elsősorban információtechnológiai fejlődés tesz lehetővé –, illetve az ezekkel kapcsolatos ideológiák összessége.

A fogalom meghatározás alapján – a kiválasztott öt fő ismérvnek megfelelően (1. számú táblázat) – a globalizáció tehát: *állapot* (jelenség), *folyamat*, és *ideológia*; melyeknek meghatározó eleme a *komplexitás*, ugyanis gazdasági, társadalmi, politikai, kulturális dimenziói is vannak; *földrajzi* alapú integráció; mely globális-, és regionális szinteken is értelmezhető (ez utóbbi eset további jellemzője az *önkéntesség*); amit a *technikai*, és ezen belül is elsősorban az *információtechnológiai fejlődés* tesz lehetővé.

Természeresen a globalizáció tudományos alapú definiálása során más fogalmak is alkothatók, melyek megfelelnek a modern globalizációs fogalmak tartalmi követelményeinek, illetve túl is mutathatnak azokon. Álláspontom szerint azonban a fenti meghatározás a regionális integráció konvergencia hatásának vizsgálata során is hasznos lehet, mivel – mint ahogyan a következő fejezetben látni fogjuk – abból *a regionális integráció fogalma levezethető, és választ ad a feltett kérdésekre is*, melyek szerint a regionális integrációnak – ami a globális integráció egyik helyi struktúrájaként is értelmezhető – fő mozgatórugója a technikai fejlődés (1. válasz). A technikai fejlődés a XX. század közepétől tette lehetővé a globalizációt meghatározó tényezők világméretű áramlást, majd az ezredfordulót követően az információtechnológia – elsősorban az Internet – fejlődésének kiaknázásával ezeknek a tényezőknek az áramlása minőségileg új szakaszba lépett (2. válasz). A korábbi, történelmi időkben végbe menő integrációs törekvések – mint pl. a Római Birodalom, Franciaország a napóleoni háborúk idején, az Osztrák-Magyar Monarchia, vagy akár a II. világháború Németországa – azért sem tekinthetők a mai értelemben vett integráció részének, mivel azokat elsősorban erőszakos, hatalmi törekvések eredményeképpen hozták létre nem pedig önkéntesen, nemzetközi szerződések megkötésével (3. válasz).

1.1.4. Regionális integráció

Amennyiben a regionális integráció definíciójához, azaz egy olyan fogalmához szeretnénk közelebb jutni, mely disszertációm célkitűzéseit szem előtt tartva határozza meg a jelenség releváns tartalmát, véleményem szerint az általános integráció meghatározásából, illetve a globalizáció fogalmából szükséges kiindulni az alábbiak szerint:

a) A regionális integráció definíciójának levezetése az általános-, és gazdasági integráció fogalmából

Mint ahogyan a fentiekben láthattuk, az integráció meghatározó eleme a globalizációnak, és a globalizáción keresztül a világgazdaságnak, illetve a világrendnek is. De mi valójában az integráció? A Magyar értelmező kéziszótár szerint nem más, mint különböző részeknek valamely

nagyobb egészbe, egységbe való beilleszkedése, beolvadása, egyesülése. [Juhász et al. szerk., 1992:596.] A hivatkozott meghatározásból kitűnik, hogy általános fogalomról van szó, vonatkoztatható bármely gazdasági, és más – pl. természeti, társadalmi, tudományos, stb. – részek, és egészek viszonyára.

Perroux [1954:419.] lényegében a fenti általános definícióból indul ki a gazdasági integráció meghatározásakor. Álláspontja szerint az nem más, mint két vagy több gazdasági egység egyesülése egy bizonyos egészbe. Balassa [1961:1.] ezzel szemben a gazdasági integráció folyamatként, és állapotként történő értelmezését javasolja. Véleménye szerint folyamatként azokat az intézkedéseket öleli fel, melyeknek rendeltetése a különböző nemzeti államokhoz tartozó gazdasági egységek közötti diszkrimináció megszüntetése; állapotként pedig magának a nemzetgazdaságok közötti diszkriminációnak a hiányaként fogható fel. Jones [2001:34.] ezzel szemben az integrációt tényként, illetve elérendő célként fogalmazza meg, mely célok közül a fontosabbakat Simai [2003:52-54.] az alábbiak szerint határoz meg:

- egy vezető hatalom ösztönzésére, vagy kényszerítő hatására hegemonista csoportosulás létrehozása;
- zárt regionális erőközpontok kialakítása;
- az országok közötti gazdasági korlátok feloldásával, és a közös, liberális kereskedelmi politikával multilaterális szervezet, és normarendszer létrehozása;
- közös fejlesztés céljait szolgáló együttműködés kialakítása;
- egy adott térség államainak biztonságpolitikai együttműködése;
- globális nemzetközi szervezetek regionális egységeinek a létrehozása.

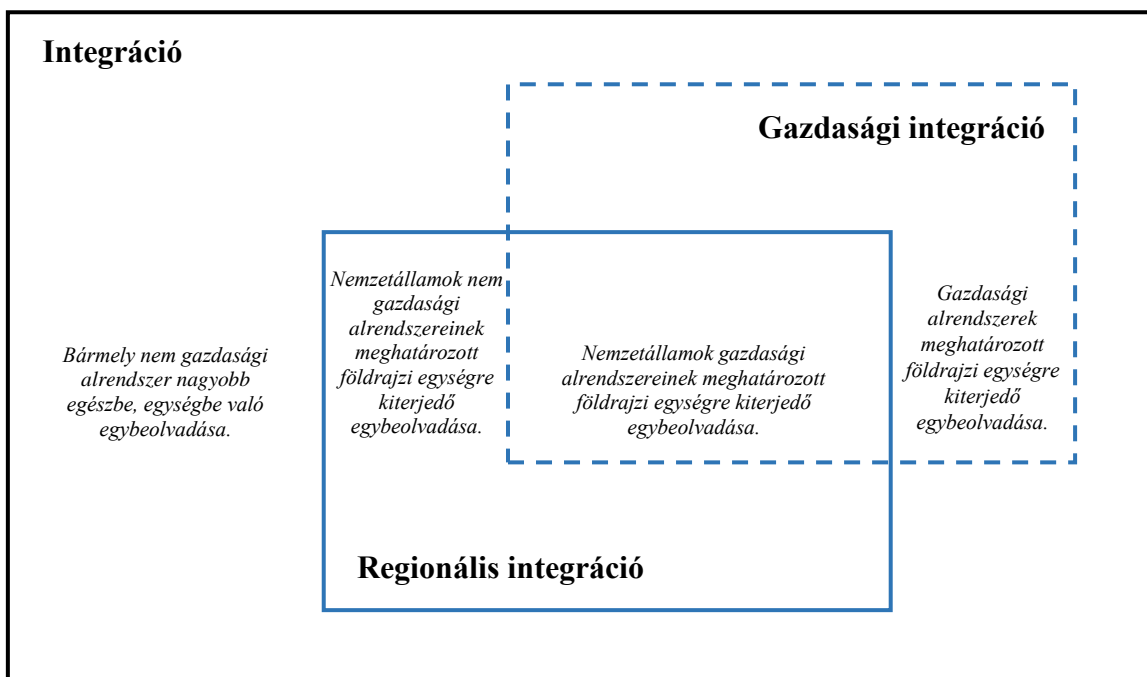
Hitiris [1995:22-24.] különbséget tesz a fejlett, és a fejlődő országok közötti gazdasági integrációs célok között. Álláspontja szerint a fejlett tagállamok fő célkitűzése a kereskedelmi korlátozások eltörlésével járó azonnali előnyök – más kifejezéssel éve: statikus jóléti hatások – fokozása. Ezzel szemben a fejlődő országok gazdasági társulásainak mozgatórugója a hosszútávú dinamikus hatásokra alapozott várakozás, mely során az integráció regionális piacok létrehozásához vezet, és később új, fejlett, és nagyobb volumenű termékekre kiterjedő csereforgalmat megalapozni képes termelési struktúrákat alakít ki.

Mészáros [2007:251.] a fentieknél sokkal általánosabb célt határozott meg a gazdasági indíttatásból létrehozott kooperációk tekintetében, véleménye szerint ugyanis alapvetően ezek azért jönnek létre, hogy szabályozzák a tagállamok egymás közötti kapcsolatait, illetve közösen lépjenek fel harmadik országgal szemben.

Mielőtt azonban rátérnénk a regionális integráció fogalmának részletes ismertetésére, hangsúlyozni szeretném, hogy a szakirodalmak az integrációt, a gazdasági integrációt, és a regionális integrációt sok esetben nem határolják el élesen egymástól, és gyakran szinonim fogalmakként használják. Véleményem szerint azonban érdemes különbséget tenni:

1. *integráció*, mint általános fogalom – mely kiterjedhet bármely gazdasági, és más alrendszerek nagyobb egészbe, egységbe való beilleszkedésére, beolvadására, egyesülésére (továbbiakban: egybeolvadására);
2. *gazdasági integráció*, mint a gazdasági alrendszerek egybeolvadása; és
3. *regionális integráció*, mint nemzetállamok gazdasági, és más alrendszereinek meghatározott földrajzi egységre kiterjedő egybeolvadása között.

A fentiek alapján tehát a gazdasági, és a regionális integráció közös metszetet alkotó részhalmozai az általános értelemben vett integrációnak (7. számú ábra), melyre való figyelemmel:

7. számú ábra:

Az integráció, a gazdasági integráció, és a regionális integráció fogalmainak az elhatárolása

Forrás: Juhász et al. szerk., [1992], Perroux [1954] alapján saját koncepció

A regionális integráció részben gazdasági, részben más (pl. társadalmi, politikai, kulturális) rendszerek regionális, azaz meghatározott földrajzi egységre kiterjedő egybeolvadása, melynek alanyai elsősorban a nemzetállamok.

A gazdasági integrációnak ezzel szemben kizárólag gazdasági dimenziója van, és a nemzetállamok mellett alanya lehet valamennyi gazdasági szereplő, pl. a TNC-k is.

b) A regionális integráció definíciójának levezetése a globalizáció fogalmából

Tekintettel arra, hogy a regionális integrációval kapcsolatban – a globalizációhoz hasonlóan – számos elmélet, és irányzat alakult ki, melyek többé-kevésbé eltérő fogalommeghatározásokkal dolgoznak, e helyen csak a disszertációm során alkalmazott definíció levezetésére teszek kísérletet, a további meghatározásokat, a későbbiekben (1.3. fejezet) fogom bemutatni az integrációelméletek tükrében.

Amennyiben a regionális integráció fogalmát a globalizáció fentiekben definiált meghatározásából (1.1.3.c) fejezet) szeretnénk levezetni, a regionális integrációnak az alábbi fő ismérvei határozhatók meg:

1. A globalizáció és a regionális integráció egymással összefüggő jelenségek. A regionális integráció nem más, mint a globalizáció, vagyis a globális integráció helyi struktúrája.
2. A regionális integráció nemzetállamok között önkéntes alapon, elsősorban – de mint ahogyan a 4. pontban is látni fogjuk, nem kizárólag – gazdasági érdekből jön létre, szemben a történelmi időkben tapasztalt birodalomépítő hódításokkal.
3. A regionális integrációnak is – tekintettel arra, hogy a globális integráció helyi struktúrája – mozgóerőt a XX. század közepére kiteljesedő technikai fejlődés, ezen belül is elsősorban az ezredfordulót követően végbemenő információtechnológiai fejlődés biztosít.

4. Az általános-, és gazdasági integrációból levezetett regionális integráció fogalmán- (*1.1.4.a) fejezet*), valamint a globalizáció definícióján keresztül az is megállapítható, hogy a regionális integráció komplex jelenség, nem csak gazdasági, hanem más pl. társadalmi, politikai kulturális dimenziói is vannak.

A fenti gondolatmenet alapján – figyelembe véve általános-, és gazdasági egybeolvadásból levezetett meghatározást – az alábbi fogalom bevezetését javaslom:

A regionális integráció a globális integráció olyan meghatározott földrajzi egységre kiterjedő, nemzetállamok között, önkéntes alapon létrejött gazdasági, és más dimenzióval rendelkező struktúrája, melyet a technikai, elsősorban információtechnológiai fejlődés tesz lehetővé.

Álláspontom szerint ugyanis, a fenti tézis összhangban áll a napjainkban széles körben elfogadott globalizációs elméletekkel (a globalizáció regionális struktúrája), valamint tartalmazza a fejlődésük főbb jellemzőit (meghatározott földrajzi egységre kiterjedő, nemzetállamok közötti), célját (gazdasági, és nem gazdasági integráció), és mozgatóerejét (technikai, elsősorban információtechnológiai fejlődés). E fogalom továbbá magába olvasztja az általános-, és gazdasági egybeolvadás fogalmából levezetett megállapításokat is.

A továbbiakban, regionális integráció alatt – a megjelölt forrásokból idézett meghatározásoktól eltekintve – a fenti definíciót fogom érteni.

1.2. A regionális integráció megjelenési formája

Ahhoz, hogy megérthessük az *1.1.4. fejezetben* definiált regionális integrációk működési mechanizmusait meghatározó közgazdaságtudományi törvényszerűségeket (integráció-elméleteket), és elméleti irányzatokat, *előljáróban* szükségesnek tartom tisztázni, és kiemelni megjelenési formájukat (típusait, fejlődési lépcsőfokait) valamint változataikat meghatározó fő tényezőket (áru, a szolgáltatás, a tőke és a munkaerő szabad áramlása) ugyanis álláspontom szerint egyértelmű definiálásuk hiányában az azokat leíró koncepciók sem értelmezhetők kellő mélységben, pontossággal. Tekintettel azonban arra, hogy az integrációelméletek jellemzően egy-egy összekapcsolódási szinthez-, vagy közösséghez-, illetve azok fejlődésükhöz kapcsolhatók, sajnálatos módon, szándékom ellenére sem tudtam eltekinteni némi duplikációtól az integrációelméleteket bemutató *1.3. fejezetben*, illetve az Európa integrációját ismertető *1.6.1. fejezetben*.

A regionális integrációk tehát megjelenési formájukat tekintve különbözőek lehetnek, attól függően, hogy milyen fokú együttműködési céllal hozták azokat létre. Típusainak definiálása ezért nem csak csoportképzést, hanem egyben fejlődési lépcsőfokok meghatározását is jelenti, melyeken a magasabb integrációt megcélzó országcsoportok – ha nem is maradéktalanul – a legtöbb esetben keresztülmennek. [Mészáros 2007:251.]

A fent nevezett lépcsőfokokat először a magyar származású közgazdász professzor Balassa Béla vázolta fel a „The Theory of Economic Integration” című, azóta klasszikussá vált, sokat hivatkozott, és számos kiadást megélt művében. Balassa [1961:2.] Kisebb-nagyobb kiegészítésekkel ugyan, de ezek a kategóriák jelennek meg a témával foglalkozó szakirodalmakban napjainkban is.

1.2.1. A regionális integráció fejlődési lépcsőfokai Balassa Béla munkájában, és azon túl

Balassa [1961:2.] híressé vált tanulmányában az alábbi integrációs lépcsőfokokat különböztette meg:

1. *Szabadkereskedelmi terület* (free-trade area), melyben a tagállamok egymás között a vámokat, illetve a mennyiségi korlátokat megszüntetik, azonban nem közösségi országokkal szemben mindenki a saját vámtarifáit alkalmazza.
2. *Vámuniót* (customs union), mely a szabadkereskedelmi területhez képest annyival egészül ki, hogy az áruk közösségen belüli szabad áramlása érdekében a tagállamok egységes vámtot alkalmaznak harmadik országgal szemben.
3. *Közöspiacot* (common market), melyben nem csak az áruk kereskedelmének, hanem valamennyi „tényező” szabad áramlását akadályozó korlátokat is megszüntetik.
4. *Gazdasági uniót* (economic union), ami abban különbözik a közös piactól, hogy az áruk, és a „tényezők” szabad áramlását akadályozó korlátozások felszámolása mellett a nemzeti gazdasági politikák harmonizálásával kívánják megszüntetni a tagállamok eltérő gazdaságpolitikái következtében fellépő diszkriminációt, és különbözőségeket.
5. *Kiterjesztett, vagy teljes gazdasági uniót* (complete or total economic integration), melynek előfeltétele a monetáris, a költségvetési, a szociál, és a regionális politikák egyesítése, valamint olyan nemzetek felett álló szupranacionális hatóság létrehozása, melynek döntései kötelezők a tagállamok számára. A más szakirodalmak – pl. Esze et al. [2009:20.], vagy Tóth szerk. [2010:7.6.3.] – ezt az integráció típusát *politikai unió*nak nevezik.

Szükséges azonban megemlíteni, hogy a fent ismertetett Balassa [1961:2.] által meghatározott csoportok elsősorban elemzési célokat szolgálnak. A gyakorlatban sok átmeneti, és kevert alakzatok is létrejöhetnek, mi több az EU – és disszertációmban vizsgált más regionális integrációk – fejlődése sem pontosan ezek mentén alakult. [Simai, 2003:56.] Az egyes regionális integrációk hivatalos elnevezései ugyan többnyire utalnak azok szintjeire, azonban a tagállamok közötti szabadkereskedelmi egyezmények a gyakorlatban sokkal árnyaltabb struktúrákat hozhatnak létre, mint a szakirodalmi definíciók. [Erdősi, 2012:392.] Ezek közül véleményem szerint az alábbiakat érdemes kiemelni:

1. *Preferenciális övezet*, mely együttműködési formánál a tagállamok nem szüntetik meg ugyan teljes-körüln az egymás közötti vámokat, illetve a mennyiségi korlátokat, mindössze a termékek egy része tekintetében nyújtanak vám, és kereskedelmi kedvezményeket – preferenciákat – egymásnak. Esze et al. [2009:19.], vagy Mészáros [2007:251.]
2. *Egységes piacot*, ugyanis az 1970-es évek elejére kibontakozó gazdasági válság – többek között – felhívta a figyelmet az EK közös piacának hiányosságaira, hiszen a kormányok belső nehézségeiket gyakran nem vám jellegű eszközökkel, az integrációs partnerek rovására igyekeztek kezelni. Ennek megelőzése érdekében az EK állam- és kormányfőinek 1985 júniusi milánói csúcsertekezletén határoztak egy ún. egységes piac létrehozásáról e vámjellegű korlátozások lebontása érdekében, mely több-kevesebb sikerrel 1992-re valósult meg.
3. *Monetáris uniót*, (azaz az árfolyamstabilitást, és közös valuta bevezetését) ami a Balassa [1961:2.] csoportosításban a teljes gazdasági unió – más terminológia szerint politikai unió – egyik előfeltételeként jelenik meg, viszont az EK/EU integrációjának gyakorlatában a gazdasági-, és monetáris unió együttes létrehozásának szándékával öltött testet. Fontosnak tartom azonban kiemelni, hogy az általam feldolgozott publikációk egy része az EK/EU gyakorlatának megfelelően jellemzően a monetáris uniót a gazdasági unióval közös fogalomként – pl. Kengyel et al. [2004:144.], Esze et al. [2009:22-23.] – vagy mint a gazdasági unió egyik speciális formájaként – pl.: Mészáros [2007:252.], Palánkai [2011:39.] – említik, amennyiben a tagállamok közös valutát is bevezetnek. Más források azonban a monetáris uniót – mint önálló, további alcsoportokra bontható struktúrát – vizsgálják és nagyobb hangsúlyt fektetnek az EK/EU-n kívüli más regionális integrációs törekvésekre.

A fent nevezett integrációs lépcsőfokok pontosabb leírását-, illetve működésüket-, fejlődésüket taglaló elméletek – kiegészítve azokat a nemzetközi kereskedelmi rezsimekkel, illetve jövőben várható integrációs szintekkel – az *1.3.4. fejezetben* kerülnek bemutatásra.

1.2.2. A regionális integráció típusait meghatározó ismérvek, és azok szintézise

Az előző fejezetben láthattuk, hogy a regionális integrációk különböző fejlődési lépcsőfokai az áruk, illetve a Balassa [1961:2.] által az árukat is magába foglaló „tényezőknek” nevezett entitások tagállamok közötti áramlásuk szabadságfokában térnek el egymástól. Az alábbiakban ezekről a „tényezőkről” – kiemelve a termékeket, és szolgáltatásokat – szeretnék néhány szót ejteni.

a) Tényezők, szabadságok, termelési tényezők; valamint termékek, és szolgáltatások elhatárolása

Balassa [1961:2.] a regionális integráció lépcsőfokainak meghatározásakor a „tényezők” (factors) szabad áramlását elemezte. Más szerzők – mint pl.: Arató et al. [2009:22.], vagy Halmi [2014:52.] – azonban a piaci integráció ún. négy (alap)szabadságának (four freedoms), nevezetesen: az áruknak, a szolgáltatásoknak, a tőkének és a munkaerőnek a liberalizációját vizsgálják. Megint más szerzők – pl.: Palánkai [2011:39.], Kengyel et al. [2004:144.] – e négy szabadságra – pontosabban ezek közül kettőre: a tőkére, és a munkaerőre – mint termelési tényezőkre hivatkoznak.

Álláspontom szerint a két fogalomrendszer, bár hasonló, mégsem teljesen ugyanaz. A termelési tényező általános közgazdaságtani meghatározása a gazdasági erőforrásoknak, mely Samuelson et al. [2012:1.1.c.] szerint föld (vagy általánosságban természeti erőforrások), munka, illetve tőke formájába jelenhet meg. Napjaink közgazdászai a piacgazdaságok elemzésénél mindezek mellett a vállalkozót [Simanovszky, 2001:11.], illetve más tényezőt is, mint pl. az információt [Madai, 2013:3.6.] is figyelembe szokták venni. Ezzel szemben a négy szabadság az *integráció gazdaságtanának* (1.3 fejezet, 8. számú ábra) a kompetenciájába tartozó kategória, annak ellenére, hogy két eleme: a tőke, és a munka termelési tényezőként is értékelhetők. Mint láthattuk a termelési tényezők skálája e két komponensen kívül más elemeket – földet, vállalkozót, stb. – is magába foglal, azonban az áru, és a szolgáltatás nem részei, hanem produktumai azoknak. Mindazonáltal szükséges azt is belátni, hogy – amennyiben elfogadjuk az *1.1.4.b) fejezetben* definiált fogalmat – a regionális integráció komplex jelenség, nem csak gazdasági, hanem más pl. társadalmi, politikai kulturális dimenziói is vannak, ezért a négy szabadság – különös figyelemmel a munkaerő – szabad áramlásának fejlődésével párhuzamosan szükségszerűen bekövetkezik egy „ötödik szabadság” az egyéb gazdasági, és nem gazdasági tényezők bizonyos fokú liberalizációja is.

A fentiek alapján – figyelemmel arra, hogy az integráció gazdaságtanának fogalmi keretei speciálisabbak az általános közgazdaságtaniakhoz képest, és a regionális integráció is tárgykörébe tartozik – a regionális integrációk konvergencia hatását vizsgáló disszertációm során célszerűbbnek tartom a *szabadságok* fogalmának alkalmazását.

Érdemes továbbá megjegyezni, hogy Balassa [1961:2.] a „tényezők” közül a regionális integrációk alacsonyabb fokán – vámunióig bezárólag – az áruk szabad áramlását emelte ki, azonban több szerző – pl.: Esze et al. [2009:19.], Palánkai [2011:39.] – az árukkal együtt, a szolgáltatásokat is egy csoportként kezeli. Álláspontom szerint mindkét megközelítés helyes, ugyanis Kotler et al. [2012:5.13.] szerint: „a szolgáltatás olyan tevékenység vagy teljesítmény, melyet egyik fél nyújt a másiknak, mely alapján véve nem tárgyiasult és nem eredményez tulajdonjogot semmi fölött. Előállítás vagy kapcsolódik fizikai termékhez, vagy nem.” E fogalomból számomra az következik, hogy a szolgáltatás – mivel felek (azaz természetes, vagy jogi személyek) nyújtják másoknak – liberalizációja jogi személy esetén egy kategóriába sorolható a tőke-, természetes személy esetén a munkaerő-, illetve tekintettel arra, hogy fizikai termékhez úgyszintén kapcsolódhat, az áruk szabad áramlásához is.

2. számú táblázat:

A regionális integráció fejlődési lépcsőfokainak modellje, a szabadságok áramlásának liberalizációja alapján

Regionális integráció fejlődési lépcsőfokai		Integrációs célok megvalósításának eszközei	Érintett szabadságok	Integrációs célok
1.	preferenciális övezet	országok közötti vámok csökkentése	áru, (fizikai termékhez kapcsolódó szolgáltatás)	szabadságok tagállamok közötti áramlásának megvalósítása
2.	szabadkereskedelmi terület	tagállamok közötti vámok eltörlése		
3.	vámunió	egységes vámok alkalmazása harmadik országgal szemben		
4.	közös piac	további szabadságok határok közötti áramlásának liberalizációja	áru, szolgáltatás, tőke, munkaerő, egyéb gazdasági és nem gazdasági szabadságok	a már megvalósult szabadságok országhatárok közötti áramlásának további serkentése
5.	egységes piac	nem vámjellegű korlátok lebontása		
6.	gazdasági unió	a nemzeti gazdasági politikák harmonizálása		
7.	monetáris unió	árfolyamstabilitás, és közös valuta bevezetése		
8.	politikai unió	további politikák harmonizálása mellett szupranacionális hatóság felállítása		

Forrás: Balassa [1961], illetve Arató et al. [2009], Benczes [2011], Esze et al. [2009], Halmai [2014], Kengyel et al. [2004], Kutasi [2011b], Mészáros [2007], Palánkai et al. [2011], Tóth szerk. [2010], Wisniewski [2008] alapján saját koncepció

b) *A regionális integráció fejlődési folyamatának szintézise a négy – vagy több? – szabadság tükrében*

Véleményem szerint tehát, a fentiekben bemutatott regionális integráció típusok elsősorban a korábban már említett négy szabadság az áru, a szolgáltatás, a tőke és a munkaerő szabadságfokában térnek el egymástól. A regionális integrációk alsóbb lépcsőfokain a *szabadságok tagállamok közötti áramlásának a megvalósítása* az elsődleges gazdaságpolitikai cél. A legalsó szinten (preferenciális övezet) a résztvevők egymás közötti vámok csökkentésével, majd azok eltörlésével (szabadkereskedelmi terület), végezetül harmadik országgal szemben egységes vámok alkalmazásával (vámunió) valósítják meg az áruforgalom, majd a további szabadságok – a szolgáltatások, a tőke és a munkaerő – határok közötti liberalizációját (közös piac). Ez a szint álláspontom szerint vízválasztó, hiszen a személyek országok közötti szabad mozgásával *a közös piac biztosít lehetőséget arra, hogy az egyén „állampolgárává” váljon az adott regionális együttműködésnek*, és közvetítésével megvalósuljon a gazdasági, és az egyéb nem gazdasági szabadságok liberalizációja is, mely során az együttműködés minőségében új fejlődési szakaszba léphet. A regionális integráció magasabb szintjeinek létrehozásának elsődleges gazdaságpolitikai célja *a már megvalósult szabadságok országhatárok közötti áramlásának további serkentése*, és az abból származó előnyök minél magasabb fokon történő kiaknázása. Ennek eszköze lehet a nem vámjellegű korlátok lebontása (egységes piac), a nemzeti gazdasági politikák harmonizálása (gazdasági unió), közös valuta bevezetése (monetáris unió), illetve a regionális integráció legmagasabb szintjén további politikák harmonizálása mellett szupranacionális hatóság felállítása (politikai unió).

A monetáris unió esetében egy másik cél, az árfolyamstabilitás kiemelését is szükségesnek tartom, ami alapját további altípusok (pl.: eurozóna, külső horgonyvalutát alkalmazó unió, illetve egyoldalú monetáris unió) is képezhetők. Az EU által megvalósított monetáris unió (Gazdasági és Monetáris Unió) tehát nem csak az egyetlen alternatíva, és nem minden esetben társul, vagy épül gazdasági unióra, illetve testesül meg közös, és egyetlen valutában.

A négy szabadság liberalizálásán, valamint az árfolyamstabilitáson túl természetesen számos egyéb gazdasági, és nem gazdasági céljai is lehetnek egy adott regionális integrációnak, melyek megvalósítsa további tényezők („ötödik szabadság”) áramlását indukálhatják.

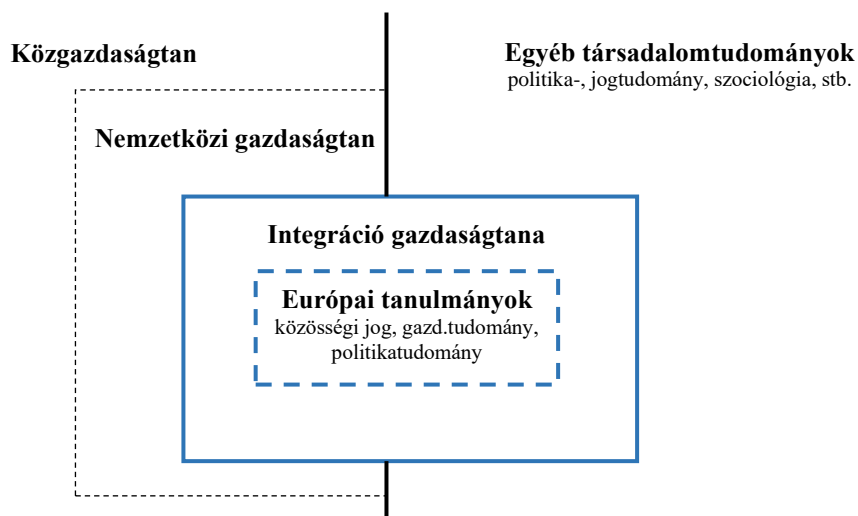
Disszertációm során a fenti koncepció alapján a *2. számú táblázaton* meghatározott integrációs szinteket tartom érdemesnek megkülönböztetni, kiegészítve azokat az *1.3.4. fejezetben* ismertetett nemzetközi kereskedelempolitikai rezsimekkel.

1.3. Integrációelméletek, és irányzatok (iskolák)

A nemzetközi integráció, csak a II. világháborút követően vált a társadalomtudományi kutatások tárgyává. Fogalmi alapjai a *komparatív költségek tanára*⁶ vezethető vissza. Az integrációtudomány, vagy más néven az *integráció gazdaságtanának* elméleti, és módszertani értelmezései, alkalmazott elemzési technikái a *nemzetközi gazdaságtanból* indulnak ki. Az európai integráció vizsgálata külön tudományág – *európai tanulmányok* – keretén belül zajlik. Az utóbbi évtizedek integrációs kísérleteinek a kérdése a közgazdaság-, és a politikatudomány mellett más tudományágak figyelmét is felhívta, így az integráció tárgyát képezi a jogi, a szociológiai, a történelmi, vagy a kulturális vizsgálatoknak is. [Palánkai, 2011:75-76.] E tekintetben érdemes megemlíteni, Arató et al., [2009:15.] által hivatkozott, 1990-es években végzett becslésen alapuló

⁶ *A komparatív költségek, vagy komparatív előnyök tanát* David Ricardo közgazdász dolgozta ki, mely szerint egy országnak komparatív előnye van egy termék előállításában, ha gyártásának egyéb termékekben kifejezett alternatívaköltsége alacsonyabb, mint más államban. Két ország között a kereskedelem tehát mindkét fél számára hasznos lehet, ha azt a terméket exportálják, azaz annak az előállítására szakosodnak, melyben komparatív előnyük van. [Krugman, 2000:3. fejezet]

kitatást, mely szerint az EU-val kapcsolatos jelentések kb. 40%-ka a jogtudomány (közösségi jog), kb. 40%-ka a gazdaságtudomány, és a maradék kb. 20%-ka a politikatudomány eszközeivel írhatók le. (8. számú ábra)

8. számú ábra:

Az integráció gazdaságtanának kapcsolata más társadalomtudományi szakterületekkel

Forrás: Arató et al. [2009], Palánkai [2011] alapján saját szerkesztés

Az egyes integrációelméletek, és az azokat összefoglaló irányzatok különböző oldalról és hangsúllyal közelítik meg a jelenséget, ezért nehéz lenne megmondani, hogy ezek közül melyik fontos, és helyes. Voltaképpen ezeknek az irányzatoknak az együttese alkotja korunk integrációelméletét. [Palánkai, 2011:85.]

Az integrációelméletek klasszifikálása (csoportosítása) az egyes szakirodalmi feldolgozásokban más és más módon történik. [Pintér, 2017:343.] Ebben a fejezetben mielőtt rövid áttekintést nyújtanék egy lehetséges – Arató et al. [2009:15.] által publikált, fent ismertetett becslés eredményével összhangban álló (tekintettel azonban arra, hogy disszertációm tárgykörébe jogi kérdések, csak közvetve tartoznak) a közösségi jog mellőzésével, gazdasági, és politikai alapokon nyugvó – csoportosításról arra a kérdésre szeretnék választ keresni, mi az oka annak, hogy a regionális integráció megmagyarázásához egyszerre több, első ránézésre akár ellentmondó nézetekre van szükségünk, és a mindenki által elfogadott fogalomalkotás napjainkra sem zárult le. A választ a modellfüggő realizmus, és az értékítélet koncepciójában (1.3.1. fejezet) véltem megtalálni. Ezen felül e nézeteknek általános megállapításaira alapozva a regionális integrációnak egy további lehetséges fogalmát szeretném ismertetni. Végezetül egy olyan elméleti klasszifikáció bemutatására törekedtem, mely a regionális integráció egyes lépcsőfokait (2. számú táblázat), illetve a későbbiekben tárgyalt nemzetközi kereskedelempolitikai rezsimeket (1.3.4. fejezet) magyarázzák meg, figyelemmel arra, hogy doktori kutatásom során végzett számítások során is ezeket a szinteket tekintetem viszonyítási alapnak (független változónak).

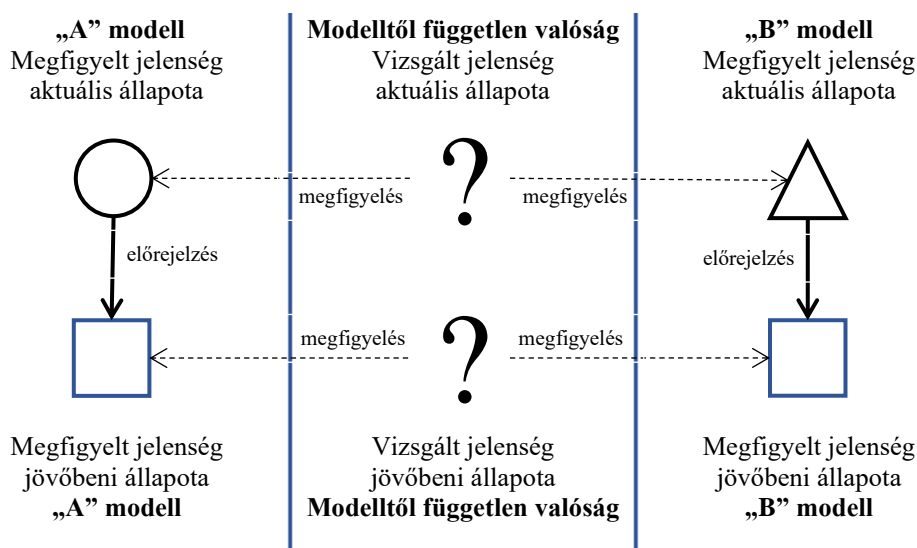
1.3.1. Integrációelméletek a modellfüggő realizmus, és az értékítélet kontextusában

Amennyiben elfogadjuk a globalizáció fogalmából (1.1.3.c) fejezet) – figyelemmel az általános- , és gazdasági integráció koncepciójára (1.1.4.a) fejezet) – levezetett regionális integráció meghatározását, az nem más, mint a globális integráció olyan meghatározott földrajzi egységre kiterjedő, nemzetállamok között, önkéntes alapon létrejött gazdasági, és más dimenzióval rendelkező struktúrája, melyet a technikai, elsősorban információtechnológiai fejlődés tesz lehetővé.

A fenti definíció interdiszciplináris (több tudományt érintő) vonatkozása miatt azonban számos más fogalomalkotási lehetőség is rendelkezésünkre állhat annak függvényében, hogy a jelenség mely ismérveit tartjuk vizsgálatunk szempontjából relevánsnak. Rosamond [2000:101.] szerint az elméleti elemzések és a kiterjedt kutatások ellenére sem lenne könnyű a nemzetközi integráció átfogóan érvényes, általánosan elfogadható definícióját adni. E tudományterületre a viszonylagos eklektika jellemző, azaz fogalomrendszere nem mindig összeegyeztethető nézetek, irányzatok megfelelőnek tartott szempont alapján kiválasztott elemeit vegyíti.

A regionális integráció folyamatainak az értelemezését az *integrációelméletek* adják [Arató, 2010:www.], melyek arra keresik a választ, hogy milyen törvényszerűségek húzódnak az egybeolvadást eredményező jelenségek mögött. [Bóka, 2001 In: Pintér, 2017:342.] Az integrációelméletek irányzatokba (iskolákba) tömörülnek, közös jellemzőjük az, hogy egy elgondolás sem képes az integráció teljes körű meghatározására. Puchala [1972:267.] ezt azzal a hasonlattal szemléltette, melyben a mesebeli király a vak bölcseket egy olyan feladattal bízta meg, hogy jellemezzék az elefánt kinézetét. A bölcsek úgy próbálták ezt megtenni, hogy megérintették annak valamelyik testrészét azonban, aki a lábát fogta meg az vaskos oszlopként-, aki a hátát az hatalmas hordóként-, és aki a fülét az vékony, hajlékony lapként jellemezte az állatot. Mondani sem kell, hogy mindegyik bölcsnek igaza volt, és ugyanakkor egyiknek sem.

A fenti problémára magyarázatot véleményem szerint a természettudományokban felvetett *modellfüggő realizmus* gondolata-, és az *értékítélet* elmélete adhat.

Ugyanazt a jelenséget többféleképpen is modellezhetjük. Ha „A”, és „B” modellek ugyanazokat az eseményeket jelzik előre, akkor egyiket sem tekinthetjük valóságosabbnak a másiknál, és tetszésünk szerint választhatunk közöttük.

9. számú ábra:
Modellfüggő realizmus

Forrás: Hawking [2011] alapján saját szerkesztés

Hawking [2011:13-14,54,70.] koncepciója a modellfüggő realizmusról azon az elképzelésen alapul, miszerint az agyunk úgy értelmezi az érzékszerveinkből jövő jelzéseket, hogy azok felhasználásával modellt alkot a világról. Ugyanazt a fizikai helyzetet azonban többféleképpen is modellezhetjük, melyek mindegyike eltérő alapelemeket tartalmazhat, és különböző fogalmakból indulhat ki. Ha két ilyen elmélet ugyanazokat az eseményeket jelzi előre, akkor egyiket sem tekinthetjük valóságosabbnak a másiknál, és tetszésünk szerint választhatunk közöttük. Nem létezik tehát a valóság világképtől vagy elmélettől független fogalma. (9. számú ábra) Jó példa erre a fény viselkedése, mely részecskeként is, és hullámként is leírható. Hawking [2011:57-58.]

azt is hangsúlyozza, hogy a modellfüggő realizmus nem csak a természettudományos modellekre alkalmazható, hanem azokra is, melyeket a mindennapi világ – így véleményem szerint a regionális integráció – értelmezése és megértése céljából készítünk. Nahalka [1997:24.] a konstruktív pedagógia⁷ kontextusában vallott a modellfüggő realizmussal gyakorlatilag megegyező nézeteket.

Magas [2007:12.] álláspontja szerint a közgazdaságtanban az elméletalkotás annyiban különbözik a természettudományokban alkalmazottaktól, hogy itt a megalkotott elméletek mindig tartalmaznak egy normatív, valaki, vagy valakik által jónak, szükségesnek, helyesnek tartott elemet is. Ezt az elemet *értéktételnek* szokták nevezni, mely a társadalomtudományos gondolkodásnak elidegeníthetetlen részét képezi.

Véleményem szerint tehát *az integrációelméleteket is a modellfüggő realizmus, és az értéktétel kontextusában célszerű értelmezni.* A modellfüggő realizmus e helyen történő alkalmazásának szükségessége a következőkben ragadható meg: Figyelemmel arra, hogy a globalizáció, és a regionális integráció annyira bonyolult és összetett jelenség, hogy tudományos definíciójának meghatározása még napjainkban sem zárult le, valamint arra, hogy a gazdasági elemei mellett társadalmi, politikai, kulturális, stb. összetevői is vannak, könnyen belátható, hogy objektív, mindenki által elfogadott fogalomalkotásra nincs, és – amennyiben elfogadjuk a modellfüggő realizmus koncepcióját – nem is lehet mód, mivel a regionális integrációknak az integrációelméletektől elkülönült megjelenési formája nincsen, azt csak az általunk alkotott modelleken keresztül észlelhetjük. A képet tovább rontja az a körülmény, hogy multidiszciplináris sajátossága miatt értelmezése csak egyes tudományágak „szemüvegén keresztül nézett” részmodellek alapján lehetséges. Mindezek mellett az értéktétel azért további szükségszerű része az integrációelméleteknek, mivel a regionális integráció nem természeti törvényszerűség, hanem gazdasági, és nem gazdasági motivációs törekvések eredményeképpen, társadalmi, politikai felhatalmazás alapján megkötött nemzetközi szerződések rendelkezéseinek a nemzeti jogrendszerekbe történő ratifikálásán, illetve annak eredményeképpen létrehozott szervezetek közvetlen aktusain keresztül ölt testet.

1.3.2. A regionális integráció fogalma az integrációelméletek általános megállapításai tükrében

Az integrációs folyamatok magyarázatára számos elméleti iskola alakult ki, melyek ugyan az egybeolvadás egy-egy mozzanatára helyezik a hangsúlyt, de mégis együttesen átfogó képet adnak a jelenségről. Ennek következtében az integrációnak aligha lehetne egyetlen definícióját meghatározni (1.1.4., 1.3.1. fejezetek), – különösen akkor, ha nemzetközi szinten vizsgáljuk – de az alábbi kérdésekben nagy biztonsággal állást foglalhatunk: [Palánkai, 2004:27,62.]

1. Az integráció *történelmi folyamat*, mely végig kísérte az emberiség történelmét a családokba, törzsekbe rendezett ősi társadalmaktól, napjaink globalizálódó világ gazdaságáig. [Palánkai, 2011:86.]
2. Az integráció *komplex folyamat*, mely átfogja a gazdasági, társadalmi, politikai, és kulturális élet valamennyi területét. Az irodalomban széles körű az a felfogás, mely ennek megfelelően különbséget tesz gazdasági, társadalmi, és politikai integráció között. *Gazdasági* integráció a magas szintű kereskedést-; a *társadalmi* integráció a tömegek, és a speciális elit csoportok egyesülési folyamatait-; a *politikai* integráció a nemzetközi szinten hozott döntéseket, bürokráciákat, illetve viselkedési hasonlóságokat foglalja magába. [Sullivan, 1976:215.]

---

⁷ A **konstruktív pedagógia** elmélete szerint az emberi tudás konstrukció eredménye, vagyis a megismerő ember felépít magában egy olyan világot, mely megfelel a tapasztalatainak, és lehetővé teszi, hogy bizonyos előrejelzésekkel éljen a valóságban található dolgok jövőbeli állapotával kapcsolatban. Ennek a belső úgynevezett világmodellnek fontos funkciója a megismerő ember tanulási folyamata, mely segítségével értelmezi, és dolgozza fel a külvilágot érkező információkat. A tudásról tehát nem lehet azt állítani, hogy igaz vagy hamis, csak azt, hogy adaptív-e az ismeret, vagy sem, azaz lehetővé teszi-e a megismerő személy alkalmazkodását a környezetéhez.

3. Az integráció *több lépcsőben valósul* meg. Tinbergen [1965:76.] szerint kiindulópont a *negatív integráció*, mely a nemzeti gazdaságok piacainak a megnyitását, és egyesítését, valamint a kereskedelmi korlátozások (importvámok, és kvóták) leépítését jelenti, amit a *pozitív integráció* követ a gazdaságpolitikák integrálásán keresztül új intézmények és mechanizmusok kialakításával, illetve a meglévők módosításával. Pinder [1969:143-170.] a pozitív és negatív integrációt más kontextusban használja. Álláspontja szerint a kérdés az, hogy a cél a diszkrimináció eltörlése, vagy a jólét maximalizálása. Molle [1990:1.] ezzel szemben statikus, és dinamikus mozzanatát emeli ki az egységesülési folyamatoknak, több lépcsőfokon történő vizsgálatakor. Koncepciója szerint a *statikus* értelemben vett integráció olyan helyzetként fogható fel, melyben egy nagyobb gazdaság nemzeti elemeit többé nem választják el gazdasági határok, hanem mint egység együttesen funkcionál. A *dinamikus* integráció a tagállamok közötti gazdasági határok fokozatos leépítését jelenti, miközben a korábban elkülönült nemzeti egységek fokozatosan egy nagyobb egészbe egyesülnek. Balassa [1961:1.] a gazdasági integráció folyamatként, és állapotként történő értelmezését javasolja (1.1.4.a) fejezet). Véleménye szerint *folyamatként* az integráció azokat az intézkedéseket öleli fel, melyeknek rendeltetése a különböző nemzeti államokhoz tartozó gazdasági egységek közötti diszkrimináció megszüntetése, *állapotként* pedig magának a nemzetgazdaságok közötti diszkriminációnak a hiányaként fogható fel.
4. Az integráció *szerves folyamat*. Az ún. *organikus felfogás* értelmében az integráció egyesülésként történő jellemzése csak felszínes mennyiségi megközelítés. Minőségi ismerveit szem előtt tartva az egyesülési folyamatok az egyre fejlettebb, magasabb rendű és növekvő hatékonyságú, és határfokú közösségek, organizmusok kialakulásában mutatkoznak meg. Gazdasági értelemben ez azt jelenti, hogy a termelő és a fogyasztó egyének egyre finomabb, és sokrétűbb specializációja, együttműködése valósul meg magasabb hatékonyságú szervezetekben a termelés szintjétől a globális világgazdaságig [Palánkai, 2004:64.], mely négy párhuzamosan működő, egymásra rétegződő, kölcsönhatásban álló lépcsőfokból álló olyan bonyolult rendszert alkot, ami vállalati – *mikrointegráció* –, nemzeti – *makrointegráció* –, nemzetek közötti – *regionális integráció* –, és globális világgazdasági – *globális integráció*, azaz *globalizáció* – dimenziókban értelmezhető. [Palánkai, 2002a:353.] E szintek körvonalazódnak Cleveland [1965 In: Simai, 1994:271.] alábbi idézetében is, miszerint: „*a regionalizmus félúton van aközött, amikor a nemzetállamok már nem életképesek, és a világ még nem kész arra, hogy egységessé váljon*”. A nemzetközi integráció tehát a mikroszinttől a globális felé építkezik, és azt komplex oda-vissza hatások mozgatják, rétegzik, és határozzák meg. [Palánkai, 2011:89.]
5. Az integráció *demokratikus* folyamat, mely talán az egyik legfontosabb jellemzője. E tekintetben az integráció szuverén államok vagy nemzetgazdaságok önkéntes, komplex, gazdasági és politikai összekapcsolódásaként határozható meg, melyhez nincsen köze a történelmi időkben zajló erőszakos birodalomépítő hódításoknak. A mai integrációs törekvések, noha teljesen új – demokratikus – alapokon és feltételekkel jelentkeznek, a történelmi tapasztalatok (pl. az Osztrák-Magyar Monarchia) hasznos tanulságokkal szolgálhatnak. [Berend, 1968 In: Palánkai 2011:89.] Mindezek mellett szükséges megemlíteni, hogy az egybeolvadás végső soron az adott nemzetgazdaság feloldódásához, és szuverenitásának korlátozásához vezet. A nemzet ugyanakkor olyan közösségnek bizonyult, melyhez rendkívül erős az egyén kötődése. [Palánkai, 2004:65.] Sok ország ezért többre tartja függetlenségét és nemzeti identitását, mint azt az esélyt, hogy egy szabadkereskedelmi egyezmény keretein belül sikeresebb lehessen. [Hitiris, 1995:22.] Ezzel szemben azonban a regionális integráció ellensúlyként szolgálhat a szélsőséges nacionalizmussal, és az azt felhasználó hatalmi politikával szemben. [Bóka, 2008:10.]

A fentiek alapján tehát álláspontom szerint a regionális integráció – az integrációelméletek tükrében – megfogalmazható úgy is, mint *történelmi alapokon nyugvó gazdasági, társadalmi, politikai, és kulturális jelenség, mely több lépcsőben végbemenő organikus egyesülési folyamat*

keretén belül demokratikus elvek alapján valósul meg olyan módon, hogy céljai elérése érdekében tagállamai nemzeti szuverenitásuk egy részét önként közösségi szintre helyezik át.

1.3.3. Az integrációelméletek egy lehetséges – gazdasági, és a politikai alapokon nyugvó – szempontrendszer szerinti csoportosítása

A regionális integrációk modellfüggő realizmus (1.3.1. fejezet) kontextusában történő értelmezése során talán nem is meglepő, hogy e tárgykörben írt szakirodalmakban bemutatott integrációelméletek, és az azokat csoportosító irányzatok száma nem kizárt, hogy meghaladja a működőképes regionális együttműködések számát. Sokaságukra, és variációira való figyelemmel, minden egyes elméletre és irányzatra kiterjedő, teljes körű ismertetésük disszertációm kereteit meghaladják, és talán nem is lenne célravezető. E helyett azonban fontosabbnak tartom a főbb gazdasági, és politikai irányzatok lényeges elemeinek sokszínű látásmódjuk-, és velük szemben megfogalmazott kritikák tükrében történő összefoglalását, illetve két olyan irányzat – liberális-, és regulációs elméletek – kiemelését, bemutatását, melyek a hipotézis-vizsgálat – különös figyelemmel a H_0 , és H_1 feltevések – értékeléséhez elengedhetetlenül szükségesek lesznek.

a) Fontosabb gazdasági, és a politikai alapokon nyugvó integrációelméletek

Az integrációelméletek klasszifikálása az egyes szakirodalmi feldolgozásokban más-más módon történik. Pintér [2017:342-343,348-349,355,359.] szekunder kutatása során – figyelemmel Aratóét al. [2009:15,24.], Bóka [2008:9-10.], Bulmer [1993:355.], Chenkel [2006 In: Pintér, 2017:355.], Chrysochoou [2001:54.], Hartok [1963:165.], Jones [2001:37.], Losoncz [2002:9.], Marján [2013:9.], Pentland [1973:66-67.], Pogátsa [2009 In: Pintér 2017:359.], Risse [2004 In: Pintér 2017:356.], Rittberger et al. [2005:22.], Rosamond [2000:10,59-60.], Sinkiewicz [2003:122.], Wiener et al. [2004:7.] munkáira – gazdasági-, és politikai – ideértve a politológiai, hatalmi, társadalmi, szociológiai, stb. mozzanatait is megragadó – irányzatokra osztotta fel az egybeolvadási folyamatokat leíró koncepciókat. A gazdasági alapú elgondolások közé sorolta a liberális-, a munkamegosztási-, és a regulációs, szabályozási elméleteket; a politikai alapúakhoz a föderalizmust, a funkcionalizmust, a kormányköziséget, az institucionalizmust, és a konstruktivizmust, melyek céljai, és főbb képviselői a 3. számú táblázatban foglalható össze.

3. számú táblázat:

Fontosabb integrációelméleti irányzatok

Gazdasági alapokon nyugvó irányzatok

Irányzat	Integráció célja	Főbb fogalmai	Irányzat kiemelkedő képviselői
liberális elméletek iskolája	Az integráció bekapcsolása a globális szabadkereskedelembé.	nemzetközi kereskedelem, vámok eltörlése, méretgazdaságosság	Balassa Béla, Jacob Viner, James Edward Meade
munkamegosztási elméletek iskolája	A termelési tényezők és az információk akadálytalan áramlása a közösségben.	stabilitás, kooperáció, tényezők allokációja	Floor Hartog, Karl Deutsch, Michael P. Sullivan
regulációs, szabályozási elméletek iskolája	Az alkotói entitások gazdasági és társadalmi adottságainak megfelelő szabályozása.	negatív és pozitív integráció, belső gazd. viszonyok, szabályozási szintek	Giandomenico Majone, Gunnar Myrdal, Jan Tinbergen

Politikai alapokon nyugvó irányzatok

Irányzat	Integráció célja	Főbb fogalmai	Irányzat kiemelkedő képviselői
föderalizmus	Szupranacionális állam létrehozása.	nemzetekfelettség, szupranacionális állam, kormányzás	Altiero Spinelli, John Pinder, Roy Pryce
funkcionalizmus	Gazdasági egységesülés, majd politikai egyesülés.	gazdasági funkciók, spill over, egységesebb piac	David Mitrany, Ernst B. Haas, Paul Henri Spaak
institucionalizmus	A közösségi intézmények szerepének meghatározása.	közösségi intézmények, kulturális érdekek, identitás, társadalmi legitimitáció	Graham Avery, Rosemary C. R. Taylor, Simon Bulmer
konstruktivizmus	Az integrációs folyamatok puha (protekcionalista érdekvédelmi) faktorainak azonosítása.	szociológiai nézőpont, identitás, kiterjesztés	Frank Schimmelfennig, Thomas Risse, Ulrich Sedelmeier
kormányköziség	Intézményesített egyeztető fórumokkal rendelkező EU.	tagállami kormányok, érdekek, tárgyalás, alkufolyamat	Alan Milward, Andrew Moravcsik

Forrás: Pintér et al. [2017]

A 3. számú táblázat adatai-, illetve a hivatkozott szerzők munkái alapján láthatjuk, hogy vámunió, illetve az alacsonyabb szintű struktúrák, továbbá a közös-, és az egységes piac a liberális-, ugyancsak a vámunió, valamint a fejlettebb együttműködések a munkamegosztási-, a gazdasági, és magasabb fokú alakzatok a regulációs, szabályozási-, emellett az integráció legmagasabb fokát képező politikai unió a politikai alapokon nyugvó iskolák eszköztárával írhatók le elsősorban. Természetesen az ezzel foglalkozó irodalmakban más, illetve e két irányzat soraiba be nem kategorizálható elméletekkel is találkozhatunk.

Disszertációm primer kutatási részében végzett hipotézis-vizsgálat eredményeinek megértéséhez, szakirodalmi forrásokkal történő magyarázásához véleményem szerint a fenti irányzatok közül a liberális-, és regulációs elméleteket érdemes részletesebben kifejteni, valamint – az átfogó szemléletmód lehetőségének biztosítása érdekében – a néhány szót ejteni az integrációelméletekkel szemben megfogalmazott kritikákról.

b) Liberális elméletek

Az integrációelméletek egyik domináns irányzata, mely a klasszikus közgazdaságtan⁸ tételein, a korlátlan szabad verseny és kereskedelem elvén nyugszik. Az irányzat képviselői szerint egybeolvadás ott lehetséges, ahol a négy szabadság – az áruk, a szolgáltatások, a tőke és a munkaerő – áramlása megvalósul, és a korlátlan szabad verseny érvényesül. [Aron, 1953 In: Palánkai 2011:135.] Ezek az elméletek a szabadkereskedelem globális integrációjában gondolkodnak, mely történelmi fejlődés végeredménye [Röpke, 1959:225.] Az integráció liberális felfogásának az alábbi releváns elemeit célszerű kiemelni: [Palánkai, 2011:236.]

⁸ A klasszikus közgazdasági elméletek keletkezését Adam Smith „A nemzetek gazdaságtana; e gazdaság természetének és okainak vizsgálata” (An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations) című művének 1776-os megjelenéséhez kötik, és a XIX. század utolsó harmadáig tartott. A klasszikus iskola tagjai elsősorban a gazdasági növekedést, és annak tényezőit – a munkamegosztást, a tőkefelhalmozódást, a manufaktúrák működését – vizsgálták. [Lukács, 2012:28-29,49.]

1. Az integrációt a négy szabadság szabad, és intenzív áramlásával azonosítják, melyet a gazdasági együttműködésen túl kiterjesztenek a társadalmi, politikai, vagy kulturális kapcsolatokra is. [Deutsch, 1978:236.]
2. A gazdasági integráció alapvető jelentősége a tényleges és potenciális verseny növekedésében ragadható meg, mely a versenymechanizmusok alapján automatikusan alakul ki. [Pelkmans, 1997:3.] Az újabb elemzések szerint ezek a verseny növekedéséből eredő nyereségek elsősorban a kereskedelem liberalizálásából, és a regionális piaci integrációból származnak, azonban nem tekintenek el a komparatív előnyök működésétől, és jelentőségétől sem. [Robson, 1998:83.]
3. Az integráció nem más, mint a nemzeti keretek között kiépült gazdasági egységek, országok egymás közötti egymáshoz való szoros kapcsolódása, munkamegosztása, mely a négy szabadság intenzív áramlásában mutatkozik meg. Amennyiben az integráció önálló, vagy bizonyos fokig önálló nemzetállamok között megy végbe, a regionálisan összetartozó területek között a belföldi gazdasági kapcsolatokhoz hasonló feltételek jönnek létre. [Ausch, 1969:15.] E felfogás tehát a nemzeti piacok összekapcsolását a homogénné, vagy egyenlővé válással – végső soron *konvergenciával* – azonosítják. A liberális elméletek leginkább a *szabadkereskedelmi övezet*, a *vámunió*, a *közös piac*, és az *egységes piac* keretei között értelmezhetők. [Palánkai, 2011:137.]
4. A piaci integráció legfőbb előnye, hogy a hatékonyság, és a jólét növekedésével jár együtt, ugyanis a piaci verseny a termékek, és szolgáltatások tekintetében alacsonyabb árakhoz, magasabb minőséghez, szélesebb választékhoz vezet az integrált területen. Ez ugyanakkor kihívást jelent a termékek tervezése, a szolgáltatások nyújtásának módszere, a termelési, és elosztási rendszerek kialakítása, és más aspektusok számára. [Ausch, 1969:3.] Az integráció tehát nyereségekkel és veszteségekkel, haszonnal és költségekkel jár, melyek részletes elemzésével az egyes liberális elméletek foglalkoznak. E teóriák közül főként a *vámunió-elméletek (1.3.4.e) fejezet* érték el sikert az előnyök és hátrányok (benefit and cost) kvantifikálásában. [Palánkai, 2011:137.]

c) Regulációs, szabályozási elméletek

A liberális iskolával szemben álló integrációs irányzat a regulációs, szabályozási koncepció [Csáki, 2006:265.], mely szerint a gazdasági integráció, mint eszmény nyilvánvalóan meghatározhatatlan, ha a szabadpiaci gazdaság klasszikus tanaival kapcsoljuk össze. [Myrdal, 1972:92.] A liberális iskolák feltételezése is ugyanis nem felel meg a valóságnak, így a világban sehol sincsen tökéletesen szabad verseny és szabadkereskedelem. Tekintettel arra, hogy a tapasztalatok szerint a szabad verseny mindig az erősebb félnek kedvez, nem mehet végbe a szabadságok, és egyenlőtlenségek konvergenciája sem. [Losoncz, 2002:9.]

A regulációs, szabályozási elméletek ugyan nem tagadják a piac és a liberalizálás fontosságát, de hangsúlyozzák, hogy a mai gazdaságok már nem a XIX. századi értelemben vett szabadpiaci mechanizmusokon alapulnak, hanem azokat az állam *regulálja, azaz szabályozza*, irányítja, és befolyásolja. A regulációs, szabályozási elméletek szerint tehát a piac mellett a gazdaságpolitikákat is integrálni szükséges. A nemzetközi integráció ennek megfelelően azt jelenti, hogy az állami szabályozás, és beavatkozás nemzetközi – közösségi – szintre tevődik át [Palánkai, 2011:144.], melynek következménye a *gazdasági unió*, illetve magasabb integrációs formák létrejötte. Ez a folyamat azonban – Tinbergen [1965:76.] munkája alapján – több lépcsőben valósul meg (1.3.2. fejezet). Kiindulópontja a *negatív integráció*, mely a nemzeti gazdaságok piacainak a megnyitását, és egyesítését, valamint a kereskedelmi korlátozások (importvámok, és kvóták) leépítését jelenti, amit a *pozitív integráció* követ a gazdaságpolitikák integrálásán keresztül új intézmények és mechanizmusok kialakításával, illetve a meglévők módosításával.

A regulációs, szabályozási elméleteken belül az állami beavatkozás közösségi szintre történő emelésének szükségességét megfogalmazó fenti koncepciót *dirigista* irányzatnak is szokás nevezni.

d) Szkeptikus irányzatok

E tárgykörben megjelent jelentős irodalom, elmélet, és irányzat ellenére mégis vannak, akik tagadják az integrációelméletek létezését. Álláspontjuk szerint ugyanis ezek a koncepciók, és vizsgálatok csak részei az olyan nagy szakterületeknek, mint pl. a nemzetközi gazdaságtan, ezért nem indokolt külön diszciplínaként kezelni. [Palánkai, 2004:25.]

A szkeptikus nézeteket valló Puchala [1984:198.] szerint az integrációelmélet a társadalomtudományok intellektuális történetében egy meglehetősen hosszú, de nem különösebben figyelemre méltó lábjegyzet csak. A kifejtett regionális együttműködéseknek csak egyetlen példája, illetve speciális modellje áll rendelkezésünkre, nevezetesen az EK. Ezzel szemben az érdemi elemzések, nem mások, mint az eseteknek az általánosítása, melyek során csak a megjelenések nagy számából – és nem egyetlen jelenségből – vonhatók le tudományos szempontból releváns következtetések. Törvényszerűségek megállapításához tehát nagy számú „eset” tanulmányozása szükséges.

Fontosnak tartom azonban megjegyezni azt, hogy Puchala fent hivatkozott 1984-es publikációját követően – mint ahogyan a későbbiekben is látni fogjuk – jöttek létre ugyan további „kifejtett” regionális integrációk, azonban együttműködési szintjük kétségkívül alul maradt az azóta EU néven ismert EK-hez képest, és mennyiségüket sem lehet éppen „nagy számú esetként” leírni. Álláspontom szerint mindezek ellenére napjainkban is megállja helyét Puchala fenti kijelentése, hiszen néhány „eset” – melyek számát jól lehet meghaladja a témával foglalkozó szakirodalmakban fellelhető integrációelméletek száma – tanulmányozása során levont következtetés relevanciája is tudományos szempontból vitatható lehet.

1.3.4. A regionális integráció fejlődésének egyes lépcsőfokait, és a nemzetközi kereskedelmi politikai rezsimeket leíró elméletek

Míg az előző fejezetben a gazdasági-, és politikai szakterületekhez-, ebben a részben – már amennyire lehetséges – a regionális integráció összeolvadási szintjeihez (2. számú táblázat), illetve kiegészítésként a nemzetközi kereskedelmi rezsimekhez (1.3.4.a)-d),k) fejezet) – melyek a későbbi fejezetekben, számításaim során használt független változókkal lesznek ekvivalensek – szeretnék leíró elméleteket párosítani (11. számú táblázat).

Mint láthattuk, a regionális együttműködés minden szintje magában foglalja a korlátozások egyre szélesebb körének az eltörlését a tagok közötti csereforgalomban. Ezek a korlátozások lehetnek vám, és nem vám jellegűek. A *vám jellegű korlátozások* lényegében a hazai termelést részesíti előnyben a versenyképes árucikkek külföldi termelésével szemben. Ilyen eszközök elsősorban a vámok, az adózási diszkrimináció, diszkriminatív illetékek kiszabása, kvóták, behozatali tilalmak, állami kereskedelem hazai piac védelmére gyakorolt befolyása, devizasabályozás (mely alatt a külföldi fizetőeszközökkel való tranzakciók adminisztratív korlátozásának politikáját kell érteni). [Hitiris, 1995:24-25.] A *nem vám jellegű korlátozások közé* soroljuk mindenekelőtt a korábban már említett fizikai (határellenőrzés), technikai (jogsabályok, szabványok, előírások), és pénzügyi (adózási szabályok) diszkriminációkat. [Mészáros,2007:251.]

Palánkai [2011:157-160.] szerint, ezeket az akadályokat egyrészt azt egyes országok jogalkotása és gazdaságpolitikája, másrészt két-, vagy többoldalú nemzetközi szerződések konstruálnak, és liberalizálnak, mely alapján az alábbi négy fő *nemzetközi kereskedelempolitikai rezsime*t különböztethetünk meg:

1. diszkriminatív rendszereket,
2. egyenlő elbánáson alapuló rendszereket,
3. preferenciális kereskedelmi rendszereket, és
4. szabadkereskedelmi egyezményeket, mely intézményrendszer Palánkai [2002b:357.] álláspondjára szerint a második legjobb („second best”) megoldása a világgazdaság ideális állapotát képező, ún. univerzális szabadkereskedelemnek.

Érdeemesnek tartom megfigyelni, és kiemelni, hogy a *szabadkereskedelmi egyezmények* megjelenési formájuk e kontextusban történő értelmezésük során lényegében megegyeznek az 1.2. fejezetben, és a 2. számú táblázaton bemutatott regionális integrációs struktúrákkal (lépcsőfokokkal) a szabadkereskedelmi területtől kezdődően – a vámunió, a közös-, és az egységes piacon, a gazdasági-, monetáris unió keresztül – a politikai unióig bezárólag. Véleményem szerint a szabadkereskedelmi egyezményekhez sorolható az *univerzális szabadkereskedelem* is, mint annak „second best” variánsa, azonban ezt semmiképpen nem tekinthetjük regionális integrációnak, mivel az országoknak nem területi, hanem globális egybeolvadási folyamatát feltételezi.

A *preferenciális övezet* – mint integrációs „lépcsőfok” – is további magyarázatra szorul, hiszen álláspontom szerint a fenti kategóriák alapján akkor sorolható a szabadkereskedelmi egyezmények – mint nemzetközi kereskedelempolitikai rezsím – közé, ha többé-kevésbé azonos gazdasági potenciálú országok között intézményesül. Amennyiben ez fejlett, és fejlődő nemzetgazdaságok között megy végbe, preferenciális kereskedelmi rendszerű „rezsímről” beszélhetünk.

Ebben a fejezetben a szóban forgó regionális integráció fejlődésének egyes lépcsőfokait – valamint kiegészítés képen a nemzetközi kereskedelmi politikai rezsimeket – leíró elméleteket szeretném ismertetni.

a) *Diszkriminatív rendszerek elmélete*

A diszkriminatív nemzetközi kereskedelmi politika a *protekciónizmus* elvén alapszik. [Csáki, 2011:124.] A *protekcionista* minden olyan importkorlátozás és exportösztönzés, ami a hazai termelést részesíti előnyben, és a belső piacot védi; illetve az olyan intézkedés, mely az egyes országokat vagy gazdasági szereplőket másokkal szemben hátrányosan megkülönbözteti. [Constantinovits, 2014:2.1.]

A protekciónizmus hívei az alábbi célok támogatásában látják e rendszer létjogosultságát:

- a stratégiaileg fontos-, illetve az új-, születő-, valamint a hanyatló iparágak védelmében, és támogatásában;
- a tisztességtelen versennyel szembeni megtorlásban;
- a fizetésimérleg-pozíciók radikális javításának a szükségességében; továbbá
- a nem gazdasági törekvésekben, mint pl. nemzetbiztonsági szempontokban, vagy a nemzeti életmód megóvásában. [Csáki, 2011:128.]

A protekciónizmus mellett felhozott legtöbb érvet, a szabadkereskedelem képviselői – mindenekelőtt Adam Smith, és David Ricardo – elvetik. [Csáki, 2011:124,129.] A gazdasági célok protekciónizmussal történő elérését Samuelson et al. [1992:1214.] is gyenge hatékonyságúnak, és költségesnek tartja, azonban álláspontja szerint:

- javíthatja az őket bevezető ország cserearányait,
- rövid távon növelheti a GDP reál értékét, és csökkentheti a munkanélküliséget, valamint
- hosszútávon kedvező hatása lehet a növekedési potenciállal rendelkező új-, születő iparágak védelmében.

Azt azonban még a legliberálisabb felfogású közgazdászok is elismerik, hogy a szabadkereskedelemből származó előnyök nem egyenlően, hanem a fejlettebb résztvevők között kedvezőbben oszlanak meg. A protekcionista eszközrendszer ugyancsak az egyes termelőket védi, azonban áremelő hatása miatt terhét valamennyi fogyasztó viseli. [Csáki, 2011:129-130.]

Samuelson et al. [1992:1215.] szerint annak ellenére, hogy a protekciónizmus gyenge hatékonyságú, és költségesebb a szabadkereskedelemmel szemben, mégis gyakran kerekedik felül más politikával szemben. Ennek az okát abban látja, hogy a védővámok érdekében kifejtett nyomás legfőbb forrása egy szűk, de befolyásos érdekcsoport, akik számára ez jelenti a kedvezőbb

alternatívát. A szabadabb kereskedelem véleménye szerint mindenkinek kedvez egy kicsit, szemben a protekcionizmussal, ami ugyan nagymértékben előnyös, de keveseknek a javára.

Ez a nemzetközi kereskedelmi rezsím leginkább a volt szocialista-, és a tőkés országok közötti kapcsolatokra volt jellemző. Ennek okát a központi tervezésben kell keresni, ugyanis tervutasítás által meghatározott volumen a piaci kereskedelempolitika szempontjából mennyiségi korlátozásnak; a mesterségesen rögzített árak, árfolyamok, valamint a széles körben alkalmazott szubvenciók vámkorlátoknak feleltek meg, amire a piacgazdaságok további diszkriminációval válaszoltak. Nem meglepő, hogy e két „pólus” szembenállásának időszakában világkereskedelemnek mindössze 4-5%-át érintette a „kelet és nyugat” közötti áruforgalom. [Palánkai, 2011:159-160]

b) Egyenlő elbánáson alapuló rendszerek elmélete

Az Egyenlő elbánáson alapuló rendszerek a legnagyobb kedvezmény-, és a nemzeti elbánás elvén alapulnak. A *legnagyobb kedvezmény elve* – angolosan: Most Favoured National Treatment (MFN) – régóta ismert a kereskedelempolitikában, azonban globális multilaterális struktúrája csak a II. világháborút követően bontakozott ki. Lényege abból áll, hogy bármely tagnak adott kedvezményt – vonatkozzon az akár vámra, mennyiségi korlátozásra, vagy más intézkedésre – az összes többi partner felé is érvényesíteni kell. A *nemzeti elbánás elve* a külföldi természetes, és jogi személyekre vonatkozik oly módon, hogy velük szemben is ugyanazt a bánásmódot kell alkalmazni, mint a belföldiek esetében. [Palánkai, 2011:157-158.]

Az egyenlő elbánásmód nemzetközi szerződés alapján jön létre. Tekintettel arra, hogy ezt a politikát rögzíti az Egyesült Nemzetek Szervezetének (továbbiakban: ENSZ) 1974. évi „Chartája az Államok Gazdasági Jogairól és Kötelezettségeiről”, valamint a GATT/WTO Általános Vámtarifa és Kereskedelmi Egyezménye, a világkereskedelem általános elvévé vált⁹. Természetesen maga a WTO is elismeri, hogy időről időre gazdasági nehézségek folytán nem mindig érvényesíthető az egyenlő elbánás, és kevésé fejlett országok viszonylatában egyoldalú nyújtásának ugyancsak létjogosultsága van. A WTO elfogadja a regionális integrációs törekvéseket is azáltal, hogy az abban részt vevő országok számára harmadik országgal szemben nem követeli meg e politika alkalmazását, ugyanis ellenkező esetben ez gyakorlatilag az együttműködés felszámolását jelentené. [Mádl et al., 2014:III.XIV.45.]

c) Preferenciális kereskedelmi rendszerekkel, és preferenciális övezetekkel foglalkozó elméletek

A mai nevén Kereskedelmi Világszervezetnek (továbbiakban: WTO) ismert Általános Vámtarifa és Kereskedelmi Egyezmény (továbbiakban: GATT) 1947-es megalakulását követően 2000-ig 214 regionális kereskedelmi egyezményt kötöttek a világgazdaságban. A ténylegesen működő együttműködések száma azonban 2000-ben mindössze csak 134 volt. Nagy részük kudarcot vallott, megszűntették tevékenységüket, vagy felbomlottak, [Kutasi, 2011b:41.] és a működőképes struktúrák integrációs fejlődési lépcsőfokuk sem érte sok esetben a szabadkereskedelmi területek szintjét. Több szerző – mint pl.: Esze et al. [2009:19.], vagy Mészáros [2007:251.] – ezért indokoltnak látta egy újabb fogalomnak, a preferenciális övezetnek a bevezetését. Ebben az együttműködési formában a tagállamok nem szüntetik meg ugyan teljes-körüln az egymás közötti vámokat, illetve a mennyiségi korlátokat, mindössze a termékek egy része tekintetében nyújtanak vám, és kereskedelmi kedvezményeket – preferenciákat – egymásnak.

Mint már fentebb említettem, álláspontom szerint a preferenciális kereskedelem, amennyiben fejlett, és fejlődő országok között megy végbe, preferenciális kereskedelmi rendszerként- (min nemzetközi kereskedelempolitikai rezsímként), amennyiben többé-kevésbé azonos gazdasági

---

⁹ Ez nem meglepő, hiszen e sorok írásakor az ENSZ 193- [ENSZ, 2020:www.], a WTO 164 [WTO, 2020:www.] tagállammal rendelkezik, melyek száma felöleli a Föld csaknem valamennyi hivatalosan elismert országát.

potenciálú országok között intézményesül, preferenciális övezetként (mint a regionális integráció egyik „lépcsőfokaként”) ölt testet.

A *Preferenciális kereskedelmi rendszer* (Generalized System of Preferences – továbbiakban: GSP) keretén belül a fejlett országok a legnagyobb kedvezmény elvén felül egyoldalúan nyújthatnak általános vámpreferenciákat a fejlődő országok számára gazdaságuk támogatása céljából. A GSP rendszert 1971-ben hozta létre a GATT, és azóta az EU is a közös külkereskedelem-politika keretén belül széles körben – mintegy 40.000 termékre – alkalmazza. A GSP mögötti közgazdasági megfontolás azon alapszik, hogy az országok általában a nyersanyagokat, és az energiát nulla, vagy nagyon alacsony vámokkal sújtják, ezzel szemben a termék vonatkozásában feldolgozottsági szintjükkel párhuzamosan egyre növekvő korlátozásokat alkalmaznak. Az egyenlő elbánáson alapuló rendszerek keretén belül ez gátolhatja a nemzeti fejlesztést, ugyanis így nem lesz érdekelt a fejlődő ország abban, hogy minél magasabb szinten dolgozza fel nyersanyagait, hiszen ez a nemzetközi piacokon magasabb vámterhet jelenthet majd az importáló állam gazdasági szereplője számára. [Palánkai, 2011:158-159.]

Amennyiben a preferenciális kereskedelem többé-kevésbé azonos gazdasági potenciálú országok között intézményesül – mint pl. a Délkelet-Ázsiai Nemzetek Szövetsége esetében – és elfogadjuk fent kifejtett koncepciómat *preferenciális övezetről*, mint a regionális együttműködés legelső „lépcsőfokáról” beszélhetünk, melynek a keretén belül az abban résztvevő tagállamok az egyenlő elbánáson felül további vám-, és kereskedelmi kedvezményeket – preferenciákat – alkalmaznak egymás között. A preferenciális övezetből származó előnyök, és hátrányok – akár csak a magasabb integrációs szinteken – a nemzetközi gazdaságtanból ismert keresleti-, és kínálati görbékből vezethetők le, azonban egységes koncepcióvá a vámunió-elméletek keretein belül vált.

d) Szabadkereskedelmi egyezmény, és szabadkereskedelmi terület elmélete

Érdemesnek tartom e helye is elhatárolni a szabadkereskedelmi egyezményt a szabadkereskedelmi területtől. A *szabadkereskedelmi egyezmény* (1.3.4. fejezet bevezetője) ugyanis magába foglalja a 2. számú táblázaton bemutatott regionális integrációs lépcsőfokokat, melyek közül a szabadkereskedelmi terület csak egy variáns.

A globális méretű ún. univerzális szabadkereskedelemmel kapcsolatban régóta folynak viták, azonban a világgazdaság mai fejlettségi szintjén még nincsen realitása. A II. világháborút követően viszont számos *szabadkereskedelmi egyezmény* jött létre, melyeket alkotó tagállamok az egymásközötti kereskedelmi liberalizációt tűzték ki célul, illetve valósították azt meg. E liberalizáció lehet teljes, és részleges; egyoldalú, illetve kölcsönös; mindemellett aktuális állapot, vagy jövőbeni cél. Napjainkra a világkereskedelemnek számottevő része ilyen konstrukciók keretén belül bonyolódik le. [Palánkai, 2011:159.]

A szabadkereskedelem mellett felhozott érvek elsősorban a komparatív előnyök elméletéből-, illetve a nemzetközi gazdasági kapcsolatok tapasztalataiból vezethetők le. Ezek közül a legfontosabbak az alábbiak:

- A szabadkereskedelem lehetővé teszi az optimális üzemméret elérését, és az abban rejlő előnyök kihasználását;
- szükségszerűen növeli a piaci szereplők számát egy nemzetgazdaságon belül, ami következtében a fogyasztók számára kedvezőbben alakulhat a termékek ára, minősége, és választéka;
- ösztönzi a világgazdaságot a rendelkezésére álló szűkös erőforrásokkal való hatékony gazdálkodásában; valamint
- a magasabb fokú kölcsönös függőség – interdependencia – lehetővé teszi, hogy a világgazdaság valamennyi szereplője érdekeltnek tartsa magát stabilitásának fenntartása érdekében. [Nellis et al., 1998:181-182.]

A fentiek ellenére – az ún. „*second best*” elmélet szerint – a szabadkereskedelem nem vezet szükségszerűen a termelés, és a fogyasztás világméretű allokációjának az optimumához, mivel a magánmonopóliumok, a kormányzati politikák, és az externáliák eltérítik egymástól az egyéni-, és a társadalmi költségeket, hasznokat. Ha a kormányok ezeket a különbségeket nem tudják felszámolni, akkor a szabadkereskedelmi egyezmények jelentik a „második legjobb” megoldást. A szabadkereskedelem ugyan uralkodó elméleti irányzatnak tekinthető jelenleg, azonban számos nemzetgazdaság időről időre visszatér annak korlátozására (1.3.4.a) fejezet). [Csáki, 2011:124,137.]

A nemzetközi kereskedelmi politikai rezsimekkel – így a diszkriminatív-, az egyenlő elbánáson alapuló-, és a preferenciális kereskedelmi rendszerekkel, valamint a szabadkereskedelmi egyezménnyel – szemben megfogalmazott főbb kritikákat, illetve az azokra adott válaszokat, és a velük kapcsolatos konklúziókat a 4. számú táblázat foglalja össze.

A szabadkereskedelmi terület – mint a regionális integráció egyik megjelenési formája – a vámok, illetve a mennyiségi korlátok tagállamok közötti megszüntetését jelenti úgy, hogy harmadik országgal szemben mindenki a saját vámtarifáit alkalmazza. Balassa [1961:2.] A regionális integráció legalacsonyabb lépcsőfokaként értelmezett preferenciális övezethez hasonlóan előnyei, és hátrányai a nemzetközi gazdaságtanból ismert keresleti-, és kínálati görbékből vezethetők le, azonban egységes koncepcióvá az alábbiakban ismertetésre kerül a vámunió-elméletek keretein belül vált.

4. számú táblázat:

A nemzetközi kereskedelmi politikai rezsimekkel szemben megfogalmazott főbb kritikák

Politikai rezsimekkel szemben megfogalmazott kritika	Kritikára adott válasz	Konklúzió
Diszkriminatív rendszer eszköztára gyenge hatékonyságú, és költséges.	Szabadkereskedelmi egyezmények megkötése.	A diszkriminatív eszközrendszer alkalmazása az egyes termelőket védi ugyan, azonban áremelő hatása miatt annak terhét a fogyasztók viselik. A gazdasági célok elérésének hatékonyabb módja a szabadkereskedelem.
Diszkriminatív rendszer ugyan nagymértékben előnyös, de keveseknek a javára.	Tisztességtelen gazdasági lobbival szembeni fellépés.	A védővámok érdekében kifejtett nyomás legfőbb forrása egy szűk, de befolyásos érdekcsoport, akik számára a protekcionizmus jelenti a kedvezőbb alternatívát. a szabadkereskedelemmel szemben.
Egyenlő elbánáson alapuló rendszer nem alkalmazható a fejlett, és fejlődő országok viszonylatában.	Preferenciális kereskedelmi rendszerek létrehozása.	Az egyenlő elbánáson alapuló rendszerek gátolhatják a nemzeti fejlesztést, ugyanis az országok általában a nyersanyagokat, és az energiát nulla, vagy nagyon alacsony vámokkal sújtják, ezzel szemben a termék vonatkozásában feldolgozottsági szintjükkel párhuzamosan egyre növekvő korlátozásokat alkalmaznak. A nemzeti fejlesztés tehát kedvezőtlenül magasabb vámterhet jelenthet az importáló állam gazdasági szereplője számára.
Egyenlő elbánáson alapuló rendszer a regionális integrációk létrejöttét gátolhatja.	A regionális integrációs törekvések elfogadása.	A WTO elfogadja a regionális integrációs törekvéseket azáltal, hogy az abban részt vevő államok számára harmadik országgal szemben nem követeli meg e politika alkalmazását.
Szabadkereskedelmi szerződés gátolhatják a növekedési potenciállal rendelkező új-, születő iparágak fejlődését.	A szabadkereskedelem protekcionista eszközökkel történő ideiglenes korlátozása ezen iparágak tekintetében.	A szabadkereskedelem ugyan uralkodó elméleti irányzatnak tekinthető napjainkban, azonban a szükséges lehet (elsősorban a növekedési potenciállal rendelkező új-, születő iparágak védelme érdekében) annak időről időre történő korlátozása.
Szabadkereskedelmi szerződés az univerzális szabadkereskedelemmel szemben, csak a második legjobb (second best) megoldás.	Az egyéni-, és a társadalmi költségek, hasznok közelítése megfelelő kormányzati politikával, és az externáliák csökkentésével.	A világméretű univerzális szabadkereskedelem megvalósításának napjainkban még nincsen realitása. A szabadkereskedelem ugyanis nem vezet szükségszerűen a termelés, és a fogyasztás világméretű allokációjának az optimumához, mivel a magánmonopóliumok, a kormányzati politikák, és az externáliák eltérítik egymástól az egyéni-, és a társadalmi költségeket, hasznokat. Amennyiben ez nem valósítható meg, a „második legjobb” megoldásnak a szabadkereskedelem tekinthető.

Forrás: Saját szerkesztés

e) Vámunió-elméletek

A nemzetközi szabadkereskedelmi egyezmények keretén belül létrejövő regionális integrációk egyes szintjeit leíró elméletek közül mind fontosságát, mind hatását tekintve az első kiemelkedő tanulmányt Jacob Viner publikálta a klasszikusnak számító „*A vámunióról*” (The Customs Union Issue) című, 1950-ben megjelent művében, mely az Európai Szén- és Acélközösség és az EGK megalakításának is alapelmélete volt. Viner kezdetben a vámunió, és a legnagyobb kedvezmény elve közötti összefüggéseket vizsgálata, és egyesült királysági, francia, valamint német példákon keresztül megállapította, hogy a legnagyobb kedvezmény elve önmagában nem gátolja a vámunió létrejöttét. [Losoncz, 2002:7.] A vámunió-elméletek keretén belül kezdődött meg a regionális integrációval kapcsolatos előnyök, és hátrányok átfogó felmérésére, mely lehetővé tette a kereskedelmi tömörülések, a nemzetközi munkamegosztás regionális összefüggéseinek tudományos alapú elemzését és kiterjesztését. E szerint a vámunió teljes belső szabadkereskedelemre törekszik, miközben kifelé közös külső vámokat alkalmaz, ami lényegében az univerzális szabadkereskedelemmel (1.3.4.k) fejezet) szemben a második legjobb (second best) stratégiának tekinthető, hiszen így az meghatározott földrajzi egységen belül – részlegesen ugyan, de – megvalósulhat mindamellett, hogy az unió kívüli országokkal szemben továbbra is protekcionizmust gyakorol. [Palánkai, 2002b:357.] A vámunió tehát az univerzális szabadkereskedelem, és a protekcionizmus közötti köztes megoldásnak tekinthető. [Palánkai, 2011:274.] Ennek okán – mint ahogyan ez Viner hivatkozott műve is sugallja – a vámuniók létjogosultsága nem hosszútávú, azok leginkább biztonságpolitikai intézménynek tekinthető, a végső cél felé vezető úton, a szükség megoldásként. Ennek az útnak a „járhatóságát” viszont az határozza meg, hogy a vámunióval kapcsolatos hatás mechanizmusok mennyire szolgálják a szabadkereskedelem megvalósulását. [Gáspár, 1998:21-34.]

Viner [1950 In: Palánkai, 2002b:357-358.] a vámunióval kapcsolatban két hatást a kereskedelemteremtést (trade creation), és a kereskedelemeltérítést (trade diversion) emelte ki, melyek működési mechanizmusait az alábbi példán keresztül könnyű megérteni (5. számú táblázat):

Mint látható a megadott költségzínvonalak, és vámok mellett *A* ország *X* terméket 450 pénzegységért tudja megtermelni. Amennyiben azonban ezt a terméket import útján szeretné beszerezni, az *B* országból 600 (400+50% vám), míg *C* országból 450 (300+50% vám) pénzegységnyi költséget eredményezne. Ha összevetjük *A*, *B*, és *C* országok termelési, és import lehetőségeit, könnyen belátható, hogy *A* ország piacán *C* ország *X* terméke is jelen lehet; *B*, és *C* országok piaci viszont abszolút védettséget élveznek a többi ország termelőivel szemben. *Y* termék esetében azonban egyik ország számára sem lehetséges a másik piacára történő bejutás.

Megváltozik a helyzet, ha *A*, és *B* ország vámunióra lép, és leépítik a vámokat egymással szemben. Ezáltal lehetőség nyílik *B* ország termelői számára, hogy vámmentesen 400 pénzegységnyi költségzinten lépjen be *A* ország piacára, és ezáltal ki tudja onnan szorítani a „harmadik országgá” vált *C* termelőket, akik ugyan olcsóbban (300 pénzegységért) tudják előállítani *X* terméket, mint *B* ország, de továbbra is 50%-os vámot kell fizetniük, ami összességében 400 pénzegésznél több (450 pénzegység) költséget eredményezne. *X* termék piaca így *C* országból *B* országba *térül el*, ami mindenképpen *negatív hatás*, hiszen az integráció ezáltal a magasabb költségzínvonalú termék kereskedelmét segíti elő. *A* ország fogyasztói ugyan jól járnak, mivel 50 pénzegységgel olcsóbban juthatnak *X* termékhez (450 pénzegység helyett 400 pénzegységért), azonban a költségvetés 150 pénzegység vámbevételről esett el annak következtében, hogy a *C* országból származó import *B* ország javára *térült el*. Figyelembe véve a fogyasztókat ért 50 pénzegységnyi előnyt, ez összességében 100 pénzegység veszteséget jelent *A* ország számára.

Y termék esetében a fentiekkel szemben *kereskedelemteremtésnek* lehetünk tanúi, hiszen a vámunió előtt nem volt lehetséges a modellben szereplő országok számára egymás piacára bejutni, most azonban *A* termelők alacsonyabb költségzínvonalukkal megjelenhetnek *B* ország piacán anélkül, hogy *C* ország exportját eltérítenék. Ez egyértelműen *pozitív hatás*, hiszen a legolcsóbb

termelők piacának expanzióját segíti elő, melynek következtében *B* ország fogyasztói 30 pénzegységet nyernek anélkül, hogy a költségvetést vámvesztés érné.

5. számú táblázat:

A kereskedelemteremtés, és a kereskedelem eltérítés hatásai egy konstruált példán keresztül

	<i>A</i> ország	<i>B</i> ország	<i>C</i> ország	Vám
X termék termelési költsége bármely pénzegységben	450	400	300	50%
Y termék termelési költsége bármely pénzegységben	200	230	240	50%

Forrás: Palánkai [2002: 358.]

Viner [1950 In: Palánkai 2011:266.] álláspontja szerint tehát a kereskedelemteremtés a vámunió pozitív hatása, ugyanis a vámok leépítése következtében a közösségen belül a kevésbé hatékony, magas költséggel termelők védelme megszűnik, a termelés és a fogyasztás az új, legolcsóbb közösségi partnerek javára rendeződik át. Ezzel szemben a kereskedelem eltérítés negatív folyamat, hiszen az új partnerország adott feltételek mellett kiszoríthatja a közösségi piacról a harmadik ország korábbi olcsóbb szállítóit. A vámunió összhatása ennek megfelelően a kereskedelemteremtés, és a kereskedelem eltérítés egyenlegéből adódik.

A vámunió-elméletek alapján az, hogy egy adott országcsoporthoz esetében a kereskedelemteremtés, vagy kereskedelemeltérítés lesz-e túlsúlyban Palánkai [2011:275-277.] szerint alábbi tényezőnek a függvénye:

1. A vámunióból származó előnyök annál nagyobbak, *minél magasabb vámokat törölnek el a partnerek egymás között*, ugyanis a magas vámszínvonal általában alacsonyabb hatékonyságot védelmez.
2. A vámunióból származó előnyök annál nagyobbak, minél nagyobb *az unió gazdasági területe, és mérete*. Ez az univerzális szabadkereskedelem gondolatmenetéből adódik, ugyanis e nézőpontot vallók szerint a világgazdaság ideális állapota a globális általános szabadkereskedelem, mely során minden ország a komparatív előnyeiknek megfelelően arra specializálódhat, amire a termelési feltételei a legkedvezőbbek. Fontos azonban megemlíteni, hogy egyes nézetek szerint – mint pl. Röpke [1959 In: Palánkai 2011:276.] – e korrelációnak az iránya éppen az előbbi ellenkezője, ugyanis a nagy uniók esetében magasabb az önellátás valószínűsége, és a protekcionizmus veszélye.
3. A vámunió hatásainak vizsgálatakor a *szállítási költségeknek a szerepe meghatározó*. A megnövekedett kereskedelem egyrészt hatékony szállítási rendszert, másrészt mérsékelhető kulturális, jogi, vagy civilizációs különbségekből származó költségeket is feltételez. Könnyen belátható tehát, hogy a vámuniót főként szomszédos országok között tartják célszerűnek, hiszen a távolság növekedésével e költségek is egyre számottevőbbek lesznek. Álláspontom szerint ebből az is következik, hogy a technikai fejlődéssel – ami egyben a globális integráció meghatározó eleme (*1.1.3.c fejezet*) – egyre hatékonyabbá váló szállítási rendszerek működése – az „ötödik szabadság” liberalizációjának- (*1.2.2. fejezet*), és a globális integráció keretein belül – mérséklődő társadalmi, kulturális különbségeket eredményezhet, ami a szomszédos országok potenciális körének bővülésével, és a szabadkereskedelmi egyezmény növekedésével járhat.
4. A vámunióból származó előnyök függenek a részt vevő országok *gazdasági szerkezetétől*, ugyanis a klasszikus elméletek szerint a kereskedelemeltérítés annál nagyobb, minél inkább komparatív „rivális” szerkezetű országok integrálódnak. E tekintetben az az ideális, ha a vámunió előtt valamennyi tagországban a termékek maximális skáláját termelték, és az egyes

termékek előállításának költségeiben maximálisak voltak a különbségek, azaz minél nagyobb volt az „átfedő”, védett termékek száma.

A vámunió-elméletekkel szemben is számos kritikát fogalmaztak meg, melyek közül Clive et al. [1969:110,113.], El-Agraa [2004:119.], Meade [1956 In: Palánkai 2011:266-267.], Molle [1994:99.], Palánkai [2002b:359-360.,2004:89-90.,2011:268-269,273,277,280,283.], Viner [1950 In: Palánkai 2011:282-283.], és Wionczek szerk. [1966:8.] munkái alapján az alábbiakat érdemes kiemelni (6. számú táblázat):

6. számú táblázat:

A vámunió-elméletekkel szemben megfogalmazott főbb kritikák

Elmélettel szemben megfogalmazott kritika	Kritikára adott válasz	Konklúzió
Nem számszerűsíthető (kvalitatív) elméleti szempontból vizsgálja az integráció előnyeit (kereskedelemlétesítés), és hátrányait (kereskedelem eltérítés).	Vámunió hatásainak számszerűsítése (kvantifikáció).	Előfordulhat olyan eset, amikor a kereskedelemlétesítés volumene jelentősebb, mint a kereskedelemlétesítés, mégis összességében nyereséges a vámunió, mivel a kereskedelemlétesítéssel kapcsolatos költségmegtakarítás ellensúlyozhatja az -eltérítés veszteségét.
Tökéletesen rugalmatlan keresletet, és végtelenül rugalmas kínálatot feltételez.	Árrugalmasság, és a fogyasztói hatások bevezetése.	A fogyasztó a kereskedelemlétesítés következtében olcsóbban jut az adott termékhez, mint korábban, ami jövedelemmegtakarítást jelent számára, és lehetővé teszi, hogy fogyasztását növelje, ami import növekedéshez, (kereskedelembővüléshez), illetve fogyasztási szerkezet változáshoz vezethet.
Nem választja szét a mikro- és makroszinteket.	Keresleti, és kínálati görbék segítségével történő modellezés.	Ezáltal többek között lehetőség nyílik elkülöníteni a mikro- és makroszinteket, illetve számszerűsíthető a kereskedelemlétesítés, kereskedelemlétesítés, kereskedelem bővülés, és árrugalmasság is. Megállapítható továbbá, hogy a vámunióból mikroszinten egy-egy szereplő számottevő nyereséget realizálhat, miközben az ország makroszinten veszteséges pozícióba kerülhet.
Változatlan költség szintet feltételez (statikus).	Az elmélet „dinamizálása”.	A vámok leépítését követően a korábbi nemzeti költségkülönbségen alapuló statikus komparatív előnyök intenzív versenyviszonyok mellett gyorsan eltűnhetnek, és ezt követően hosszútávon nyereség kizárólag a dinamikus elméletek által feltételezett hatásokból (pl. méretgazdasági előnyök kihasználása, intenzívebb verseny, technikai fejlesztés) érhető el.
Kompetitív piaci struktúrát feltételez, holott az ágazatok többsége oligopolisztikus.	Empirikus (gyakorlati) tapasztalatok.	Az oligopolisztikus piacokra vonatkozó fenntartásoknak (misperint a termelési méret növekedésével intenzívvé válhat egy olyan koncentrációs folyamat, ami ellentmond a dinamikus elméletekben feltételezett verseny intenzitásának fokozásából származó előnyökre való törekvésessel) van ugyan létjogosultságuk, de a hipotetikus kompetitív versenymechanizmusok lényegesen erősebbnek bizonyultak, és a hatékonysági hatások is erőteljesen érvényesültek
Az új (vagy a már meglévő, de gyenge) iparágak tekintetében az ésszerű fejlesztést és külgazdasági politikákat megkérdőjelezi.	Empirikus (gyakorlati) tapasztalatok.	Egy adott ország, és időszak tekintetében új (vagy a már meglévő, de gyenge) hazai iparág gyors fejlesztése, hatékonyságának fokozása és a strukturális korszerűsítése a gazdaság protekcionista eszközökkel történő védelmének szükségességét indokolhatja.
A fejlődő országok integrációjára csak korlátozottan, és bizonyos feltételek mellett alkalmazhatók.	Empirikus (gyakorlati) tapasztalatok.	A fejlődőországok esetében a kereskedelem liberalizálása helyett fontosabb célkitűzés lehet a kereskedelem elősegítése, és a preferenciális kereskedelmi rendszereken alapuló intézmények (preferenciális övezet) bevezetése.
Közvetlenül nem veszi figyelembe a tényezők (tőke, munkaerő, stb.) szabad áramlását.	Közös piac elmélet.	Az integrációból származó előnyök kihasználásának fokozása érdekében a termelési tényezők, szabadságok határok közötti szabad áramlásának a szükségessége.

Forrás: Saját szerkesztés

- A vineri analízis elsősorban kvalitatív elméleti szempontból vizsgálja a teremtett, és eltérített kereskedelmet, a kvantitatív igénye nélkül.
- Viner elmélete tökéletesen rugalmatlan keresletet, és végtelenül rugalmas kínálatot feltételez.

- Az eredeti vámunió-elmélet nem választotta szét a mikro- és makroszinteket, a kereskedelemteremtéssel, és kereskedelemeltérítéssel azonosított előnyöket, és hátrányokat a komparatív szemlélettel vizsgálja, ezért a kereskedelmi hatások gyakran keverten jelennek meg. Hangsúlyozni szükséges azonban, hogy ez utóbbi önmagában történő értékelése helyett fontosabb lehet a gazdasági jólétre gyakorolt következményeinek a vizsgálata. Amennyiben azonban a vámunió hatásait – egy ország, és egy termék vonatkozásában – keresleti, és kínálati görbék segítségével modellezzük, lehetőség nyílik elkülöníteni a mikro- és makroszinteket. E módszerrel továbbá elhatárolható az unió rövid, és hosszútávú következményei; valamint a folyamatok (termelés, fogyasztás, kereskedelem és jövedelemelosztás) a fogyasztó, a termelő, és az állam szempontjából elemezhetők. A kereskedelemteremtés, és kereskedelemeltérítés mellett számszerűsíthető a kereskedelembővülés, és kereskedelemszűkülés, valamint az ár rugalmasság is. Ennek jelentősége abban rejlik, hogy a vámunióból mikroszinten egy-egy szereplő számottevő nyereséget realizálhat, miközben ettől az ország makroszinten még veszteséges pozícióba kerülhet.
- A klasszikus vámunió-elméletekkel szemben egy alapvető kritika az, hogy „statikusak”, vagyis változatlan költség szintet feltételeznek.
- A vámunió-elméletek *feltételezett piaci struktúrákra vonatkoznak*, ahol nagyszámú egyenlő erejű szereplő áll egymással szemben, és a szabad, tökéletes verseny a jellemző. Az ágazatok többségében azonban ez a feltételezett kompetitív piaci szerkezet napjainkban nem érvényesül.
- A protekcionizmus hívei a vámunió-elméletek *érvényességét az ésszerű fejlesztési és külgazdasági politikák szempontjából kérdőjelezzik meg*.
- A vámuniók létrejötte során nehézségeket okozhatnak a *fejlettségi különbségek*, melyek a hatékonyabb termelők javára rendezhetik át a piacot, egyirányú kereskedelemteremtést okozva ezzel. Sokan ezért úgy gondolják, hogy a vámunió-elméletek a fejlődő országok integrációjára csak korlátozottan, és bizonyos feltételek mellett alkalmazhatók. Ezeknek az országoknak az esetében a kereskedelmet nem liberalizálni, hanem inkább elő kell segíteni. Az elmúlt évtizedek gyakorlata is azt mutatta, hogy az elzárkózó politika sehol sem vezetett eredményre, az ésszerű nyitás viszont sokkal jobban elősegítette a világpiaci felzárkózást. Álláspontom szerint is az következik a fent ismertetett nézetekből, hogy a gazdasági felzárkózáshoz kedvezőbb konstrukció lehet a fejlődő országok számára a preferenciális kereskedelmi rendszereken alapuló intézmények (preferenciális övezet), mint a szabadkereskedelmi egyezmények (pl. vámunió).

Végezetül álláspontom szerint, mindenképp szükséges kiemelni Palánkai, [2011:268,273,280.] gondolatmenetét, miszerint a klasszikus vineri teória tulajdonképpen nem tartozik a vámuniós integráció híveinek érvelései közé – mint, ahogyan az a szakirodalomból sokszor következni látszik – ugyanis az univerzális szabadkereskedelemmel ellentétben ez a konstrukció szükségszerűen a kereskedelemeltérítés kisebb-nagyobb mértékével jár együtt, így a források hasznosításának mindössze csak a szuboptimális hatékonyságát képviseli. Ezzel szemben, a dinamikus elméletek viszont igen, hiszen szerintük a dinamikus nyereségek messze ellensúlyozhatják a kereskedelemeltérítés hátrányait, figyelemmel arra, hogy az uniós előnyök a hatékonyság fokozásával sokkal jelentősebbek lehetnek, mint ahogyan a statikus elemzések alapján tűnnek. A vámunióból származó nyereségek, és veszteségek jelentős mértékű újraelosztása azonban szükségszerűen beavatkozást igénylő társadalmi, politikai problémákhoz, konfliktusokhoz vezethet.

f) Közös piac elmélete

Igaz ugyan, hogy vámunió-elméletekkel szemben igen sok kritikát fogalmaztak meg (6. számú táblázat), mégis az integráció előnyei, és költségei elemzéséhez megbízható kiindulási pontot jelentenek, ugyanis egyrésztől viszonylag egyszerű egyenletek segítségével pontos méréseket tesznek lehetővé, másrésztől a vámokon túl más kereskedelmi korlátok leépítésének hatásai

számszerűsítésére egyaránt általánosíthatók. Ez utóbbi módszert *vámosításnak*, vagy tarifikációnak nevezik, mely a magasabb szintű regionális integrációk – pl. közös piac – következményeinek az elemzésére egyaránt alkalmazható. [Palánkai, 2011:294.] Míg azonban a vámunió-elméletek az áruk, illetve – az *I.2.2.a) fejezetben* kifejtettek szerint – a szolgáltatások szabad áramlásának a hatásait vizsgálják, addig a közös piac feltételezi valamennyi szabadság – így a tőke, és a munkaerő – liberalizációját is. [Halmai, 2014:64.] Az integrációelméletek mai napig meghatározónak számító komparatív előnyök elméletébe [Palánkai, 2011:75.] ez utóbbi két komponenst – mint termelési tényezőket – a Heckscher-Ohlin modell építette be. [Feenstra, 2003. In: Halmai, 2014:64-65.]

A *Heckscher-Ohlin* elméletet az 1920-as években két svéd közgazdász, Eli Heckscher és Bertil Ohlin dolgozták ki. Feltevésük szerint, a nemzetgazdaságok közötti különbségek abból adódnak, hogy két ország, két terméket a tőke, és a munka eltérő arányú felhasználásával tudják előállítani. A koncepció alapján egy nemzetgazdaság akkor juthat előnyhöz a nemzetközi munkamegosztásban, ha a relatív bővebben rendelkezésre álló termelési tényező intenzívebb felhasználását igénylő termék exportjára szakosodik. A modellt Paul A. Samuelson művelte tovább. Véleménye szerint, ha mindkét ország annak a terméknek a gyártására szakosodik, mely előállításához a relatív bővebben rendelkezésre álló termelési tényező intenzívebb felhasználása szükséges, akkor ennek következtében mindkét gazdaságban megnő a kereslet e termelési tényező, és termék iránt, csökkentve ezzel a szóban forgó-, és növelve a „másik” termék importját, ami végeredményben – adott kínálatot feltételezve – a prioritást élvező termelési tényező keresletének-, és árának a növekedéséhez, és átcsoportosulásához vezet. A tőkegazdag országban a tőke-, a munkaerő gazdagabb országban a munka iránti kereslet, és ezen keresztül e tényezők árai fognak növekedni. A szakosodás és a nemzetközi kereskedelem tehát az egyes termelési tényezők árának, illetve költség-színvonalának a kiegyenlítéséhez vezet anélkül, hogy a termelési tényezők országhatárokon keresztül történő mozgására is szükség lenne. [Csáki, 2011:96,98-99.]

A Heckscher-Ohlin modellből az is következik, hogy a fejlett országokban inkább a tőke van bőségben, így annak ára viszonylag alacsonyabb, ezért a tőkeigényes termékek exportjában érdekeltek. Ugyanez a feltevés fordítottan igaz a kevésbé fejlett országokra, melyek a munkaigényes termékek exportjára törekednek. [Palánkai, 2011:284.]

A fentieknek megfelelően tehát azt várhatnánk, hogy egy olyan tőkében gazdag ország, mint pl. az USA exportjában elsősorban a tőke-, és importjában a munkaerő intenzív termékek dominálnak, azonban Wassily Leontief 1953-ban publikált tanulmánya rávilágított ennek az ellenkezőjére. [Leontief, 1953:331-349.] Ez az ellentmondás, *Leontief-paradoxonkét* vált ismertté a szakirodalomban. [Krugman et al., 2003:5.3.] Leontief számításait Harry Bowen, és munkatársai 1978-ban megismételték, ezúttal nem egy, hanem huszonzét országból, és tizenkét termelési tényezőtől álló mintán keresztül, és ők is arra a következtetésre jutottak, hogy az eredmények gyakran – nagyjából az esetek egyharmadában – nem a Heckscher-Ohlin modell szerint alakultak. [Bowen et al., 1978:791-809.]

A Leontief-paradoxon okára egyenlőre nincsen egyértelmű válasz [Krugman et al., 2003:5.3.] Egyes tanulmányok szerint – mint pl. Maskus et al. [1981:207-224.] – az USA-ban az 1970-es évek elejére eltűnt, azonban az emberi tőkének a részaránya az exportban továbbra is jelentős maradt. A paradoxonnal kapcsolatban Palánkai [2011:284-285.] úgy vélekedik, hogy a termelési tényezők különleges áruk, ezért az árukat – tőke esetén a kamatláb, munkaerő esetén a munkabért – nem lehet egyszerűen a szűkösségükből levezetni, mint a komparatív előnyöknél az árukét. A tőke költségénél, a kamatláb mellett figyelembe kell venni az adósság/részvényrátákat, az adóterheket és kedvezményeket, a költségvetés egyensúlyhelyzetét, az inflációt, és a különféle kockázati tényezőket; a munkaerő áránál, a bérszínvonalat, és a termelékenységét is. Véleményem szerint az sem elhanyagolható, hogy a Heckscher-Ohlin modell-, és Leontief számításai mindössze kettő-, és Bowen kutatócsoportjának mintája is csak tizenkettő termelési tényezőt vizsgál, holott akár e számok többszörösét is figyelembe lehetne venni. Yarbrough et al. [1997:147.] a fenti kritikák ellenére mégis hangsúlyozza, hogy a Heckscher-Ohlin modell kismértékben módosított

változatai a nemzetközi kereskedelem sok aspektusát képesek megmagyarázni, annak ellenére, hogy más nézőpontok túlmutatnak a komparatív előnyök-, és e modell keretein.

A klasszikus vámunió-elméletek azonban még nem fordítottak különösebb figyelmet a munkaerő, valamint más termelési tényezők – így a tőke – országhatárok közötti áramlására. Ennek több oka is volt:

1. A Heckscher-Ohlin modell szerint – mint ahogyan a fentiekben is láthattuk – a termelési tényezők konvergenciájához országhatárok közötti áramlásukra nincsen szükség, mivel a külkereskedelmen keresztül is árak kiegyenlítődnének.
2. A klasszikus-vámunióelméletek abból indultak ki, hogy a fejlettségi különbségek csak strukturálisak, azaz termékek, és ágazatok között lehet, ezért az országhatárok közötti tényezőáramlás eleve feleslegesnek bizonyul.
3. Végül – de nem utolsó sorban – a vámunió kialakítása egyszerűbbnek, megvalósíthatóbbnak, és egyben előfeltételének látszott a termelési tényezők liberalizációjával megvalósuló közös piacnak. [Palánkai, 2011:289.]

7. számú táblázat:

A közös piac elmélettel szemben megfogalmazott főbb kritikák

Elmélettel szemben megfogalmazott kritika	Kritikára adott válasz	Konklúzió
Leontief-paradoxon.	Heckscher-Ohlin modell kismértékben történő változtatása, elsősorban a tényezőárak szerepének ártértékelésével.	A közös piac elméleti alapját képező Heckscher-Ohlin modellből az is következik, hogy a fejlett országokban inkább a tőke van bőségben, így annak ára viszonylag alacsonyabb, ezért a tőkeigényes termékek exportjában érdekeltek. Ugyanez a feltevés fordítottan igaz a kevésbé fejlett országokra, melyek a munkaiigényes termékek exportjára törekednek. Empirikus tapasztalatok alapján azonban gyakran ennek az ellenkezője mérhető (Leontief-paradoxon), aminek az okára egyelőre nincsen egyértelmű válasz. Egyesek szerint a termelési tényezők különleges áruk, ezért az árukat nem lehet egyszerűen a szükségükből levezetni, mint az árukét a komparatív előnyök tanában. A Heckscher-Ohlin modell kismértékben módosított változatai azonban a nemzetközi kereskedelem sok aspektusát képesek megmagyarázni.
A tényezők országhatárok közötti áramlásának hatására az árkonvergencia nem feltétlenül érvényesül.	Kereslet-kínalat-, és a Heckscher-Ohlin modell következtetéseinek továbbgondolása, és szabad tényezőáramlást gátló akadályok mérséklése.	A kereslet-kínalat modellek alapján a tőke oda áramlik, ahol olcsóbb a munkaerő, és a munkaerő oda, ahol magasabb a munkabér, ami árak kiegyenlítéséhez kellene, hogy vezessen. Ez nem feltétlenül valósul meg, ugyanis a munkaerőpiac meglehetősen rugalmatlan, és a tőkepiac teljes körű liberalizációja sem garantált a közös piac keretein belül. Fontos azonban megjegyezni, hogy a közös piac előnyeit elsősorban nem a tényezőárak konvergenciájában, hanem azok optimális allokációjában kell keresni, mely eredményeképpen a liberalizációnak a világgazdaság egésze lehet a nyertese.
A termékek, és az exportálható szolgáltatások országhatárok közötti áramlás során sem a vámunió, sem a közös piac keretén belül nem valósult meg az „egy piac = egy ár” elve.	Egységes piac, és gazdasági unió koncepciója.	Az árak jelentős eltérése a különféle helyi versenyfeltételekkel, jogszabályi előírásokkal, adókkal, valamint az elosztási, és az egyéb költségek nemzeti eltéréseivel magyarázható.
A négy szabadság országhatárok közötti áramlásával a szabadkereskedelem feltételei még nem valósulnak meg, ugyanis a nem vámjellegű akadályok, és a gazdaságpolitikai határok kiszélesedése továbbra is hátráltatja a liberalizációs folyamatokat.	Egységes piac, és gazdasági unió koncepciója, illetve az exportálható szolgáltatások tekintetében a külföldi vállalatokkal szembeni diszkrimináció megszüntetése.	Egy hipotetikus termelő számára a nemzeti valutájának 10%-os leértékelése, illetve hasonló nagyságrendű szubvenció, vagy adókedvezmény ugyanolyan előnyt, és védelmet jelenthet számára, mintha a partnerországgal szemben 10%-os vámot vezettek volna be.

Forrás: Saját szerkesztés

A dinamikus vámunió-elméletek ezzel szemben már felvetették a termelési tényezők – elsősorban a tőke, és a munkaerő – országhatárok közötti szabad mozgásának szükségességét a

méretgazdasági előnyök optimális kihasználása-, valamint a technikai fejlesztés gyorsítása-, a változó versenyfeltételekhez történő alkalmazkodás érdekében. A *közös piac elmélet kiindulópontja* is ennek megfelelően az, hogy a *szabad tényezőáramlás* elsősorban nem árainak – erősen vitatott – kiegyenlítődése miatt lényeges, hanem segítségével javulhat a strukturális allokáció lehetősége, így a körforgás gyorsulása miatt kedvezőbbé válhat a termelési tényezők megtérülése, és kihasználása, ami végső soron a gazdasági növekedés serkentéséhez, és a fejlettségi színvonalak közeledéséhez vezethet. [Halmi, 2014:66.]

A termelési tényezők áramlásának hatására bekövetkező árkonvergencia, illetve jóléti hatások nagyrészt a kereslet-kínálat modellel vizsgálathatók. Ennek megfelelően a tőke oda áramlik, ahol olcsóbb a munkaerő, és a munkaerő oda, ahol magasabb a munkabér, ezért árak kiegyenlítődnek, hiszen a kínálat növekedése az árakat felfelé-, ellenkező esetben felfelé kényszeríti. Az egyik ország termelői így költségmegtakarításhoz, míg a másik ország munkásai bérnyereséghez juthatnak. Ez akár nemzetközi feszültségekhez is vezethet, azonban összességében – a termelési tényezők allokációjára való tekintettel – a világgazdaság egésze nyertese lesz a liberalizációnak. [Palánkai, 2011:290]

A közös piac elméletével szemben is számos kritikát fogalmaztak meg, melyeket Palánkai [2011:290-294.] szekunder kutatása alapján a 7. számú táblázat szerint foglalható össze.

g) *Egységes piac elmélete*

A belső – másnéven egységes piac – az eredeti Balassától származó lépcsőfokok között nem szerepelt (*1.2.1. fejezet*). Ez tulajdonképpen a közös piac kiteljesített formája, ahol az ún. tarifális akadályokon túl a négy szabadság útjában álló nem vámjellegű akadályokat is megszüntetik. [Halmi, 2014:66.] Már az EKG-t megalapító Római Szerződés is célkitűzésként fogalmazta meg a tagállamok piacainak egyesítését, melynek keretén belül 1968-ra ugyan lényegében megvalósult a vámok, és mennyiségi korlátok eltörlése, a közös vámtarifák alkalmazása harmadik országgal szemben (vámunió), továbbá érdemi előrelépés történt a munkaerő, és a tőke szabad mozgása tekintetében (közös piac), azonban a fennmaradó ún. láthatatlan akadályok – más néven nem vám jellegű korlátozások – meggátolták az egységes belső piac kialakulását. Szakértői becslések szerint ezek mintegy 18-20%-kal drágították meg a közösségen belüli áruforgalmat, ami egy egységes 18-20%-os vámtarifa hatásának felelne meg. [Losonczi, 2002:54.]

Az egységes belső piac megvalósulása elé további akadályt gördítettek az 1970-es évek kedvezőtlen világgazdasági eseményei, elsősorban az olajárrobbanások következtében bekövetkező recesszió, valamint a magas infláció, és munkanélküliség. Ilyen körülmények között ugyanis a tagállamok elsősorban nem a piacok liberalizálására koncentráltak, hanem a saját nemzetgazdaságuk problémáira, mellyel dezintegrációs folyamatokat indukáltak. Egyes megfigyelők ezt a tétlenséget – némi cinizmussal – „euroszklerózis”-ként diagnosztizálták. Az 1980-as években azonban a javuló gazdasági helyzet kedvező feltételeket biztosított az integrációs folyamatok további fejlődéséhez, [Hitiris, 1995:70.] és ismét reális lehetőség nyílt az EK egységes belső piacának kiépítésére.

A fenti események hatására az EK állam- és kormányfőinek 1985. júniusi milánói csúcsertekezletén döntöttek a Fehér Könyv elfogadásáról, mely mintegy 300 konkrét feladatot (irányelvet) tűzött ki az ún. *egységes piac* 1992. december 31. napjáig történő megvalósítása céljából. [Palánkai, 2011:52.] Az irányelvek közül néhányat elhagytak, így számuk 282-re csökkent, hatálybalépésükkor azonban, az 1997-ben elfogadott Egységes Piaci Cselekvési Terv már 1339 feladatot tartalmazott. A belső piaci folyamatok kialakításának jogi keretét az 1987. július 1. napján hatályba lépő Egységes Európai Okmány adott, melynek mellékletét a már említett Fehér Könyv képezte. [Losonczi, 2002:54-55.] Intézkedési az alábbi három szakterületet célozták meg:

1. *Fizikai akadályok megszüntetését* a határellenőrzések – mely alatt elsősorban a kereskedelmi, gazdasági, statisztikai, költségvetési, egészségügyi, rendőrségi ellenőrzések értendők – felfüggesztésével.
2. *Technikai akadályok felszámolását*, melyek az áruk szabad mozgását akadályozzák. Az erre irányuló intézkedéseket a Fehér Könyv a következő hét nagy csoportba sorolta: áruforgalom szabadsága; közbeszerzések odaítélésének a liberalizálása; szabad munkaerőmozgás és szakma szabad gyakorlása; szolgáltatások piacának liberalizálása; tőkepiacok egyesítése; az ipari kooperáció feltételeinek javítása; és a közösségi jog alkalmazása.
3. *Pénzügyi (fiskális) akadályok kiküszöbölését*, mely akadályok elsősorban az eltérő adóterhekből, és szubvenciókból erednek, és főként az áruk, illetve a szolgáltatások versenyfeltételeit torzítják. Ez a gyakorlatban a közvetett – vagyis a termékek gyártására, és szolgáltatások nyújtására kivetett – adók harmonizációját jelenti. Talán a leglátványosabb előrehaladás mindezek közül a hozzáadottérték-adó rendszer kialakítása terén történt a „célország, vagy rendeltetési ország elvének” a bevezetésével, mely alapján a hozzáadottérték-adó – magyar adózási rendszerben általános forgalmi adó (áfa) – befizetésének helye a rendeltetési tagállam költségvetése. Az elv alkalmazása háttérbe szorítja a közösségi áruk diszkriminációját, hiszen így az egyes országok a közösségen belüli termékbeszerzést, és a belföldi forgalmat ugyanazzal az adókulccsal kell sújtani. [Esze et al., 2009:176-178.]

Az egységes piac elméleti alapjait számos tanulmány képezte, melyekről – többek között – Hitiris [1995:86.] művében olvashatunk részletes irodalmi áttekintést. A hivatkozott szakirodalmak közül mindenekelőtt az Európai Bizottság [1988a:1-652., 1988b:1-652.] piaci hatások részletes vizsgálatát taglaló értekezéseket érdemes megemlíteni, melyet Emerson [1988:1-304.], és Cecchini [1988:1-127.] jelentései foglalnak össze. Míg az előbbi a szakértőknek, addig ez utóbbi a témában nem jártas olvasóknak szól. Kay [1989:1-28.], és Peck [1989:277-299.] cikkei az irányvonalak kritikai áttekintését, illetve a hatások felbecsülését ismertetik. Siebert szerk. [1990:1-387.] Kay-al, és Peck-el szemben becslése során két ellentétes nézetet körvonalaz, egy lehetségest, és egy várható. Neven [1990:13-62.] az EK országai között valószínűsíthető győztesekről, és vesztesekről nyújt áttekintést. Henderson [1989:1-23.] az egységes piac külső hatásait vizsgálja.

Az egységes piac gazdasági hatásaira irányuló tanulmányok többsége ex ante – azaz esemény előtti – elemzések, melyek módszertana a részleges, tökéletlen versenyt feltételező modellektől az általános egyensúlyi modellekig terjednek, és nem nélkülözhetik a modern kereskedelmi elméletek fogalmi kereteinek és megközelítéseinek felhasználását sem. Ezek a koncepciók nem csak a határellenőrzések eltörlésének, és a négy szabadság makroökonómiai vonatkozásait vizsgálják, hanem a teljes piaci integráció mikroökonómiai hatásait is. [Halmai,2014:66,69.] Az egységes piaci integráció Baldwin Richartd és Venables Antony által kidolgozott *belső piac „egységes” elmélete* egyenletrendszeri keretében elemezhető: a kereskedelmi hatások, a mérethatások, az akkumulációs hatások – ami a regionális integráció növekedési hatásait a beruházások változásában bekövetkezett többletköltség, és annak eredményével elért jóléti hatásának szemben állításával vizsgálja – a nettó EU költségvetési hatások, és a lokációs-, vagy globalizációs hatások. [Baldwin et al., 1995:1597-1644.]

A fenti tanulmányokkal leírható, 1992-vel létrejött egységes európai piac újabb minőségi előre lépést eredményezett a szabadkereskedelem irányában, [Blahó et al., 2002:362.] annak ellenére, hogy az nem mindenben az eredetileg meghatározott menetrend szerint alakult. Intézkedéseinek túlnyomó része fokozatosan átkerült a nemzeti törvényekbe, és nagy részük teljesült. [Palánkai, 2011:56.] Az Európai Bizottság 2003-as jelentése szerint a belső piaci program kialakítása jelentős eredményeket hozott az első tíz évben a gazdaság egészére, beleértve a vállalkozókat, és a fogyasztókat is. Közel 2%-kal növekedett az EU GDP-je, 2,5 millió új munkahely keletkezett, emelkedett a beáramló tőke mennyisége, javult a vállalatok versenyképessége, melynek okán bővült az áru kínálat, csökkentek az árak. [Esze et al., 2009:204.]

Az egységes piac Arató et al. [2009:178,181.], Esze et al. [2009:201-205.], Hitiris [1995:71-72.], Palánkai [2011:56.] munkáiban megfogalmazott, és a 8. számú táblázatban összefoglalt hiányosságai – különös figyelemmel az árfolyamfluktuációkra – azonban a fentiek ellenére sem tették lehetővé a négy szabadság teljes liberalizációját, nyitva hagyva ezzel a lehetőséget az integráció gazdasági és monetáris unió irányában történő elmélyítése iránti motiváció kibontakozásához.

8. számú táblázat:

Az egységes piac elmélettel szemben megfogalmazott főbb kritikák

Elmélettel szemben megfogalmazott kritika	Kritikára adott válasz	Konklúzió
Az egységes piac megvalósulásával a gazdasági fejlődési mutatók ugyan kedvezően alakultak, azonban az EU globális versenyképesség tekintetében lemaradt.	További gazdaságpolitikai reformok (lisszaboni stratégia).	A globális lemaradás legfőbb okai: kutatás-fejlesztésre fordított kiadások alacsony részaránya; a strukturális reformok elmaradása; a jóléti rendszerek nem megfelelő működése; valamint a megváltozott globális kihívások. Az EU ugyanis az ezredforduló éveiben nem csak addigi történetének legnagyobb kibővülésére kellett felkészülnie, hanem a globalizáció, és az információs forradalom megmérettetéire is.
A szabadságok áramlása, és a belső piaci feltételek továbbra is tökéletlenek.	Gazdasági és monetáris unió létrehozására irányuló törekvés.	A belső piaci feltételek hiányosságai (elsősorban az autonóm gazdaságpolitikák; az eltérő hatósági költségterhek; az árfolyamkockázat; és a jogrendszerek-, jogi szabályozás különbözőségei) továbbra sem tette lehetővé a szabadságok teljes liberalizálását.
A fizikai, technikai, pénzügyi akadályok felszámolásával liberalizált versenyhelyzetnek szükségszerűen nem csak nyertesei, hanem vesztesei is lesznek.	Regionális politika, és szociális szerepvállalás prioritása.	Jacques Delors koncepciója szerint egy projekt akkor válhat igazán sikeressé, és fenntarthatóvá, ha nem csak a gazdasági haszonelvűséget helyezi a középpontban, hanem minél több csoportnak nyújt kézzel fogható előnyöket.

Forrás: Saját szerkesztés

h) Gazdasági, és monetáris unió elmélete

A gazdasági uniót Balassa [1961:2.] – mivel ekkor még az egységes piac fogalma nem volt ismert – a közös piac egyik magasabb formájaként definiálta, mely abban különbözik attól, hogy az áruk, és a „tényezők” szabad áramlását akadályozó korlátozások felszámolása mellett a nemzeti gazdasági politikák harmonizálásával kívánják megszüntetni a tagállamok eltérő gazdaságpolitikái következtében fellépő diszkriminációt, és különbözőségeket. A II. világháború utáni szakirodalom a gazdasági uniót nem határozta meg egyértelműen. Balassához hasonlóan beleértették a közös piacot, és diszkrimináció felszámolása érdekében kiegészítették a nemzeti gazdaságpolitikák bizonyos fokú harmonizációjával. Ha a fogalmat tágabban értelmezzük, magába foglalja a gazdaságpolitikák egységesítését, és harmonizálását (pl. VAT-harmonizáció, árfolyam intervenciók összehangolása), illetve a gazdaságpolitikák közösségi szintű egyesítését (közösségi politikák) is. Amennyiben közös – más néven „egyetlen” – valuta is bevezetésre kerül, a gazdasági integráció monetáris unióvá egészül ki. [Palánkai, 2002c:363.]

A gazdasági, és monetáris unió fogalmát – az integráció gazdaságtan-, illetve az európai tanulmányok gyakorlatának megfelelően – Hitiris [1995:130.] úgy határozza meg, mint az árucikkek, szolgáltatások és termelési tényezők szabad és korlátok nélküli áramlását, a közös valuta létrejöttét, centralizált gazdaságpolitikát, melyek előfeltétele álláspontja szerint a gazdasági unió területén belüli optimális erőforráseloszlás. A szabadságok tagállamok közötti szabad áramlásának fokozódása ugyanis szükségszerűen növeli a gazdasági összefonódottságot – hiszen a részt vevő országok saját tevékenységük szabályozása érdekében hozott intézkedéseik hatást gyakorolnak a többi partnerre, és fokozatosan egyre nehezebb lesz a problémák külön, nemzeti szinten történő kezelése – ami a pénzügyi integrációt csaknem elkerülhetetlenné teszi. A gazdasági, és a pénzügyi integráció ennek megfelelően csak akkor haladhat előre, ha tagjai politikai egyesülés iránt is bizonyos fokig elkötelezettek. [Hitiris, 1995:130-131,133.] A

gazdasági, és monetáris unió ennek megfelelően szolgálhatja *politikai unió* megvalósítását is, melyben a politikai-, szociális célok és intézmények már föderális struktúrákban jelennek meg. Az, hogy a – modellként is értelmezhető – EU gazdasági, és monetáris uniójából, az euroövezetből (továbbiakban: GMU) mennyire következik a politikai unió szükségessége, széleskörű vita tárgyát képezi. [Palánkai, 2002c:363.] Gyakorlati megvalósulásának azonban még nincsen realitása napjainkban.

Mint ahogyan már korábban kifejtettem, (1.2.1. fejezet), az általam feldolgozott publikációk egy része az EK/EU gyakorlatának megfelelően jellemzően a monetáris uniót a gazdasági unióval közös fogalomként – pl. Kengyel et al. [2004:144.], Esze et al. [2009:22-23.] – vagy mint a gazdasági unió egyik speciális formájaként – pl.: Mészáros [2007:252.], Palánkai [2011:39.] – említik, amennyiben a tagállamok közös valutát is bevezetnek. Más források azonban a monetáris uniót – mint önálló, további alcsoportokra bontható struktúrát – vizsgálják és nagyobb hangsúlyt fektetnek az EK/EU-n kívüli más regionális integrációs törekvésekre.

Ez utóbbi nézőpontot képviseli Benczes [2011:174-175.] is. Álláspontja szerint a monetáris unió feltételezi az autonóm monetáris politikák feladását, amit sokan a csatlakozás egyik legjelentősebb költségének tekintik. Azokat a tényezőket, melyek mégis arra motiválják a résztvevő országokat, hogy monetáris uniót hozzanak létre, az alábbiakban foglalta össze:

- A valutaárfolyamok egymással szemben történő teljes, és visszavonhatatlan rögzítése, mely kapcsán sor kerülhet közös valuta bevezetésére is.
- A fizetési mérlegek stabilitása érdekében monetáris tartalékalapok létrehozása.
- A tagországok valutáinak teljes mértékű szabad átváltása, a tőke akadálytalan áramlása mellett.
- A pénzügyi és gazdaságpolitikák koordinálása.

A fenti – elsősorban az árfolyamstabilitáshoz köthető – motívumok alapján Kutasi [2011a:201-203.] a monetáris uniókat az alábbi három nagy csoportra bontotta:

1. *eurozónára* – más néven: euroövezetre – melyben a résztvevő tagállamok saját gazdasági erejükre alapozva, multilaterális megegyezések keretén belül cserélik le nemzeti valutájukat, egy közös valutára az euróra;
2. *külső horgonyvalutát alkalmazó unióra*, ahol a horgonyvalutát az árfolyamstabilitás fenntartása, vagy a nemzetközi kereskedelmi alkupozíció erősítése céljából alkalmazzák, így akár a nemzeti fizetőeszköz megtartása mellett a horgonyvaluta is hivatalos pénznemmé válhat; valamint
3. *egyoldalú – más néven unilaterális – monetáris unióra*, amit jellemzően a hiperinflációval küzdő országok választanak az árfolyamstabilitás megvalósítása érdekében. Az egyoldalú monetáris unióknak további két csoportja határozható meg: a *valutatanács*, amikor az adott állam egy értékálló kulcsvalutához rögzíti a hazai fizetőeszközt, és annyi devizatartalékot halmoz fel, amennyivel folyamatosan garantálni tudja a teljes rögzítés melletti átválthatóságot; illetve a *dollarzáció*, mely során a magánszektor úgy reagál a nemzeti fizetőeszköz értékének gyors romlására, hogy – ha lehetőség nyílik rá – külföldi valutával helyettesíti azt. Kis, és nyitott gazdaságok esetében azonban ez a jelenség hiperinfláció hiányában is tapasztalható. Jó példa erre, amikor közép-európai országok nagyobb kereskedelmi-vendéglátó egységeiben az euróval való fizetés is elfogadott.

A valutatanáccsal, és a dollarizációval kapcsolatban Kutasi [2011a:206.] hangsúlyozza, hogy azért tekinthetjük azokat kvázi monetáris integrációnak, mivel – hasonlóan az eurozónához, és a külső horgonyvaluta alkalmazásához – az abban résztvevő országok a pénzügyi önállóságukról mondanak le.

Visszatérve az európai integrációs folyamatokra, Losonc [2002:64.] arra is felhívja a figyelmet, hogy míg az egységes piac a reálgazdasági szféra-, addig a GMU – mint szerves egység – a pénzügyi szféra integrációját jelenti, és az egységes piac nehezen tartható fent közöspénz

bevezetése nélkül. Ez utóbbi kapcsán azonban érdemes megjegyezni, hogy az árfolyamstabilitásból fakadó előnyök nem csak az eurozóna tagok számára nyújtanak vonzó alternatívát, hanem a világgazdaság más regionális együttműködése számára is, és ennek megfelelően vagy már valamilyen formában használnak közös valutát, vagy legalább is tervezik annak bevezetését. [Kutasi 2011a:201.] Mindazonáltal, a regionális integráció legáltalánosabb, és legmagasabb lépcsőfokát elérő mintája a GMU. [Palánkai, 2002c:363] Figyelemmel azonban arra, hogy esetében a gazdasági és monetáris unió létrehozásának szándéka az egységes piac fenntartása, és elmélyítésének szándékával egy intézmény keretében jelentkezett, ebben a fejezetben a két integráció típusát a GMU kontextusában fogom vizsgálni.

Az 1960-as évek végéig még nem került szóba érdemben a monetáris politikák harmonizálásának a lehetősége, ugyanis a bretton woods-i aranydeviza-rendszer¹⁰ által biztosított rögzített árfolyamok nyugodt valutáris környezetet nyújtottak az EGK/EK, illetve tagállamai számára. [Lőrinczné, 2001:62.] Az évtized végére azonban gyökeres változások történtek mind a globális külső, mind a regionális egységes piac belső gazdasági viszonyokban (*1.3.4.g* fejezet). [Wisniewski, 2008:25.] Ami az előbbit illeti, a dollárra igen nagy nyomás nehezedett ekkor, melynek oka az USA megváltozott globális pénzügyi stratégiai szerepvállalása volt, amit elsősorban az olajár-válság (*1.4. fejezet*) hatására bekövetkezett világpiaci sokk, és az inflációs ráták egymáshoz képest történő eltávolodásuk okozott. Ennek következtében egyre gyakoribbá váltak a fel-, illetve leértékelések, amik kiszámíthatatlansághoz, majd a rögzített árfolyamrendszer megingásához, és összeomlásához vezetett. [Hitiris, 1995: 140.] A bretton woods-i árfolyamrendszer azonban nemcsak az USA-val szemben, hanem az európai tagállamok között is rögzítette a nemzeti valuták árfolyamát, ezért nem volt szükség egy közösségi árfolyammechanizmus kialakítására. Az aranydeviza-rendszer felbomlásával ezért indokolttá vált egy új monetáris keret kialakítása az EK szervezetén belül. [Horváth et al., 2004:10.] A GMU mellett az Európai Bizottság már 1962-ben elkötelezte magát, és különböző terveket, koncepciókat dolgozott ki az 1960-as évek végétől. [Palánkai, 2011: 57.] Ezek közül a tervek, és a terveket leíró közgazdasági elméletek közül mindenek előtt a „lehetetlen szentháromság”, és az optimális valutaövezet koncepcióját, illetve a Delors-terv (*1.3.4.h* fejezet), mellett a Barre-, és a Werner-terveket, továbbá az Európai Monetáris Rendszer koncepcióját tartottam érdemesnek e tárgykörben kiemelni az alábbiakban:

- A „*lehetetlen szentháromság*” tétele arra a kérdésre segít választ találni, hogy egy nemzetállam miért is mondana le autonóm monetáris politikájáról, és vetné alá magát egy másik állam jegybanki rendelkezéseinek (pl. valutatanácsban történő részvételkor), vagy a GMU esetében egy újonnan létrehozott monetáris hatóság javára, hiszen ezzel a gazdaságpolitika stabilizációs eszköztárának egyik lényeges elemét veszítené el, vagy legalább is korlátozná. Közös valuta bevezetésével – vagy az árfolyamok végleges rögzítésével – az ország lemondana a pénzmennyiség, és a kamatláb manipulálásának lehetőségéről, illetve önálló fizetőeszköz hiányában azt is vállalnia kellene, hogy a nemzeti valutaleértékelés többé nem lehet a belső gazdasági stabilizációs eszköztár eleme. Ilyen áldozatokra nyilván csak akkor hajlandó egy állam, ha ezeknek a lehetőségeknek az elvesztéséből származó költségek alacsonyabbak lennének, mint a rögzítésből, vagy közös valutából eredő előnyök. A döntést ugyan megkönnyíti az a körülmény, hogy napjainkban a fokozódó tőkeáramlások következtében – különösen kis, nyitott gazdaságok esetében – a monetáris autonómia feladása nem jelent akkora valós ráfordítást, mint korábban, [Benczes, 2011:175.] viszont nagy mértékben megnehezíti, hogy e folyamatoknak nincsenek történelmi tapasztalatai. Számos kockázattal jár ezért a különböző cselekvési alternatívák következményeinek prognosztizálása, ami éles politikai-

---

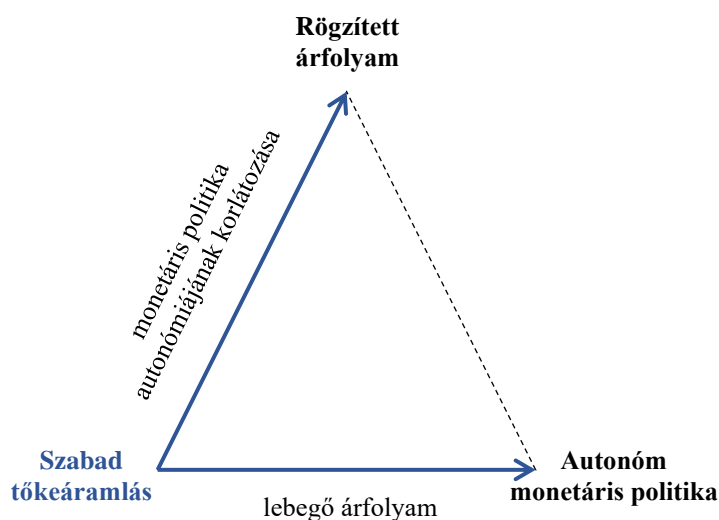
¹⁰ *bretton woods-i aranydeviza-rendszer* elsősorban a II. világháborút követően meginduló, és egyre élénkebbé váló kereskedelmi kapcsolatok hatására, a kor gazdaságfilozófiájának megfelelően, a szabad tőkemozgás feladásával, a rögzített árfolyamra, és az autonóm monetáris politikára épülő nemzetközi pénzügyi rendszer, melyet 1944-től alkalmaztak 1973-ig. Lényege az volt, hogy az USA dollár garantáltan szabadon átváltható volt aranyra, azonban a részt veő országok a dollárral szemben határozta meg saját valutájuk értékét. [Benczes, 2011:186-187.]

gazdasági vitákhoz vezet. [Palánkai, 2002c:364.] A fenti kérdés megválaszolásához a globális piacokhoz illeszkedni kívánó nemzeti gazdaságpolitika, és pénzügyi politika felelőseinek három célra kell fókuszálniuk:

1. *szabad tőkeáramlás* biztosítására
2. *árfolyamok rögzítésének* a lehetőségére, és az
3. *autonóm monetáris politika* fenntartására. [Magas, 2007:177.]

A *Mudell-Feleming* modell értelmében (10. számú ábra) azonban, a három cél közül kettő, csak a harmadik rovására érhető el. Így tehát ha az országok közötti szabad tőkeáramlás biztosítása mellett, rögzítik az árfolyamokat¹¹ annak eredményeképpen a monetáris politika gyakorlatilag fegyvertelenül fog állni; ellenkező esetben, ha a monetáris politika autonóm eszköztárával lebegő árfolyamrendszert¹² alkalmaznak, azzal kizárják az árfolyamok rögzítésére irányuló fiskális politikát. Ez utóbbi két cél együttes megvalósulását viszont, csak a tőkepiacok korlátozásával lehetne megvalósítani. Ennek a közgazdasági tételnek a monetáris politikában történő alkalmazását „lehetetlen szentháromságnak” – vagy az angol nyelvű szakirodalmakban „impossible trinity”-nek – szokták nevezni. [Wisniewski, 2008:83.] E tétel értelmében tehát egy nemzetgazdaságnak nincsen lehetősége arra, hogy minden szempontból jó döntést hozzon csak arra, hogy – a globalizáció kihívásainak megfelelően-, illetve az egységes piac keretén belül biztosított szabad tőkeáramlást feltételezve – az alábbi célpárosokat válassza:

A „LEHETETLEN SZENTHÁROMSÁG”

10. számú ábra:
A „lehetetlen szentháromság”

Forrás: Benczes [2011] alapján saját szerkesztés

¹¹ *Rögzített árfolyamrendszernek* nevezzük, amikor egy ország valutájának más országokkal szembeni értékét nem a valutapiac keresleti, és kínálati viszonyainak megfelelően határozzák meg, hanem a jegybank, vagy a kormány deklarálja. Gyakori, hogy ennek alkalmazása során egy szűk sávot is kialakítanak, melyen belül a piaci erők alakíthatják az árfolyamot. [Benczes, 2011:181.]

¹² *Lebegő árfolyamrendszernek* nevezzük, amikor egy ország valutájának más országokkal szembeni értékét kizárólag a valutapiac keresleti, és kínálati viszonyainak megfelelően határozza meg. [Benczes, 2011:179.]

1. monetáris politika autonómiájának korlátozásával az *árfolyamok rögzítését*, illetve
2. *lebegő árfolyam alkalmazásával* a monetáris politika autonómiájának biztosítását. [Magas, 2007:177-178.]

A fentiekkel szemben azonban Benczes [2011:188.] úgy gondolja, hogy az EU sajátos módon feloldotta a „lehetetlen szentháromság” dilemmáját. Az egységes piac ugyanis biztosítja a tagállamok közötti szabad tőkemozgást, a GMU a valuták árfolyamának visszavonhatatlan rögzítését, majd az egységes valutára történő áttérést. Ez utóbbival ugyan a részt vevő országok lemondtak az autonóm monetáris politikájukról, ugyanakkor létrehoztak egy szupranacionális intézményként működő központi bankot – az Európai Központi Bankot – mely az eurozóna belső árfolyam stabilitása felett őröködik úgy, hogy maga az euró a többi meghatározó valutával szemben lebeg. Álláspontom szerint ez azonban csak látszólag oldja fel a Mundell-Feleming modellt, hiszen míg az első két megvalósult célkitűzést – szabad tőkemozgást, és a rögzített árfolyamot – tagállamok szintjén vizsgáltuk, addig a harmadikat – autonóm monetáris politikát – és a lebegő árfolyamot közösségi viszonylatban. Ha a „lehetetlen szentháromság”-ot csak a GMU szemszögéből néznénk úgy, mint egy hipotetikus ország, könnyen belátható, hogy az árfolyamok lebegtetése, és rögzítése egyszerre nem valósulhat meg.

- Az *optimális valutaövezet* koncepciója – a „lehetetlen szentháromság” elméletével szemben – arra keresi a választ, hogy mely országok, vagy régiók készültek fel monetáris unióban történő egyesülésre, és a közös pénz bevezetése vajon kedvezőbb lesz számukra, mint az árfolyamok rögzítése, vagy lebegtetése. [Mundell, 1961:657-665., Kenen, 1969:41-60., Grubel, 1970:318-324.] A kérdésnek súlyát az adja meg, hogy pénzügyi integrációt nem lehet úgymond „vákuumban” létrehozni, még erős politikai szándék ellenére sem. Ahhoz hogy ez a fajta együttműködés reális, és előnyös legyen bizonyos közgazdasági feltételeknek teljesülnie kell. Amennyiben ezek nem valósulnak meg, és az együttműködésre idő előtt kerül sor, az akár a végét is jelentheti az integrációs folyamatoknak. [Hitiris, 1995:133-134.] Az optimális valutaövezet azzal a feltevéssel él, hogy az infláció, és a munkanélküliség – akárcsak a „lehetetlen szentháromság” célkitűzései esetében – csak egymás rovására csökkenthető. [Hitiris, 1995:134.] Ezt az összefüggést a Phillips-görbe írja le, és azon a törvényszerűsége alapszik, hogy ha nő a foglalkoztatottság, akkor a munkaerőpiac „szűkebbé” válik, így a nominális bérek is növekedni fognak, ami szükségszerűen a kereslet, és az árak emelkedéséhez vezet. Amennyiben elfogadjuk, hogy e görbével leírt fordított arányosság a gyakorlatban is létezik, akkor ez azt jelenti, hogy ha a nominális fizetések nőnek, és csökkenésük nem megengedett, az árfolyamokat a bérek reálértékének megváltoztatására is lehet használni. Így a nemzetgazdaságok elérhetik az általuk optimálisnak vélt inflációs/munkanélküliségi ráta kombinációt azonban, ha az országok gazdasági integráció keretén belül rögzítik árfolyamaikat, elveszítik ennek a monetáris politikai eszköz alkalmazásának a lehetőségét. [Corden, 1979. In: Hitiris, 1995:134.] A valutaövezetek optimális működésének feltételeivel elsőként Robert Mundell foglalkozott behatóan, bár megjegyzendő, hogy álláspontja szerint ez csak politikai unió keretén belül képzelhető el. [Wisniewsky, 2008:77.] Az optimális valutaövezet legfontosabb stratégiai jellemzője a szabad, és korlátlan tényezőmozgás, illetve a tényezőpiacok rugalmassága. Ez utóbbi biztosítja azt, hogy az árak, és bérek alakulása az érintett résztvevők között nagyobb és súlyosabb veszteség, és megrázkódtatások nélkül menjen vége. [Mundell, 1961:657-665. In: Palánkai, 2011:189.] Az optimális valutaövezettel számos szakirodalom foglalkozik, melyeket főként az 1960-as években kialakult rögzített-, és lebegő árfolyamok körüli viták motiválták. A különböző megközelítések alapján az, hogy mikor tekinthető „optimálisnak” egy valutaövezet az alábbi nézetek alakultak ki:

1. Amikor a tagállamok *rugalmas, és jól funkcionáló tényezőpiacokkal rendelkeznek*, azaz a tőke és a munkaerő mobilitása mellett a tényezőárak képesek a külső árváltozásokhoz igazodni.

2. Ha a régió olyan *belső homogenitással bír*, amit nem fenyegetnek aszimmetrikus külső sokkok.
3. Amennyiben a gazdasági zavarok elhárításához a *megfelelő költségvetési transzferek* állnak rendelkezésre. [Benczes, 2011:188-189.]

Mint ahogyan majd azt látni fogjuk, a GMU csak korlátozottan felel meg ezeknek a követelményeknek.

- *Barre-terv*: A GMU vonatkozásában kidolgozott elméletek – mint pl. a fent ismertetett „lehetetlen szentháromság”, és optimális valutaövezet – gyakorlatban a monetáris politikák harmonizálásának szándékával történő alkalmazását a breton woods-i aranydeviza-rendszer megrendülése motiválta. A vámunió 1968-ban történő létrejöttével egybeesően, az Európai Bizottság ugyanis felismerte a nemzetközi pénzügyi rezsim feszültségeit, és lépéseket tett az új európai árfolyam-együttműködés megvalósítása érdekében. Az 1969-ben megjelent Barre-terv alapján – Pierre Werner luxemburgi miniszterelnök, és pénzügyminiszter vezetésével – hozták létre azt a bizottságot, melynek célja a GMU részleteinek a kidolgozása, és megvalósítása volt. [Horváth et al., 2004:16.]
- *Werner-terv*: A fent nevezett politikus által vezetett bizottság, 1970-ben mutatta be az ún. Werner-tervet, mely 10 év alatt, három szakaszban képzelte el a monetáris integráció megvalósítását. Első lépésként a *piaci árfolyamok ingadozási sávjának a beszűkítése* volt a cél, másodikként a *rögzített árfolyamok bevezetése*, majd harmadikként – még meglehetősen óvatosan fogalmazva ugyan, de – a nemzeti valuták *közösségi valutára* történő felváltása. A tagállamok azonban csak az első szakaszra vállaltak kötelezettséget az 1971-ben induló programban, ami részben külső- (nemzetközi pénzügyi rezsim összeomlása, olajárrobbanás), részben belső okok miatt (a tagállamok csekély hajlandósága a gazdaság-, és árfolyampolitikai együttműködés iránt) gyakorlatilag elveszítette a realitását. [Wisniewski, 2008:26-28.]
- *Európai Monetáris Rendszer* (European Monetary System, továbbiakban: EMS): A monetáris integrációt a szóban forgó program élesztette újjá 1979-ben. Fő deklarált célja az ún. „monetáris stabilitás övezetének” a létrehozása volt, melynek központi törekvése továbbra is az árfolyam-szabályozás mechanizmusa maradt. Ennek során egy kétirányú apparátust alakítottak ki azáltal, hogy meghatároztak egy „lebegtetési csatoránt”, azaz paritarácsot, és amennyiben az érintett ország fizetőeszközének árfolyama ebből kilépett, központi bankja automatikus beavatkozásra volt kötelezve. Az EMS fontos újítása az *Európai Valutaegység* (European Currency Unit, továbbiakban: ECU) létrehozása volt, ami lényegét tekintve nem más, mint egy valutakosár, melyet az EK valamennyi – nem csak az EMS-ben részt vevő – tagállamok valutaárfolyamainak gazdasági, kereskedelmi erejének megfelelő súlyozásával képeztek. Az ECU-t kezdetben a tagállamok központi bankjai közötti elszámolásra, és hitelezésre – vagyis államközi fizetési eszközként – használták, illetve a közös költségvetést, valamint a költségvetési be-, és kifizetéseket is ebben állapították meg. Az 1980-as évektől – mint tényleges fizetőeszköz – egyre szélesebb körben vált hitelesközzé a magánbankok között, illetve a közösségi valuta-, és kötvénypiac egyik szereplőjévé. Az évtized közepétől már több transznacionális vállalat használta belső elszámolásai során. Az ECU – mindamelllett, hogy árfolyam-indikátorként is funkcionált – bankszámlapénz volt, készpénzben ugyan nem létezett, de a magánfogyasztói szférában hitelkártya formájában történő használata ennek ellenére elterjedt. [Palánkai, 2011:57-59.]
- *Delors-terv*: Az EMS a tervekkel ellentétben nem teljesítette be azt a potenciált, amit elvártak tőle. Egyes tagállamok nem csatlakoztak hozzá, míg mások szélesebb paritarácsot alkalmaztak, illetve a költségvetési politikák harmonizációjának hiánya miatt állandósultak a deficitiek. Nyilvánvalóvá vált továbbá az is, hogy az Egységes Európai Okmányban foglalt egységes piac megfelelő működése nem képzelhető el a monetáris árfolyampolitika közösségi szintű koordinálása nélkül. 1988-ban ezért az Európai Tanács Hannoverben tartott ülésén az Európai Bizottság vezetőjének Jacques Delors irányításával létrehoztak egy bizottságot a GMU lehetőségének vizsgálata céljából. Az eredményét összefoglaló tanulmányt – Delors-tervet –

1989-ben tették közzé, és abban a monetáris politika három szakaszban történő megerősítését javasolták. Az első szakaszban garantálnák a *valuták teljes, és visszavonhatatlan konvertibilitását*, a másodikban a *tőkepiaci tranzakciók teljes liberalizálását*, és a banki, pénzügyi piacok integrációját, míg a harmadikban az ingadozási sávok eltörlését, és az *árfolyamok végleges rögzítést*. Az első két feltétel ekkora már teljesült, vagy az egységes piac létrehozása során megvalósulásukra számítottak, viszont a harmadik – az árfolyamok rögzítése – még nem. Ez utóbbi kapcsán azonban érdemes megjegyezni, hogy az egységes valuta bevezetése nem szükséges lépése a monetáris uniónak (1.3.4.h) fejezet) viszont egy olyan eszköze, mely visszafordíthatatlanságával nyújt garanciát a szerződő feleknek, illetve számos más előnnyel – mint pl. elősegíti a tagállami monetáris kooperációt, nullára redukálja az átváltásból eredő tranzakciós költségeket, biztosítja a stabilitást, nagyobb világgazdasági súlyt képvisel a nemzeti valutákhoz képest – jár. [Szijártó, 2018:29-30.] A Delors-tervet az 1991. decemberében Maastricht-ban megtartott csúcstalálkozón fogadták el. [Palánkai, 2011:59.]

A Delors-tervben megfogalmazott monetáris együttműködés első jogi dokumentuma az 1992-ben aláírt *Maastrichti Szerződés lett*. Ennek keretén belül a monetáris unió központi intézményeként az Európai Központi Bankot jelölték meg, melynek fő feladata az integráció keretén belül létrejövő közös valutára vonatkozó monetáris politikai döntések meghozatala. [Wisniewski, 2008:26-28.]

Az egységes valutának, az *eurónak* létrehozásáról 1995. decemberi ülésén döntött az Európai Tanács, majd az Európai Monetáris Intézet 1996-ban mutatta be a bankjegyek tervét, [Szijártó, 2018:34.], amit tényleges számlapénzként 1999. január 1. napján vezettek be 11 tagállamában, majd 2002. január 1. napján készpénz formájában is az időközben 12 országra kibővült euroövezetben. [Palánkai, 2011:62.] A GMU-t az EU tagsággal rendelkező nemzetgazdaságok közül 1999-ben Ausztria, Benelux államok, Finnország, Franciaország, Írország, Németország, Olaszország, Portugália, és Spanyolország alapította; melyhez 2001-ben Görögország; 2007-ben Szlovénia; 2008-ban Ciprus, és Málta; 2011-ben Észtország; 2014-ben Lettország; végül 2015-ben Litvánia csatlakozott. [Európai Bizottság, 2020:www.]

Figyelemmel arra, hogy az egységes valuta különleges monetáris politikai összehangolást igényel, a GMU-hoz való csatlakozást négy szigorú tagsági feltétel – *maastrichti konvergenciakritérium* – határozza meg, [Csáki, 2006:461.] melyek egyben garanciát is jelentenek arra nézve, hogy egy ország készen áll az euró bevezetésére anélkül, hogy magára, vagy az euróövezetre nézve gazdasági kockázatot jelentene. Ezek a kritériumok az alábbiak:

1. *Árstabilitás*: Az inflációs ráta legfeljebb 1,5%-kal haladhatja meg a 3 legjobb teljesítményt nyújtó tagállam inflációs rátáját.
2. *Rendezett, és fenntartható államháztartás*: A költségvetési hiány legfeljebb a GDP 3%-át teheti ki, és az államadósság nem haladhatja meg a GDP 60%-át.
3. *Árfolyamstabilitás*: A csatlakozni kívánó tagállam pénzneme legalább 2 éven keresztül nem térhet el jelentősen az alkalmazott középárfolyamtól anélkül, hogy azt az euróval szemben ugyanebben az időszakban lejjebb szállította volna.
4. *Hosszú lejáratú kamatlábak*: Legfeljebb 2%-kal haladhatják meg az árstabilitás szempontjából 3 legjobb teljesítményt nyújtó tagállam kamatlábait. [Európai Tanács, 2019:www.]

A GMU-hoz csatlakozni kívánó partnerországok mindezekén felül – többek között – arról is gondoskodniuk kell, hogy nemzeti joguk és egyéb szabályaik írják elő a központi bankjuk függetlenségét, és alapokmányuk álljon összhangban az Európai Központi Bank alapokmányával. [Európai Tanács, 2019:www.]

A GMU 1999-es létrejöttét követően általános dekonjunktúra jellemezte a világgazdaságot. Ez azt jelentette, hogy az eurónak kedvezőtlenebb nemzetközi környezetben kellett bizonyítania. Nem meglepő tehát, hogy a gazdasági növekedés az eurozónában lelassult. A helyzetet tovább rontotta a GMU GDP-jének több mint felét adó Németország, és Franciaország gazdaságszerkezeti

problémái. 2002-2007 között azonban az ázsiai országok globális gazdasági életbe való bekapcsolódásuk tartósan alacsonyán tartotta az árakat, illetve a dél-amerikai országok devizatartozásainak konszolidálása segített abban, hogy az inflációs folyamatok – és azok konvergenciája – kedvezően alakuljanak. 2007-től ismét gondterhes időszak kezdődött a világpiacon tapasztalt lassuló gazdasági növekedés, és az árak emelkedése által generált inflációs nyomás, továbbá az USA-ban zajló másodlagos jelzálogpiaci válság hatásainak begyűrűzésével, [Wisniewski, 2008:53-54.] amit még a Lehman Brothers egyesült államokbeli bankház csődje után is úgy gondoltak, hogy nem fog bekövetkezni, de nem így történt. 2008-2009-ben ugyanis egy olyan recesszió alakult ki, mely a nemzetközi piacok összefonódása miatt nem csak az USA gazdaságát, és pénzügyét érintette, hanem az egész világot, és sokkal inkább gyakorolt hatást a fejlett országokra – így az EU tagállamaira is – mint a fejlődő országokra. A válságra azonban az uniós tagállamok nem adtak összehangolt választ, egyénileg döntötték el a dekonjunktúra kezelésének a módját, és mértékét, ami számos koordinációs problémákhoz vezetett. A válság hatására 2008-ban a gazdasági fejlődés lelassult, majd 2009-ben sosem látott recesszióba süllyedt. 2009-ben Görögországban ezen felül egyújabb krízishelyzet alakult ki a nem fenntartható költségvetési folyamatok, valamint a piaci hitelesség, és bizalom gyors elvesztése miatt ami egy újabb szuverén adósságválság sorozatot generált számos eurozóna tagállam – pl. Írország, Olaszország, Portugália, Spanyolország – körében. Az Eurostat adatai alapján a globális pénzügyi válság utáni első év 2016. volt, amikor minden GMU/EU tagállam növekedési tendenciája pozitív volt. [Szijártó, 2018:3-4,169-170.]

A GMU teljesítményét összehasonlítva a világgazdasági fő gravitációs centrumaival – mindenekelőtt USA-val, és az eurozónán kívüli EU tagállamokkal – elmondható, hogy növekedési üteme elmarad tőlük, amit az alacsony foglalkoztatásban; a termelékenység növekedés-, és az innováció elégtelen szintjében; valamint a demográfiai tényezőkben – elsősorban a csekély méretű népességyarapodásban, és az öregedő társadalomban – kell keresni. [Wisniewski, 2008:54-55.] A közös valuta gazdasági növekedésre gyakorolt hatásának megítélése azonban meglehetősen ellentmondásos a szakirodalomban, – pl.: Benalal, Nichola et al. [2006:1-79.] és Ginannone et al. [2006:1-48.] – a tekintetben viszont konszenzus alakult ki, hogy bevezetése elősegítette a piacok-, és a nemzetgazdaságok integrációját, [OECD, 2007:3.] és a GDP, valamint az inflációs ráták bizonyos szintű konvergenciája is megfigyelhető, annak ellenére, hogy egyes tagállamok esetében a nevezett mutatók divergenciája ugyancsak mérhető. [Wisniewski, 2008:59.] A térségben tapasztalt gazdasági növekedés relatív elmaradásának további meghatározó eleme, hogy az elmúlt évtizedekben a GMU fejlődésére ható kedvezőtlen hatásokat nem volt képes hatékonyan kivédeni, [OECD, 2007:3.] és a regionális különbségek is megmaradtak, amik megfelelő regionális politika nélkül tovább mélyülhetnek. Kutasi et al. [2011:201.]

A GMU működése kapcsán – különös figyelemmel a 2008-2009-es globális pénzügyi-, majd az azt követő euroválság során levont konzekvenciák alapján – további kritikák (9. számú táblázat) is megfogalmazhatók, melyek közül a legfontosabbak Szijártó [2018:202-205.] munkája alapján az alábbi csoportokba sorolhatók:

- Abban a kérdésben, hogy *a GMU, mint valutaövezet mennyire tekinthető optimálisnak*, megosztott az elemzők véleménye. Ennek megítélése kapcsán döntő kérdés, hogy az elméleti attribútumok mennyire érvényesülnek a gyakorlatban. Jól lehet, a tagsági kritériumok ennél sokkal szűkebbek, tulajdon képen csak a monetáris konvergencia számonkérésére korlátozódnak, illetve az intézményi kérdésekre. [Benczes, 2011:189.] Akik szerint a GMU nem felel meg e követelményeknek, a munkaerőpiacok rugalmatlanságára, és a munkaerő-áramlás korlátozottságára, és a nem kielégítő költségvetési transferekre hivatkoznak. [Baldwin et al, 2004:350.] Ezt a koncepciót vallja Krugman [2012:439-448.] is, aki szerint az optimum hiányának legfőbb következménye, hogy a munkaerőáramlás szintje alacsony az egyes régiók között; a pénzügyi integráció nem megfelelő; rugalmatlan ár- és bérrendszer alakult ki; a tagállamok között jelentősen eltérnek az inflációs ráták, és nincsen közöttük fiskális szolidaritás sem.

9. számú táblázat:

A gazdasági, és monetáris unió elmélettel szemben megfogalmazott főbb kritikák

Elmélettel szemben megfogalmazott kritika	Kritikára adott válasz	Konklúzió
A GMU gazdasági növekedésének üteme elmarad a világ gazdaság más gravitációs centrumaitól, elsősorban az USA-tól, és az eurozónán kívüli EU tagállamoktól.	A foglalkoztatottság, a termelékenység-, és az innováció magasabb szintjének célkitűzése, népességgazdasági kérdések átgondolása.	A GMU 1999-es létrejöttét követően általános dekonjunktúra jellemezte a világ gazdaságát, ami azt jelentette, hogy az eurónak a vártnál kedvezőtlenebb nemzetközi környezetben kellett bizonyítania. A gazdasági növekedés relatív lassulását az alacsony foglalkoztatásban; a termelékenység növekedés-, és az innováció nem elégséges szintjében; valamint a demográfiai tényezőkben (elsősorban a csekély méretű népességgyarapodásban, és az öregedő társadalomban) kell keresni.
A GMU a növekedésére ható negatív tényezőket (válságokat) nem képes hatékonyan kivédeni.	Intézményi struktúra hatékonyabbá tételének szándéka.	A GMU-t súlytó sokk rámutattak arra, hogy központi intézményrendszerének kockázatcsökkentő eszközei nem kellően hatásosak, és kockázatmegosztó mechanizmusokkal egyáltalán nem is rendelkeznek. Az eddigi tapasztalatok szerint az uniós tagállamok sem adtak összehangolt választ, egyénileg döntöttek el a dekonjunktúra kezelésének a módját, és mértékét, ami számos koordinációs problémához vezetett. A hatékony intézményi struktúra hiánya további elhúzódó válságokat eredményezhet.
A tagállamok heterogenitása mellett a regionális különbségek is megmaradtak.	Strukturális reformok-, hatékony regionális politika igénye.	A tagállamok heterogenitása egyrészt a jól ismert makrogazdasági eltérésekből, fejlettségkülönbségekből tevődik össze, másrészt az egyes országok különböző piacgazdasági modelljeiből. Strukturális reformok-, illetve hatékony regionális politika hiányában ez tartós egyensúlytalanságokhoz, és a gazdasági növekedés mérséklődéséhez vezethet.
A GMU nem tekinthető optimális valutaövezetnek.	Tagsági kritériumok módosításának (szigorításának) lehetősége.	Sokak szerint a GMU, mit valutaövezet, nem tekinthető optimálisnak, a tagsági kritériumok is ennél sokkal szűkebbek, tulajdon képen csak a monetáris konvergencia számonkérésére korlátozódnak, illetve az intézményi kérdésekre. Az optimum hiánya a munkaerőpiacok rugalmatlanságát, a munkaerő-áramlás korlátozottságát, illetve a nem kielégítő költségvetési transzfereket eredményezhet.
A monetáris politika nem kellően hatékony, és a fiskális politikák, valamint a bankrendszer uniója sem valósult meg.	„Valódi” gazdasági, és monetáris unió koncepciója.	A GMU-t érő válságok megmutatták azt is, hogy a nem megfelelő, gazdaság-, és költségvetési politika, illetve a pénzügyi felügyelet súlyos gazdasági, és társadalmi nehézségeket okozhat.

Forrás: Saját szerkesztés

- *A közösségi szintű monetáris politika nem kellően hatékony*, ugyanis egyrészt az Európai Központi Bank felhatalmazása igencsak korlátozott, lényegét tekintve mindössze az árstabilitás elősegítésére vonatkozik, a tagállamok gazdaságpolitikáinak támogatása másodlagos kötelezettséget jelent; másrészt nincsen kilépési stratégia a rögzített árfolyamrendszerből, amire a figyelmet a fent említett 2009-es görög válság hívta fel.
- *Nem valósult meg a fiskális politikák közösségi szintre történő emelése* annak ellenére, hogy számos közgazdász Beetsma et al. [1999:299-325., 2000:247-269., 2001:174-204.], Dornbusch [1997:221-223.], Dixit [2001:977-987, 2003:235-247.] álláspontja szerint „nincs monetáris unió fiskális unió nélkül”¹³.
- *Bankunió hiányában*, azaz a szuverén tagállami bankrendszerek összehangolása nélkül az adósságválságok, és a bankválságok közösségi szinten történő kezelése sem valósítható meg hatékonyan.
- *A tagállamok heterogenitása*, ami egyrészt a jól ismert makrogazdasági eltérésekből, fejlettségkülönbségekből tevődnek össze, másrészt az egyes országok különböző piacgazdasági modelljeiből. Strukturális reformok hiányában ez tartós egyensúlytalanságokhoz, és a gazdasági növekedés mérséklődéséhez vezethet. Érdemesnek tartom megjegyezni, hogy a

¹³ Míg a monetáris politika a kamatlábakkal szabályozza a pénz mennyiségét, és azon keresztül a gazdaságot, addig a fiskális politika az állami bevételek, és kiadások alakításával fejt ki hatását. [Novák, 2019:4.]

tagállamok heterogenitása komoly akadálya lehet a politikai unió megvalósításának is (1.3.4.j fejezet).

- A GMU nem rendelkezik hatékony intézményi struktúrával, melyre a fent ismertetett válságok is rámutattak. Ez legfőképp abban testesül meg, hogy kockázatsökkentő eszközei nem kellően hatásosak, és kockázatmegosztó mechanizmusokkal egyáltalán nem is rendelkeznek, melyek hiánya további elhúzódó válságokat eredményezhetnek. Álláspontom szerint a közösségi szinten koordinált adminisztráció hiányosságai voltak megfigyelhetők a 2015-ös európai menekültválság, és e sorok írásakor is zajló globális járványhelyzet kezelése során is.

Az eurozóna intézményrendszerének, „(makro)gazdasági kormányzásának” fejlődése napjainkban még nem zárult le, a GMU végső struktúrája egyelőre nem ismert, csupán kétes elképzelések vannak ezzel kapcsolatban. Bizonyos azonban az, hogy fejlődési képességének szempontjából meghatározó jelentősége van annak, hogy a globális válságokra, sokkokra miként tud reagálni. Intézményrendszerének előrehaladásához ezért tartós, és erős konjunkturális időszakra lenne szükség, ugyanakkor az elmúlt évek tapasztalatai alapján éppen ellenkezőleg, a válságokból való lassú kilábalás, és a makrogazdasági mutatók nehézkes javulása volt megfigyelhető. [Benczes et al., 2017:133-148.]

i) A gazdasági-, és monetáris unión túl

Habár disszertációnak nem célja a GMU jövőbeni lehetséges fejlődési irányvonalának a kutatása, még kevésbé sem egy hipotetikus Európai Egyesült Államok – mint *politikai unió* – vagy magának az *univerzális szabadkereskedelem* a lehetőségeinek-, és közgazdasági összefüggéseinek a vizsgálata; a rendszerszintű szemlélet igényének fenttartása érdekében mégis érdemesnek tartom ezekről a további „evolúciós” perspektívákról is ejteni néhány szót.

Ami a GMU fejlődését illeti, fontos megemlíteni a *differenciált-, más néven többsebességű integráció fogalmát*, ami nem más, mint egy olyan egyesülési folyamat, melyben a tagállamok specifikus csoportja nincsen alárendelve a többi társult tagokra vonatkozó azonos uniók szabályoknak. Lényegében egy kétsebességű egyesülési folyamatnak lehetünk tanúi amikor a GMU „csoportja” további, szorosabb gazdasági, és monetáris együttműködés megvalósításáról határozott, majd valósított meg a „többi” EU-hoz társult országokhoz képest. Ez jó eszköz lehet a tagállamok között fennálló heterogenitások kezelésére, de ugyanakkor dezintegrációs trendek megvalósításához, – pl. Brexit, Grexit, Frexit, stb. (1.4. fejezet) – vagy akár egy „fallal elválasztott” többszintű struktúra konzerválásához is vezethet. Ennek a már napjainkban is létező többsebességű folyamatnak a jövőben még nagyobb szerepe lehet, [Halmai, 2018:22,27.] ami az Európai Bizottság [2017:15-25.] által kiadott, *Fehér könyv Európa jövőjéről* című tanulmányban is megjelenik alternatívaként.

A fent nevezett értekezés az alábbi öt lehetséges forгатókönyvet vázolja fel, melyek megmutatják, milyen lehet az EU 2025-ben:

1. „*Minden megy tovább*” az eddig elindított folyamatok szerint.
2. „*Csak az egységes piac*” keretén belül lesz mód további fejlődésére.
3. „*Aki többet akar többet tesz*” a jövőbeni együttműködés során (ami lényegét tekintve a differenciált integráció egyik alternatívája).
4. „*Kevesebbet, hatékonyabban*”, és csak a meghatározott szakpolitikák területén fogják mélyíteni az együttműködést.
5. Az egységes „*sokkal többet együtt*” alternatíva szerint a tagállamok minden területen több hatáskört, és erőforrásokat fognak megosztani, a közös döntéshozatal kiterjesztésével.

Halmai [2018:26.] álláspontja szerint az Európai Bizottság pozíciójából adódóan leginkább az utóbbit, a „sokkal többet együtt” koncepciót szorgalmazta mindeddig, annak ellenére, hogy ez esetben felmerülhet annak kockázata, hogy a tagállamok egyes csoportja megkérdőjelezheti az

integráció elmélyítésének a szükségességét, ezért a többsebességes, „aki többet akar többet tesz” forgatókönyv megvalósíthatóbbnak látszik. A további három koncepció – „minden megy tovább”, „csak az egységes piac”, „kevesebbet, hatékonyabban” – az együttműködés mérséklődéséhez, végül dezintegrációhoz vezethet.

Ami az EU jövőjét illeti a közösséget érő válságok (1.3.4.h) fejezet) kettős tanúsággal szolgáltak. Egyrészt megmutatták, hogy a nem megfelelő, gazdaság-, és költségvetési politika, illetve a pénzügyi felügyelet súlyos gazdasági, és társadalmi nehézségeket okozhat, másrészt az euroövezet sem nyújthat védelmet a nagyobb gazdasági-, és pénzügyi sokkokkal szemben. Időszerű tehát a GMU helyzetének, folyamatainak a felülvizsgálata. Ennek keretén belül született meg a „valódi” gazdasági, és monetáris unió létrehozásának az igénye a gazdasági-, monetáris-fiskális-, banki- területek további integrációjának elmélyítésével, megvalósításával, melynek programját Olli Rehn, az Európai Bizottság biztosa 2012-ben hirdette meg *Maarstricht 2.0* néven. E koncepció végső célja az európai gazdaság visszatérése az erős, fenntartható, és társadalmilag kiegyensúlyozott növekedés, valamint a munkahelyteremtés útjára. [Halmai,2018:28,31-36.]

A fenti folyamatok világossá teszik számomra, hogy amit napjainkban gazdasági, és monetáris uniónak tekintünk az az egységes piac, és a politikai unió közötti bonyolult, összetett, ugyanakkor mégis következetes, egymásra épülő művelet egyik állomása, mely fogalmi attribútumainak a GMU csak részben felel meg, és további reformtörekvések megvalósítása szükséges ahhoz, hogy ezek az elméleti kritériumok – ha egyáltalán lehetséges – maradéktalanul teljesüljenek. Álláspontom szerint a felvázolt fejlődési irányok, és a további pénzügy-, és más szakterületek integrációja felé ható motivációk (pl. „valódi” GMU, fiskális-, bankunió) újabb, ez idáig még nem definiált integrációs lépcsőfokokat eredményezhetnek. Úgy gondolom, hogy a Balassa [1961:2] klasszifikálásában is, a ma ismert GMU lényegét tekintve meghaladja a gazdasági politikák harmonizálását megkövetelő gazdasági uniót, azonban a következő lépcsőfokot, a kiterjesztett, vagy teljes gazdasági unió (politikai unió) szintjét még nem éri el, ugyanis – annak ellenére, hogy a közösségi szintű monetáris politika többé-, kevésbé megvalósult – a további szakterületek integrációja még várat magára.

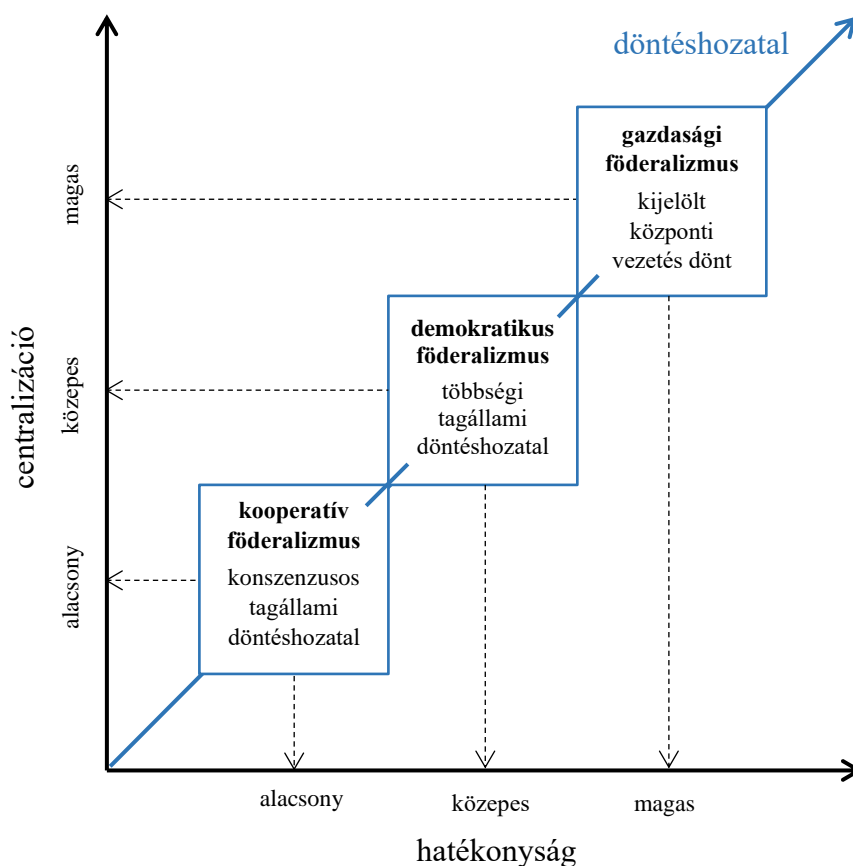
j) Politikai unió elmélete

A politikai unió, azaz Balassa [1961:2.] szerint a kiterjesztett, vagy teljes gazdasági unió monetáris, a költségvetési, a szociál, és a regionális politikák egyesítését, valamint olyan nemzetek felett álló szupranacionális hatóság létrehozását jelenti, melynek döntései kötelezők a tagállamok számára. Ennek integrációelméleti alapjai a *föderalizmus* – EU kontextusában euroföderalizmus – és a *funkcionalizmus* (1.3.3. fejezet). Míg az előbbi irányzat célja egy szupranacionális tagállami integráció létrehozása, és az intézményrendszerre helyezik a hangsúlyt; addig az utóbbi az oda vezető út tisztázása, és a szabályozás hatékonyságát tekintik elsődlegesnek. Arató et al. [2009:24.] [Pentland, 1973:66-67.] A politikai unióval kapcsolatos további elgondolások kapcsán itt is érdemes megemlíteni az *optimális valutaövezet* koncepcióját (1.3.4.h) fejezet), hiszen ne feledjük, kidolgozója Robert Mundell működését politikai unió keretén belül képzelte el, [Wisniewsky, 2008:77.] annak ellenére, hogy alkalmazása jelenleg a GMU kapcsán történik.

A politikai unió vizsgálata során mintaként is értelmezhető föderalizmus kutatásának legfontosabb kérdései, hogy:

1. Hány helyi, és tagállami kormányzat legyen a közösségben?
2. Hogyan, milyen jogokkal legyenek képviselve azok a központi kormányzatban?
3. Milyen funkciókat delegáljanak alsóbb szintekre? [Marján, 2013:11.]

Igaz ugyan, hogy a gyakorlatban a fenti problémák megoldása során kevert konstrukciók jönnek létre, Inman et al. [1997:43-64.] szerint az államszövetségeknek az alábbi három fő kategóriája különböztethető meg (11. számú ábra):

11. számú ábra:
Föderációk típusai

Forrás: Inman et al. [1997] alapján saját szerkesztés

1. *Gazdasági föderalizmus* a legcentralizáltabb modell, melyet egy választott, illetve kijelölt központi vezető irányít. Legfontosabb szempontja a gazdasági hatékonyság, a tagállamok központra gyakorolt kontrolljának (politikának) a lehetősége háttérbe szorul.
2. *Kooperatív föderalizmus* a legkevésbé centralizált megoldás, a központi döntések meghozatalához a tagállamok választott képviselőinek egyhangú szavazata szükséges. Ez kevésbé hatékony megoldás, ugyanakkor a partnerszágok központra gyakorolt befolyása vitathatatlan.
3. *Demokratikus – többségi szabályon alapuló – föderalizmus* az előző két konstrukció között helyezkedik el, ugyanis a központi szint döntéseihez elegendő a delegáltak szavazatának a többsége. Habár a tagállamok központra gyakorolt kontrollja alacsonyabb – így a centralizáció foka magasabb – min a kooperatív nemzetközösségek esetében, a határozathozatal viszont sokkal gyorsabb, és hatékonyabb, mint a gazdasági típusú államszövetségeknél.

A föderáció fő funkciói: a döntéshozatal hatékonysága, a tagállamok döntést befolyásolási képessége – és ezeken keresztül az alapjogok védelme – tehát egymásnak ellentmondó, és egyszerre nehezen megvalósítható követelmények. Azt, hogy egy ország számára kedvező-e, vagy sem részt vennie föderációban, – a regionális integrációk alacsonyabb fokaihoz hasonlóan – a *költség-haszon egyenlege* ad eligazítást. [Marján, 2013:12-13.] Az előnyöket, és hátrányokat Kobayashi et al. [2006:6-15.] az alábbiak szerint foglalta össze:

A föderáció fontos *előnyei*, hogy:

- Az állampolgárok döntési jogukat megerősíti az a körülmény, hogy lehetőségük van az adott tagállam elhagyására, és egy másikban történő letelepedésre.
- Erősíti a gazdasági növekedést, és fejlődést aminek alapja lényegében a szabadkereskedelem.
- A különböző tagállamok „kísérleti laboratóriumok” lehetnek a jogalkotás, illetve a gazdaságpolitika számára, ami eredményes teszt esetén, mintaként szolgálhat a többi partnerország számára, továbbá – mivel a helyi kormányzat vélhetőleg jobban ismeri a helyi preferenciákat – jobb megoldásokat képes kialakítani.

A *hátrányok* között az alábbiakat érdemes kiemelni:

- Az ún. *spill over* problémája merülhet fel (3. számú táblázat), ami ebben a kontextusban azt jelenti, hogy a közszolgáltatások, és azok költségei „átsordulhatnak” egyik tagállamból a másikba. Ez akár arra is ösztönözheti a helyi szintű kormányzást, hogy tegyenek lehetővé olyan intézkedéseket is, melyek káros hatásai más partnerországot érintenek.
- Az adózás területén is felmerülhet spill over jellegű nehézség, ha egy tagország olyan tevékenységre vetne ki közterhet, melynek a forrása máshol realizálódott; illetve kedvező adófizetési feltételeket biztosítana a magához vonzani kívánt magasjövedelmű, mobil társadalmi csoportok számára, melynek következtében így magasabb közterhek fogják sújtani a „röghöz között” szegény rétegeket.
- További dilemma az, hogy a föderációhoz csatlakozni kívánó nemzetek nem csak a szuverenitásuk egy részéről kell, hogy lemondjanak – mint egy alacsonyabb integrációs lépcsőfokon álló együttműködéshez történő belépéskor – hanem annak egészéről, hiszen szövetségi tagállamként az önálló nemzetközi jogalanyiségük gyakorlatilag megszűnik. [Marján, 2013:14.]

Az USA-t – akárcsak az EU-t a regionális integrációk alacsonyabb szintjein – *gyakran állítják mintaképpen* az európai politikai unió számára, noha történeti fejlődésük eltérő. Az USA napjainkra jellemző föderalizmusa szintén lassú folyamatok végeredményeképpen teljesedett ki. Leendő államai az 1776-os, Thomas Jefferson által megszövegezett Függetlenségi Nyilatkozattal határozták el a szuverenitásuk – *háborús összecsapásokkal* (függetlenségi háborúval) történő – kivívását, melynek sikere tette lehetővé a Konföderációs Cikkely 1781-ben történő hatályba lépését. Ezt követően az 1787-ig az Alkotmány elfogadásáig laza államszövetségként (konföderációként) működtek, ami azonban nem bizonyult hatékonynak, és életképesnek ezért az alapító 13 tagállam egy unió létrehozásáról határozott, megteremtve ezzel a mai napig is érvényes alkotmányt, valamint elnökké választották a függetlenségi háború győztes hadvezérét George Washingtonot. A kezdeti időkben a központi kormányzás szerepe még jóval kisebb volt, és a tagállamok sokkal több szuverenitást élveztek, mit napjainkban. Érdemes azonban megjegyezni, hogy a föderális, és a tagállami szint közötti dominanciaharc végig kísérte USA történelmét, azonban jól kirajzolódik az a trend, ami a központi hatalom megerősödését mutatja. [Marján, 2013:19.]

Fontosnak tartom azonban itt is hangsúlyozni, hogy – amennyiben elfogadjuk az *1.1.4.b) fejezetben* ismertetett definíciót – a regionális integráció fogalmi elemei közé tartozik többek között az, hogy nemzetállamok között *önkéntes* alapon, elsősorban gazdasági érdekből jön létre, szemben a történelmi időkben tapasztalt birodalomépítő hódításokkal, illetve az, hogy mozgatóerőt számára a XX. század közepére kiteljesedő *technikai fejlődés*, ezen belül is elsősorban az ezredfordulót követően végbemenő *információtechnológiai fejlődés* biztosít. Érdemes továbbá megemlíteni [Berend, 1968 In: Palánkai 2011:89.] koncepcióját is, miszerint napjaink integrációja *demokratikus* folyamat is egyben, mely talán annak egyik legfontosabb attribútuma. A fentiekre való tekintettel tehát fogami elem – elsősorban az önkéntes, demokratikus módon, technikai, információtechnológiai támogatással való kialakulás, és fejlődés – hiányában

véleményem szerint Földünk korábbi, és jelenlegi föderális államai – mint pl. Szovjetunió, USA, vagy Németország – annak ellenére, hogy mintaként történő vizsgálatuk vitathatatlan, mégsem tekinthetők a mai értelemben vett politikai uniónak.

A tekintetben, hogy az EU a fenti kritériumoknak megfelelő államszövetség (politikai unió) vagy sem megoszlanak a vélemények. Chrysochoou [2001. In: Marján, 2013:14.] álláspontja szerint az nem más, mint egy egyetértésen alapuló államalakulati forma, ami az integráció olyan szintjét érte el, ami számos többnemzetiségű föderális államalakulathoz hasonlít, anélkül azonban, hogy bármilyen alapvető módon fenyegetné az őt alkotó államok szuverenitását. Szalai [2002:437.] ezzel szemben egy olyan speciális föderációnak tekinti, ami még nem építette ki teljesen államok feletti intézményrendszerét. Ódor [2013:24.] azonban úgy érvel, hogy nem tekinthető sem államközi együttműködésnek, sem pedig föderális közösségnek, hiszen bizonyos funkciók kizárólagosan uniós hatáskörbe kerültek, másokról viszont a tagállamok nem mondtak le. Igaz ugyan, hogy az Európai Egyesült Államok gondolata már 1849-ben megjelent Victor Hugo munkájában, [Horváth, 2003:67.] illetve Churchill 1946. szeptember 19. napján tartott beszédében is, [Czuczai et al. ed., 1997:3] azonban Marján [2013:9.] úgy gondolja, hogy ennek még napjainkban sincsen realitása, melynek legfőbb okait a közös európai tradíciók, az identitás, és a nyelv hiányában; a szerteágazó gazdasági, és társadalmi elvárásokban; továbbá a potenciális tagországok nagy számában kell keresnünk (1.3.3.c) fejezet).

k) Univerzális szabadkereskedelem elmélete

Mint ahogyan már korábban többször is említésre került (1.3.4. fejezet), a diszkriminatív nemzetközi kereskedelempolitikai rezsím ellenpólusát képező globális méretű ún. univerzális szabadkereskedelemmel kapcsolatban régóta folynak viták. Hívei szerint a világgazdaság ideális állapota ez lenne, ugyanis, így minden ország a *komparatív előnyeiknek* megfelelően arra specializálódhatna, amire a termelési feltételei a leginkább kedvezőek. A világ összességében így érhetné el azt, hogy a rendelkezésére álló erőforrásaiból a maximális termelési eredményt, és jövedelmet érje el. Figyelemmel arra, hogy a világgazdaság mai fejlettségi szintjén kialakulásának még nincsen létjogosultsága, [Palánkai 2011:159, 275-276.] – és véleményem szerint egyenlőre inkább tartozik a gazdaságfilozófia, mint sem az integráció gazdaságtanának tárgykörébe – a szabadkereskedelmi egyezmények rezsímje jelentheti a második legjobb, ún. *second best* megoldást. [Palánkai, 2002b:357.]

Érdemes azonban megjegyezni, hogy a *világszintű egységes valuta* ötlete is vitatható, amire az aranypénz történelmi időszaka hívja fel a figyelmet. Ekkor ugyanis a pénzkínálat exogén tényezőtől – azaz nem a jegybankoktól – függött, így jelentős kockázatot jelentett a deficites folyó fizetési mérleg, ami nem pótolható pénzhiányhoz-, és a gazdasági növekedés visszafogásához is vezethetett. Igaz ugyan, hogy valószínűleg működne a rugalmas árszínvonal mechanizmus, [Szentés, 1999:229.] ez azonban a gazdasági növekedés ciklikusságát erősítené, melynek recessziós szakasza nyilvánvalóan kerülendő jelenség. [Kutasi, 2011a, :202.]

A szkeptikusok további kritikájukként fogalmazzák meg – akárcsak a regionális integrációk magasabb szintjei esetében – a *nemzeti szuverenitás elvesztését*, ami az univerzális szabadkereskedelemnél globális szinten jelentkezik. Marján [2013:14.] álláspontja szerint igaz ugyan, hogy az egységesülő világ korában a nemzeti önállóság meggyengül, Palánkai [2004:65.] mégis azt hangsúlyozza, hogy a nemzet egy olyan közösségnek bizonyult, melyhez rendkívül erős az egyén kötődése. Sok esetben ez a kötődés olyan mértékű, hogy előrébb valónak tartják a függetlenségét és nemzeti identitást a gazdasági integrációban elért előnyöknél [Hitiris, 1995:22.] legyen szó akár regionális, akár globális együttműködésről. Véleményem szerint a XX. század közepétől végbemenő globalizációs folyamatok, illetve az EU fejlődéstörténetének több, mint hét évtizedes tapasztalata felvázolja számunkra azt a trendet, hogy a nemzeti identitás, még közel egy évszázad alatt sem mozdul el érdemben a regionális hovatartozás irányába, és vélhetőleg még kevésbé fog a globális azonosságtudat felé a jövőben.

A gazdasági, és monetáris uniónál magasabb regionális integrációs szintekkel-, illetve az univerzális szabadkereskedelem rezsimmel szemben megfogalmazott főbb kritikákat a *10. számú táblázat* foglalja össze.

10. számú táblázat:

A gazdasági, és monetáris uniót meghaladó integrációs elméletekkel szemben megfogalmazott főbb kritikák

Elméletekkel szemben megfogalmazott kritika	Kritikára adott válasz	Konklúzió
„Valódi” gazdasági, és monetáris unióhoz csatlakozni kívánó országoknak le kell mondaniuk a szuverenitásuk további összetevőiről-, politikai unióba belépők a szuverenitásuk teljes egészéről, ami az univerzális szabadkereskedelem esetében globális szinten jelentkezik.	Nemzeti identitásnak megfelelő integrációs szintek, és struktúrák kialakítása.	Igaz ugyan, hogy a globalizált világ korában a nemzeti szuverenitás meggyengül, mégis a nemzet egy olyan közösségnek bizonyult, melyhez rendkívül erős az egyén kötődése. Ez a kötődés sok esetben olyan mértékű, hogy előrébb valónak tartják a függetlenséget és nemzeti identitást a gazdasági integrációban elért előnyöknél legyen szó akár regionális, akár globális együttműködésről.
A tagállamok egyes csoportja megkérdőjelezheti a „valódi” gazdasági, és monetáris unió , valamint a politikai unió szükségességét.	Differenciált (többsebességű) integráció alkalmazása, akár csak a GMU esetében.	A differenciált (többsebességű) integráció egy olyan egyesülési folyamat, melyben a tagállamok specifikus csoportja nincsen alárendelve a többi társult tagokra vonatkozó azonos uniós szabályoknak. Ez jó eszköz lehet a tagállamok között fennálló heterogenitások kezelésére, de ugyanakkor dezintegrációs trendek megvalósulásához-, illetve egy „fallal elválasztott” többszintű struktúra konzerválásához is vezethet.
Politikai unió esetében spill over jellegű problémák jelentkezhetnek.	A helyi, és tagállami kormányzat funkcióinak-, és a döntéshozatal gyakorlati megvalósulásának optimális kialakítása.	A spill over problémája, a politikai unió kontextusban azt jelenti, hogy a közszolgáltatások, és azok költségei „átsordulhatnak” egyik tagállamból a másikba. Ez akár arra is ösztönözheti a helyi szintű kormányzást, hogy tegyenek lehetővé olyan intézkedéseket is, melyek káros hatásai más partnerországot érintenek.
Az Európai Egyesült Államok, mint politikai unió megvalósulásának napjainkban még nincsen realitása.	A Fehér könyv Európa jövőjéről című tanulmányban felvázolt „minden megy tovább”, „csak az egységes piac”, „aki többet akar többet tesz”, vagy „kevesebbet, hatékonyabban” fejlesztési irányok előtérbe helyezése, illetve „sokkal többet együtt” koncepció politikai uniónál alacsonyabb szinteken történő alkalmazása.	AZ EU esetében a politikai unió létrehozásának legfőbb akadályai közé tartoznak: a közös európai tradíciók-, identitás-, és nyelv hiánya; a szerteágazó gazdasági, és társadalmi elvárások; továbbá a potenciális tagországok nagy száma.
Az univerzális szabadkereskedelem megvalósulásának sincsen napjainkban még realitása.	Szabadkereskedelmi egyezmények nemzetközi kereskedelempolitikai rezsimmek, mint „second best” megoldásnak az alkalmazása.	„A regionalizmus felületén van aközött, amikor a nemzetállamok már nem életképesek, és a világ még nem kész arra, hogy egységessé váljon”.

Forrás: Saját szerkesztés

1.3.5. Integrációelméletek összegzése

Az *1.3.3.-1.3.4. fentiekben*, és a *11. számú táblázaton* is láthattuk/láthatjuk, az integrációelméletek, noha éles határvonalakkal nem különíthetők el, mégis álláspontom szerint két részre oszthatók aszerint, hogy a regionális együttműködések kívülről történő megfigyelése révén állapítanak meg bizonyos törvényszerűségeket (elsősorban az *1.3.3. fejezet* koncepciói), vagy a nemzetközi gazdaságtanból ismert tételeket kisebb-nagyobb módosításokkal alkalmazzák kutatásuk módszertanuként (elsősorban az *1.3.4. fejezet* elgondolásai). Míg az előbbiekkal szemben az a kritika fogalmazgató meg, hogy a kifejtett integrációknak csak néhány példája áll rendelkezésünkre, ezért nem vonhatók le tudományos szempontból releváns következtetések, mivel ehhez a variációk nagy számából kellene kiindulni; Puchala [1984:198.] addig az utóbbiakkal szemben az, hogy az integrációs elemzések csak részei más szakterületeknek (pl. a nemzetközi gazdaságtannak), ezért nem indokolt külön tudományágként (integráció gazdaságtanuként, vagy európai tanulmányokként) kezelni (*1.3.3.d fejezet*). [Palánkai, 2004:25.]

11. számú táblázat:

Nemzetközi kereskedelempolitikai rezsimek, regionális integrációk fejlődési lépcsőfokai, és főbb ismérveik

Nemzetközi kereskedelempolitikai rezsimek	Regionális integrációk fejlődési lépcsőfokai	Liberalizált akadályok, szabadságok	Működésüket leíró főbb integrációelméletek	Működésüket leíró főbb nemzetközi gazdaságtani tételek, tanulmányok
diszkriminatív rendszer	-	-	-	protekciónizmus
egyenlő elbánás	-	egységes vámtarifa alkalmazása az érintett államokkal szemben	-	legnagyobb kedvezmény elve; nemzeti elbánás elve
preferenciális kereskedelmi rendszer	-	a legnagyobb kedvezmény elvén felül, egyoldalúan nyújtott vámkedvezmények	-	GPS rendszer
szabadkereskedelmi egyezmények	preferenciális övezet	országok közötti vámok csökkentése	liberális elméletek	vámok hatása a kereslet-kínálati görbékre
	szabadkereskedelmi terület	tagállamok közötti vámok eltörlése	liberális elméletek	vámok hatása a kereslet-kínálati görbékre
	vámunió	egységes vámok alkalmazása harmadik országgal szemben	liberális-; munkamegosztási elméletek	komparatív előnyök tana; vámunió-elméletek
	közös piac	további szabadságok (tőke, munkaerő) határok közötti áramlásának liberalizációja	liberális-; munkamegosztási elméletek	Heckscher-Ohlin modell
	egységes piac	nem vámjellegű korlátok lebontása	liberális-; munkamegosztási elméletek	Cecchini-jelentés; Fehér Könyv
	gazdasági unió	a nemzeti gazdasági politikák harmonizálása	liberális-; munkamegosztási-; regulációs-, szabályozási elméletek	optimális valutaövezet elméletének GMU kontextusában történő alkalmazása; „lehetetlen szentháromság” tétele; Barre-, Werner-, Delors terek; differenciált (többsebességű) integráció; Fehér könyv Európa jövőjéről; Maastricht 2.0
	monetáris unió	árfolyamstabilitás, és közös valuta bevezetése		
	„valódi” gazdasági, és monetáris unió	monetáris politika további liberalizálása, valamint, az integráció kiterjesztése a fiskális politikára, és a bankrendszerre		
politikai unió	további politikák harmonizálása mellett szupranacionális hatóság felállítása	liberális-; regulációs-, szabályozási elméletek; politikai alapokon nyugvó iskolák	optimális valutaövezet eredeti koncepciója; föderációs költség-haszon elemzések; USA mintaként történő tanulmányozása	
univerzális szabadkereskedelem	-	globális általános szabadkereskedelem	liberális elméletek	komparatív előnyök tana

Forrás: Saját szerkesztés

A magam részéről azonban nem tartom szükségesnek az integrációelméletek létjogosultságát megkérdőjelezni, mi több tagadni, annak ellenére sem, hogy a megfigyelésen alapuló elméletek következtetései néhány „esetet” vesznek számításba. Sokoldalú – modellfüggő realizmus, és értékítélet (1.3.1. fejezet) kontextusban értelmezhető – látásmódjuknak köszönhetően ugyanis segítséget nyújthatnak jobban megérteni, és megítélni az integráció mibenlétét. Következtéseik tudományos megalapozottsága véleményem szerint is vitatható, ezért talán szerencsésebb lenne ezeket az elméleteket inkább a *filozófia*, mint az integráció gazdaságtanának-, vagy az európai tanulmányoknak a tárgykörébe sorolni.

Más a helyzet azonban azokkal a nézetekkel melyek egyéb tudományágak kisebb-nagyobb kritikákkal ugyan, de elfogadott tételein, megállapításain – pl. komparatív előnyök tanán, vagy Heckscher-Ohlin modellen – alapulnak. Ezeknek a koncepcióknak a tudományos megalapozottsága véleményem szerint levezethető a felhasznált szakterületek alaptételeinek a helytállóságából, más (részlet) kérdés az, hogy erre az ún. alkalmazott tudományra úgy tekintünk-e, mint önálló diszciplínára, vagy más szakterület részeként.

1.4. Konvergencia, és divergencia a regionális együttműködések során

A fentiekben bemutatott integrációelméletekből (1.3.3.-1.3.4. fejezet) – azon belül is elsősorban a liberális nézetekből – kitűnik, hogy az egybeolvadás nem más, mint a nemzeti keretek között kiépült gazdasági egységek, országok egymás közötti egymáshoz való szoros kapcsolódása, munkamegosztása, mely a négy szabadság – az áruk, a szolgáltatások, a tőke és a munkaerő – intenzív áramlásában mutatkozik meg. Amennyiben az integráció önálló, vagy bizonyos fokig önálló nemzetállamok között megy végbe, a regionálisan összetartozó területek között a belföldi gazdasági kapcsolatokhoz hasonló feltételek jönnek létre. [Ausch, 1969:15.] E felfogás tehát a nemzeti piacok összekapcsolását a homogénné, vagy egyenlővé válással – végső soron konvergenciával – azonosítják. [Palánkai, 2011:137.] A regulációs, szabályozási elméletek szerint azonban a liberális iskolák klasszikus közgazdaságtan tételein alapuló feltételezései nem felelnek meg a valóságnak, mivel a világban sehol sincsen tökéletesen szabad verseny és szabadkereskedelem, és az empirikus tapasztalatok is azt támasztják alá, hogy a szabad verseny mindig az erősebb félnek kedvez, ezért nem mehet végbe a szabadságok, és egyenlőtlenségek konvergenciája sem. [Losoncz, 2002:9.] Gazdasági tapasztalatok alapján is a nemzetközi kapcsolatok súlypontjaihoz – más néven a gravitációs centrumokhoz – történő felzárkózás tekintetében ún. *feltételes konvergencia* érvényesül, ami egyrészt azt jelenti, hogy nincs korreláció a fejlettségi szint és a gazdasági növekedés üteme között, vagyis nem igaz az az állítás, hogy minél alacsonyabb egy ország általános fejlettségi szintje, annál gyorsabb a növekedési üteme. Konvergencia a fejlett, és a közepesen fejlett országok között mérhető. [Erdős, 2004:389-414,530-559.] A feltételes konvergencia másrészt azt jelenti, hogy a kevésbé fejlett országok csak akkor közelednek a gazdasági erőközpontok országaihoz, ha intézményi, és gazdasági kultúrája alapján is közel van, vagy közelít hozzá. [Barro, 2005 In: Losoncz, 2007:11.]

Az országok gazdasági fejlettségük konvergenciája, illetve divergenciája (szétágazósága) a globális, és regionális integrációs, és dezintegrációs folyamatoknak az eredménye. Palánkai [2011:112.] szerint az EGK létrejöttét követő időszakban a világgazdasági és belső nemzetgazdasági körülmények alapján az integrációs folyamatok hat jól elkülöníthető szakaszra oszthatók:

1. *1958-tól 1973-ig*, az első olajárrobbanásig a gyors gazdasági növekedés, és a kereskedelmi integráció volt jellemző.
2. *1973-tól 1980-as évek elejéig*, az első és a második olajárrobbanás¹⁴ következtében kialakuló világgazdasági recesszió az integrációs folyamatokra ellentmondásos hatást gyakorolt. A gazdasági fejlődés lassulásával párhuzamosan a kereskedelmi kapcsolatok bővülésének az üteme is csökkent. Egyes elemzők dezintegrációról beszéltek ebben az időszakban, azonban ha az olajexportálókkal való kapcsolatokról eltekintünk, akkor ezt valójában nem lehet kimutatni.
3. *1980-as évek elejétől az 1990-es évek elejéig* a gazdasági fejlődés és az integrációs folyamatok konszolidálása, és újraindulása volt jellemző, sok esetben azonban nem mennyiségi, hanem minőségi aspektusban.
4. *1990-es évek elejétől 2002-2004-ig* a kelet-európai volt szocialista országok rendszerváltása, és az EK/EU-hoz történő nyitásuk, az 1992-es egységes piaci intézkedések életbe lépése, valamint a maastrichti döntések az integrációs folyamatok ismételt elmélyülését, felgyorsulását eredményezték.

---

¹⁴ Az 1970-es, illetve az 1980-as évek első néhány éve háborús eseményeinek, és gazdasági embargók hatására az OPEC országok az olaj árának drasztikus megemeléséről határoztak. Az árrobbanások következtében globális válságok – világkereskedelem visszaesése; és pénzügyi-, banki krízisek – alakultak ki 1973-1974-, illetve 1979, és az 1980-as évek eleje között. Míg az első válság a fejlődő-, addig a második a fejlett országokat sújtották. [Dániel el al., 2012:2.2.]

5. 2002-2004-től 2008-ig a keleti, volt szocialista országokkal való kibővülés, és az euró bevezetése a gazdasági kapcsolatokban lényeges változást eredményezett. Az új, és régi tagországok közötti kereskedelem ugyan tovább növekedett, de arányaiban már csökkenő tendenciát mutatott.
6. 2008-2009 után, a gazdasági világválság hatására az országok teljesítményében korábban nem tapasztalt törés állt be, de az csak a jövőben fog kiderülni, hogy trendváltással és újabb fejlődési szakasszal állunk-e szemben.

A fenti folyamatok során az EK/EU-nak számos válsághelyzetet kellett átélnie, melyek közül az alábbiakat érdemes kiemelni:

1. 1973-ban a bretton woods-i nemzetközi pénzügyi rezsim felbomlását (1.3.4.h) fejezet);
2. 1973-1974 között a fent említett első olajárrobbanást; és
3. 1979-től az 1980 évek elejéig a második olajárrobbanást;
4. 1992-1993 között az európai árfolyam-mechanizmus válságát, mely egyrészt a „keleti blokk” felbomlása, és Németország 1990-ban történő újraegyesítése-, másrészt a tőkeáramlások előtti akadályok lebontását kihasználó spekulatív támadások-, harmadrészt az európai országokat érintő általános recesszió által felszínre került, monetáris politika terén megnyilvánuló konfliktusok következtében alakult ki;
5. 2008-2009 között a globális pénzügyi válságot; és annak hatására
6. 2010-2015 között bekövetkezett euroválságot (1.3.4.h) fejezet); [Szijártó, 2018:1,33.] illetve
7. a közelmúlt eseményei közül véleményem szerint nem tekinthetünk el a 2015-ben Európát ért, és azóta is elhúzódó menekültválságtól, valamint e sorok írásakor is zajló új koronavírus világjárványtól sem.

Amennyiben Európán kívüli globális/regionális recessziókat vizsgáljuk, mindenképpen szükséges kiemelni az 1990-es évek közepén bekövetkező mexikói-; néhány évvel később a rendkívül súlyos ázsiai-; majd orosz-, végül az ezredfordulót követően kiteljesedő latin-amerikai pénzügyi válságot is. [Nagy, 2010:6.]

1. 1994 márciusában, és novemberében Mexikó nemzeti fitetőeszközét a Peso-t spekulációs támadás érte, melynek hatására a szakemberek a nemzeti valuta leértékeléséről döntöttek, ami súlyos válságot eredményezett. Ennek hatása azonban nem csak belföldre, hanem a régió minden fejlődő országára – így Argentínára is – kiterjedt, hiszen a befektetők figyelme általában nem egy ország gazdaságára, hanem meghatározott térségre terjed ki. A mexikói válság súlyos következményeinek megoldására nemzetközi együttműködésre – leginkább az USA támogatására – volt szükség. [Halmos, 2004:33.]
2. 1997-1998-as ázsiai pénzügyi válságot megelőzően az 1960-as évektől a kelet-ázsiai országokra a gazdasági csodaként is aposztrofált gyors növekedés volt jellemző. Az 1990-es évek végére azonban a termelékenység növekedésének korlátjai, az elégtelen banki szabályozás (állam törvényességi felügyeletének hiányosságai), és a cégjogi (ezen belül is elsősorban csődjogi) keretek problémái pénzügyi sokkhoz vezettek, mely más régiók országaiba – elsősorban Oroszországba, és Latin-Amerikába is begyűrűzött. [Tóth ed., 2014:8.8.3.]
3. 1998-2003-a latin-amerikai pénzügyi válság az 1997-1998-as ázsiai krízisre vezethető vissza, mely leginkább Kínát-, és a kínai gazdasággal szoros kapcsolatot ápoló Oroszországot sújtotta. Oroszország első reakciója a recessziós nyomásra a külföldi – elsősorban brazil-, argentin-, és más latin-amerikai országokból származó – beszerzéseinek-, és kifizetéseinek a leállítására volt. Az export elmaradásából származó sokkot tovább fokozta Argentína hibás gazdaságpolitikája, melynek során befagyasztották a külföldi valutában – leginkább USA dollárban – felhalmozott betéteket. Mivel így az argentin betéttulajdonosok nem tudtak pénzükhöz hozzájutni, elkezdtek a hozzáférhető pénz kivonását a szomszédos – Latin-Amerika Svájcaként is emlegetett – Uruguayból. Figyelemmel arra, hogy Uruguay gazdasága jelentős mértékben a banki

szolgáltatás nyújtáson alapszik, ez tovább gyűrűző dekonjunktúrához vezetett. A latin-amerikai gazdaságok a válságból jellemzően más országok – leginkább USA – által nyújtott áthidaló kölcsönökkel tudtak kilábalni. [Bács, 2019:155-157.]

A különböző krízisek hatására a regionális integráció fejlődésében – így az EU fejlődésében is – bekövetkezett zavarokat többek között jól szemlélteti a tagállamok közösségből történő kilépése, illetve annak jövőbeni lehetősége. A téma világ-, és hazai sajtóban betöltött kiemelt jelentőségét jól mutatja többek között az a tény is, hogy a jelenség megjelölésére egy új mozaik szót hoztak létre, melyek első tagja az adott tagállam angol rövidített neve, a második az „exit” szó. A közelmúlt „exit” eseményei közül kétségkívül az Egyesült Királyság EU-ból történő kilépése (Brexit) váltotta ki a legnagyobb érdeklődést (*1.6.1.b fejezet*), de szóba került Görögország (Grexit), Franciaország (Frexit), és e sorok írásakor megjelenő média hírek alapján Magyarország (Huexit) kilépési szándéka is. Míg a Brexit, és a Frexit fő motivációi között a bevándorlók kérdése, addig a Grexit esetében a gazdasági válság-, és a regionális egyenlőtlenségek kezelése szerepelt. A Huexit igénye mögött az EU-val ellentétes nemzeti aktuálpolitikai kérdések – különös figyelemmel a gyermekvédelmi törvények módosítására, illetve arra, hogy egyes elemzők véleménye szerint az évtized végére Magyarország az EU nettó kedvezményezettjéből nettó befizetővé válhat – húzódnak.

1.5. Az integráció konvergenciahatásának mérési lehetőségei

Annak kétséget kizáró megállapítása – amit a Heckscher-Ohlin modell is feltételez (*1.3.4.f fejezet*) – hogy a kialakulhat-e egy olyan világgazdaság, mely egyenlő esélyt, és felzárkózási lehetőséget biztosít valamennyi ország számára, csak a jövőben derülhet ki. Addig a tudományos vizsgálódás tárgya a végleges koncepció kialakítása helyett, csak a jelenleg ellentétesnek tűnő tendenciáknak és hatásoknak a feltárására, mérésére szorítkozhat. Ezeknek a mérésnek a tárgya nem más, mint a konvergencia, melynek két változata a béta-, és a szigma- különböztethető meg. A *béta konvergencia* a „későn jövők”, azaz a fejlődő országok felzárkózási folyamata, a *szigma konvergencia* ezzel szemben az élenjárókhöz képest a kevésbé lemaradtak átlaghoz viszonyított szórásuk evolúcióját jelenti. [Szentés, 2002:68-71.]

De miként is mérhető a konvergencia? Milyen mutatószámokkal, illetve indexekkel fejezhető ki egy nemzetgazdaság gazdasági fejlettsége, egy országcsoport fejlettségi színvonalainak közeledése, vagy távolodása az időben, továbbá e jelzőszámok felhasználásával hogyan képezhetünk globalizációs folyamatokat megmagyarázó indexszámokat? Ebben a fejezetben e kérdéscsoportra keresem a választ a szakirodalomban fellelhető kvantitatív módszerekben, illetve próbát tettem egy általam kidolgozott kvalitatív módszerre is (NKLS becslés), melynek részletes ismertetésére a *2.4.3.c) fejezetben* kerül sor.

1.5.1. Kvantitatív módszerek

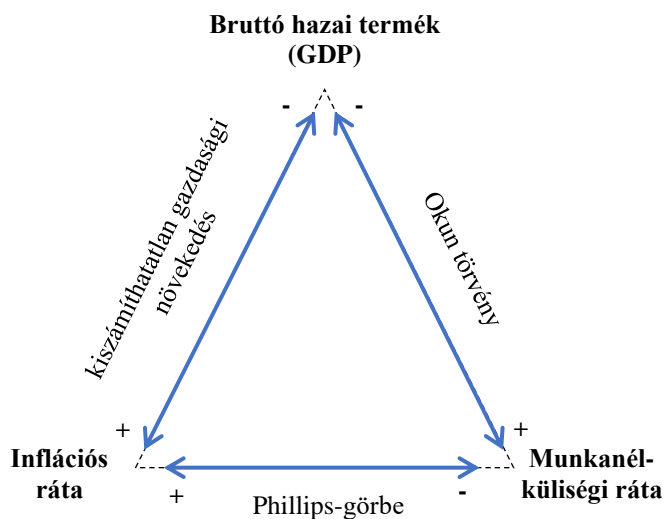
a) Tagállami szemléletű mutatók

Egy ország gazdasági fejlettségét leggyakrabban az ún. „*mágikus háromszög*” mutatóival szokták mérni. Ezek a mérőszámok az alábbiak:

1. *bruttó hazai termék*, azaz a *GDP*, mely kifejezi a meghatározott területen, adott idő alatt – jellemzően egy év alatt – előállított végső felhasználásra szánt javak – termékek és szolgáltatások – összességének az értékét,
2. *inflációs ráta*, ami egy adott időszak elején és végén, egy kiválasztott termékcsoporthoz – fogyasztói kosár – mért árszínvonal hányadosát mutatja, valamint a

3. *munkanélküliségi ráta*, vagyis a munkanélküliek száma a munkaerő-állomány százalékában. [Botos,2013:77.]

A „mágikus háromszög” mutatói kapcsán említést érdemel, hogy a makroökonomiában általánosan elfogadott az az álláspont miszerint – akárcsak a „lehetetlen szentháromság” tétel esetében – ha közülük kettő kedvezően alakul, akkor a harmadik szükségszerűen romlani fog. Erre az alábbi összefüggésrendszer adhat magyarázatot (12. számú ábra):

12. számú ábra:

A „mágikus háromszög” mutatói közötti összefüggést magyarázó elméletek

Forrás: Solt [2001] alapján saját szerkesztés

- *A gazdasági növekedés és az infláció közötti összefüggés:* A magas infláció a gazdasági teljesítményt visszafogja. Ennek oka az, hogy az infláció mértéke nem minden termékcsoporthoz egyenlő. Ennek következtében az input és output árak eltérő változásának hatására a gazdasági szereplők inflációs nyereségre, illetve inflációs veszteségre tehetnek szert. Minél nagyobb az inflációs ráta, annál nagyobb eltérések lehetnek az egyes csoportok realizált jövedelme között. Ez *kiszámíthatatlanná teszi a gazdaságot*, ugyanis az árak nem fognak megfelelő indikátorként működni, mivel így nem különíthető el egyértelműen az árarányok változása az általános árszínvonal növekedésétől. Mindezek ellenére létezik olyan felfogás is, mely szerint alacsony infláció nem feltétlenül negatív a gazdasági növekedés szempontjából, sőt ellenkezőleg, dinamizálja azt. [Solt, 2001:210-212.]
- *Az infláció és a munkanélküliség kapcsolatát* jól szemlélteti a Phillips kutatásait felhasználó Samuelson és Solow által szerkesztett módosított *Phillips-görbe*. A görbe szerint az inflációs ráta és a munkanélküliségi ráta között negatív korreláció figyelhető meg, hiszen ha csökken a munkanélküliség, a háztartások több bevételhez jutnak, mely keresletnövekedést eredményez a fogyasztási cikkek piacán. A megnövekedett kereslet hatására a vállalatok emelni fogják árakat, ami növekvő inflációt von maga után. A munkanélküliség növekedése éppen ellenkező hatást indukál. [Solt, 2001:205-208.]
- *A munkanélküliség és a gazdasági növekedés közötti kapcsolatot* az Okun törvény tárja fel. Okun számításait az 1960-as években végezte és arra a következtetésre jutott, hogy rövid távon, ha a munkanélküliségi ráta 1%-kal nagyobb a természetes rátánál, akkor a kibocsátás 3%-kal kisebb, mint a potenciális kibocsátás. Az összefüggésre magyarázat a következő lehet: Rövid távon a kibocsátás nagyságát a felhasznált munka mennyisége és termelékenysége határozza meg. A termelékenységet így állandónak tekinthetjük. A felhasznált munka mennyisége függ a

gazdaságban rendelkezésre álló munka mennyiségétől. Mivel a fejlett országokban a népesség növekedése lassú, rövid távon ezt a tényezőt is állandónak tekinthetjük. Rövid távon tehát a kibocsátás növekedését legnagyobb mértékben a foglalkoztatási arány növekedése idézheti elő. [Solt, 2001:199-200.]

Palánkai [2011:99.] véleménye szerint, a gazdasági fejlettség konvergenciájának mérésére alapvető mutatóként, az egy főre eső GDP színvonalának a közeledését-, a piaci integráció vonatkozásában az árak közeledését használják. Felhívja a figyelmet azonban arra is, hogy ezekkel a mérőszámokkal nem elégedhetünk meg, a pontosabb elemzésekhez komplex konvergenciamutatók kimunkálására van szükség, melyre a nemzetközi irodalomban számos kísérlet történt.

A gazdasági fejlettség mérésére történhet pl. az *egyres nemzetgazdasági ágazatok GDP-ben történő megoszlásával* is. Kovács [2010:466.] ugyanis úgy érvel, hogy a fejlett országokban általános az a tendencia, hogy a mezőgazdaság részesedése mind a GDP előállításában, mind a foglalkoztatásban folyamatosan csökken, annak ellenére, hogy abszolút számokban – sőt reálértéken – a szektor kibocsátása, bruttó hozzáadott értéke akár növekedhet is.

Csath [2001:189-195.] is hangsúlyozza, hogy ha a gazdaság valódi fejlődésére vagyunk kíváncsiak, akkor nem hagyatkozhatunk csupán egyetlen, a valódi értékeket torzító mutató, a GDP vizsgálatára, mellyel szemben a szerző az alábbi kritikákat fogalmazza meg:

- A GDP minden pénzügyi mozgást – mely termékek adás-vételének, vagy bérek és jövedelmek fizetésének következtében jön léte – úgy tart számon, mint a nemzetgazdaságot növelő tevékenységet tekintet nélkül arra, hogy azok hasznosak-e, vagy károsak. A valódi fejlődést kifejező pontosabb mérőszám a *GPI*, ami csak azokat a pénzügyi tranzakciókat veszi figyelembe, melyek valódi fejlődés következményei.
- A GDP megtermelésének, és felhasználásának a helye általában eltér – hiszen a más országokban realizált profitot a vállalatok részben, vagy egészben hazautalják, így az nem tud hozzájárulni a helyi fejlődéshez – azonban e mutató figyelembe veszi valamennyi, az adott nemzetgazdaságon belüli tevékenység eredményét, függetlenül attól, hogy belföldi-, vagy külföldi tulajdonban lévő cégtől származik. Ennek pontosítására szolgál a *GNP* – más terminológiai szerint *GNI* – mutató, mely figyelembe veszi a külföldről kapott jövedelmeket, és levonja a belföldről kiáramló jövedelmeket.
- A GDP nincs tekintettel a jövedelemelosztás egyenlőtlenségeire. A jövedelemegyenlőtlenségek mérésére szolgál a *GINI index*, melynek értéke 0 és 1 között mozoghat (de megadható százalékos formában is). A mutató minél közelebb van az 1-hez, annál inkább jellemző, a nagy szakadék a kiugróan magas-, és alacsony jövedelműek között.
- A GDP folyamatos növekedése mellett is úgy érezheti a lakosság, hogy az életszínvonala stagnál, vagy romlik. A *HDI index* azonban árnyaltabb képet adhat erről a jelenségről. Ez a mutatószám ugyanis az életminőséget négy dimenzióban – várható élettartamban, írástudatlanság mértékében, oktatásban részt vevők arányában, valamint az egy főre eső GDP-ben – vizsgálja. Értéke 0 és 1 között változhat (de megadható százalékos formában is). A mutató minél közelebb van az 1-hez, annál kedvezőbb az életminőség alakulása a vizsgált nemzetgazdaságban.
- Természetesen a HDI index sem mentes a torzításoktól, főleg azért mert az életszínvonalat többek között az egy főre eső GDP-vel méri. Ezt a gyengeséget a *HPI – más néven szegénységi index* – azzal mérsékli, hogy a jövedelemkülönbségeket, a társadalom peremére szorultak helyzetét, valamint a nemek egyenjogúságát is számításba veszi.

Fontos tehát belátni, hogy a GDP az adott országban megtermelt új *jövedelmet* jelenti, azonban a fent részletezett okok miatt – különös figyelemmel arra, hogy figyelembe veszi a káros (pl. a környezet-, vagy a munkaerő- túlzott igénybevételeivel járó) tevékenységeket, illetve a külföldi vállalatok helyben megtermelt, de hazautalt, így Magyarországon fel nem használt profitját is –

nem feltétlenül méri a valódi fejlettségi szintet. Módfelett igaz ez olyan államokra, melyek gazdaságában magas a külső tőke aránya. A gazdasági fejlődés vizsgálatára ezért sokkal alkalmasabbak volnának a *nemzeti vagyon* gyarapodását kifejező mutatószámok. A nemzeti vagyonba:

1. a maradandó gazdasági értékek,
2. a mindenkori természeti kincsek,
3. a humán-, és társadalmi tényezők

tartoznak, azonban pontos összetételükkel, és mérési módszerükkel kapcsolatban még nem alakult ki általánosan elfogadott nézőpont. [Csath, 2021b:19,41.] Mindezek ellenére – a teljesség igénye nélkül – mérésükre lehet alkalmas:

- a repatriált profit (azaz a belföldön működő, de külföldi tulajdonban lévő vállalatok nyereségének, az anyaországba való átutalásának) aránya a GDP-ben;
- az alacsony hozzáadott értékű munkahelyek száma;
- a környezet minőségét kifejező mutatószámok (légszennyezettség, stb.);
- a szabadalmi bejelentések száma, a felnőttek részvétele az oktatásban;
- a súlyosan rászoruló aránya, a megelőzhető halálozások aránya; illetve
- a várható élettartam hossza.

E mutatószámoknak azonban nem csak numerikus értéküknek-, hanem a közöttük lévő olyan összefüggések megállapítása is nélkülözhetetlen a nemzeti vagyon felmérésénél, mint pl.: Az ipari tevékenység – vagy akár egy szabadkereskedelmi egyezmény – következtében megnövekedett szállítási igényekkel járó légszennyezés nyilvánvaló kapcsolata, ami végső soron az egészség romlásához, és a várható élettartam csökkenéséhez vezethet. [Csath, 2021a:www.]

Hasonló kapcsolatrendszerrel találkozhatunk az alacsony hozzáadott értékű külföldi tőkebefektetések (pl. összeszerelőüzemek) motiválása esetében is, ugyanis e beruházóknak nem a hazai fejlettségi szint-, hanem a saját nyereségük növelése az érdekük. Nem elkötelezettek ezért sem a bérek felzárkóztatása-, sem pedig a magasabb adófizetés iránt, mely során gyarapodhatna a költségvetés bevétele, amiből többet lehetne végső soron a nemzeti vagyon gyarapítására – különös figyelemmel tudásfejlesztésre, oktatásra, innovációra – költeni. Ráadásul az e tevékenység következtében megtermelt GDP esetleges profit repatriálás következtében részben, vagy egészen nemzetgazdaságon kívül fog hasznosulni, ezért rövid távú növekedése mellett sincsen garancia a nemzeti vagyon hosszútávú bővülésére. Az idézett példákon keresztül könnyen belátható, hogy az ún. *közepes jövedelmi csapda*¹⁵ elkerülése mellett sincsen garancia a *közepes fejlettségi csapda*¹⁶ elől történő kitérésre. [Csath, 2021b:89-90.]

Nem szabad tehát elfelejteni, hogy a fentiekben említett gyenge pontjai miatt a GDP a konvergencia mérésére nem tökéletes jelzőszám.

b) Regionális szemléletű mutatók

Amennyiben a gazdasági fejlettség konvergenciájára vagyunk kíváncsiak egy regionális integráció tagállamai között, véleményem szerint – az előző pontban ismertetett *mutatók szórásuk (variációs koefficiensük) tendenciájának elemzésével*-, és a GDP-vel szemben magfogalmazott korlátok szem előtt tartása mellett – hasznos indikátor lehet a *gazdaság nyitottságának vizsgálata* az alábbi mutatószámrendszerrel is:

¹⁵ Azokat az országokat tekintik közepes jövedelmi csapdába esetteknek, melyekben az egy főre jutó GDP gyorsan növekedve eléri egy közepes szintet (jellemzően 10.000 USD/fő-t), majd abból nem tud továbblépni, és bekerülni a magas jövedelmű gazdaságok közé. [Csath, 2021b:20-21.]

¹⁶ A közepes fejlettségi csapda vizsgálatakor a GDP elemzése mellett más-, a nemzeti vagyont (elsősorban a humán-, és társadalmi fejlettséget) mérő mutatók is számításba kerülnek. [Csath, 2021b:21-22.]

- külkereskedelem GDP-hez (vagy más gazdasági fejlettséget kifejező mutatóhoz) mért részaránya,
- közösségen belüli kereskedelem GDP-hez mért részaránya,
- szabadkereskedelmi egyezménykeretén belül történő kereskedelem GDP-hez mért részaránya.

Minél magasabb ugyanis a szabadkereskedelmi egyezmény hatályán belüli kereskedelem a GDP-hez viszonyított része egy regionális együttműködés során, annál inkább tekinthető egységesnek belső piaca, ami – egyéb tényezők figyelmen kívül hagyásával – végső soron konvergenciára utal.

c) Globális szemléletű mutatók

A gazdasági fejlettség, és a konvergencia mérése azonban nem csak tagállami-, és regionális-, hanem globális szinten is történhet. Különböző mutatószámokból képzett globalizációs indexek kimunkálására ugyancsak számos kísérlet történt. Az alábbiakban ezek közül szeretnék néhányat bemutatni:

- Held et al. [2005:17,28.] munkacsoportja két alapidimenzióban vizsgálja a globalizációt. Az egyik dimenzió a „tér-idő”, a másik a szervezet. A „tér-idő” négy kiterjedésével – a kapcsolatokkal, és az összekötődések hálózatának terjedelmével; ezeken a hálózatokon belül az áramlásokkal, és a tevékenységi szintek intenzitásával; a kölcsönös cserék sebességével, vagy gyorsaságával; és ezeknek a jelenségeknek a különböző közösségekre gyakorolt hatásával – számolnak, és alkalmazzák „keretként” a globalizáció történelmi jellemzőinek értékelésére. *Szervezet* alatt az infrastruktúrát; a globális hálózatok intézményeit, és a hatalomgyakorlást; a globális rétegződést; valamint a globális kapcsolatok domináns módozatát értik. Elemzéseikkel felhívják a figyelmet a globalizáció összemérésének a veszélyeire olyan fogalmakkal, mint a kölcsönös függés, az integráció, az univerzalizmus, vagy a konvergencia, mivel álláspontjuk szerint a kölcsönös függés szimmetrikus hatalmi viszonyokat feltételez a társadalmi, és politikai szereplők között, a globalizáció viszont meghagyja a lehetőséget a hierarchia és az egyenlőtlenségek – más néven globális rétegződés – irányában. Álláspontjuk szerint a globalizáció, és az univerzalizmus olyan felfogása is hibás, miszerint az egyetlen világtársadalom, vagy világközösség előfutára, ugyanis nem vesz benne egyenlően részt minden közösség, és társadalom.
- A KOF Swiss Economic Institute ún. *KOF indexe* is a globális integráció mérését szolgálja. Ez a mutatószám 1970-től napjainkig áll rendelkezésre. A 2010-es jelzőszám pl. 24 paraméterrel, és 181 országgal operál. Változói a gazdasági, politikai, és szociális globalizáció folyamatait fejezik ki. [KOF, 2010:5] A gazdasági globalizációt a kereskedelem, a külföldi tőkebefektetések, valamint a külföldieknek átutalt jövedelmek GDP százalékában kifejezett mutatóval méri. A politikai globalizáció mérésének alapját a vizsgált ország nagykövetségeinek száma, és a nemzetközi szervezetekben való részvétele képezi. A szociális globalizációt a személyes kapcsolatok módjával, az információáramlásokkal, és a kulturális közösséggel jellemzi. Ez utóbbinál meghatározók az olyan TNC-k által üzemeltetett kiskereskedelmi-vendéglátó egységek lakosságra vetített száma, mint pl. az Ikea, vagy a McDonald's. A KOF indexel kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy értéke alapján Magyarország 2010-ben a 10. legmagasabb helyet foglalta el. A rangsorban betöltött helyezésben azonban az index képzése során kiválasztott paramétereknek, és azok súlyozásának meghatározó szerepe van. Az ezekben történő kisebb változások is radikális változást eredményezhet a hierarchiában, különös figyelemmel arra, hogy a jelenlegi módszertan mellett az arányok között viszonylag kicsik a különbségek. [Palánkai, 2011:93]
- Az ENSZ Egyetem Összehasonlító Regionális Integrációs Tanulmányok Intézete (United Nations University – Comparative Regional Integration Studies – UNU-CRIS) a *főbb regionális integrációs szervezeteket* veszi alapul összehasonlító vizsgálati módszere során. A

vizsgálatba bevont regionális integrációk között az EU szerepel mintaként, az olyan szervezetek, mint pl. – a későbbiekben ismertetésre kerülő – Észak-amerikai Szabadkereskedelmi Egyezmény / Egyesült Államok – Mexikó – Kanada Megállapodás, a Dél-amerikai Közös Piac, és a Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetsége között. Az elemzés a *gazdasági kapcsolatok* mellett hangsúlyozza a politikai, és kulturális tényezők szerepét, hasonlóságát, és a konvergencia jelentőségét. [Capannelli, 2009:22.]

- A mai világgazdaság integrációs profiljának kvantitatív mérésére tesz kísérletet Palánkai [2011:94-100.] munkacsoportja, a globális, és regionális integrációs folyamatok átfogóbb, több mennyiségi, és minőségi tényezőn alapuló mérésével oly módon, hogy lényegében számszerűsíti a munkamegosztási elméleteket, és ún. integrációs profilokat rajzol fel. Legfontosabb mutatószámai az export-, és import GDP-hez való viszonya; az egy főre eső kereskedelem, és GDP összehasonlításából képzett indexek; tőke-, és munkaerő áramlást kifejező mérőszámok; valamint az 1970-es évektől megjelenő – kis-, és középvállalatok együttműködéséből létrejött, bonyolult struktúrákat alkotó – TNC-k szerepe, melyek jelentőségük abból adódik, hogy tevékenységük nem köthető kizárólagosan egy országhoz, vagy régióhoz, ezért a globalizációs folyamatoknak fontos jellemzőjévé, és mutatójává váltak.

1.5.2. Kvalitatív módszerek

A fentiekben tehát láthattuk, különböző elméletek a gazdasági fejlettség konvergenciáját az integrációs folyamatok indikátorának tekintik. A konvergencia alapvető mutatójaként az egy főre jutó GDP-t – pontosabban annak szórását – szokták tekinteni, azonban egyes nézetek szerint ez a mérőszám önmagában nem nyújt elégséges támpontot az elemzői munkában, szükséges ezért további komplex konvergenciamutatók kimunkálása. A konvergencia vizsgálata azonban számos akadályba ütközik, ugyanis Palánkai [2011:93,99.] álláspontja szerint:

- gyakran szembesülhetünk a statisztikai adatok hiányával, megbízhatatlanságával, illetve
- a figyelembe vett tényezők kisebb változása is radikális változást eredményezhet a végeredményben.

A felvetett problémák elkerülése céljából a regionális integráció fejlődési lépcsőfokának mérésére a makrogazdasági statisztikai adatok szórásának vizsgálata helyett szükségmegoldásként javasolnám a 2.4.3.c) fejezetben részletesen ismertetésre kerülő ún. *nemzetközi kereskedelmi liberalizációs skálán* (továbbiakban: *NKLS skálán*) történő becslési módszert, mely előre meghatározott kategóriákból-, és a kategóriákhoz rendelt 0-tól 10-ig terjedő értékekkel ellátott skálán alapul, és annak segítségével – valamennyi rendelkezésre álló adat figyelembe vételével, becslés útján – történik az integráció mérése, azaz az *NKLS skálán* való besorolása egy adott időpontban. A skála két végpontját a diszkriminatív nemzetközi kereskedelmi rendszer (NKLS=0), és az univerzális szabadkereskedelem (NKLS=10) képezi.

Természetesen az NKLS nem helyettesítheti a makrogazdasági-, illetve komplex konvergenciamutatókon alapuló méréseket, azonban álláspontom szerint olyan esetekben, amikor megfelelő számú, és megbízhatóságú adatok nem állnak rendelkezésre, vagy kigyűjtésük-, kiszámításuk bármely okból nem lenne célravezető, használata indokolt lehet.

1.6. Regionális integrációk a világgazdaságban

Földünk regionális integrációinak nagy számára való tekintettel, ebben a fejezetben mindössze a számításaim tárgyát képező, legismertebb/legsikeresebb szervezeteket szeretném bemutatni, mindenekelőtt az EU-t –kiegészítve a jelentősebb európai szubregionális integrációs törekvésekkel – majd földünk más, hasonló jellegű egygyüttműködéseit, nevezetesen:

- az Észak-amerikai Szabadkereskedelmi Egyezményt / Egyesült Államok – Mexikó – Kanada Megállapodást,
- a Dél-amerikai Közös Piacot,
- a Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetségét (kibővítve azt az ázsiai és csendes-óceáni térségben zajló egyéb jelentős egyesülési folyamatokra, melyek majd várhatóan nagy mértékben fogják befolyásolni a XXI. század világgazdaságát),
- az Öböl Menti Együtműködési Tanácsot, valamint
- a Dél-afrikai Vámuniót.

Az egyes szabadkereskedelmi egyezmények bemutatása azonban nem egyszerű feladat, egyrészt azért, mert azok bonyolult, és összetett gazdasági-, társadalmi-, politikai-, és más szakterületekre is kiható integrációs folyamatok eredményeképpen jöttek létre, és ezek mentén fejlődtek/fejlődnek tovább napjainkban is; másrészt azért, mert sok aspektusból vizsgálhatók, mint pl. (gazdaság)történelmi események-, nemzetközi szerződések-, integrációs folyamatok tükrében. Ismertetésükre ezért – disszertációs célkitűzéseimet, és a terjedelmi korlátokat szem előtt tartva – az NKLS becslés alapját képező regionális integrációs fejlődési szintek sorvezetőként történő kiemelésével szeretnék kísérletet tenni a továbbiakban, illetve az *M2-3. számú mellékletben*.

Az EU esetében azonban – mivel az képezi Földünk leg meghatározóbb, modell értékű szabadkereskedelmi egyezményét – nem tudtam eltekinteni attól, hogy bizonyos ismérveit már a korábbi témakörök kifejtése során ne mutattam volna be. Ebben a fejezetben ugyanakkor törekedtem a duplikációk számának a lehető legnagyobb mértékben történő csökkentésére.

1.6.1. Európa integrációjának fejlődése

a) A globalizációs-, és az EU-s integrációs folyamatok kapcsolata

Amennyiben az előző fejezetekben ismertetett globális-, és regionális integráció összefüggéseit vizsgáljuk, felvetődhet bennünk az a kérdés, hogy az EU tagállamainak több-kevesebb sikerrel történő egybeolvadása mennyiben tekinthető egy globális folyamatnak? E kérdéskörben Halmai [2020:17,21.] úgy érvel, hogy a globális-, és a regionális integráció egymásra rétegződnek, szoros összefüggés-, és kölcsönhatás van közöttük, egymás kiegészítői, de ellentétjei is lehetnek. Európa tekintetében a globalizáció folyamatai – különösen az NTC-k térnyerése – fokozzák a kölcsönös nemzeti függőségek jelentőségét, és a hagyományos nemzetállami kereteket átlépését, azaz a regionális integrációt.

A globalizációs folyamatokra történő reagálás szándéka már az EGK megalakulásának fő célkitűzéseiben – II. világháborút követő tartós béke megvalósításában, és a méretgazdasági szempontokhoz képest kis belső piaccal rendelkező országok gazdaság erejük egyesítésében – is megnyilvánult. [Harte et al., 2019:1.] Napjainkban ez a kapcsolat igen jól számszerűsíthető az *1.5.1. c) fejezetben* hivatkozott KOF indexel, mely 1970-ől méri a globalizáció gazdasági, politikai, és szociális vetületeit egy 0-tól 100-ig terjedő skálán (a magasabb szám a globalizáció magasabb fokát jelzi). Ennek értéke jelentősen, (58,03 pontról 84,10 pontra) növekedett 1970-től 2018-ig az EU jelenlegi 27 tagállamának átlagában. Mindkét mutató jelentősen meghaladta a Föld teljes – szintén meredeken növekvő tendenciát jelző – KOF indexét (1970. évben 38,47 pont, 2018. évben 62.25 pont), ami globalizáció, és az európai regionális integráció kölcsönös fejlődésére-, rész-egész viszonyára enged következtetni. [Global Economy, 2020.www. adatai alapján saját számítás]

b) Az EU integrációjának fejlődése

Költők, írók, filozófusok már a középkorban is álmodtak az európai egyesülésről. Victor Hugo 1849-ben az Európai Egyesült Államok víziójáról írt, ami a XX. századig megmaradt a szellemi elit körében. [Horváth, 2003:67.] A II. világháborút követően, 1946. szeptember 19. napján

Churchil Zürichben tartott beszédében arról nyilatkozott, hogy Franciaország, és Németország vezetésével egy olyan uniót, Európai Egyesült Államokat kellene létrehozni, amihez minden csatlakozni kívánó állam beléphet. [Czuczai et al. ed., 1997:3]

Az európai integráció gyakorlati megvalósulása szempontjából *1957. március 25. napján a római szerződés „hatok”* (Franciaország, Németország, Olaszország, és a Benelux államok) által történő aláírása történelmi fejleménynek bizonyult. E szerződés keretén belül valósult meg az EGK. Ez a közösség 1967-ben egyesült az ugyancsak „hatok” által már korábban létrehozott szénbányászat, és acéliparág közös irányítása, valamint az atomenergia békés felhasználása, és hasznosítása céljából létrehozott Európai Szén- és Acélközösséggel (Montánunió), illetve az Európai Atomenergia Közösséggel (EURATOM), majd EK néven folytatták tevékenységüket. 1993-ban az EK intézményrendszerei a mai néven ismert EU-vá alakultak át. Az EGK fő célkitűzése az átfogó gazdasági integráció volt, ami 1958. január 1. napjától vámunió, és közös piac kialakításának keretén belül szándékoztak megvalósítani. A *vámunió*, és ezzel egy időben a *közös piac* programja *1968. július 1. napjával* gyakorlatilag megvalósult. Az 1970-es évek elejéig ezek a piaci keretek kedvező integrációs folyamatokat biztosítottak. Az évtized elején kibontakozó válságok azonban felhívták a figyelmet az integráció hiányosságaira, hiszen a kormányok belső nehézségeiket gyakran nem vám jellegű eszközökkel az integrációs partnerek rovására igyekeztek kezelni. Ennek megoldása érdekében az Európai Bizottság az EK állam- és kormányfőinek 1985. júniusi csúcsertekezletére az ún. Fehér Könyvet terjesztette elő, mely mintegy 300 konkrét feladatot tűzött ki egy *egységes piac (1.3.4.g) fejezet* létrehozása érdekében, melynek megvalósulásának határidejét *1992. december 31. napjára* tűzte ki. Az egységes piac terve, ha nem is maradéktalanul, de a kitűzött határidőig megvalósult. Az egységes piac azonban még számos területen továbbra is hiányosságokat mutatott, amik különösképpen a közös gazdaságpolitikának, és közös valutának a hiányára voltak visszavezethetők. A *GMU (1.3.4.h) fejezet* mellett az Európai Bizottság már 1962-ben elkötelezte magát, és különböző terveket dolgozott ki megvalósítására. 1991. decemberében Maastricht-ban megtarott csúcstalálkozón fogadták el azt a már 1989. áprilisában közzétett Delors-tervet¹⁷, ami szerint a monetáris uniót az 1990-es évtizedben három szakaszban kívánták megvalósítani. Ennek eredményeképpen az egységes valutát, – az Eurót – mint tényleges számlapénzt *1999. január 1. napján* vezették be 11 tagállamban, és *2002. január 1. napján* készpénz – bankjegy, és számlapénz – formájában is 12 tagállamban. [Palánkai, 2011:50-62.]

E sorok írásakor az EU 27 tagállamot számlál. Az alapító „hatokhoz” 1973-ban Dánia, Egyesült Királyság, és Írország; 1981-ben Görögország; 1986-ban Portugália, és Spanyolország-; 1995-ben Ausztria, Finnország, és Svédország; 2004-ben Ciprus, Csehország, Észtország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Málta, Szlovákia, és Szlovénia-; 2007-ben Bulgária, és Románia; végül 2013-ben Horvátország csatlakozott. A nevezett tagállamok közül 19 tartozik jelenleg a GMU-hoz *(1.3.4.h) fejezet, 11. számú táblázat*), azaz az euroövezethez. [Európai Bizottság, 2020:www.] Az Egyesült Királyság a 2016. június 23. napján megtartott népszavazás felhatalmazása alapján 2017. március 29. napján jelentette be az Európai Tanácsnak, hogy ki szeretne lépni a közösségből, amire 2020. január 31. napján került sor (berexit). [EUR-Lex, 2020:www.] E döntés azonban közel sem alapult konszenzuson, hosszadalmas politikai csatározás előzte meg, melynek egyik központi kérdése a bevándorlók helyzete volt. [GOV.UK:www.]

Az EU integrációs fejlődése napjainkban is folyamatban van, végső felépítése még ismeretlen számunkra. Növekedési képességét nagy mértékben befolyásolja, hogy miként tud reagálni a globális válságokra, sokkokra *(1.4. fejezet)* [Benczes et al., 2017:133-148.] Az Európai Bizottság [2017:15-25.] Fehér könyv Európa jövőjéről című tanulmánya 2025-ig több lehetséges alternatívát is felvázolt a jövőt illetően, melyek közül mindezülig a „*sokkal többet együtt*” koncepciót ajánlta leginkább, ami az integráció fokozásának szükségességét képviseli valamennyi részt vevő ország-, minden szakterület számára. Sokkal valószínűbb útnak tűnik azonban az ún. „*aki többet akar többet tesz*” irányvonal, ugyanis a tagállamok egyes csoportja megkérdőjelezheti az

¹⁷ Melynek az első jogi dokumentuma az 1992-ben aláírt Maastrichti szerződés. [Wisniewski, 2008:26-28.]

egybeolvasási folyamatok elmélyítésének a szükségességét. Ez lényegében nem jelentene mást, mint az EU/GMU relációjában már megkezdődött többsebességű integráció tovább folytatását. Távlati lehetőségek között szerepel továbbá *Maastricht 2.0* program megvalósítása is, melynek célja egy erős, fenntartható, és társadalmilag kiegyensúlyozott növekedés véghezvitele „*valódi gazdasági, és monetáris unió*” (1.3.4.i) fejezet) keretén belül, a GMU elmélyítésével, valamint a fiskális-, és bankrendszerek integrációjának megvalósításával. [Halmai,2018:26,28,31-36.]

c) Európai szubregionális integrációs törekvések

Európa integrációjának ugyan meghatározó részét öleli fel az EU fejlődéstörténete, azonban más szubregionális integrációs törekvések is megjelentek, melyek közül az alábbiakat érdemes megemlíteni:

- *Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet* (továbbiakban: OECD): A II. világháborúban meggyengült európai gazdaságok fellendítése céljából kidolgozott Marshall-terv, és a végrehajtásáért felelős, 1948-ban létrehozott intézmény működése elérte célját, mellyel új utat nyitott meg a részvevő tagállamok közötti gazdasági együttműködésben. A kooperáció tovább folytatásaként, és – az USA, valamint Kanada csatlakozásával – *globális alapokra* történő helyezésével hozták létre 1960-ban az OECD-t, ami jelenleg 37 tagállamot számlál, melynek európai tagállamai 5 kivételtől – Egyesült Királyságtól, Izlandtól, Norvégiától, Svájctól, valamint Új-Zélandtól – eltekintve az EU-nak is tagja. [OECD, 2020:www.]
- *Európai Szabad Kereskedelmi Társulás* (továbbiakban: EFTA): Az EGK integrációs törekvése érzékenyen érintette a kívül maradt nyugat-európai országok gazdasági érdekeit. Erre válaszul alapította meg 1960-ban 7 állam: Ausztria, Dánia, Egyesült Királyság, Norvégia, Portugália, Svájc, és Svédország az EFTA-t, melyhez később Finnország, Izland, majd Liechtenstein is csatlakozott. Az EFTA *szabadkereskedelmi övezet*, mely a skandináv tagállamai tekintetében a tőkemozgás szabadságával, valamint a munkaerőmozgás részleges liberalizálásával közös piaci elemeket is tartalmaz. Tekintettel arra, hogy tagállamainak többsége kilépett, és csatlakozott az EGK-hez, illetve az EU-hoz, az EFTA résztvevőinek száma 4 országra – Izlandra, Norvégiára, Svájcra, és Liechtensteinre – szűkült. [Palánkai, 2011:51-52.]
- *Az Európai Gazdasági Térség* (továbbiakban: EGT): célja az *EU belső piacának* az EFTA-ra történő kiterjesztése, arra való tekintettel, hogy ezek az országok nem akartak, vagy még nem csatlakoztak az EU-hoz. Az EGT-ről szóló megállapodás 1994-ben lépett hatályba. Megjegyzendő, hogy Svájc, mint EFTA tagállam is aláírta a megállapodást, azonban elutasító népszavazást követően nem ratifikálta azt. Később Svájc az EU-val folytatandó gazdasági integráció megőrzése érdekében bilaterális megállapodásokat kötött. [Bartczak et al., 2018:www.]
- *Az európai volt KGST országok integrációs törekvései*: A szocialista országokat tömörítő KGST és az EGK/EK kapcsolatát a kölcsönös el nem ismerés jellemezte. A Szovjetunió, és a KGST felbomlása után azonban ez utóbbi volt tagállamai között számos kétoldalú szabadkereskedelmi szerződés jött létre, melyek megkötését részben a korábbi kereskedelmi kapcsolatok szétesése nyomán keletkezett űr kitöltése, részben pedig az EU-hoz történő csatlakozásra való felkészülés motiválta. Az első ilyen megállapodás a *Közép-európai Szabadkereskedelmi Megállapodás* (továbbiakban: CEFTA) volt, ami – történelmi hagyományaira való figyelemmel visegrádi országoknak nevezett – Csehország, és Szlovákia (később: Csehország, és Szlovákia), Lengyelország, illetve Magyarország között jött létre, és 1993-ban lépett hatályba. Célja kétoldalú szerződéseken alapuló *szabadkereskedelmi övezet* megvalósítása volt, aminek határidejét 2001. évre tűzték ki. [Palánkai, 2011:63,66-67.] Az egyezményhez 1996-ban Szlovénia, majd ezt követően Románia, Bulgária, Horvátország, és Macedónia is társult. A társulásnak a feltétele – többek között – szabadkereskedelmi szerződés kötése volt a CEFTA tagokkal, valamint társulási megállapodás az EU-val. Tekintettel arra,

hogy 2007-re a CEFTA tagállamai – Horvátországot, és Macedóniát kivéve – mind csatlakoztak az EU-hoz, a kívül maradt balkáni országok – Albánia, Bosznia és Hercegovina, Koszovó, Moldova, Montenegró, valamint Szerbia – felé történő bővítésről határoztak. [Molnár, 2013:www.] 2013-ban Horvátország is belépett az EU-ba, így a CEFTA tagállamainak száma e sorok írásakor 7 országra csökkent. A volt európai KGST országok integrációs törekvései közül említésre méltó továbbá a *Balti Szabadkereskedelmi Megállapodást* (továbbiakban: BAFTA), mely 1994-ben jött létre Észtország, Lettország, és Litvánia között. Célja az ipari termékek *szabadkereskedelmének* a megvalósítása volt, amit 1997-ben kiterjesztettek a mezőgazdasági termékekre, és az élelmiszerekre is. Tekintettel azonban arra, hogy 2004-ben valamennyi tagállama csatlakozott az EU-hoz, a megállapodás de facto megszűnt létezni. [Steinbach, 2012:www.]

A fent ismertetett európai szubregionális együttműködések jól szemléltetik az EU európai integrációban betöltött domináns szerepét, hiszen a nevezett társulásokban részt vevő országok jelentős része – pl. BAFTA, valamint CEFTA volt tagállamai – napjainkra már csatlakoztak az unióhoz, illetve – mint pl. a jelenlegi CEFTA országok esetében – ez szándékukban áll. Természetesen olyan államokkal is találkozunk – pl. Svájc esetében – melyek ugyan ki szeretnék használni a gazdasági integrációból származó előnyöket, azonban ezt különböző politikai, és társadalmi okokból nem társulással, hanem kétoldalú szerződésekkel kívánják megvalósítani.

1.6.2. Földünk más regionális integrációinak fejlődése

A világgazdaság elmúlt évtizedeit – az EGK/EK/EU mellett – különféle regionális integrációk megjelenése jellemezte. Számuk napjainkban 150-200-ra becsülhető. Néhány kivételtől eltekintve a világ valamennyi országa részt vesz nemzetközi integrációs intézményben – mint majd az alábbiakban látni fogjuk – egyesek többen is. [Halmai, 2020:21.] Figyelemmel arra, hogy az ENSZ e sorok írásakor 193 tagállammal rendelkezik, ENSZ [2020:www.] elmondható, hogy közel annyi több-kevesebb sikert magáévá tudható regionális integrációs törekvés létezik, mint ahány nemzetgazdaság.

Különösen a fejlődő államok részvételével működő különféle kereskedelmi tömörülésekre igaz az, hogy többnyire ambiciózus célokat tűznek ki maguk elé, de azokat csak részlegesen valósítják meg. Az EU-n kívüli regionális együttműködésekre – az Észak-amerikai Szabadkereskedelmi Egyezmény / Egyesült Államok – Mexikó – Kanada Megállapodás kivételével – jellemző, hogy belső integrációs kapcsolataik még fejletlenek, aszimmetrikusok, és sok esetben belső érdekellentétektől terhelték. [Kutasi, 2011b:41,46.] Ezek közül a regionális együttműködések közül számításaim során az alábbiakat vizsgáltam:

a) *Észak-amerikai Szabadkereskedelmi Egyezmény* (továbbiakban: NAFTA) / Egyesült Államok – Mexikó – Kanada Megállapodás (továbbiakban: USMCA)

A NAFTA egyezmény 1991-ben jött létre, miután Mexikó csatlakozott Kanada, és USA között már 1989-ben aláírt *szabadkereskedelmi megállapodáshoz*. NAFTA keretén belül a tagországok vállalták, hogy 2008-ig – néhány kanadai mezőgazdasági terméket kivéve – fokozatosan eltörlik a vámokat, és a mennyiségi korlátokat. [USTR, 2019:www.] További célként merült fel többek között a beruházási akadályok lebontása, illetve az új munkalehetőségek teremtése is. [Kutasi, 2011b:42-43.] Az egyezmény fő célkitűzés, a vámok eltörlése – vagy legalább is minimális szintre történő csökkentése 1996-ra megvalósult. [Tóth ed., 2014:8.8.3.] Napjainkban tagállamai közötti kereskedelmének, mintegy 50%-ka az egyezmény keretein belül történik, ami erős regionális integrációnak tekinthető, mivel ennél már csak az EU 67%-s régió belüli kereskedelmének az aránya magasabb. A NAFTA sajátosságai közé tartozik egyrészt az, hogy egyértelműen az USA dominanciájára épül, másrészt az áruk, és a szolgáltatások mellett a tőke szabad áramlását is biztosítja. [Kutasi, 2011b:43.] Figyelemre méltó továbbá az is, hogy az egyezmény tagjai között

liberalizálták ugyan a kereskedelmi, és beruházói tevékenységet, azonban néhány ágazatban – pl. az autópárhban – regionális szintre emelték a protekcionizmust a kívülállókval szemben. [Palotás, 2001:51.]

A NAFTA napjainkban jelentős változásokon esett/esik át. Az USA aktualizálta, és újra tárgyalta az egyezményt, mely módosítások 2020. július 1. napján lépetek hatályba USMCA néven. Az egyezmény legfontosabb célkitűzései közé tartozik az egyenlőbb versenyfeltételek biztosítása (különös figyelemmel a munkavállalók számára, illetve az autópárhban), a mezőgazdaság-, a digitális kereskedelem-, a kis-, és középállalatok fejlesztése, a szellemi tulajdon védelme, illetve a korrupció elleni küzdelem. [USTR, 2021:www.] Az USMCA tagállamok – mindenekelőtt USA – e sorok írásakor fontos szerepet töltenek be az ázsiai és csendes-óceáni térség regionális integrációjában is (1.6.2.c) fejezet). Tekintettel azonban arra, hogy az USMCA 2020-ban alakult, azonban primer kutatásom során legfeljebb 2019-ig álltak rendelkezésemre statisztikai adatok (makrogazdasági mutatók), a szabadkereskedelmi egyezmény kapcsán a „NAFTA” megnevezést alkalmaztam számításaim során a 2. fejezettől.

b) Dél-amerikai Közös Piac (továbbiakban: MERCOSUR)

A MERCOSUR együttműködés Argentína, és Brazília között 1986-ban kötött kétoldalú kereskedelmi egyezmény Paraguay, és Uruguay csatlakozásával történő kibővülésével jött létre 1991-ben. [Tóth ed., 2014:8.8.3.] Az Argentína, és Brazília által dominált MERCOSUR négy konkrét alapítói célt jelölt meg: az áruk, szolgáltatások, és termelési tényezők szabad áramlását; közös vám- és kereskedelempolitikát; makrogazdasági és ágazati politikák összehangolását; és a hazai törvényhozás harmonizációját. Kétségkívül motivációs törekvései között szerepel az is, hogy USA befolyását ellensúlyozzák a térségben. Az egyezménynek Brazília – mint BRICS ország – részvétele miatt a világgazdaságban is jelentős szerepe van. [Kutasi, 2011b:45] Az alapításkor kitűzött célok közül 1996-ra megvalósult az egységes külső vámtarifa, és azok többségének tagállamai között történő csökkentése, megszűnése. [Jankovics, n.a.:6] Az együttműködés jelenleg is gyakorlatilag *vámunióként* működik, a *közös piac* megvalósítása még egyelőre távoli célkitűzés. [Kutasi, 2011b:45.] 2006-ban Venezuela, majd 2015-ben Bolívia is társulási szerződést írtak alá a MERCOSUR-al. Venezuela tagságát azonban 2016-ban felfüggesztették, – figyelemmel arra, hogy hazai törvényhozását nem harmonizálta a kitűzött határidőig – Bolívia csatlakozási eljárása e sorok írásakor is folyamatban van. [MERCOSUR, 2019:www.]

c) Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetsége (továbbiakban: ASEAN), illetve az ázsiai és csendes-óceáni térség (továbbiakban: APAC) integrációs törekvései

A szövetséget 1967-ben öt ország – Fülöp-szigetek, Indonézia, Malajzia, Szingapúr és Thaiföld – hozta létre annak megakadályozása érdekében, hogy a II. világháborút követően – a dekolonizáció nyomán kialakult hatalmi vákuumban – újabb külső erő jelenjen meg Délkelet-Ázsiában. [Khoman, 1992:18.] Az együttműködés fejlődésében figyelemreméltó előrelépés nem történt a megalapítását követő néhány évben, melynek oka elsősorban a régió belüli politikai ellentéteknek, és a hidegháborús szembenállásnak volt köszönhető. [Völgyi, 2018:82-83.] Az ASEAN tagállamai 1977-ben *preferenciális kereskedelmi egyezményt* írtak alá. Az egyezménybe bevont termékekről és a vámkedvezmény mértékéről a felek két- vagy többoldalú tárgyalásokon döntöttek. A kétoldalú tárgyalásokon kialakított vámkedvezményt – a legnagyobb kedvezmény elve alapján – a többi ASEAN-országra is kiterjesztették. [Ooi, 1981:7.] A preferenciális kereskedelmi egyezmény azonban nem bizonyult eredményesnek, ugyanis az országok gyakran olyan termékekre adtak vámkedvezményt, melyeket nem gyártottak a régióban, vagy nem kereskedtek vele. Még az 1980-as évek végére is a szövetségen belüli preferenciális kereskedelem mindössze csupán 1 százalékát tette ki a teljes árucserének. [Heng et al., 1992:311.] A regionális gazdasági együttműködés keretében az 1992-ben aláírt *szabadkereskedelmi területéről* – ASEAN Free Trade Area (AFTA) – szóló megállapodás mérföldkönek tekinthető. A szabadkereskedelmi

terület kialakítása már korábban is felvetődött, de az ASEAN-országok saját gazdaságuk védelme érdekében – akárcsak a preferenciális kereskedelmi egyezmény esetében – nem kötelezték el magukat megvalósítása érdekében. Az 1990-es évek elején a világgazdaságban és világpolitikában végbemenő változások – elsősorban a hidegháborús, és a nagyhatalmi fenyegetés megszűnése – azonban ezt a koncepciót megváltoztatta. [Ravenhill, 1995:855.] A tagállamok jellemzően az 1997-1998-as ázsiai pénzügyi válság (1.4. fejezet) idején, és az azt követő néhány évben hozták meg a piaci integráció felgyorsítását szolgáló lépéseket, [Völgyi, 2018:89.] melyek gyakorlatilag – ha nem is maradéktalanul – 2010-re valósultak meg. [Okabe et al.,2013:4.] Az ASEAN *egységes piaccá* történő fejlesztésének a gondolata az ASEAN Vivion 2020 elnevezésű, 1997-ben tett nyilatkozatban merült fel először, és annak megvalósításának a forgatókönyvét 2007-ben írták alá. Hangsúlyozni szükséges azonban, hogy valójában a fenti célkitűzés nem teljesen felel meg az egységes piac kritériumainak mivel: egyrészt nincs szó az áruk, szolgáltatások, tőke és a munkaerő teljesen szabad áramlásáról, másrészt a fizikai korlátok (határok), és vámellenőrzések vámunió hiányában továbbra is fennmaradnak a tagállamok között, így a fiskális és technikai korlátok lebontásának mértéke is kétséges. [Völgyi, 2018:90,93-94.] Ez az atipikus egységes piac 2015-ben intézményesült az ASEAN Gazdasági Közösség létrehozásával, mely napjainkban három ún. „pillére” (politikai-biztonsági, gazdasági, társadalmi-kulturális) támaszkodik.

A szövetségnek jelenleg tíz tagja van Az öt alapító országhoz 1984-ben Bruney, 1995-ben Vietnám, 1997-ben Laosz, és Mianmar, majd 1999-ben Kambodzsa csatlakozott. [ASEAN, 2018:www.]

Érdeemes megjegyezni, hogy az ASEAN fent nevezett tíz tagállama alapító tagjai egy kiterjedtebb szabadkereskedelmi egyezménynek is, az ún. Regionális Átfogó Gazdasági Partnerségnek (továbbiakban: RCEP), amit – 2012-ben induló tárgyalások eredményeképpen – 2020. november 15. napján Ausztrália, Dél-Korea, Japán, Kína, és Új-Zéland bevonásával hoztak létre, és a tizenöt partnerország abban állapodott meg, hogy húsz éven belül leépítik az egymás közötti vámok 90%-át, mellyel az USMCA-t megelőzve a világ legnagyobb szabadkereskedelmi tömbje jöhetne létre, ami a Föld lakosságának-, illetve a GDP-jének körülbelül 30%-át fedhetné le. [Eszterhainé, 2021:www.]

Az ASEAN, illetve a RCEP befolyásának ellensúlyozása céljából – azzal párhuzamosan, az APAC térségben, az USA vezetésével, és Kína szándékos mellőzésével – egy másik szabadkereskedelmi egyezmény létrehozásának szándéka is megjelent Transz-csendes-óceáni Partnerség (továbbiakban: TPP) néven Ausztrália, Brunei, Chile, Japán, Kanada, Malajzia, Mexikó, Peru, Szingapúr, Új-Zéland, és Vietnám között. [Eszterhainé, 2021:www.] 3 RCEP tagállamot (Ausztráliát, Japánt, Új-Zélandot), 4 ASEAN/RCEP országot (Bruneit, Malajziát, Szingapúrt, Vietnámot), és a NAFTA/USMCA közösségét (USA, Mexikó, Kanada) is magába foglaló TPP motivációja egy az RCEP-hez képest liberalizáltabb kereskedelmi blokk létrehozása, melynek keretei kiterjednének a környezetvédelemre, a munkaerőpiacra és az állami tulajdonú vállalkozásokra is. A megállapodást 2016-ban írták alá, azonban még mielőtt hatályba lépett volna az USA – a hazai munkahelyek megóvásának szándékával – kilépett a partnerségből. A fent nevezett további tizenegy tagállam végül abban állapodtak meg, hogy az USA nélkül is folytatják az együttműködést Átfogó és Előremutató Csendes-óceáni Partnerség (továbbiakban: CPTPP) elnevezéssel. Fontos megemlíteni, hogy az EU-ból kilépett Egyesült Királyság 2020. szeptemberében tárgyalásokat kezdeményezett a CPTPP-hez történő csatlakozásról. [Papp et al. 2021:134-135.]

A fentiek alapján jól körvonalazódni látszik, hogy Kínai, illetve Japán gazdaság által dominált – ASEAN tagállamait is magába foglaló – RCEP/CPTPP megállapodások meghatározó szerepet játszhatnak majd mind a XXI. század APAC régió gazdasági integrációjának elmélyülésében, mind a világgazdaság gravitációs centrumainak alakulásában. [Eszterhainé, 2021:www.] Tekintettel azonban arra, hogy az RCEP, illetve a TPP/CPTPP vonatkozásában megfelelő számú makrogazdasági adatsorok nem állnak még rendelkezésre, primer számításaimat az ASEAN-ra korlátoztam az APAC térségben.

d) *Öböl Menti Együttműködési Tanács* (továbbiakban: GCC)

A Közel-Kelet háborús konfliktusai a Perzs-öböl menti olajmonarchiákat fokozott összefogásra késztették. Ennek eredményeképpen hozta létre hat ország – Bahrein, Egyesült Arab Emírségek, Katar, Kuvait, Omán, és Szaud-Arábia – a GCC-t 1981-ben. [Gazdik, 2010:26.]

Az együttműködés fő deklarált célja a minél mélyebb gazdasági-, és társadalmi kooperáció a tagországok között, melynek keretén belül 2003-ra *vámuniót* hoztak létre, amit 2008-ra *közös piaccá* fejlesztettek. A közös piac meglehetősen kedvezőnek bizonyult. [Kis, 2013:17.] A 2000-es bahreini csúcstalálkozón közös valuta bevezetéséről, *monetáris unió* létrehozásáról határoztak, és annak megvalósítását 2010-re tűzték ki, mely időpontot a gazdasági világválságra való tekintettel elhalasztottak. [Kutasi, 2011a:210.] A közös fizetőeszköz bevezetése azonban még napjainkban is várat magára, egyrészt azért, mert úgy tűnik a tagállamok nem eléggé elkötelezettek e téren, 2007-ben Omán-, 2009-ben az Egyesült Arab Emírségek jelentette be, hogy nem kíván csatlakozni a monetáris unióhoz; más részből az integrációból származó előnyöket sem tudják kihasználni maradéktalanul az országaik között fennálló éles politikai ellentétek miatt. [Kis, 2013:17-18.]

Figyelemmel arra, hogy a GCC valamennyi tagállamának fő bevétele a kőolajból származik a világ talán leg homogénebb regionális integrációjának tekinthető. [Kutasi, 2011a:210.] E szimmetriát azonban álláspontom szerint könnyen megtörheti, ha az egyes országok eltérő határfokkal fognak reagálni olajkészletek kimerülésére, illetve az alternatív energiaforrások megjelenésére. 2014-től már kisebb-nagyobb megszakításokkal ugyan, de az olajárak csökkenő tendenciájának lehetünk szemtanúi [Marcotrends, 2021:www.] A választ annak a kérdésnek a megválaszolásában, hogy: „Mi lesz az olaj után?” rövid távon vélhetőleg a felhalmozott kőolajkészletekben-, hosszú távon a kőolaj helyettesítő energiaforrásokban-, és az ahhoz kapcsolódó szolgáltatásokkal kapcsolatos beruházásokban-, a kőolajbevételekből származó alapoknak külföldre, más iparágakba való befektetésében-, illetve a külföldi befektetők belföldi piacokra történő motiválásában találhatjuk. [Kis, 2013:19.]

e) *Dél-afrikai Vámunió* (továbbiakban: SACU)

A SACU a világgazdaság legrégebi múltra visszavezethető *vámuniója*. Történelme 1889-re nyúlik vissza, amikor egyezményt kötött egymással a Jóreménység foka – mit brit gyarmat – az Oranje Szabadállammal. A megállapodást 1910-ben kiterjesztették – a fent nevezett két területet is magába foglaló – Dél-afrikai Unióra (mai nevén Dél-afrikai Köztársaságra), valamint Botswanára, Lesothora, és Sváziföldre. A közösség elsődleges célja a gazdasági fejlődés elősegítése volt a termékek SACU-n belül történő szabad áramlásának biztosításával, közös vámtarifák bevezetésével, és a vámbevételek tagállamok közötti felosztásával. Az 1960-as években bekövetkező függetlenedési folyamat eredményeképpen a vámuniót az addigra már szuverén négy ország 1969-ben megújította. (Véleményem szerint ekkortól beszélhetünk az *I.1.4.b) fejezetben* tárgyalt, mai értelemben vett, önkéntes alapokon nyugvó regionális integrációról.) 1990-ben csatlakozott az egyezményhez a Dél-afrikai Köztársaságtól függetlenségét kivívó Namíbia is. [SACU, 2021:www.]

A SACU gazdaságát egyértelműen a fejlett gazdasággal rendelkező Dél-afrikai Köztársaság dominálja. Számára a közöség fontos nyersanyag és munkaerőforrást jelent, míg a többi tagállama – Botswana, Lesotho, Namíbia, és Sváziföld (továbbiakban: BLNS országok) – számára a Köztársaság piacot, és tőkebázist. A SACU azonban több, mint vámunió. Ugyan nem biztosítja a munkaerő szabad áramlást, de megkönnyíti azt a BLNS országból a Dél-afrikai Köztársaság irányában, és *kvázi valutaunióként* is funkcionál. [Kutasi, 2011b:43-44.]

Az 1960-as években az ún. Dél-afrikai Köztársaság pénzneme a Rand olya annyira elterjedté vált a tagállamok között, hogy 1974-ben a négy SACU ország létrehozta az ún. Rand Monetáris Uniót, melyet 1986-tól Közös Monetáris Térségnek (Common Monetary Area, továbbiakban: CMA) neveztek. A monetáris unióból 1975-ben Botswana kilépett, majd 1992-ben Namíbia belépett. A CMA azonban távoláll a GMU-tól, ugyanis:

- még kevésbé sem felel meg az optimális valutaövezet kritériumainak;
- nem célja az egységes valuta bevezetése, minden tagállamnak joga van saját nemzeti valutát kibocsátani, azonban e mellett a Rand is hivatalos fizetőeszköz, amit bilaterális egyezmények szabályoznak;
- Lesotónak, Szváziföldnek, és Namíbiának nem kell rögzítenie a nemzeti valutaárfolyamukat a Randhoz, és deklarált központi bankkal sem rendelkezik a CMA (ezt a funkciót gyakorlatilag a Dél-afrikai Jegybank saját hatáskörében látja el).

A CMA fenntartása mindezek ellenére érdeke mind a Dél-afrikai Köztársaságnak, mind a fent nevezett további három tagállamának, hiszen ezzel a két országcsoporthoz jelentősen megkönnyíti az egymás között kölcsönösen végbemenő keresleti-, és kínálati típusú gazdasági folyamatokat. [Kutasi, 2011b:43-44.]

1.7. Szekunder kutatás eredményeinek összefoglalása, kritikai elemzése

A regionális integrációelméletek szekunder vizsgálata során ($C_{0/1}$), az általam feldolgozott szakirodalmak megállapításai, illetve e megállapítások alapján levont következtetések, tézisek az alábbiak szerint foglalható össze:

1.7.1. Globális-, és regionális integráció fogalma

Az erősen polarizált világrend, és világgazdaság fejlődése a XX. század második felétől minőségileg új szakaszba lépett, melynek alapját a globális, és regionális dimenziókban is értelmezhető integrációs folyamatok képezik. Míg ez előbbi *globalizációnak*-, addig az utóbbit *regionális integrációnak* nevezzük.

Habár a globalizáció napjaink egyik leggyakrabban idézett fogalma, mindenki által egységesen elfogadott definíciója a mai napig mégsem alakult ki. A rendelkezésemre álló szakirodalmi források alapján mégis úgy gondolom, hogy meghatározhatjuk úgy, mint: *gazdasági és más jelenségek, folyamatok földrajzi alapú, önkéntesen létrehozott regionális struktúrával rendelkező globális integrációja – melyet a technikai, elsősorban információtechnológiai fejlődés tesz lehetővé –, illetve az ezekkel kapcsolatos ideológiák összessége.* (E_1)

A fenti globalizáció-definícióból a regionális integráció fogalma is megállapítható úgy mint, *a globális integráció olyan meghatározott földrajzi egységre kiterjedő, nemzetállamok között, önkéntes alapon létrejött gazdasági, és más dimenzióval rendelkező struktúrájaként, melyet a technikai, elsősorban információtechnológiai fejlődés tesz lehetővé.* (E_2) E fogalom azonban álláspontom szerint megalkotható az integráció/gazdasági integráció/regionális integráció rendszerszemléletű izolálásával; illetve az integrációelméletek általános megállapításainak szintézisével is. (E_3)

1.7.2. Regionális integrációk megjelenési formái, fejlődési lépcsőfokai

A különböző regionális integráció típusok elsősorban az ún. négy szabadság az áru, a szolgáltatás, a tőke és a munkaerő liberalizálásában térnek el egymástól. A regionális integrációk alsóbb lépcsőfokain a szabadságok tagállamok közötti áramlásának a megvalósítása az elsődleges gazdaságpolitikai cél. A legalsó szinten (*preferenciális övezet*) a résztvevők egymás közötti vámok csökkentésével, majd azok eltörlésével (*szabadkereskedelmi terület*), végezetül harmadik országgal szemben egységes vámok alkalmazásával (*vámunió*) valósítják meg az áruforgalom, majd a további szabadságok – a szolgáltatások, a tőke és a munkaerő – határok közötti liberalizációját (*közös piac*). A közös piac álláspontom szerint vízválasztó, hiszen a személyek országok közötti szabad mozgásával biztosít lehetőséget arra, hogy az egyén „állampolgárává”

váljon az adott regionális együttműködésnek, és közvetítésével megvalósuljon a gazdasági, és egyéb nem gazdasági (társadalmi, politikai kulturális, stb.) szabadságok liberalizációja is, mint „ötödik szabadság” (E₄), mely során az együttműködés minőségében új fejlődési szakaszba léphet, a már megvalósult szabadságok országhatárok közötti áramlásának további serkentésével, és az abból származó előnyök minél magasabb fokon történő kiaknázásával.

A regionális integráció magasabb szintjeinek létrehozásának elsődleges gazdaságpolitikai célja a már megvalósult szabadságok országhatárok közötti áramlásának további serkentése, és az abból származó előnyök minél magasabb fokon történő kiaknázása. Ennek eszköze lehet a nem vámjellegű korlátok lebontása (*egységes piac*), a nemzeti gazdasági politikák harmonizálása (*gazdasági unió*), közös valuta bevezetése (*monetáris unió*), illetve a regionális integráció legmagasabb szintjén további politikák harmonizálása mellett szupranacionális hatóság felállítása (*politikai unió*). A gyakorlatban azonban jó esély van arra is, hogy ezek mellett az elsősorban elemzési célokat megtestesítő kategóriák mellett újabb szintek (pl. „valódi” GMU) jelenjenek meg. (E₇)

A regionális integráció fejlődési lépcsőfokai (mindenek előtt a vámunió) tanulmányozása során könnyen belátható, hogy a technikai előrehaladás – mely véleményem szerint a meghatározó fogalmi eleme a vizsgált jelenségnek – a szabadkereskedelmi egyezmények optimális területének növekedéséhez vezethet, hiszen a megnövekedett kereskedelem egyrészt hatékony szállítási rendszert, másrészt mérsékelhető kulturális, jogi, vagy civilizációs különbségekből származó költségeket is feltételez. Úgy gondolom, ebből az is következik, hogy az „ötödik szabadság” liberalizációja a globális integráció keretein belül mérséklődő társadalmi, kulturális különbségeket eredményezhet, ami úgyszintén a szomszédos országok potenciális körének bővülésével járhat. (E₅)

A monetáris unió vizsgálata során az is világossá vált számomra, hogy a Mudell-Feleming néven ismert „lehetetlen szentháromság” tételt – miszerint a három ide vonatkozó gazdaságpolitikai prioritás közül (szabad tőkeáramlás biztosítása, árfolyamok rögzítésének a lehetősége, autonóm monetáris politika fenntartása) kettő csak a harmadik rovására érhető el – az általánosan elfogadott nézettel szemben a GMU csak látszólag oldja fel akkor, amikor tagállami szinten vizsgáljuk a kérdést. Ha a GMU-t egy hipotetikus országnak tekintjük, akkor a Mudell-Feleming tétel álláspontom szerint továbbra is alkalmazható. (E₆)

1.7.3. Integrációelméletek megállapításai

A regionális integráció folyamatainak az értelemezését az integrációelméletek adják. Disszertációm szekunder kutatásának megállapításai alapján azonban felmerülhet bennünk a kérdés, hogy e tárgykörben írt szakirodalmakban bemutatott feltevések – melyek eklektikus sokaságának közös jellemzőjük, hogy egyikük sem képes az integráció teljes körű meghatározásra – és az azokat csoportosító irányzatok száma nem kizárt, hogy meghaladja a működőképes regionális együttműködések számát. Fontosnak tartottam ezért egy olyan szemléletmód kialakítását, amely segít eligazodni ezeknek a koncepcióknak a tömegében. E problémára megoldást véleményem szerint a természettudományokban felvetett modellfüggő realizmus gondolata-, és az értékítélet elmélete adhat. (E₈)

A *modellfüggő realizmus* azon az elképzelésen alapul, miszerint az agyunk úgy értelmezi az érzékszerveinkből jövő jelzéseket, hogy azok felhasználásával modellt alkot a világról. Ugyanazt a fizikai és más, a mindennapi világgal kapcsolatos helyzetet – így álláspontom szerint a regionális integrációt is – azonban többféleképpen is modellezhetjük, melyek mindegyike eltérő alapelemeket tartalmazhat, és különböző fogalmakból indulhat ki. Ha két ilyen elmélet ugyanazokat az eseményeket jelzi előre, akkor egyiket sem tekinthetjük valóságosabbnak a másiknál, és tetszésünk szerint választhatunk közöttük. Nem létezik tehát a valóság világképtől vagy elmélettől független fogalma.

A közgazdaságtanban az elméletalkotás annyiban különbözik a természet-, illetve más tudományokban alkalmazottaktól, hogy itt a megalkotott koncepciók mindig tartalmaznak egy

normatív, valaki, vagy valakik által jónak, szükségesnek, helyesnek tartott elemet is. Ezt az elemet *értékítéletnek szokták nevezni*, ami regionális együttműködések során társadalmi, politikai felhatalmazás alapján megkötött nemzetközi szerződések rendelkezéseinek a nemzeti jogrendszerekbe történő ratifikálásán, illetve annak eredményeképpen létrehozott szervezetek közvetlen aktusain keresztül manifesztálódik.

A modellfüggő realizmus és az értékítélet koncepciójának keretei között értelmezni érdemes integrációelméletek, noha éles határvonalakkal nem különíthetők el egymástól, mégis álláspontom szerint két részre oszthatók aszerint, hogy *a regionális együttműködések kívülről történő megfigyelése* révén állapítanak meg bizonyos törvényszerűséget (pl. liberális-, vagy regulációs elméletek), vagy *a nemzetközi gazdaságtanból ismert tételeket kisebb-nagyobb módosításokkal alkalmazzák* kutatásuk módszertanaként (pl. vámunió-elméletek). Míg az előbbiekkal szemben az a kritika fogalmazgató meg, hogy a kifejlett integrációknak csak néhány példája áll rendelkezésünkre, ezért nem vonhatók le tudományos szempontból releváns következtetések, mivel ehhez a variációk nagy számából kellene kiindulni; addig az utóbbiakkal szemben az, hogy az integrációs elemzések csak részei más szakterületeknek (pl. a nemzetközi gazdaságtannak), ezért nem indokolt külön tudományágként (integráció gazdaságtanaként, vagy európai tanulmányokként) kezelni.

A magam részéről azonban nem tartom szükségesnek az integrációelméletek létjogosultságát megkérdőjelezni, mi több tagadni, annak ellenére sem, hogy a megfigyelésen alapuló elméletek következtetései néhány „esetet” vesznek számításba. Következtéseik tudományos megalapozottsága véleményem szerint is vitatható, ezért talán szerencsésebb lenne ezeket az elméleteket inkább a filozófia, mint az integráció gazdaságtanának-, vagy az európai tanulmányoknak a tárgykörébe sorolni. Más a helyzet azonban azokkal a nézetekkel melyek egyéb tudományágak kisebb-nagyobb kritikákkal ugyan, de elfogadott tételein, megállapításain alapulnak. Ezeknek a koncepcióknak a tudományos megalapozottsága véleményem szerint levezethető a felhasznált szakterületek alaptételeinek a helytállóságából, más (részlet) kérdés az, hogy erre az ún. alkalmazott tudományra úgy tekintünk-e, mint önálló diszciplínára, vagy más szakterület részeként. (E₉)

1.7.4. Konvergencia mérési lehetőségei a regionális integráció tagállamai között

A gazdasági fejlettség konvergenciájának mérésére alapvető mutatóként, az egy főre eső GDP színvonalának a közeledését (szórását) szokták alkalmazni. A GDP-vel szemben azonban számos kritika hozható fel – mindenekelőtt a valódi értéket torzító hatása miatt – ezért elengedhetetlenül szükséges más mérőszámok bevonása is a vizsgálatba, mely során gyakran szembesülhetünk a statisztikai adatok hiányával, megbízhatatlanságával, illetve azzal, hogy figyelembe vett tényezők kisebb változása is radikális változást eredményezhet a végeredményben.

A fenti probléma megoldásaként, a regionális integráció fejlődési lépcsőfokának meghatározása kapcsán – ami a konvergencia vizsgálatára irányuló primer számításaim során lényegében független változóként is értelmezhető – javasoltam egy, a 2.4.3.c) fejezetben ismertetésre kerülő, és a H₂ hipotézis-vizsgálat során (3.3. fejezet) alkalmazott becslésen alapuló eljárást, mellyel az integrációs lépcsőfok meghatározása egy előre lefektetett mérőléc-, ún. NKLS skála alapján történik valamennyi rendelkezésre álló adat figyelembevételével, becslés-, illetve a részeredmények interpolálásának útján. (E₁₀)

A GDP-vel szemben megfogalmazott kritikákra való tekintettel javaslatot tettem egy további mutató bevonására is, az ún. KGJM indexre, melyet a szakirodalmi feldolgozás során ajánlott fontosabb, rendelkezésemre álló mérőszámokból – mezőgazdasági ágazat GDP-ben történő megoszlásából, GNI-ből, GINI-, és HDI indexekből – képeztem a 3.4.1., és 3.4.2. fejezetben ismertetésre kerülő módon, amit a H₄ hipotézis-vizsgálat során (3.4.3. fejezet) alkalmaztam. (E₁₁)

1.7.5. Primer kutatás szakmai megalapozása

A primer számítások során vizsgált hipotéziseket (H_{0-3}) elsősorban az irodalmi feldolgozás során taglalt integrációelméletek megállapításai, következtetései alapján – különös figyelemmel a liberális-, és regulációs koncepciókra – és a konvergencia mérési lehetőségeihez igazodva tűztem ki (2.1. fejezet). Az eredmények értékeléséhez továbbá fontosnak tartottam a vizsgálatba bevont legismertebb/legsikeresebb szabadkereskedelmi egyezmények – EGK/EK/EU, NAFTA/USMCA, MERCOSUR, ASEAN, GCC, SACU – integrációs fejlődésük bemutatását is ($C_{5/1}$), melyre az 1.6. fejezetben-, illetve az M2-3. számú mellékletek segítségével került sor.

2. ANYAG ÉS MÓDSZER

Az előző fejezetben a regionális integráció szekunder vizsgálatáról olvashattunk, mely az alap célkitűzés első fordulatóát ($C_{0/1}$) öleli fel. Ennek keretén belül kísérletet tettem a globalizáció olyan definíciójának meghatározására, melyből a regionális integráció fogalma is levezethető (C_1); a szabadkereskedelmi egyezmények különböző fejlődési lépcsőfokainak bemutatására, alkotó elemzésére (C_2); az integrációelméletek eklektikus sokaságának felvázolására, és áttekintésüket segítő szemléletmód kialakítására (C_3); a gazdasági konvergencia/divergencia folyamatok-, és mérési lehetőségeinek bemutatására, továbbgondolására (C_4); valamint földünk jelentősebb regionális közösségek áttekintésére ($C_{5/1}$).

A fentiek alapján azonban jól kirajzolódik két egymással ellentétes nézőpont aközött, hogy a regionális integráció végső soron a gazdasági fejlettség konvergenciához (liberális elméletek), vagy divergenciájához vezet (regulációs, szabályozási elméletek). A vámunió elméletek is felhívják a figyelmünket arra, hogy az integráció pozitív (kereskedelemteremtés), és negatív (kereskedelemeltérítés) hatásai olyakor konkurálnak egymással mind térben (makro-, és mikro szinten, fejlődő, és fejlett országok között), mind időben (rövid-, és hosszú távon).

Mindezen kérdések tisztázása érdekében tűztem ki célul a konvergencia hatás primer vizsgálatát ($C_{0/2}$) is, melynek hipotéziseit, és tudományos módszertanát szeretném ismertetni ebben a fejezetben, visszakanyarodva néhány gondolat erejéig a szekunder kutatás tudományos módszertanához is.

2.1. Kitűzött hipotézisek

Az irodalmi feldolgozás – azon belül is elsősorban az integrációelméleteknek, és az integráció konvergencia hatásának mérési lehetőségeinek – megállapításaira, következtetéseire támaszkodva a primer kutatás hipotéziseit az alábbi szempontok alapján tűztem ki ($C_{5/2}$):

Mindenekelőtt az integráció elméleteket vettem szemügyre. Míg a liberális integrációelméletek szerint a regionálisan összetartozó területek között a belföldi gazdasági kapcsolatokhoz hasonló feltételek jönnek létre, [Ausch, 1969:15.] amit végső soron a nemzeti piacok összekapcsolásával a homogénné, vagy egyenlővé válással – konvergenciával – azonosítanak, [Palánkai, 2011:137.] addig a regulációs, szabályozási elméletek ezzel szemben azt képviselik, hogy nem mehet végbe az egyenlőtlenségek konvergenciája, mivel a világban sehol sincsen tökéletesen szabad verseny és szabadkereskedelem. [Losoncz, 2002:9.]

A vámunió elméletek szerint az integráció összhatása – esetünkben a konvergencia – a kereskedelemteremtés, és a kereskedelemeltérítés egyenlegéből adódik. [Viner 1950 In: Palánkai 2011:266.] Fontos azonban megkülönböztetni – többek között – a rövid-, és hosszútávú időskálát, ugyanis a vámunió különböző szereplők számára más és más dimenziókban eltérő hasznokat eredményezhet. Ez igaz a fejlődő-, és fejlett országok viszonyaira is. [Palánkai 2011:268-269,273,283] Érdemes továbbá megemlíteni a Heckscher-Ohlin modellt, ami szerint a nemzetgazdaságok közötti különbségek abból adódnak, hogy két ország, két terméket a tőke, és a munka eltérő arányú felhasználásával tudják előállítani, így egy nemzetgazdaság akkor juthat előnyhöz a nemzetközi munkamegosztásban, ha a relatív bővebben rendelkezésre álló termelési tényező intenzívebb felhasználását igénylő termék exportjára szakosodik. [Csáki, 2011:96.]

A fenti koncepcióból az is kitűnik a számomra, hogy szükséges a rövid-, és a hosszútáv megkülönböztetése, mivel ez utóbbi kedvezőbb lehet a konvergencia folyamatok számára. Ennek megfelelően érdemek tartom az alábbi két hipotézist kitűzni:

H₀ A regionális integrációkban részt vevő tagállamok közötti gazdasági fejlettségkülönbségek hosszútávon kiegyenlítődnek, azaz a gazdasági fejlettségüket kifejező mutatóik konvergálnak.

H₁ A H_0 hipotézis során feltételezett hosszútávú trendek (konvergencia) mellett azonban közép-, és rövid távon jelentkehetnek kilengések (divergencia) is.

A H_{0-1} hipotézisek kapcsán érdemes megjegyezni, hogy időtávon nem a közgazdaságtanban, pénzügytanban megszokott kategóriákat használtam. Hosszú távon a vizsgált regionális integrációban mért konvergencia/divergencia tendenciájának intervallumát értem, közép, és rövid távon az ezzel ellentétel irányú összetartási/széttartási részidőszakokat, tekintet nélkül arra, hogy ezek hány évet ölelnek fel.

Amennyiben a fentiek közül legalább a H_0 hipotézis igaznak bizonyul, felmerülhet az a feltételes következtetés is, hogy:

H₂ A regionális együttműködések minél magasabb integrációs fejlődési lépcsőfokon állnak, annál inkább mérhető tagállamai gazdasági fejlettségkülönbségük konvergenciája.

De milyen mutatóval is mérjük a konvergenciát? Palánkai [2011:93,99.] szerint a konvergencia alapvető mutatójaként az egy főre jutó GDP-nek a szórását szokták tekinteni, azonban ez önmagában nem nyújt elégséges támpontot az elemzői munkához, szükséges további mutatók bevonása. Csath [2001:189-195., 2021a:www., 2021b:19,41,89-90.] is úgy gondolja, hogy a gazdasági fejlettség mérésére GDP mutató egyedüli használata nem megfelelő, elsősorban annak valódi értékeket torzító hatásai miatt.

Mindezek alapján érdemes megfontolni, hogy:

H₃ A gazdasági fejlettség konvergenciájának mérésére a GDP mutatók önálló elemzése korlátozottan alkalmas.

2.2. Korlátozó feltételek

Az előző fejezetben bemutatott hipotézisek vizsgálata során két korlátozó feltétel vezettem be, miszerint:

K₁ *Egy nemzetgazdaság makrogazdasági fejlettségi színvonala meghatározható a vizsgálatba bevont mutatószámokkal.* Ez a gyakorlatban azonban csak megközelítőlegényes, mivel:

- Ugyan egyetértés alakult ki a tekintetben, hogy ha valamely ország gazdasági fejlettségére vagyunk kíváncsiak nem elégedhetünk meg egy változó (jellemzően a GDP) vizsgálatával, több mutatót is be kell vonnunk a számításban, [Csath, 2001:189-195., 2021a:www., 2021b:19,41,89-90.], [Palánkai, 2011:93,99.] viszont nincs egyetértés a tekintetben, hogy pontosan melyeknek-, milyen mértékben történő alkalmazásuk vezet eredményre.
- Sőt a komplex mutatószámok során figyelembe vett változók kisebb korrigálása is radikális változást eredményezhet a végeredményben. [Palánkai, 2011:93.]
- További nehézséget okoz a makrogazdasági statisztikai adatok hiánya, és megbízhatatlansága [Palánkai, 2011:99.] mellyel én is szembesültem számításaim során.

K₂ *Az idősor és az integráció foka pozitív lineáris kapcsolattal írható le.* Erre a korlátozó feltétel bevezetésére azért volt szükség, mert így technikailag lehetőség nyílik a későbbiekben ismertetésre kerülő *analitikus trendszámítás* helyett *kétváltozós regresszió analízisre*, és *korreláció számításra*, esetünkben ezért nem csak a kiválasztott mutató/mutatók konvergenciájának tendenciája-, hanem a regionális integráció konvergenciára gyakorolt hatásának erőssége is értelmezhető.

2.3. Vizsgált időszak, mutatószámok, és regionális integrációk

Figyelemmel a primer számításaim során tapasztalt azon problémára, – melyre Palánkai [2011:99.] is felhívja a figyelmet – miszerint a konvergencia elemzése globális, és regionális szinten egyaránt ütközik a statisztikai adatok hiányába, az alábbi logikai algoritmust alkalmaztam:

1. Mindenekelőtt a teljes vizsgált időszakban, valamennyi számításba bevont ország vonatkozásában rendelkezésemre álló GDP mutatóval – az adatok jobb összehasonlítása érdekében, *egy főre jutó, vásárlóerőparitáson, és rögzített árfolyamon számított GDP*-vel – kezdtem meg a hipotézisek igazolását/cáfolását. Mintaként a szabadkereskedelmi szerződések legmagasabb fokán álló *EK/EGK/EU*-t tekintettem, majd vizsgálataimat kiterjesztettem az *1.6.2. fejezetben* bemutatott legismertebb/legsikeresebb regionális integrációkra is: a *NAFTA*-ra, a *MERCOSUR*-ra, az *ASEAN*-ra, a *GCC*-re, illetve a *SACU*-ra.
1. Megkíséréltem úgy is elvégezni a hipotézis-vizsgálatot, hogy a GDP helyett egy ún. *komplex gazdasági jóléti mutatót* – továbbiakban *KGJM₀* – képeztem a Botos [2013:77.] által hivatkozott „mágikus háromszög” további komponenseiből – *inflációs- és munkanélküliségi rátából* – illetve Csath [2001:189-195.], Kovács [2010:466.], és magam által javasolt, *1.5.1.a) fejezetben* ismertetett, és rendelkezésemre álló egyéb mérőszámokból – nevezetesen: a *mezőgazdasági ágazat GDP-ben történő megoszlásából*, vásárlóerőparitáson, és rögzített árfolyamon számított *GNI*-ből, *GINI*-, és *HDI* indexekből. Ezek a számok jellemzően – a hiányzó adatok elfogadható mértékének megtartása mellett (*2.4.2.d) fejezet*) – egy szűkebb időszámban, az 1990-évektől voltak fellelhetők a rendelkezésemre álló adatbázisokban regionális integrációnkként.
2. A *KGJM₀* mutatót először is az EU25-28 egy meghatározott időintervallumában – 2004-től 2017-ig – teszteltem többváltozós főkomponens analízissel, mely eredményeképpen a számításokat torzító mutatók elhagyásával alakítottam ki a végleges *KGJM₁* indexet, melynek segítségével folytattam a *H₃* hipotézis elemzését.
3. A *H₂* hipotézis vizsgálatakor, egy további – az *1.5.2.*, *valamint a 2.4.3.c) fejezetben* ismertetett – mutatószámot, az *NKLS*-t is bevontam a regionális integráció fejlődési lépcsőfokának becslésekor.

Számításaim során felhasznált mutatószámokat az alábbi adatbázisokból töltöttem le, illetve papíralapú forrásokból hivatkoztam be:

- GDP 1958-2002: Maddison, Angus (2003): The World Economy: Historical Statistic. Paris: OECD 274.p.
- GDP 1990-2019, *NKLS₀* (kivéve *HDI*): Világbank (2020): Data Bank – World Development Indicators. <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators#> Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: Data Bank – World Development Indicators. Lekérdezés időpontja: 2020.10.06.
- *HDI*: ENSZ Fejlesztési Programja (2020): Human Development Reports. <http://hdr.undp.org/en/data> 2020.10.06. Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: *HDI* index. Lekérdezés időpontja: 2020.10.06.
- *NKLS*: Saját becslés.

A primer kutatás tárgyidőszakát, és a vizsgált regionális integrációkat, továbbá a számításokba bevont, rendelkezésre álló mutatószámokat, illetve azok forrását a *12. számú táblázat* foglalja össze. A fent bemutatott adatbázisok felhasználásukban-, rendelkezésre állásukban történő kisebb-nagyobb eltérésekre – a jobb áttekinthetőség érdekében – a *3. fejezetben*, az eredmények és azok megbeszélése kapcsán fogok szólni.

12. számú táblázat:

Primer kutatás során vizsgált regionális integrációk, és időszakok, továbbá a vizsgált időszakon belül felhasznált, és rendelkezésre álló mutatószámok, illetve azok forrása

Vizsgált regionális integrációk, és időszakok

Regionális integráció	Vizsgált időszak
EK/EGK/EU, Európai Unió (és jogelőd szervezetei)	1958-tól napjainkig
NAFTA, Észak-amerikai Szabadkereskedelmi Egyezmény	1991-től napjainkig
MERCOSUR, Dél-amerikai Közös Piac	1991-től napjainkig
ASEAN, Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetsége	1967-től napjainkig
GCC, Öböl Menti Együttműködési Tanács	1981-től napjainkig
SACU, Dél-afrikai Vámunió	1969-től napjainkig

Vizsgált időszakon belül felhasznált, és rendelkezésre álló mutatószámok, illetve azok forrása

Mutatószám	Mért jelenség	Hiányzó adatok elfogadható mértékének megtartása mellett rendelkezésre állnak	Forrás
GDP₁ , Bruttó hazai termék, egy főre, vásárlóerőparitáson, 2017. évi nemzetközi dollárban számítva	Meghatározott területen, adott idő alatt előállított végső felhasználásra szánt javak összességének az értéke.	EK/EU: 1990-2019. NAFTA: 1991-2019. MERCOSUR: 1991-2019. ASEAN: 1990-2019. GCC: 1990-2019. SACU: 1990-2019.	Világbank (2020:www.)
GDP₂ , Bruttó hazai termék, egy főre, vásárlóerőparitáson, 1990. évi nemzetközi dollárban számítva		EGK/EK/EU: 1958-2001. ASEAN: 1967-2001. GCC: 1981-2002. SACU: 1969-2001.	Maddison (2003:62-65,68-69,184-187, 218, 220-222.)
KGJM , Komplex gazdasági jóléti mutató	Gazdasági fejlettségi színvonal, az alábbi mutatók alapján:	EK/EU: 1990-2018. NAFTA: 1991-2017. MERCOSUR: 1991-2018. ASEAN: 1995-2018. GCC: 2001-2018. SACU: 1990-2018.	Világbank (2020:www.)
- <i>MG_{GDP}%</i> , Mezőgazdasági ágazat GDP-ben történő megoszlása	Mezőgazdaság részesedése a GDP-ből.	EU: 1995-2018. NAFTA: 1997-2017. MERCOSUR: 1991-2019. ASEAN: 1990-2019. GCC: 1990-2019. SACU: 1990-2019.	Világbank (2020:www.)
- <i>GNI</i> , Bruttó nemzeti termék, egy főre, vásárlóerőparitáson, 2017. évi nemzetközi dollárban számítva	A GDP-hez képest figyelembe veszi a külföldről kapott jövedelmeket, és levonja a belföldről kiáramló jövedelmeket.	EK/EU: 1990-2018. NAFTA: 1990-2019. MERCOSUR: 1990-2019. ASEAN: 1995-2019. GCC: 2001-2018. SACU: 1990-2019.	Világbank (2020:www.) alapján interpolálással
- <i>P</i> , Inflációs ráta (minta időszakban felhasznált adat)	Egy adott időszak elején és végén, egy fogyasztói kosár árszínvonalának hányadosa.	EK/EU: 2004-2017.	Világbank (2020:www.)
- <i>U</i> , Munkanélküliségi ráta (minta időszakban felhasznált adat)	Munkanélküliek száma a munkaerő-állomány százalékában.	EK/EU: 2004-2017.	Világbank (2020:www.)
- <i>GINI</i> index	Jövedelemelosztás egyenlőtlenségei.	EK/EU: 1990-2017. NAFTA: 1991-2016. MERCOSUR: 1991-2018. ASEAN: -000-0000. GCC: -000-0000. SACU: 1994-2014.	Világbank (2020:www.) alapján interpolálással, kivéve: EU 2004-től
- <i>HDI</i> , Emberi fejlettségi index	Életminőség, a várható élettartam-, írástudatlanság mértéke-, oktatásban részt vevők aránya-, és az egy főre eső GDP alapján.	EGK/EK/EU: 1990-2018. NAFTA: 1990-2018. MERCOSUR: 1990-2018. ASEAN: 1990-2018. GCC: 1990-2018. SACU: 1990-2018.	UNDP (2020:www.)
NKLS , Nemzetközi kereskedelmi liberalizációs skála	Regionális integráció fejlődési lépcsőfoka.	EGK/EK/EU: 1958-2020. NAFTA: 1991-1996. MERCOSUR: 1991-1996. ASEAN: 1992-2015. GCC: 1981-2008. SACU: 1969-1969.	Saját becslés

Forrás: Saját adatgyűjtés

2.4. Alkalmazott tudományos kutatási módszerek

Szekunder, és primer vizsgálataim során az alábbiakban ismertetett általános tudományos-, matematikai-, statisztikai módszereket alkalmaztam, illetve dolgoztam ki. A bemutatásra kerülő technikáktól való eltérésekre az eredmények és azok megbeszéléséről szóló 3. fejezetben-, illetve a módszertani kritikákra a következtetések és a javaslatok kapcsán (4. fejezet) fogok kitérni.

2.4.1. Szekunder kutatás módszertana

A szekunder kutatás során alkalmazott egyes általános tudományos módszerek meghatározása, beazonosítása nem könnyű feladat, mivel azok lényegében elvont szellemi alkotói folyamatokban manifesztálódnak, és határvonalaik gyakran elmosódnak, területeik egymást részben-, vagy egészben átfedik. Tomcsányi [2000:22,118,121,128] által bemutatott eszköztárából az irodalomfeldolgozás során jellemzően az alábbi elemeket alkalmaztam:

- *kompilációt*, szövegrészek, idézetek, összevonását összekötő szöveggel, kiegészítéssel, illetve magyarázattal;
- *szintézist*, gondolati elemek összeépítését;
- *izolációt*, vagyis az előbbivel éppen ellenkezőleg, egy-egy gondolati elem elkülönítését;
- *analízist*, kigyűjtött anyag tartalmi egységekre való bontását, rendszerbe illesztését, értékelő elemzését; valamint
- *ismeretgazdálkodást*, azaz információk kombinálásával újabb ismeretek létrehozását.

A fenti technikák alkalmazásának menetét – a terjedelmi korlátokra-, és a jobb áttekinthetőségre való tekintettel – a globalizáció definíciójának meghatározása kapcsán (C₁) szeretném bemutatni az alábbi pontokban:

1. Mindenekelőtt feldolgoztam a rendelkezésemre álló, és az *M1. számú mellékletben* bemutatott, és az *1. számú táblázatban* összefoglalt hazai, és nemzetközi forrásokban publikált globalizáció fogalom meghatározásokat.
2. A fentieket követően kiválasztottam a vizsgálat alá vont tudományos koncepcióknak öt jellemző ismervét, melyeknek a megléte álláspontom szerint nélkülözhetetlen a globális integráció olyan módon történő meghatározásakor, hogy abból a regionális szintű egyesülési folyamatok is egyszerűen levezethetők legyenek, illetve konvergencia hatásuk vizsgálata során is „közös nevezőként” szolgálhassanak. Ezek a fogalomalkotó tényezők az *1.1.3.c) fejezetben* kerültek bemutatásra.
3. Az általam leg meghatározóbbnak tartott globalizációs ismervet az öt közül kiemeltem, majd kísérletet tettem annak szisztematikus elemzésére, más szóval *analizálására* (*6. számú ábra*) – mely Held et al. [2005:1.] álláspontja szerint a tudományos fogalom meghatározások során hiányoznak.
4. Végezetül a fenti folyamat eredményeképpen *kompilált* meghatározások fő szempontjainak megfelelő elemeinek egy definícióba történő *szintetizálásával*, és *ismeretgazdálkodás* révén történő újragondolásával végeztem el a globális integráció fogalomalkotását.
5. A regionális integráció globális integrációból történő levezetését a 4. pont alapján meghatározott definíció főbb jellemzőinek *izolálásával*, és azok újra súlyozásával készítettem.

A további szekunder célkitűzés kidolgozása-, valamint a regionális integráció alternatív módon történő meghatározása során is alapvetően a fenti pontokban ismertetett folyamatok, és módszerek megfelelő módon történő alkalmazásával jártam el.

2.4.2. Primer kutatás általános matematikai-statisztikai módszertana

Primer számításaim során legfőképpen, az alábbi közismert matematikai-statisztikai módszereket használtam fel kisebb-nagyobb módosításokkal:

a) Szóródás vizsgálat

A konvergencia/divergencia – statisztikai szempontból – nem más, mint a vizsgálatba bevont értékek szórásának változása. A szóban forgó szórás egy sokaság – esetünkben makrogazdasági mutatók – változékonyságát, azaz a középértéktől való eltérésük átlagát fejezi ki. Tanulmányom során a szórást a Microsoft Excel 2019 program SZÓR.S függvényével számoltam ki úgy, hogy az eredményt elosztottam a vizsgált sokaság átlagával, és megszoroztam 100-al, így a végeredményt nem abszolút számban-, hanem az átlag százalékában kifejezve kaptam. Ezt az értéket relatív szórásnak, szóródási együtthatónak, vagy *variációs koefficiensnek* is nevezik, és lehetővé teszik a különböző mértékegységű mutatók változékonyságának jobb összehasonlíthatóságát.

b) Kétváltozós összefüggés vizsgálatok

Amikor a GDP mutató variációs koefficiensének – vagy más mérőszámok variációs koefficiensük aggregálásával képzett értékek (2.4.2.c) fejezet) – időbeni változását (konvergenciáját/divergenciáját) követtem nyomon, az ilyenkor megszokott *analitikus trendszámítás* helyett – a 2.2. fejezetben a K_2 korlátozó feltétel bevezetésének köszönhetően – *regresszió analízist*, és *korreláció számítást* alkalmaztam. Erre azért kerülhetett sor mert, a hivatkozott korlátozó feltétel révén feltételezzük, hogy az idősor és az integráció foka pozitív lineáris kapcsolattal írható le, így az idősort értelmezhetjük az integrációt kifejező változók halmazának is, tehát valós oksági viszonyról beszélhetünk közöttük (x tengely), és a vizsgálatba bevont mutató konvergenciája/divergenciája (y tengely) között.

Érdeemes megjegyezni, hogy míg a regressziószámítás során azt nézzük, hogy milyen függvénnyel, vagy egyenlettel írható le két változó közötti kapcsolat, addig a korreláció számítással a változók közötti kapcsolat erősségét tisztázzuk. Esetünkben ez nem jelent mást, mint azt, hogy a regionális integráció milyen mértékben (hányad részben, vagy hány %-ban) határozza meg a tagállamok közötti gazdasági fejlettségkülönbségek változását. Ennek mérésére – lineáris kapcsolat esetén – a *determinációs együttható*, az R^2 szolgál, aminek értéke 0, és 1 között változhat annak függvényében, hogy az x tengelyen ábrázolt független változó hányad részben (százalékos formában, megadva, hány százalékban) határozza meg az y tengelyen feltüntetett függő változót. Számításaimban az R^2 értékét együtthatós formában, négy tizedesjegy pontosággal mértem, és a statisztikában általánosan elfogadott alábbi kategóriákat használtam:

$R^2 = 0,0000-0,2499$: a két változó között *nincsen-, vagy nagyon gyenge a kapcsolat*,

$R^2 = 0,2500-0,4999$: a két változó között *gyenge a kapcsolat*,

$R^2 = 0,5000-0,7499$: a két változó között *közepesen erős a kapcsolat*,

$R^2 = 0,7500-0,9499$: a két változó között *erős a kapcsolat*,

$R^2 = 0,9500-0,9999$: a két változó között *erős, közel függvényszerű a kapcsolat*,

$R^2 = 1,0000$: a két változó között *függvényszerű a kapcsolat*.

A módszertan azonban csak akkor ad megbízható eredményt, ha:

- a regressziós függvény legalább 10-15 adatpontot tartalmaz, illetve
- az ún. *relatív hiba*, vagyis a regressziós függvény-, és a mért adatok pontjai közötti variációs koefficiens a 10-15%-ot nem haladja meg.

A fentiekre való figyelemmel tehát, törekedtem arra, hogy legalább 10 adatpontot vonjak be a számításaimba, és a regressziós függvény relatív hibája ne haladja meg a 15%-ot. Amennyiben ez mégis megtörtént, ún. *standardizálást* alkalmaztam a kiugró szélső értékek elhagyásával.

A regressziós függvények felrajzolása-, képletük meghatározása-, és a determinációs együtthatójuk kiszámítása során a Microsoft Excel 2019 program diagramm szerkesztőjének „*Trendvonal felvétele...*” alkalmazása volt segítségemre. A relatív hibát az *SZHIBAYX* függvény eredményének a mért adatok százalékában történő kifejezésével határoztam meg.

c) *Többváltozós összefüggés vizsgálatok*

Több konvergencia-mutató bevonása esetén, a közöttük fennálló összefüggés vizsgálatát többváltozós *főkomponens analízissel* végeztem egy meghatározott minta (EU, 2004-től 2017-ig) segítségével. A nevezett eljárás abban áll, hogy olyan *főkomponenseket*, más néven faktorokat, vagy látens változókat határozzunk meg, melyek leginkább adnak magyarázatot a kiválasztott mutatószámok egymás közötti korrelációs viszonyaikra, belső struktúrájukra. A főkomponens analízist az IBM SPSS Statistics 26 szoftver *Factor analysis* alkalmazása segítségével végeztem.

A főkomponens analízis eredményeképpen – az eredményt torzító összetevők elhagyásával – leszűkített makrogazdasági mutatók többváltozós vizsgálatát úgy hajtottam végre, hogy azok variációs koefficiensüket egy adatsorrá *aggregáltam* – a különböző változékonyságú mérőszámok torzító hatásának kiküszöbölése érdekében – az egyes adatsorok *minimum, és maximum értékeinek rögzítésével*. 0-nak a legkisebb-, 1-nek a legnagyobb elemet vettem. A további értéket a legkisebb, és a legnagyobb elem közé történő *vetítéssel* állapítottam meg 0, és 1 között. Ez a módszer alkalmazható az egyes mutatószámok összevonásánál is, de ilyenkor fontos tisztázni, hogy a 0, vagy az 1 jelenti a kedvező szélső értéket, és amennyiben az aggregálásban részt vevő egyes mutatószámok magasabb, vagy alacsonyabb értékei ezzel a preferenciával ellentétesek, szükséges a *reciprokukat* venni. Lényegében ennek a módszernek változatait használják összetett indexek – pl. HDI index – számítása során is. A több változóból, fenti módon „összegyűrt” egyetlen adatsor (KGJM) elemzésekor így már vissza tudtam térni a 2.4.2.b) *fejezetben* ismertetett kétváltozós összefüggés vizsgálatokhoz.

d) *Hiányzó adatok kezelése*

Oravec [2008:381.] álláspontja szerint, a hiányzó adatok kezelésére nem létezik egyetemesen legjobb megoldás, kivéve a megelőzés, ami persze sok esetben nem lehetséges. Palánkai [2011:99.] is az adathiányt nevezi meg egyik legfontosabb problémaként a konvergencia elemzése során. A magam részéről az alábbiak szerint kíséreltem meg ezt a nehézséget orvosolni:

A hiányzó adatok pótlásának szükségessége elsősorban úgy merült fel számomra, hogy a kiválasztott makrogazdasági mutatók nem álltak minden ország tekintetében minden évben rendelkezésre, illetve emiatt bizonyos években nem tudtam a KGJM indexbe sem aggregálni valamennyi kiválasztott mérőszámot. A szükséges számítások elvégzése érdekében ezért meghatároztam az ún. *hiányzó adatok elfogadható mértékét*, ami:

- az egyes mérőszámok vizsgálatokor regionális integrációkként, és évenként maximum a tagállamok (adatok) számának az egyharmada;
- az KGJM képzésénél egy részmutató;

melyek hiánya – figyelemmel az amúgy széles időintervallumot felölelő-, nagy számú-, rendelkezésre álló adatra – álláspontom szerint még nem torzíja jelentősen a végeredményt.

Hiányzó adatokkal más formában is találkoztam. A GINI index kapcsán rendelkezésemre álló adatbázis országonként csak változó gyakorisággal, több évente közölt értékeket, ami nagy mértékben korlátozta volna a számítási lehetőségeket. Ennek elkerülése céljából, az adatbázis

„feltöltése” érdekében *interpolálást* végeztem, mely segítségével két ismert adat közötti hiányzó értékeket egy lineáris képlet alkalmazásával becsütem meg.

2.4.3. Primer kutatás alternatív módszertana

Vizsgálataim során az előző fejezetben bemutatott módszerekhez képest saját koncepciókat is kidolgoztam, elsősorban – a tagállami csatlakozásoknak köszönhetően – a kétváltozós összefüggés vizsgálatokhoz nem elégséges számú adatpontok-, és az idősorokban tapasztalt divergenciaugrások kezelésére, valamint a regionális integráció fokának meghatározásakor az alábbiak szerint:

a) Kétváltozós összefüggés vizsgálatokhoz nem elégséges számú adatpontok kezelése

Mint láthattuk, a kétváltozós összefüggés vizsgálatokhoz, azaz a regresszió analízishez, és korreláció számításhoz, hogy megbízható eredményt kapjunk, legalább 10-15 adatpontnak kell rendelkezésünkre állnia, ami a tagállami csatlakozásoknak köszönhetően nem mindig teljesül. A konvergencia vizsgálathoz viszont – mint ahogyan a 2.4.3.b) fejezetben is látni fogjuk – azonos tagállamszámú egységekre van szükség. Ennek korrigálása céljából visszanyúltam az időben, és ún. *idősor korrekció* révén olyan összevont országcsoportokat képeztem, melyekbe azon tagállamokat is beleszámoltam amik még nem csatlakoztak a közösséghez. Az EGK/EK/EU esetében ezeket az összevonási szinteket a 13. számú táblázat szemlélteti.

13. számú táblázat:

Idősorok korrekciója (összevonása) regresszió analízishez, és korreláció számításhoz, az EGK/EK/EU kapcsán végzett számítások során

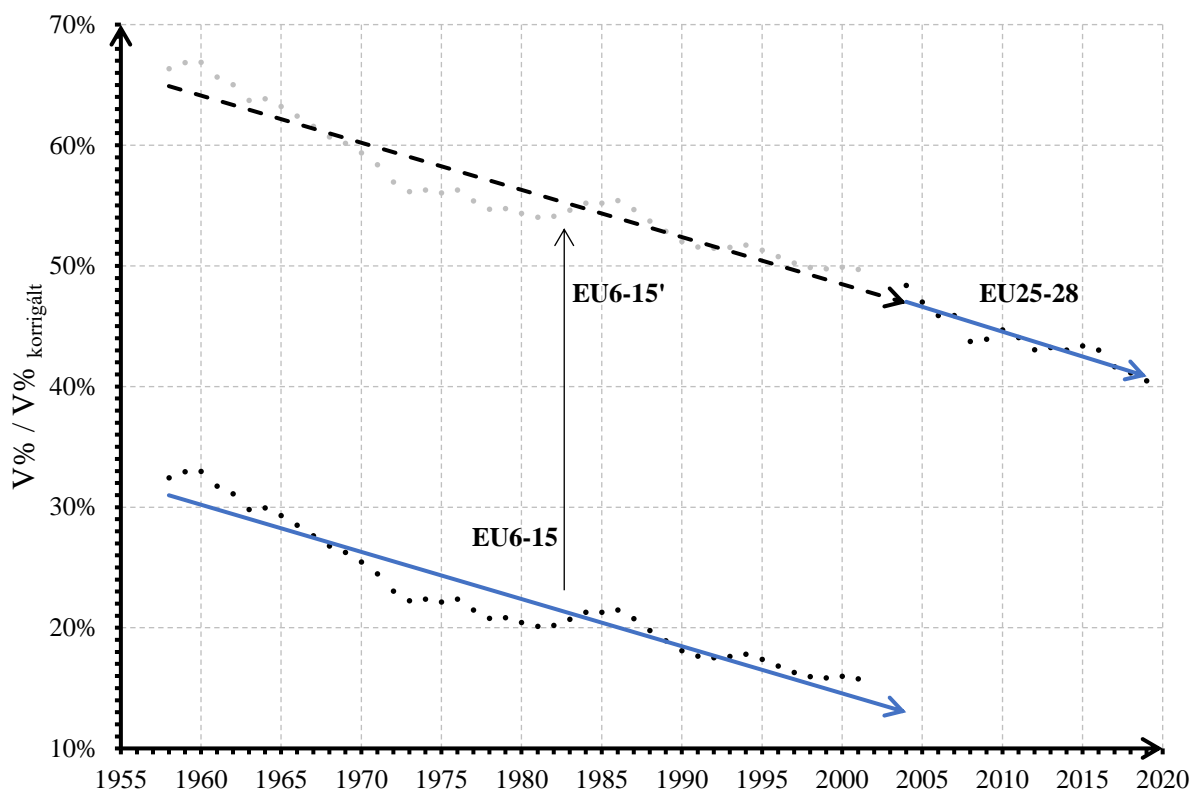
EU6 1958-1972. 15 adatpont	EU9 1973-1980. 8 adatpont	EU10 1981-1985. 5 adatpont	EU12 1986-1994. 9 adatpont	EU15 1995-2003. 9 adatpont	EU25 2004-2006. 3 adatpont	EU27 2007-2012. 6 adatpont	EU28 2013-2019. 7 adatpont
	EU9-10 1973-1985 13 adatpont		EU12-15 1986-2003 18 adatpont		EU25-28 2004-2019 16 adatpont		
EU6-15 1958-2003 46 adatpont							
EU6-28 függvénytranszformációval 1958-2019 62 adatpont							

Forrás: Saját koncepció alapján történő korrekció

Mint ahogyan a 13. számú táblázatból is kiderül EU6, EU9, ... EU28-nak jelöltem a 6, 9, ...28 tagállamot számláló EGK/EK/EU-t. Amennyiben a fenti módon visszanyúltam az idősorban, és figyelembe vettem azon tagállamokat is, melyek még nem csatlakoztak a közösséghez, pl. az EU/6/9/10/12/15 esetében az EU6-15 formát alkalmaztam. A további regionális integrációknál is ennek megfelelő jelölésekkel jártam el.

b) Divergencia ugrások kezelése

A tagállami csatlakozások más jellegű mérési problémát is felvetettek ugyanis, ha egy meghatározott országcsoporthoz további tagállamok csatlakoznak – különösen akkor, ha jelentősen eltérő gazdasági fejlettségűek (pl. EU bővítés 2004-ben) – nagy mértékű divergencia ugrást okozhat, ami az eredmények torzításához vezethet. Ennek korrigálása tett kísérletem során a divergencia ugrást megelőző regressziós függvényszakaszt az y tengellyel párhuzamosan *transzformáltam* úgy, hogy az illeszkedjen a divergencia ugrást követő regressziós függvényszakasszal. Ezt a transzformációt szemlélteti a 13. számú ábra.

13. számú ábra:
Divergencaugrás korrigálása függvénytranszformáció segítségével
az EU 2004-es bővítésének példáján keresztül

Forrás: Maddison [2003], Világbank [2020] adatai alapján saját számítás

c) NKLS becslés

Az 1.5.2. fejezetben felvetett probléma megoldásaként – miszerint, gyakran szembesülhetünk a statisztikai adatok hiányával, megbízhatatlanságával, illetve a figyelembe vett tényezők (mutatók) kisebb változása is radikális változást eredményezhet a végeredményben – a regionális integráció fejlődési lépcsőfokának meghatározására az alábbi módon elvégezhető becslési eljárást alkalmaztam:

Az 1.3.4. fejezetben, és a 11. számú táblázatban meghatározott kategóriák alapján a kategóriához rendelt numerikus értékekből álló skálát, az NKLS skálát határoztam meg (14. számú táblázat), és annak segítségével – valamennyi rendelkezésre álló adat figyelembevételével, becslés útján – végeztem el az integrációs szint mérését, azaz az NKLS skálán való besorolást egy adott időpontban. Ezt az időpontot, és a hozzá tartozó NKLS értéket NKLS eseménypontnak is nevezhetjük (15. számú táblázat).

Az NKLS két szélső értékét tehát a diszkriminatív rendszer (NKLS=0) és az univerzális szabadkereskedelem (NKLS=10) alkotja. A regionális integrációk NKLS értéke ennek megfelelően 2 (preferenciális kereskedelmi rendszer / preferenciális övezet), és 9 (politikai unió) között alakul. A skála alkalmazása során tört számok is képezhetők. E sorok írásakor pl. a 27 tagállamot számláló EU 19 országa gazdasági, és monetáris uniót (NKLS=8), 8 állama egységes piacot (NKLS=6) képez. Ennek megfelelően az EU jelenlegi NKLS mutatója az előbbi NKLS értékek tagállamok szerinti súlyozott átlaga, azaz $[(19 \cdot 8) + (8 \cdot 6)] / (19 + 8) = 7,4074$ lesz. Az EU-n kívül vizsgált más regionális integrációk NKLS eseménypontjainak meghatározásakor azonban nem volt szükség tört számok alkalmazására, a rendelkezésemre álló adatok alapján a leginkább jellemző egész skálaértéket vettem számításba.

14. számú táblázat:

Az NKLS skála értékei

NKLS	NKLS értékek megnevezése	Liberalizált akadályok, szabadságok
0.	diszkriminatív rendszer	-
1.	egyenlő elbánás	egységes vámtarifa alkalmazása az érintett államokkal szemben
2.	preferenciális kereskedelmi rendszer / preferenciális övezet	a legnagyobb kedvezmény elvén felül, egyoldalúan nyújtott vámkedvezmények / országok közötti vámok csökkentése
3.	szabadkereskedelmi terület	tagállamok közötti vámok eltörlése
4.	vámunió	egységes vámok alkalmazása harmadik országgal szemben
5.	közös piac	további szabadságok (tőke, munkaerő) határok közötti áramlásának liberalizációja
6.	egységes piac	nem vámjellegű korlátok lebontása
7.	gazdasági unió	a nemzeti gazdasági politikák harmonizálása
8.	monetáris unió	árfolyamstabilitás, és közös valuta bevezetése
9.	politikai unió	további politikák harmonizálása mellett szupranacionális hatóság felállítása
10.	univerzális szabadkereskedelem	globális általános szabadkereskedelem

Forrás: Saját szerkesztés

15. számú táblázat:

Az NKLS eseménypontok becslése az EGK/EK/EU-, és más szabadkereskedelmi egyezmények integrációs fejlődésük során

Az EGK/EK/EU besült NKLS eseménypontjai

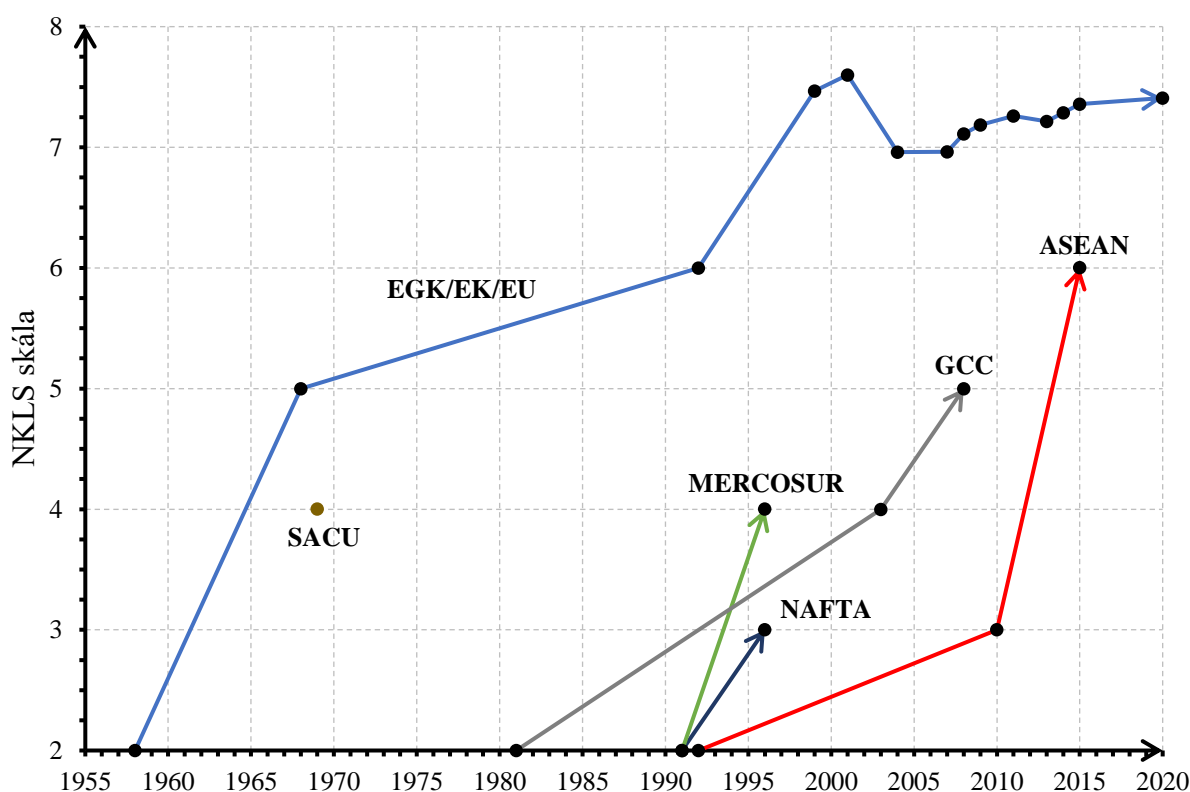
Év	NKLS becslés	NKLS érték változásának oka		
		Integrációs szint változása	EU egységes piacának bővülése/szűkülése	GMU bővülése
1958.	2,0000	preferenciális kereskedelem	tagállamok száma: 06	-
1968.	5,0000	vámunió, és közös piac	-	-
1992.	6,0000	egységes piac	-	-
1999.	7,4667	egységes piac/GMU	tagállamok száma: 04	tagállamok száma: 11
2001.	7,6000	-	tagállamok száma: 03	tagállamok száma: 12
2004.	6,9600	-	tagállamok száma: 13	tagállamok száma: 12
2007.	6,9630	-	tagállamok száma: 14	tagállamok száma: 13
2008.	7,1111	-	tagállamok száma: 12	tagállamok száma: 15
2009.	7,1852	-	tagállamok száma: 11	tagállamok száma: 16
2011.	7,2593	-	tagállamok száma: 10	tagállamok száma: 17
2013.	7,2143	-	tagállamok száma: 11	tagállamok száma: 17
2014.	7,2857	-	tagállamok száma: 10	tagállamok száma: 18
2015.	7,3571	-	tagállamok száma: 09	tagállamok száma: 19
2020.	7,4074	-	tagállamok száma: 08	tagállamok száma: 19

További regionális integrációk NKLS eseménypontjai

NKLS becslés	NAFTA	MERCOSUR	ASEAN	GCC	SACU
2 preferenciális övezet	1991.	1991.	1992.	1981.	-
3 szabadkereskedelmi terület	1996.	-	2010.	-	-
4 vámunió	-	1996.	-	2003.	1969.
5 közös piac	-	-	-	2008.	-
6 egységes piac	-	-	2015.	-	-

Forrás: Saját becslés

A vizsgált időszak NKLS eseménypontjainak interpolálásával folyamatos, minden évet magába foglaló adatsort kaphatunk akkor, ha legalább kettő, de inkább három skalár áll rendelkezésünkre. Ez utóbbi esetben – mint ahogyan a 14. számú ábrán is látható – nem csak egy lineáris egyenes, hanem görbe is felrajzolható.

14. számú ábra:
Az NKLS eseménypontok grafikus ábrázolása, és lineáris interpolálása a Föld jelentősebb regionális integrációi tükrében

Forrás: Saját becslés

2.5. Alkalmazott primer tudományos kutatási módszerekkel szembeni kritikák

Az eredmények – mindenek előtt a hipotézis-vizsgálat eredményeinek – következetes értékelése során elengedhetetlenül szükséges az alkalmazott primer kutatási módszertan (különös figyelemmel a korlátozó feltételekre, a mutatószámokra, és a primer kutatás során alkalmazott matematikai-statisztikai módszerekre, beleértve az alternatív módszereket egyaránt) korlátaival, gyenge pontjaival is tisztában lenni. Értekezésem során alkalmazott módszertan főbb kritikái véleményem szerint az alábbiak szerint foglalható össze:

2.5.1. Korlátozó feltételekkel szembeni kritikák

A Hipotézis-vizsgálat során bevezetett K_1 korlátozó feltétel, miszerint egy nemzetgazdaság makrogazdasági fejlettségi színvonala meghatározható a vizsgálatba bevont mutatószámokkal, csak megközelítőleg érvényes hiszen – mint ahogyan már kitértem erre a 2.2. fejezetben is – tudományos körökben egyetértés alakult ki ugyan a tekintetben, hogy ha valamely ország gazdasági fejlettségére vagyunk kíváncsiak nem elégedhetünk meg a GDP vizsgálatával, több

mutatót is be kell vonnunk a számításban, viszont nincs egyetértés a tekintetben, hogy pontosan melyeknek-, milyen mértékben történő alkalmazásuk vezet eredményre. Ez utóbbi azért különösen fontos, mert a komplex mutatószámok alkotóelemeinek kisebb korrigálása is radikális változást eredményezhet a végeredményben.

A K_2 korlátozó feltétel – ami kimondja, hogy az idősor és az integráció foka pozitív lineáris kapcsolattal írható le – is csak feltételesen igaz, hiszen az NKLS becsléssel végzett számítások- (14. számú ábra), illetve a hosszútávú konvergencia vizsgálat során is egyes függvényeknél (pl. 20. számú ábra) azt tapasztalhattuk, hogy a linearitás csak megközelítőleg érvényesül.

2.5.2. Felhasznált mutatószámokkal szembeni kritikák

A felhasznált mutatószámokkal szemben általánosságban egyrészt úgyszintén azt az észrevételt lehet tenni, miszerint nincs egyetértés a tekintetben, hogy a gazdasági fejlettség mérésére mely mérőszám/index az ideális (2.5.1. fejezet); másrészt azt, hogy korlátozottan állnak rendelkezésre, és megbízhatóságuk is sok esetben kétséges. Ez utóbbi kapcsán érdemes megjegyezni, hogy az általam bevezetett hiányzó adatok elfogadható mértékének elve alkalmazásával, illetve a GINI index-, és az NKLS eseménypontok tekintetében azok interpolálása révén ugyan szélesebb időintervallumhoz jutottam, azonban a végeredményt bizonyos keretek között torzító hatásuk ugyancsak nyilvánvaló.

A H_{0-2} hipotézis vizsgálatokor a sokat vitatott, ámde csaknem a teljes vizsgált időszakot, és regionális közösségi tagállamokat felölelő GDP mutatót alkalmaztam; a H_3 hipotézis elemzésekor a rendelkezésemre álló, főkomponens analízis segítségével, és szakmai elemzéssel kiválasztott korlátozottan fellelhető gazdasági fejlettséget kifejező mutatók aggregálásával képzett KGJM indexet (3.4.1., 3.4.2. fejezetek). Amennyiben elfogadjuk a GDP-vel szemben megfogalmazott kritikákat – elsősorban azt, hogy a valódi gazdasági fejlődés torzítva jeleníti meg (1.5.1.a) fejezet) – úgy azt bizonyos mértékig kiterjeszthetjük a KGJM indexre is, hiszen a négy részmutatója közül a kettőnek – a mezőgazdasági ágazat GDP-ben történő megoszlásának, és a HDI indexnek (1.5.1.a) fejezet) – a GDP is alkotó eleme. Fontosnak tartom azt is megjegyezni, hogy számításaimban a KGJM index négy alkotómutatójának összevonásakor súlyozást nem alkalmaztam – hiszen a súlyok képzése disszertációm terjedelmi korlátait, és célkitűzéseit meghaladná – ami szintén eredményt befolyásoló tényező lehet.

15. számú ábra:

Egy ország (gazdasági) fejlettségét kifejező mutatószám típusok mérési területei

Forrás: Csath [2021b] alapján saját koncepció

Mint ahogyan az 1.5.1.a) fejezetben bemutatásra került, amennyiben a gazdasági fejlődést – vagy annak konvergenciáját – szeretnénk vizsgálni, a GDP helyett sokkal inkább alkalmas a nemzeti vagyon gyarapodásának a figyelembe vétele. Tekintettel azonban arra, hogy a nemzeti

vagyon pontos összetétele, és mutatói tekintetében még nem alakult ki egységes tudományos álláspont, definiálása, és mennyiségét kifejező mutató képzése úgyszintén meghaladja disszertációm kereteit, és célkitűzéseit, ezért annak bevezetése helyett a fent ismertetett ún. *KGLM* index-et használtam a H_3 hipotézis vizsgálata során (*15. számú ábra*).

2.5.3. Felhasznált matematikai-statisztikai módszerekkel szembeni kritikák

A primer kutatás során felhasznált közismert matematikai-statisztikai módszerek eredményt torzító hatásuk figyelembevételével mellett, az általam bevezetett alternatív módszerekkel szemben az alábbi észrevételek tehetők:

a) *Idősor-, és divergenciaugrások korrekciója kapcsán tett észrevételek*

A *2.4.3.a) fejezetben* ismertetett *idősor korrekció* – vagyis a regresszió analízis-, és korreláció számításához szükséges minimális adatpontok biztosítása érdekében olyan összevont országcsoportok képzése, melyekbe azon tagállamokat is beletartoznak amik még nem csatlakoztak a közösséghez – azoknál a regionális integrációknál alkalmazható, melyek tagállamainak számában 10-15 évnél gyakrabban történnek divergenciaugrást eredményező csatlakozások (pl. EGK/EK/EU, ASIAN). Ennek eredményeképpen a determinációs együttható nem csak az adott közösséget alkotó országok vonatkozásában fogja leírni az integráció és a gazdasági fejlettség konvergenciájának kapcsolatát, hanem azon tagállamok között is, melyek a vizsgált időszak elején még nem, de legkésőbb a végére már tagjaivá váltak az integrációnak. Ez a ténylegesnél magasabb determinációs együtthatót eredményezhet.

További fenntartást érdemel a regresszió analízis-, és korreláció számításához szükséges minimális adatpontokkal rendelkező, ámde a tagállami csatlakozásoknak – vagy más tényezőknek (pl. a vizsgált adatok eltérő viszonyítási alapon számolt forrásainak) – köszönhetően divergencia ugrással megszakított függvényszakaszokat egyesítő *transzformáció (2.4.3.b) fejezet*), melynek következtében elvész az az információ, hogy a vizsgált konvergenciamutató variációs koefficiense miként alakul abszolút értékben, annak csak tendenciája állapítható meg.

b) *NKLS becslés kapcsán tett észrevételek*

A *2.4.3.c) fejezetben* ismertetett, regionális integrációs szintet kifejező kvalitatív becslési eljárás, az NKLS becslés álláspontom szerint olyan esetekben bizonyul hasznosnak, amikor megfelelő számú, és megbízhatóságú adatok nem állnak rendelkezésre, vagy kigyűjtésük-, kiszámításuk bármely okból nem lenne célravezető. Természetesen e módszer semmi képen nem helyettesítheti a makrogazdasági-, illetve komplex konvergenciamutatókon alapuló méréseket, hiszen:

- csak olyan közösségek esetében használható eredményesen, melyek integrációs fejlődésük során több (legalább kettő, de inkább három) NKLS eseménypont határozható meg;
- az NKLS skálán történő besorolás szükségszerűen szubjektív elemeket tartalmazó becslésen alapszik;
- a gyakorlatban az NKLS skála előre meghatározott kategóriáihoz képest átmeneti, és kevert alakzatok is megjelennek a szupranacionális szervezetekben, illetve hosszú távon felmerülhet az igény a monetáris unió és a politikai unió-, illetve a politikai unió és az univerzális szabadkereskedelem között további lépcsőfokok meghatározása;
- az NKLS eseménypontok interpolálásával olyan becsült integrációs szintek is létrejönnek, melyek a valóságban nem feltétlenül egyeznek az NKLS skála előre meghatározott értékeivel (pl. EGK/EK 1958-1968);
- az NKLS eseménypont értéke – különös figyelemmel többsebességű integráció esetén (EU egységes piaca/GMU) – figyelmen kívül hagyja azt, hogy a tagállamok számának változása az integrációs folyamatok erősödésének, vagy gyengülésének az eredménye (pl. a „brexit”

hatására az NKLS értéke növekedett, hiszen a magasabb integrációs sebességhez tartozó GMU tagállamainak részaránya ennek következtében nagyobb lett, viszont ez a jelenség, nem feltétlenül ugyan, de az integráció gyengüléseként is értelmezhető).

2.5.4. Primer kutatás módszertani kritikáinak összegzése

A 5.2.1., és 5.2.3. fejezetekben ismertetett észrevételek ellenére úgy gondolom, hogy a primer kutatás során felhasznált módszertan eredményt torzító hatásai ellenére is képes a regionális integráció konvergenciára gyakorolt hatásának disszertációs célkitűzéseim keretei közötti megfelelő pontosságú mérésére. Ennek valószínűsíthető tényére utal az is, hogy a hipotézisvizsgálatok során végzett különböző számítások eredményei – különös figyelemmel a H_2 felvetésre – egymást kiegészítve, megerősítve zárt logikai struktúrát alakítottak, és lényegét tekintve ugyanabban az irányba mutattak, mint amit a szekunder kutatás során feldolgozott integrációelméletek, és más tézisek alapján is megalapozottan prognosztizálni lehetett, illetve ezeknek a koncepcióknak a továbbgondolásához is potenciális információként szolgált.

3. EREDMÉNYEK ÉS AZOK MEGBESZÉLÉSE

Ebben a fejezetben, a P_2 problémafelvetés kapcsán – miszerint egyes regionális integrációelméletek konvergencia-, míg mások ellenkezőleg divergencia hatásokat állapítanak meg a részt vevő tagállamok gazdasági fejlettségük között – meghatározott célkitűzés második fordulat alapján ($C_{5/2}$) – azaz a szekunder kutatás eredményeképpen – definiált, és a *2.1. fejezetben* ismertetett $H_{0.3}$ hipotézisek vizsgálatának eredményeit szeretném bemutatni.

A jobb áttekinthetőség érdekében a P_{0-1} problémafelvetés-, valamint a $C_{0/1, 2-4, 5/1}$ célkitűzések által motivált szekunder kutatás megállapításaira, azok összegzésére, és továbbgondolására az *1. fejezetben*, az irodalmi áttekintés aktuális részeinél tértem ki.

3.1. H_0 hipotézis-vizsgálat eredményei

A H_0 hipotézis szerint, a regionális integrációkban részt vevő tagállamok közötti gazdasági fejlettségkülönbségek hosszútávon kiegyenlítődnek, azaz a gazdasági fejlettségüket kifejező mutatóik konvergálnak. Ennek igazolása-, vagy cáfolása céljából mindenekelőtt kiválasztottam egy gazdasági fejlettséget kifejező – és más országokéval könnyen összevethető – mutatót, az egy főre jutó, vásárlóerőparitáson, és rögzített árfolyamon számított GDP-t, és annak vettem a variációs koefficienseit évenkénti bontásban, regionális integrációknként. Az így kapott adatsorokon regresszió analízist-, és korreláció számítást végeztem, illetve az eredményt koordináta rendszerben ábrázoltam az alábbiak szerint:

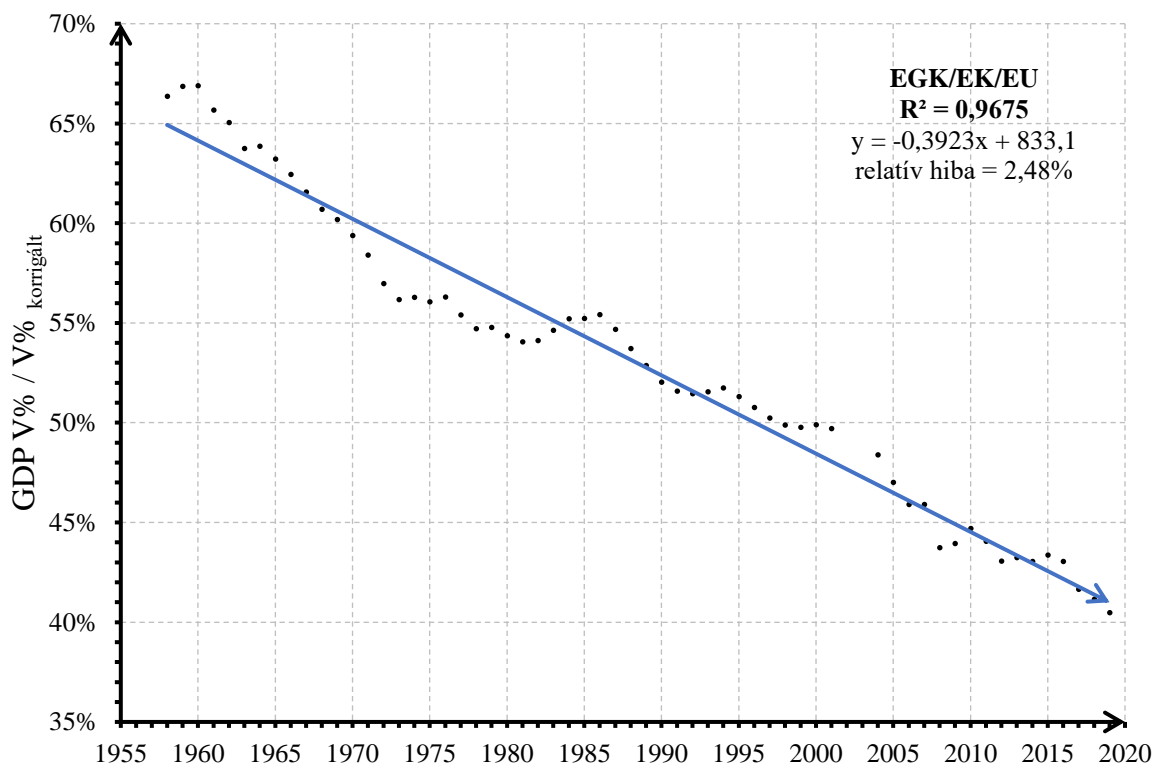
3.1.1. Az EU vizsgálatának eredménye

Az EGK/EK/EU (továbbiakban egységesen: EU) H_0 hipotézis vizsgálata során a tárgyidőszak 1958-tól napjainkig tartott. A kiválasztott, egy főre jutó, vásárlóerőparitáson, és rögzített árfolyamon számított GDP mutató forrása 1958-tól 2001-ig a Maddison [2003:62-65,68-69.] kiadványában-, 2004-től a Világbank [2020:www] adatbázisában volt fellelhető. Míg az előbbi 1990. évi-, addig az utóbbi 2017. évi nemzetközi dollárban rögzítette a GDP árfolyamát. Igaz ugyan, hogy a Világbank [2020:www] táblázataiban 1990-ig voltak visszakövethetők a kiválasztott GDP mutatók, azonban a 2004-es EU bővítés következtében bekövetkező divergenciaugrásra-, illetve a regresszió analízishez-, és korreláció számításához szükséges minimális adatpontokra való figyelemmel a 2002. és 2003. éveket standardizáltam, majd 2001. évben, valamint azt megelőzően a Maddison [2003:62-65,68-69.] kötetéből dolgoztam. A hiányzó adatok elfogadható mértékének megtartása mellett – figyelemmel a 2002., és 2003. évek standardizálására – 1958-tól 2001-ig, illetve 2004-től 2019-ig álltak rendelkezésemre a számításához szükséges mutatószámok. Hiányzó adatként Luxemburg 1958-tól 2001-ig terjedő évei azonosíthatók be.

A fenti formában rendelkezésemre álló adattáblán – a regresszió analízishez-, és korreláció számításához szükséges minimális adatpontokra való figyelemmel, és a tagállami csatlakozások eredményeképpen létrejövő, eredményeket torzító divergencia ugrások elkerülése érdekében – idősor korrekciót végeztem, melynek során az EU6-15 tagállamait (pontosabban, Luxemburg hiányzó adatai kapcsán ebben az időintervallumban EU5-14 nemzeteit), illetve az EU 25-28 országait vontam össze. Ezt követően az EU6-15, EU25-28 GDP mutatói variációs koefficiensük képzése során megállapítható volt egy további jelentős divergencia ugrás 2004-ben (EU bővítés következményeképpen), melynek korrigálása érdekében, a variációs koefficiens adatpontjaira illesztett két – 2004-ben megtört – regressziós függvényt egy görbévé transzformáltam. Figyelemmel arra, hogy az így kapott aggregált függvény relatív hibája nem haladta meg a 15%-ot, a további standardizálástól eltekintettem.

A végeredményül kapott, és koordináta rendszerben ábrázolt regressziós függvény (16. számú ábra) alapján megállapítható, hogy az EU tagállamok közötti gazdasági fejlettségkülönbségek hosszútávon kiegyenlítődtek, a gazdasági fejlettségüket kifejező egy főre jutó, vásárlóerőparitáson, és rögzített árfolyamon számított GDP mutatóik konvergáltak a vizsgált időszak adatokkal ellátott intervallumában 1958-tól 2019-ig. A determinációs együttható (R^2) értéke 0,9675, ami erős, közel függvényszerű kapcsolatra utal az ábrázolt két változó – esetünkben a regionális integráció, és a tagállamok gazdasági fejlettségi színvonaluk konvergenciája – között.

Amennyiben tehát elfogadjuk a vizsgálatba bevont adatokat, és alkalmazott módszertant, megalapozottan feltehetjük, hogy H_0 hipotézis az EU esetében igaznak bizonyul.

16. számú ábra:
EGK/EK/EU tagállamai közötti
GDP-ben mért gazdasági fejlettségi színvonalkülönbségek alakulása
1958-tól 2019-ig

Forrás: Maddison [2003], Világbank [2020] adatai alapján saját számítás

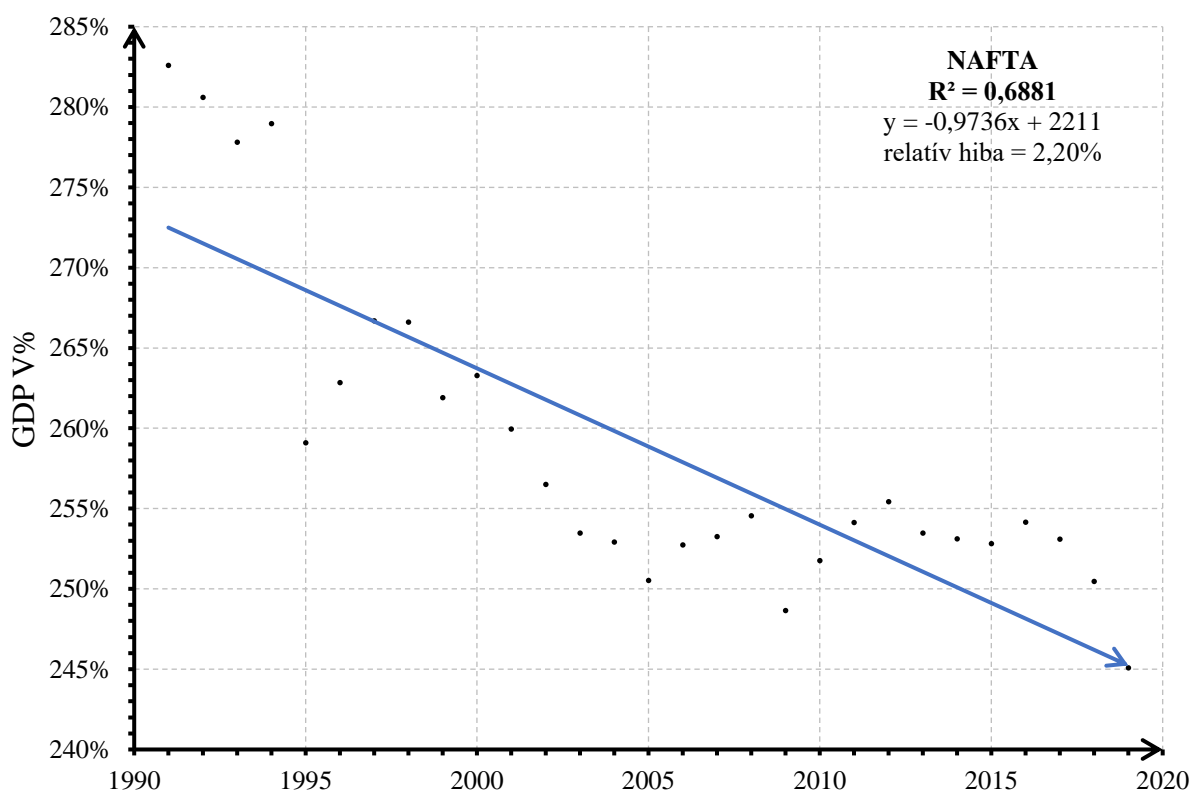
3.1.2. A NAFTA vizsgálatának eredménye

A NAFTA H_0 hipotézis vizsgálata során a tárgyidőszak 1991-től napjainkig tartott. A kiválasztott, egy főre jutó, vásárlóerőparitáson, és rögzített árfolyamon számított GDP mutató forrása a Világbank [2020:www] adatbázisában volt fellelhető, melyben 2017. évi nemzetközi dollárban rögzítették a GDP árfolyamát. Az adatbázisban 1991-től 2019-ig álltak rendelkezésemre a számításhoz szükséges értékek, hiányzó adatok nélkül, teljes körűen.

Figyelemmel arra, hogy a fenti formában rendelkezésemre álló adattáblán a regresszió analízishez-, és korreláció számításhoz szükséges minimális adatpontok száma megfelelő volt, a vizsgált három tagállam tekintetében csatlakozás, kiválás nem történt, az eredményeket torzító divergencia ugrást nem tapasztaltam, és a GDP mutatók variációs koefficienseiből képzett adatpontokra illesztett regressziós függvény relatív hibája sem haladta meg a 15%-ot, ezért idősor korrekciótól, függvénytranszformációtól, és további standardizálástól eltekintettem.

A végeredményül kapott, és koordináta rendszerben ábrázolt regressziós függvény (17. számú ábra) alapján megállapítható, hogy a NAFTA tagállamok közötti gazdasági fejlettségkülönbségek hosszútávon kiegyenlítődték, a gazdasági fejlettségüket kifejező egy főre jutó, vásárlóerőparitáson, és rögzített árfolyamon számított GDP mutatóik konvergáltak a vizsgált időszak adatokkal ellátott intervallumában 1991-től 2019-ig. A determinációs együttható (R^2) értéke 0,6881, ami közepesen erős kapcsolatra utal az ábrázolt két változó – esetünkben a regionális integráció, és a tagállamok gazdasági fejlettségi színvonaluk konvergenciája – között.

Amennyiben tehát elfogadjuk a vizsgálatba bevont adatokat, és alkalmazott módszertant, megalapozottan feltehetjük, hogy a H_0 hipotézis a NAFTA esetében igaznak bizonyul.

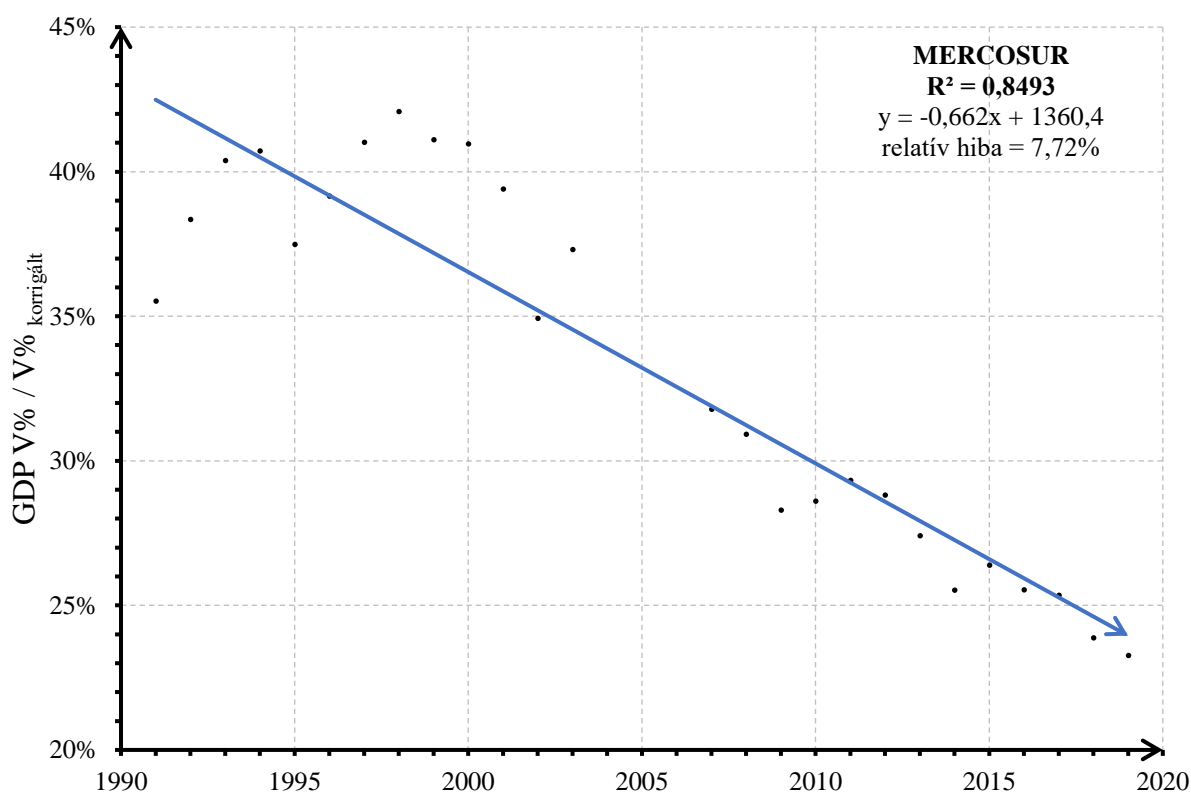
17. számú ábra:
NAFTA tagállamai közötti
GDP-ben mért gazdasági fejlettségi színvonalkülönbségek alakulása
1991-től 2019-ig

Forrás: Világbank [2020] adatai alapján saját számítás

3.1.3. A MERCOSUR vizsgálatának eredménye

A MERCOSUR H_0 hipotézis vizsgálata során a tárgyidőszak 1991-től napjainkig tartott. A kiválasztott, egy főre jutó, vásárlóerőparitáson, és rögzített árfolyamon számított GDP mutató forrása a Világbank [2020:www] adatbázisában volt fellelhető, melyben 2017. évi nemzetközi dollárban rögzítették a GDP árfolyamát. Az adatbázisban 1991-től 2019-ig álltak rendelkezésemre a számításhoz szükséges értékek, hiányzó adatok nélkül, teljes körűen. Igaz ugyan, hogy Argentína, Brazília, Paraguay, és Uruguay mellett 2006-tól Venezuela is tagja a MERCOSUR-nak, mivel azonban tagságát arra való hivatkozással függesztették fel 2016-ban, hogy nemzeti jogforrásait nem harmonizálta a közösséggel (1.6.2.b) fejezet), számításaim során ezt a tagállamot nem vettem figyelembe.

A fenti formában rendelkezésemre álló adattáblából – tekintettel arra, hogy a vizsgálatba bevont négy tagállam vonatkozásában csatlakozás, kiválás nem történt – korrekciók nélkül képeztem a GDP mutatók variációs koefficiensait tartalmazó adatsort. Az adatsorra történő regressziós függvény illesztésekor azonban – az eredményeket torzító szélsőértékek, és divergencia ugrások elkerülése érdekében – szükségessé vált a 2004-2006. évek standardizálása, illetve standardizálást megelőző függvényszakaszt 1998. évtől a standardizálást követő függvényrézhez illeszteni. Indokolt volt továbbá az így egyesített görbéhez transzformálni a regressziós függvény 1991-től 1997-ig terjedő szakaszát is. Érdeemes megjegyezni, hogy a GDP mutatók variációs koefficiensükbe 1997-ben, és 2004-től bekövetkezett törések hozzávetőlegesen egybeesnek az ázsiai-, és a latin amerikai pénzügyi válsággal (1.4., és 3.2.3. fejezetek). Figyelemmel arra, hogy az így kapott aggregált függvény relatív hibája nem haladta meg a 15%-ot, a további standardizálástól eltekintettem.

18. számú ábra:
MERCOSUR tagállamai közötti
GDP-ben mért gazdasági fejlettségi színvonalkülönbségek alakulása
1991-től 2019-ig

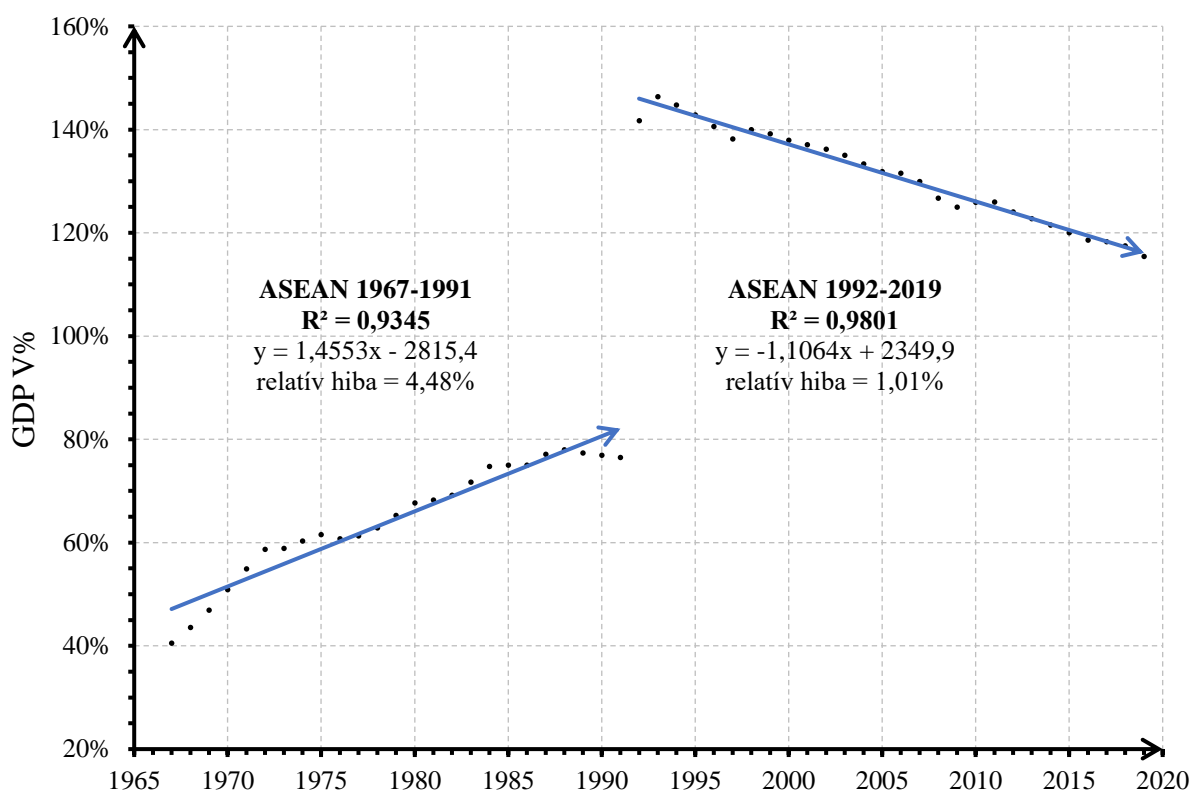
Forrás: Világbank [2020] adatai alapján saját számítás

A végeredményül kapott, és koordináta rendszerben ábrázolt regressziós függvény (18. számú ábra) alapján megállapítható, hogy a MERCOSUR tagállamok közötti gazdasági fejlettségkülönbségek hosszútávon kiegyenlítődték, a gazdasági fejlettségüket kifejező egy főre jutó, vásárlóerőparitáson, és rögzített árfolyamon számított GDP mutatóik konvergáltak a vizsgált időszak adatokkal ellátott intervallumában 1991-től 2019-ig. A determinációs együttható (R^2) értéke 0,8493, ami erős kapcsolatra utal az ábrázolt két változó – esetünkben a regionális integráció, és a tagállamok gazdasági fejlettségi színvonaluk konvergenciája – között.

Amennyiben tehát elfogadjuk a vizsgálatba bevont adatokat, és alkalmazott módszertant, megalapozottan feltehetjük, hogy H_0 hipotézis a MERCOSUR esetében igaznak bizonyul.

3.1.4. Az ASEAN vizsgálatának eredménye

Az ASEAN H_0 hipotézis vizsgálata során a tárgyidőszak 1967-től napjainkig tartott, bár fontos kiemelni, hogy tényleges regionális együttműködésről mindössze 1992-től beszélhetünk, előtte az szövetség, csak formálisan létezett (1.6.2.c) fejezet). A kiválasztott, egy főre jutó, vásárlóerőparitáson, és rögzített árfolyamon számított GDP mutató forrása 1967-től 1991-ig a Maddison [2003:184-185.] kiadványában-, 1992-től a Világbank [2020:www] adatbázisában volt fellelhető. Míg az előbbi 1990. évi-, addig az utóbbi 2017. évi nemzetközi dollárban rögzítette a GDP árfolyamát. A hiányzó adatok elfogadható mértékének megtartása mellett 1967-től 2019-ig álltak rendelkezésemre a számításhoz szükséges mutatószámok. Hiányzó adatként Brunei 1984-től 1991-ig terjedő évei, és Kambodzsa 1992. éve azonosítható be.

19. számú ábra:
ASEAN tagállamai közötti
GDP-ben mért gazdasági fejlettségi színvonalkülönbségek alakulása
1967-től 1991-ig a formális-, és 1992-től 2019-ig a tényleges
regionális integráció időszakában

Forrás: Maddison [2003], Világbank [2020] adatai alapján saját számítás

A fenti formában, 1991-ig rendelkezésemre álló adattábla partíción – az 1984-ben csatlakozó Brunei hiányzó adataira való figyelemmel – csak az öt alapító tagállammal számoltam (ASEAN5); illetve az 1992-től rendelkezésemre álló adatokon – a regresszió analízishez-, és korreláció számításhoz szükséges minimális adatpontokra való figyelemmel, és az eredményeket torzító divergencia ugrások elkerülése érdekében – idősor korrekciót végeztem, melynek során az ASEAN6-10 országait vontam össze. Ebből az adattáblából képeztem a GDP mutatók variációs koefficienseit tartalmazó adatsorra két regressziós függvényt illesztettem, az elsőt az 1967-től 1991-ig terjedő-, a másodikat az 1992-től 2019-ig terjedő skalárookra. Míg az első függvény a formális-, addig a második függvény a tényleges működési időszakát öleli fel az ASEAN-nak.

Figyelemmel arra, hogy az így kapott mindkét függvény relatív hibája nem haladta meg a 15%-ot, a további standardizálástól eltekintettem.

A végeredményül kapott, és koordináta rendszerben ábrázolt első, 1967-től 1991-ig terjedő időszakot felölelő regressziós függvény (19. számú ábra) alapján megállapítható, hogy az ASEAN formális működése alatt a tagállamok közötti gazdasági fejlettségkülönbségek hosszútávon növekedtek, a gazdasági fejlettségüket kifejező egy főre jutó, vásárlóerőparitáson, és rögzített árfolyamon számított GDP mutatóik divergáltak a vizsgált időszak adatokkal ellátott intervallumában. A determinációs együttható (R^2) értéke 0,9345, ami erős kapcsolatra utal az ábrázolt két változó – esetünkben a regionális integráció, és a tagállamok gazdasági fejlettségi színvonaluk divergenciája – között.

A végeredményül kapott, és koordináta rendszerben ábrázolt második, 1992-től 2019-ig terjedő időszakot felölelő regressziós függvény (19. számú ábra) alapján megállapítható, hogy az ASEAN tényleges működése alatt a tagállamok közötti gazdasági fejlettségkülönbségek hosszútávon kiegyenlítődtek, a gazdasági fejlettségüket kifejező egy főre jutó, vásárlóerőparitáson, és rögzített árfolyamon számított GDP mutatóik konvergáltak a vizsgált időszak adatokkal ellátott intervallumában. A determinációs együttható (R^2) értéke 0,9801, ami erős, közel függvényszerű kapcsolatra utal az ábrázolt két változó – esetünkben a regionális integráció, és a tagállamok gazdasági fejlettségi színvonaluk divergenciája – között. Érdemes azonban megjegyezni – mint ahogyan a 3.2.4. fejezetben is majd látni fogjuk – a rövid-, és középtávot felölelő H_1 hipotézis vizsgálata alapján a hosszútávú konvergencia időszaka 1992-ről 1998-ra pontosítható.

Amennyiben tehát elfogadjuk a vizsgálatba bevont adatokat, és alkalmazott módszertant, megalapozottan feltehetjük, hogy H_0 hipotézis a NAFTA esetében igaznak bizonyul, hiszen konvergencia a szövetség regionális integrációként történő, tényleges működésének kezdetétől (1998-1992-től) mérhető. Igaz ugyan, hogy ezt megelőzően a vizsgált regressziós függvény görbéje, és determinációs együtthatója erős divergenciát mutatott, azonban ebben az időszakban még nem beszélhetünk valódi szabadkereskedelmi egyezményről, így a H_0 hipotézis e függvényszakasz kontextusában nem értelmezhető.

3.1.5. A GCC vizsgálatának eredménye

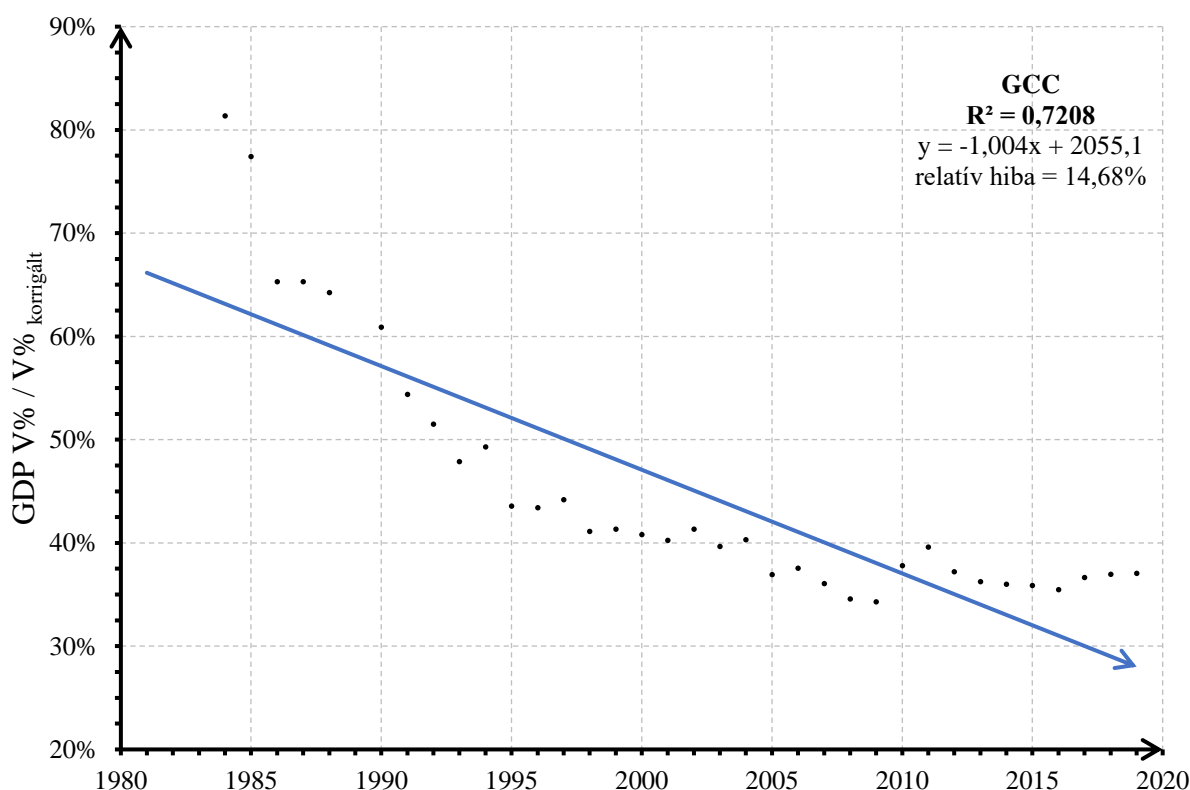
A GCC H_0 hipotézis vizsgálata során a tárgyidőszak 1981-től napjainkig tartott. A kiválasztott, egy főre jutó, vásárlóerőparitáson, és rögzített árfolyamon számított GDP mutató forrása 1981-től 1989-ig a Maddison [2003:186-187.] kiadványában-, 1990-től a Világbank [2020:www] adatbázisában volt fellelhető. Míg az előbbi 1990. évi-, addig az utóbbi 2017. évi nemzetközi dollárban rögzítette a GDP árfolyamát. A hiányzó adatok elfogadható mértékének megtartása mellett 1981-től 2019-ig álltak rendelkezésemre a számításhoz szükséges mutatószámok. Hiányzó adatként Katar 1990-től 1999-ig-, és Kuvait 1990-től 1994-ig terjedő évei azonosíthatók be.

A fenti formában rendelkezésemre álló adattáblából – tekintettel arra, hogy a vizsgálatba bevont hat tagállam vonatkozásában csatlakozás, kiválás nem történt – korrekciók nélkül képeztem a GDP mutatók variációs koefficienseit tartalmazó adatsort. Az adatsorra történő regressziós függvény illesztésekor azonban – az eredményeket torzító, GDP mutatók árfolyamának különböző módon (1989-ig 1990. évi-, 1990-től 2017. évi nemzetközi dollárban) történő rögzítéséből adódó divergencia ugrás elkerülése érdekében – szükségessé vált az 1990. évet megelőző függvényszakaszt az ezt követő függvényszakaszhoz transzformálni. Figyelemmel arra, hogy az így kapott aggregált függvény relatív hibája meghaladta a 15%-ot, az 1981-1983., és 1989. éveket, mit szélső értékeket standardizáltam, így a relatív hiba 15% alá csökkent.

A végeredményül kapott, és koordináta rendszerben ábrázolt regressziós függvény (20. számú ábra) alapján megállapítható, hogy a GCC tagállamok közötti gazdasági fejlettségkülönbségek hosszútávon kiegyenlítődtek, a gazdasági fejlettségüket kifejező egy főre jutó, vásárlóerőparitáson, és rögzített árfolyamon számított GDP mutatóik konvergáltak a vizsgált időszak adatokkal ellátott intervallumában 1981-től 2019-ig. A determinációs együttható (R^2)

értéke 0,7208, ami közepesen erős kapcsolatra utal az ábrázolt két változó – esetünkben a regionális integráció, és a tagállamok gazdasági fejlettségi színvonaluk konvergenciája – között.

Amennyiben tehát elfogadjuk a vizsgálatba bevont adatokat, és alkalmazott módszertant, megalapozottan feltehetjük, hogy H_0 hipotézis a GCC esetében igaznak bizonyul.

20. számú ábra:
 GCC tagállamai közötti
 GDP-ben mért gazdasági fejlettségi színvonalkülönbségek alakulása
 1981-től 2019-ig

Forrás: Maddison [2003], Világbank [2020] adatai alapján saját számítás

3.1.6. A SACU vizsgálatának eredménye

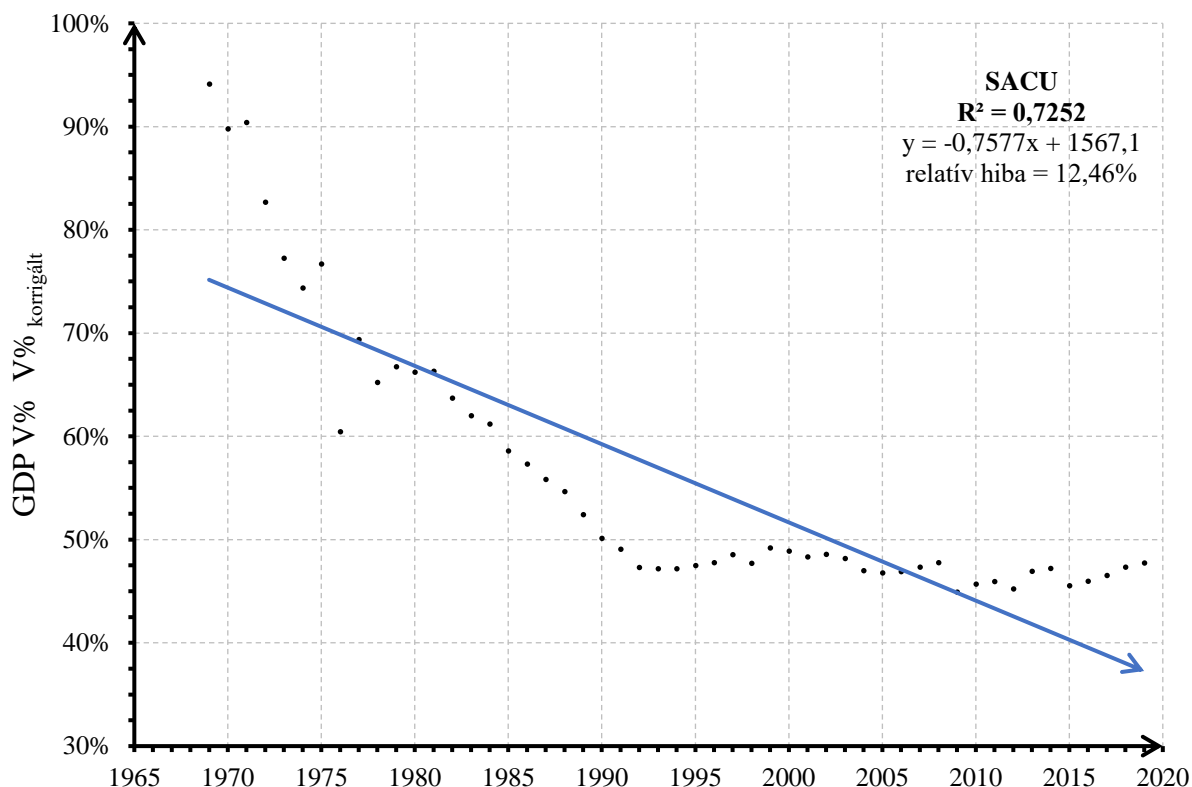
A SACU H_0 hipotézis vizsgálata során a tárgyidőszak 1969-től napjainkig tartott. A kiválasztott, egy főre jutó, vásárlóerőparitáson, és rögzített árfolyamon számított GDP mutató forrása 1969-től 1989-ig a Maddison [2003:218,220,222.] kiadványában-, 1990-től a Világbank [2020:www] adatbázisában volt fellelhető. Míg az előbbi 1990. évi-, addig az utóbbi 2017. évi nemzetközi dollárban rögzítette a GDP árfolyamát. A hiányzó adatok elfogadható mértékének megtartása mellett 1969-től 2019-ig álltak rendelkezésemre a számításhoz szükséges mutatószámok, hiányzó adatok nélkül, teljes körűen.

A fenti formában rendelkezésemre álló adattáblából – tekintettel arra, hogy a vizsgálat hat tagállam vonatkozásában csatlakozás, kiválás nem történt – korrekciók nélkül képeztem a GDP mutatók variációs koefficienseit tartalmazó adatsort. Az adatsorra történő regressziós függvény illesztésekor azonban – az eredményeket torzító, GDP mutatók árfolyamának különböző módon (1989-ig 1990. évi-, 1990-től 2017. évi nemzetközi dollárban) történő rögzítéséből adódó divergencia ugrás elkerülése érdekében – szükségessé vált az 1990. évet megelőző függvényszakaszt az ezt követő függvényszakaszhoz transzformálni. Figyelemmel arra, hogy az

így kapott aggregált függvény relatív hibája nem haladta meg a 15%-ot, a további standardizálástól eltekintettem.

A végeredményül kapott, és koordináta rendszerben ábrázolt regressziós függvény (21. számú ábra) alapján megállapítható, hogy a SACU tagállamok közötti gazdasági fejlettségkülönbségek hosszútávon kiegyenlítődték, a gazdasági fejlettségüket kifejező egy főre jutó, vásárlóerőparitáson, és rögzített árfolyamon számított GDP mutatóik konvergáltak a vizsgált időszak adatokkal ellátott intervallumában 1969-től 2019-ig. A determinációs együttható (R^2) értéke 0,7252, ami közepesen erős kapcsolatra utal az ábrázolt két változó – esetünkben a regionális integráció, és a tagállamok gazdasági fejlettségi színvonaluk konvergenciája – között.

Amennyiben tehát elfogadjuk a vizsgálatba bevont adatokat, és alkalmazott módszertant, megalapozottan feltehetjük, hogy H_0 hipotézis a SACU esetében igaznak bizonyul.

21. számú ábra:
SACU tagállamai közötti
GDP-ben mért gazdasági fejlettségi színvonalkülönbségek alakulása
1969-től 2019-ig

Forrás: Maddison [2003], Világbank [2020] adatai alapján saját számítás

3.1.7. H_0 hipotézis-vizsgálat eredményeinek összefoglalása

Ami a H_0 feltevés vizsgálati eredményeit illeti – az ismertetett módszertani kritikák fenntartása mellett – összességében elmondható, hogy állítása „IGAZ”-nak bizonyult, ugyanis az elemzésbe bevont szabadkereskedelmi egyezmények esetében kimutatható, hogy hosszútávon a liberális integrációelméletek prognózisainak megfelelően a regionális integrációkban részt vevő tagállamok közötti gazdasági fejlettségkülönbségek kiegyenlítődnének, azaz a gazdasági fejlettségüket kifejező GDP mutatóik konvergálnak.

A legerősebb – közel függvényyszerű – kapcsolat a regionális integráció, és a GDP konvergencia között az ASEAN-, és az EGK/EK/EU tagállamai esetében mutatható ki ($R^2_{\text{ASEAN}} = 0,9801$,

$R^2_{EGK/EK/EU} = 0,9675$), majd fokozatosan csökkenő erős/közepesen erős korreláció mérhető a MERCOSUR- ($R^2 = 0,8493$), a SACU- ($R^2 = 0,7252$), a GCC- ($R^2 = 0,7208$), és végül a NAFTA ($R^2 = 0,6881$) országai között.

3.2. H_1 hipotézis-vizsgálat eredményei

A H_1 feltevés szerint, a H_0 hipotézis során feltételezett hosszútávú trendek (konvergencia) mellett azonban közép-, és rövid távon jelentkezhetnek kilengések (divergencia) is. E helyen is szeretném hangsúlyozni, hogy közép-, és rövid táv alatt nem a közgazdaságtanban, pénzügytanban megszokott kategóriákat alkalmaztam disszertációm során. Hosszú távon a vizsgált regionális integrációban mért konvergencia/divergencia tendenciájának intervallumát értem, közép, és rövid távon az ezzel ellentétes irányú összetartási/széttartási részidőszakokat, tekintet nélkül arra, hogy ezek hány évet ölelnek fel.

Ha elfogadjuk a H_0 hipotézis vizsgálatának módszertanát, és eredményeit, az ott felrajzolt görbékhez (16-21. számú ábrák) tartozó egyes adatpontok elhelyezkedésének egyszerű szemrevételezésével is elvégezhetjük a H_1 feltevés igazolását, hiszen azok az adott években mért GDP variációs koefficienseket kifejező skalárokat mutatják, melyek láncolatán jól megfigyelhetők a hosszútávú trenddel ellentétes eseti, vagy periodikus (szignifikáns) kilengések az y tengely pozitív irányában.

A hipotézis-vizsgálatot természetesen matematikai/statisztikai úton is elvégeztem, melynek során a H_0 hipotézisnél (3.1. fejezet) ismertetett GDP adattáblákból indultam ki, melyeken az alábbi korrekciókat alkalmaztam:

- Az a variációs koefficiensek adatsorait továbbra is a hiányzó adatok elfogadható mértékének megtartása mellett képeztem (2.4.2.d) fejezet).
- A H_0 és H_1 hipotézisek jobb összehasonlíthatósága érdekében, illetve a tagállami csatlakozásokból eredő, nyilvánvaló divergenciaugrások kiszűrése céljából az idősor korrekciót e számításoknál is fenntartottam (2.4.3.a) fejezet).
- A közép-, és rövidtávú releváns – nem tagállami csatlakozás következtében bekövetkező – változásokat mutató eredmények megtartása érdekében a függvénytranszformációtól (2.4.3.b) fejezet) eltekintettem.
- Úgyszintén nem alkalmaztam a 3.1. fejezetben ismertetett – elsősorban a hosszútávú regresszió analízis során képzett regressziós függvény relatív hibájának csökkentésére szolgáló – standardizálást sem, hiszen a kiugró adatoknak vizsgálata közép-, és rövid távon releváns lehet.

A fentiek szerint képzett GDP mutatók variációs koefficienseit tartalmazó adatsorokból – regionális integrációkként – láncviszonyszámot képeztem, azaz az adott évekhez tartozó GDP variációs koefficiens az azt megelőző év GDP variációs koefficiensének százalékában fejeztem ki. Ezt követően:

- Külön koordinátarendszerben leszűrtem azon éveket, melyekben divergencia volt mérhető, vagyis az előző év százalékában kifejezett GDP variációs koefficiensek értéke meghaladta a 100%-ot.
- Az eredmények torzító hatásának elkerülése érdekében az így kapott adatsoron standardizálást végeztem azokban az években, amikor adathiányból eredő adatbázis váltást alkalmaztam, vagy – a későbbiekben ismertetésre kerülő – más okokból ez indokolt volt. A különböző adatbázison alapuló, egymást követő adatok standardizálása azért volt indokolt, mivel a rendelkezésemre álló Maddison [2003]-, illetve a Világbank [2020] adattáblái eltérő árfolyamhoz viszonyítva adják meg a GDP-t, ami látszólagos divergencia ugrást eredményezhet.
- A standardizált adatsorokat oszlopdiaagrammokon ábrázoltam (a jobb áttekinthetőség érdekében helyenként egy-két évtizedet érintő bontásokban).

- Végezetül kísérletet tettem arra, hogy a divergencia ugrások okát valószínűsítsem elsősorban az 1.4., és az 1.6.2. fejezetekben ismertetett recessziós folyamatok alapján. Fontosnak tartom megjegyezni egyrészt azt, hogy módszertani sajátosságoknak megfelelően a rövid-, és középtávú divergencia gyakran 1-1 év eltéréssel mérhető, ugyanis a makrogazdasági mutatók (esetünkben: GDP) egy teljes évet ölelnek fel, míg egy adott válság kezdete, és vége tört éveket is érinthet; másrészt azt, hogy az ok-okozati kapcsolatok pontos feltárása további vizsgálatokat igényelnének, melyek azonban meghaladják disszertációm kereteit, és célkitűzéseit.

A H_1 hipotézis részletes vizsgálata során az alábbi eredményekre jutottam:

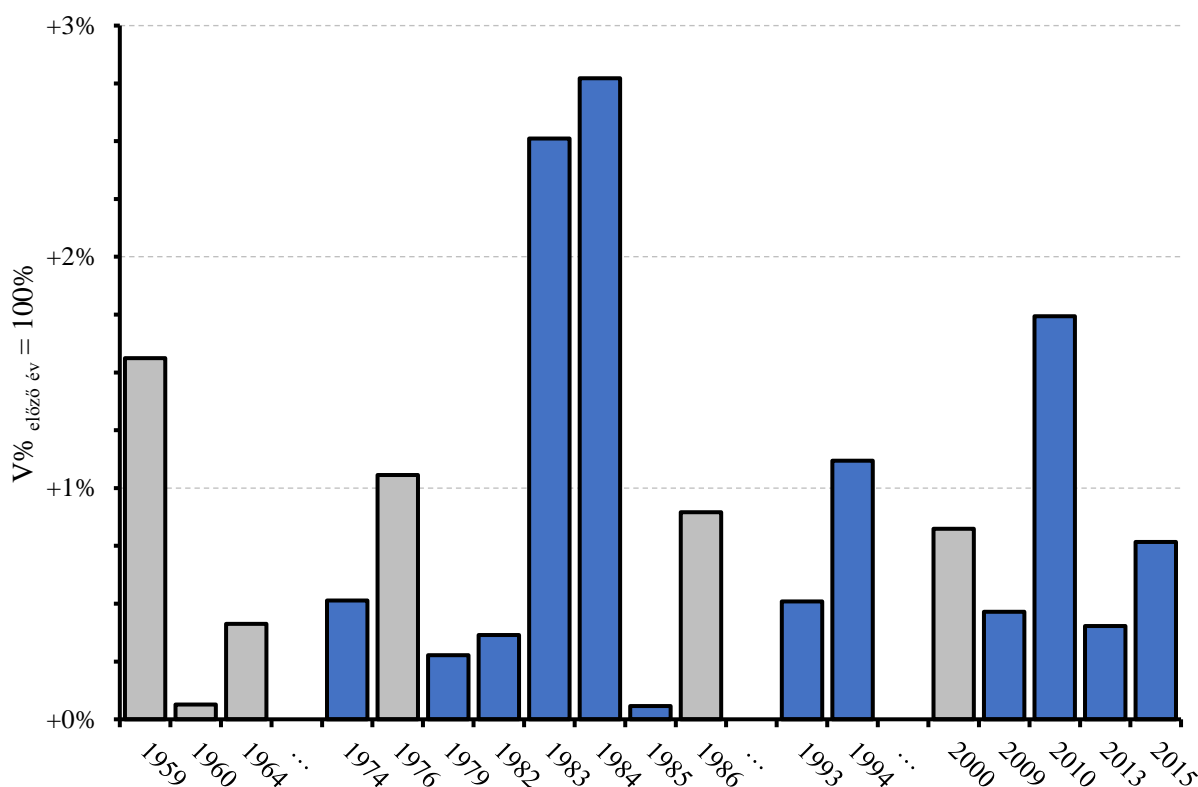
3.2.1. Az EU vizsgálatának eredménye

Az EU H_1 hipotézis vizsgálata során, a GDP mutatók variációs koefficienseinek láncviszonyszámait tartalmazó-, divergenciaugrások tekintetében leszűrt adatsor 2002., és 2004. éveit standardizáltam. A 2002. év elhagyása adatbázis váltás miatt-, a 2004. év mellőzése az EU bővítésből eredő nyilvánvaló divergenciaugrás kiküszöbölése miatt volt indokolt.

A standardizált adatsort ábrázoló oszlopdiagramm alapján (22. számú ábra) megállapítható, hogy rövid-, és középtávon 1959., 1960., 1964., 1974., 1976., 1979., 1982-1986., 1993-1994., 2000., 2009-2010., 2013., és 2015. években mérhető divergencia az EU integrációs fejlődése során a vizsgált időszakban (1958-tól 2019-ig). A nevezett ábrán kék színnel kiemelt divergencia ugrások vélhetőleg az alábbi, irodalomfeldolgozás során ismertetett recessziós folyamatokkal magyarázhatók:

- 1974. év: A bretton woods-i nemzetközi pénzügyi rezsim felbomlásával, valamint az első olajárrobbanással.
- 1979-1985. évek: A második olajárrobbanással.
- 1993-1994. évek: A keleti blokk felbomlásával, Németország újraegyesítésével, a tőkeáramlások előtti akadályok lebontását megelőző spekulatív támadásokkal, a monetáris politikai terén megmutatkozó konfliktusok következtében kialakuló recesszióval.
- 2009-2010. évek: A globális pénzügyi válsággal.
- 2010-2015. évek: Az euroválsággal.
- 2015. év: A migrációs válsággal.

Amennyiben tehát elfogadjuk a vizsgálatba bevont adatokat, és alkalmazott módszertant, megalapozottan feltehetjük, hogy H_1 hipotézis az EU esetében igaznak bizonyul.

Kék színnel kiemelt divergenciaugrások valószínűsített fő kiváltó okai:

1974: a) Bretton woods-i nemzetközi pénzügyi rezsim felbomlása; b) Első olajárrobbanás. **1979-1985:** Második olajárrobbanás. **1993-1994:** a) Keleti blokk felbomlása, Németország újraegyesítése; b) Tőkeáramlások előtti akadályok lebontását megelőző spekulatív támadások; c) Monetáris politikai terén megmutatkozó konfliktusok következtében kialakuló recesszió. **2009-2010:** Globális pénzügyi válság. **2010-2015:** Euroválság
2015: Migrációs válság

22. számú ábra:

EGK/EK/EU tagállamai között GDP-ben mért divergencia ugrások
1958-tól 2019-ig

Forrás: Maddison [2003], Világbank [2020] adatai alapján saját számítás

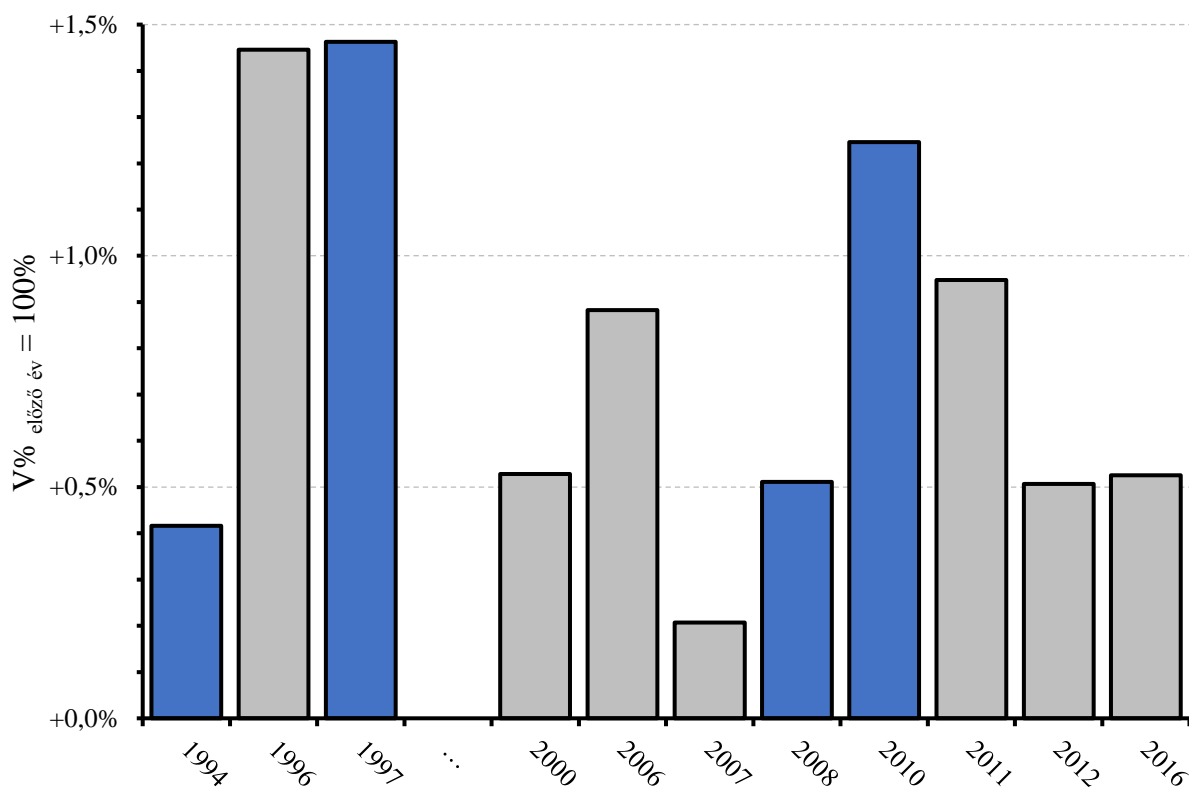
3.2.2. A NAFTA vizsgálatának eredménye

A NAFTA H_1 hipotézis vizsgálata során, a GDP mutatók variációs koefficienseinek láncviszonyszámait tartalmazó-, divergenciaugrások tekintetében leszűrt adatsor standardizálása nem volt indokolt.

Az adatsort ábrázoló oszlopdiagramm alapján (23. számú ábra) megállapítható, hogy rövid-, és középtávon 1994., 1996., 1997., 2000., 2006-2008., 2010-2012., és 2016. években mérhető divergencia a NAFTA integrációs fejlődése során a vizsgált időszakban (1991-től 2019-ig). A nevezett ábrán kék színnel kiemelt divergencia ugrások vélhetőleg az alábbi, irodalomfeldolgozás során ismertetett recessziós folyamatokkal magyarázhatók:

- 1994. év: A mexikói pénzügyi válsággal.
- 1997. év: Az ázsiai pénzügyi válsággal.
- 2008-2010. évek: A globális pénzügyi válsággal.

Amennyiben tehát elfogadjuk a vizsgálatba bevont adatokat, és alkalmazott módszertant, megalapozottan feltehetjük, hogy H_1 hipotézis a NAFTA esetében igaznak bizonyul.

Kék színnel kiemelt divergenciaugrások valószínűsített fő kiváltó okai:
1994: Mexikói pénzügyi válság. **1997:** Ázsiai pénzügyi válság. **2008-2010:** Globális pénzügyi válság.

23. számú ábra:
 NAFTA tagállamai között GDP-ben mért divergencia ugrások
 1991-től 2019-ig

Forrás: Világbank [2020] adatai alapján saját számításó

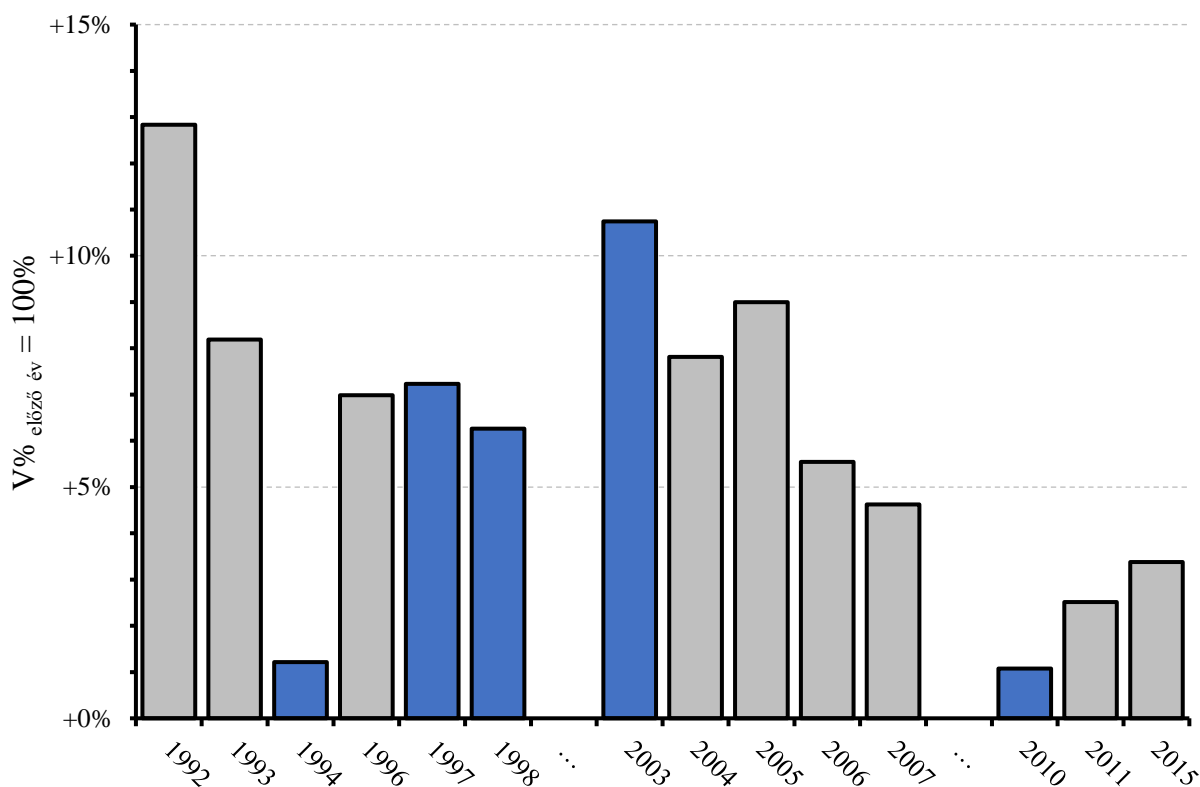
3.2.3. A MERCOSUR vizsgálatának eredménye

A MERCOSUR H_1 hipotézis vizsgálata során, a GDP mutatók variációs koefficienseinek lánctartományait tartalmazó-, divergenciaugrások tekintetében leszűrt adatsor standardizálása nem volt indokolt.

Az adatsort ábrázoló oszlopdiagram alapján (24. számú ábra) megállapítható, hogy rövid-, és középtávon 1992-1994., 1996-1998., 2003-2007., 2010-2011., és 2015. években mérhető divergencia a MERCOSUR integrációs fejlődése során a vizsgált időszakban (1991-től 2019-ig). A nevezett ábrán kék színnel kiemelt divergencia ugrások vélhetőleg az alábbi, irodalomfeldolgozás során ismerttetett recessziós folyamatokkal magyarázhatók:

- 1994. év: A mexikói pénzügyi válsággal.
- 1997-1998. évek: Az ázsiai pénzügyi válsággal.
- 1998-2003. évek: A latin-amerikai pénzügyi válsággal.
- 2009-2010. évek: A globális pénzügyi válsággal.

Amennyiben tehát elfogadjuk a vizsgálatba bevont adatokat, és alkalmazott módszertant, megalapozottan feltehetjük, hogy H_1 hipotézis a MERCOSUR esetében igaznak bizonyul.

Kék színnel kiemelt divergenciaugrások valószínűsített fő kiváltó okai:
 1994: Mexikói pénzügyi válság. 1997-1998: Ázsiai pénzügyi válság. 1998-2003: Latin-amerikai pénzügyi válság.
 2009-2010: Globális pénzügyi válság.

24. számú ábra:
 MERCOSUR tagállamai között GDP-ben mért divergencia ugrások
 1991-től 2019-ig

Forrás: Világbank [2020] adatai alapján saját számítás

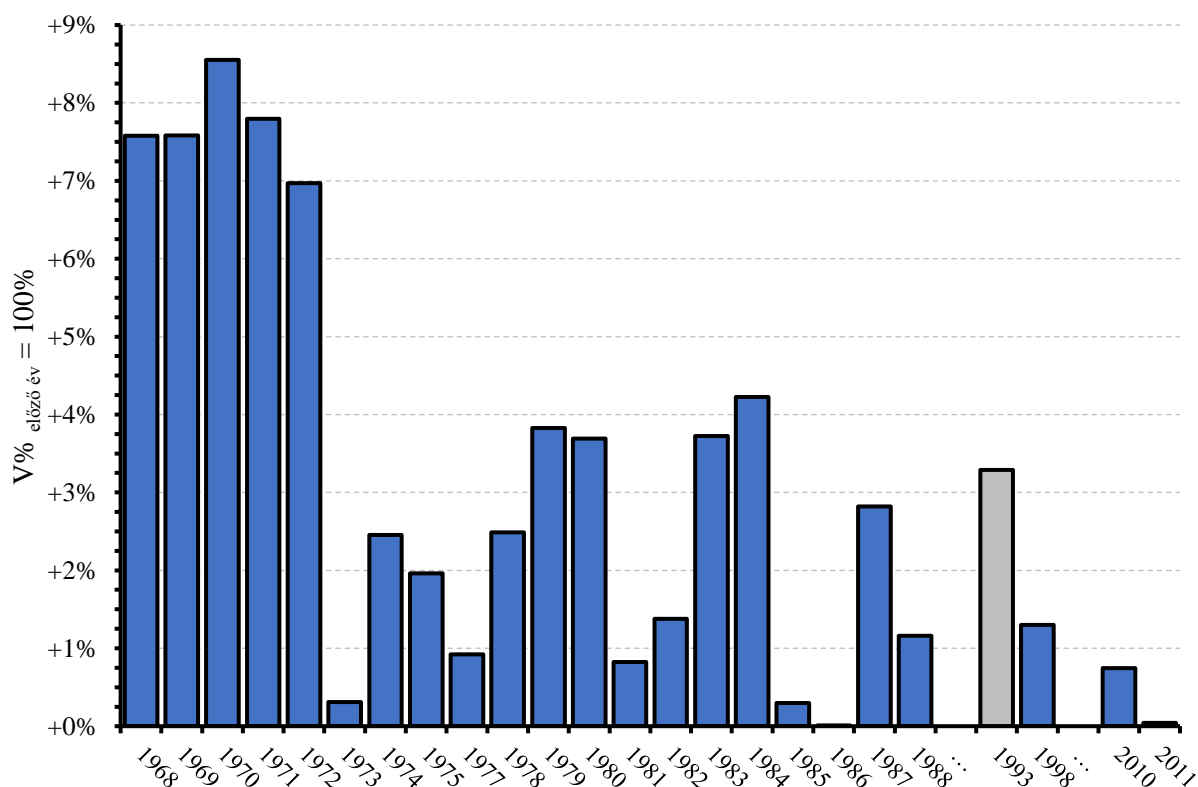
3.2.4. Az ASEAN vizsgálatának eredménye

Az ASEAN H_1 hipotézis vizsgálata során, a GDP mutatók variációs koefficienseinek lánviszonyszámait tartalmazó-, divergenciaugrások tekintetében leszűrt adatsor 1992. évét standardizáltam, mely adatbázis váltás miatt volt indokolt.

A standardizált adatsort ábrázoló oszlopdiaagram alapján (25. számú ábra) megállapítható, hogy az idősor első felében hosszútávon 1968-1975., és 1977-1988. években-, az idősor második felében rövid-, és közép távon 1993., 1998., és 2010-2011. években mérhető divergencia az ASEAN integrációs fejlődése során a vizsgált időszakban (1967-től 2019-ig). A nevezett ábrán kék színnel kiemelt divergencia ugrások vélhetőleg az alábbi, irodalomfeldolgozás során ismertetett recessziós folyamatokkal magyarázhatók:

- 1968-1988. évek: A tényleges regionális együttműködés iránti motiváció hiányával. Érdeemes megjegyezni, hogy míg a H_0 hipotézis alapján, hosszútávon 1992-től állapítható meg konvergencia a szövetség tagállamai tekintetében, addig a H_1 hipotézis jelen számítása ezt a kezdő időpontot 1992-ről 1998-ra pontosítja, hiszen 1998-at követően hosszútávú divergencia már nem mérhető.
- 1998. év: Az ázsiai pénzügyi válsággal.
- 2010. év: A globális pénzügyi válsággal.

Amennyiben tehát elfogadjuk a vizsgálatba bevont adatokat, és alkalmazott módszertant, megalapozottan feltehetjük, hogy H_1 hipotézis az ASEAN esetében igaznak bizonyul.

Kék színnel kiemelt divergenciaugrások valószínűsített fő kiváltó okai:
1968-1988: Tényleges regionális együttműködés iránti motiváció hiánya. **1998:** Ázsiai pénzügyi válság.
2010: Globális pénzügyi válság.

25. számú ábra:
 ASEAN tagállamai között GDP-ben mért divergencia ugrások
 1967-től 2019-ig

Forrás: Maddison [2003], Világbank [2020] adatai alapján saját számítás

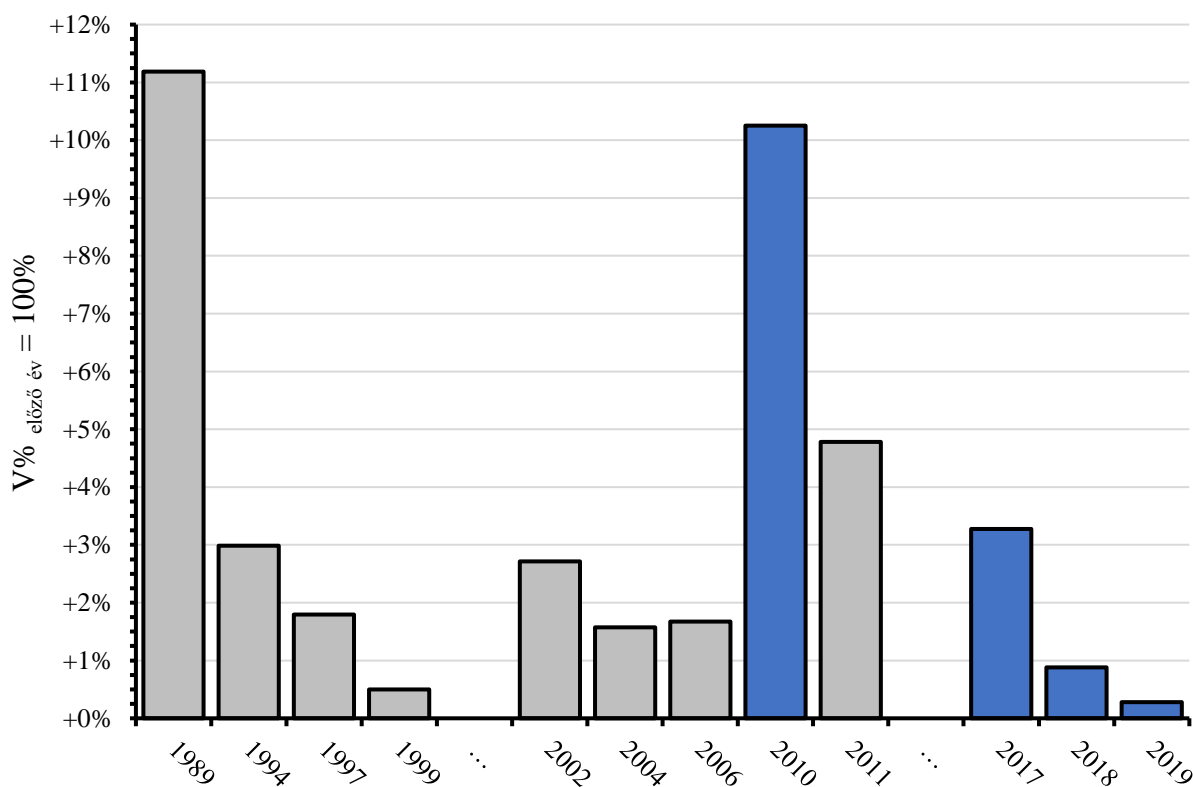
3.2.5. A GCC vizsgálatának eredménye

A GCC H_1 hipotézis vizsgálata során, a GDP mutatók variációs koefficienseinek láncviszonyozásait tartalmazó-, divergenciaugrások tekintetében leszűrt adatsor 1990. évét standardizáltam, mely adatbázis váltás miatt volt indokolt.

A standardizált adatsort ábrázoló oszlopdiagramm alapján (26. számú ábra) megállapítható, hogy rövid-, és középtávon 1989., 1994., 1997., 1999., 2002., 2004., 2006., 2010-2011., és 2017-2019. években mérhető divergencia a GCC integrációs fejlődése során a vizsgált időszakban (1981-től 2019-ig). A nevezett ábrán kék színnel kiemelt divergencia ugrások vélhetőleg az alábbi, irodalomfeldolgozás során ismertetett recessziós folyamatokkal magyarázhatók:

- 2010. év: A globális pénzügyi válsággal.
- 2017-2019. évek: A 2014-ben bekövetkezett olajár válsággal, amely vélhetőleg a meglévő olajtartalékok miatt több év késéssel éreztette hatását.

Amennyiben tehát elfogadjuk a vizsgálatba bevont adatokat, és alkalmazott módszertant, megalapozottan feltehetjük, hogy H_1 hipotézis a GCC esetében igaznak bizonyul.

Kék színnel kiemelt divergenciaugrások valószínűsített fő kiváltó okai:
2010: Globális pénzügyi válság.
2017-től: Olajár válság, amely a meglévő olajtartalékok miatt késleltetve éreztetni hatását.

26. számú ábra:
 GCC tagállamai között GDP-ben mért divergencia ugrások
 1981-től 2019-ig

Forrás: Maddison [2003], Világbank [2020] adatai alapján saját számítás

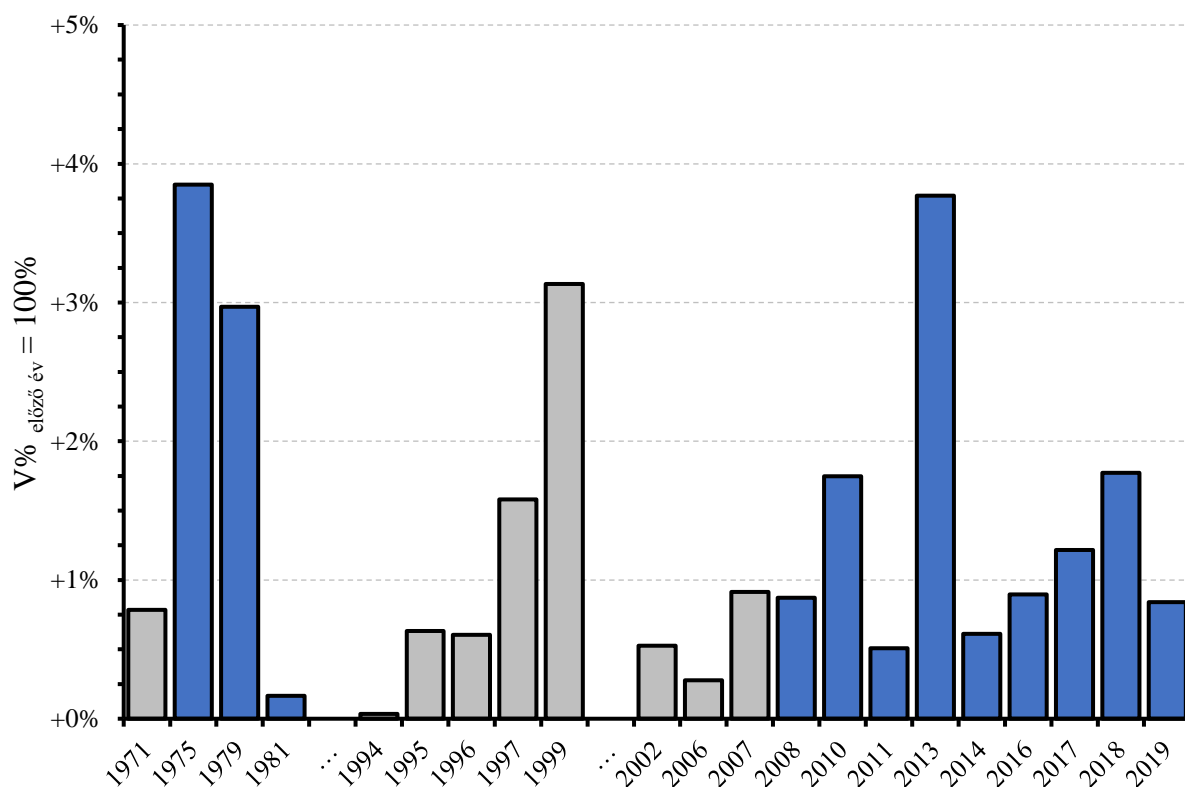
3.2.6. A SACU vizsgálatának eredménye

A SACU H_1 hipotézis vizsgálata során, a GDP mutatók variációs koefficienseinek lánviszonyszámait tartalmazó-, divergenciaugrások tekintetében leszűrt adatsor 1977., és 1990. éveit standardizáltam. A 2002. év elhagyása a kiugró szélsőérték torzító hatásának kiküszöbölése miatt-, az 1990. év mellőzése adatbázis váltás miatt volt indokolt.

A standardizált adatsort ábrázoló oszlopdiaagram alapján (27. számú ábra) megállapítható, hogy rövid-, és középtávon 1971., 1975., 1979., 1981., 1994-1997., 1999., 2002., 2006-2008., 2010-2011., 2013-2014., és 2016-2019. években mérhető divergencia a SACU integrációs fejlődése során a vizsgált időszakban (1969-től 2019-ig). A nevezett ábrán kék színnel kiemelt divergencia ugrások vélhetőleg az alábbi, irodalomfeldolgozás során ismertetett recessziós folyamatokkal magyarázhatók:

- 1975. év: Az első olajárrobbanással.
- 1979-1981. évek: A második olajárrobbanással.
- 2008-2010. évek: A globális pénzügyi válsággal.
- 2010-2019. évek: A SACU-ban részt vevő, fejlődő országokat domináló Dél-afrikai Köztársaság 2010-ben tagja lett az ugrásszerű gazdasági növekedésükről ismertté vált Brazília, Oroszország, India, és Kína országok alkotta közösségének a BRICS-nek.

Amennyiben tehát elfogadjuk a vizsgálatba bevont adatokat, és alkalmazott módszertant, megalapozottan feltehetjük, hogy H_1 hipotézis az EU esetében igaznak bizonyul.

Kék színnel kiemelt divergenciaugrások valószínűsített fő kiváltó okai:
1975: Első olajárrobbanás. **1979-1981:** Második olajárrobbanás. **2008-2010:** Globális pénzügyi válság.
2010-től: Dél-afrikai Köztársaság tagja a BRICS országoknak

27. számú ábra:
 SACU tagállamai között GDP-ben mért divergencia ugrások
 1969-től 2019-ig

Forrás: Maddison [2003], Világbank [2020] adatai alapján saját számítás

3.2.7. H_1 hipotézis-vizsgálat eredményeinek összefoglalása

Az ismertett módszertani kritikák fenntartása mellett a H_1 hipotézisről is általánosságban elmondható, hogy állítása „IGAZ”-nak bizonyult, ugyanis az elemzésbe bevont szabadkereskedelmi egyezmények esetében kimutatható, hogy közép-, és rövid távon a regulációs integrációelméletek tételeinek megfelelően a H_0 hipotézis nem feltétlenül érvényesül, találkozhatunk kilengésekkel, divergenciával.

A hosszútávú trenddel ellentétes irányú GDP variációs koefficiens (szóródás) változás valamennyi vizsgált regionális integrációnál megfigyelhető, melyek időpontjai/időszakai több-kevesebb sikerrel összepárosíthatók az irodalomfeldolgozás során ismertett recessziós folyamatokkal. E krízisek közül talán a 2008-2009 közötti globális pénzügyi válságot érdemes kiemelni, hiszen – módszertan sajátosságoknak megfelelően 1-1 év eltéréssel – divergencia hatása valamennyi vizsgált közösség adatsorán egyértelműen detektálható, de említést érdemel az 1973-1974, és 1979-1980 között zajló két olajárrobbanás is melyek az akkor már létező EK-t, és SACUT érintették, vagy az ázsiai-amerikai közösségeket (ASEAN, MERCOSUR, NAFTA) sújtó-, illetve begyűrűző 1997-es/1998-as ázsiai pénzügyi válságot. Az 1994-es mexikói pénzügyi krízis nyomai

is jól kimutatható a NAFTA-, és a recesszió hatáskörébe eső országokat – elsősorban Argentínát – magába foglaló MERCOSUR rövidtávú divergencia mutatójával.

3.3. H₂ hipotézis-vizsgálat eredményei

A 3.1., és a 3.2. fejezetekben láthattuk, hogy – az alkalmazott adatok, és módszertan 4.1. fejezetben kifejtetésre kerülő kritikáinak fenntartása mellett – a vizsgált szabadkereskedelmi egyezmények tekintetében igaznak bizonyult az a feltételes állítás, hogy rövid-, és közép távon nem feltétlenül- (H₁), hosszútávon azonban a regionális integrációkban részt vevő tagállamok közötti gazdasági fejlettségkülönbségek kiegyenlítődnek, gazdasági fejlettségüket kifejező mutatóik – estünkben a GDP – konvergálnak (H₀). Ebből kiindulva érdemesnek tartom megfontolni azt a hipotézist is (H₂) miszerint, *a regionális együttműködések minél magasabb integrációs fejlődési lépcsőfokon állnak, annál inkább mérhető tagállamai gazdasági fejlettségkülönbségük konvergenciája.*

A H₂-es feltevés kifejtése – azaz a konvergenciamutató regionális integráció függvényében történő mérése – álláspontom szerint alapvetően két módon történhet: egyrészt egy-egy kiválasztott szabadkereskedelmi egyezmény integrációs fejlődése során; másrészt több, eltérő egyesülési lépcsőfokon álló országcsoport összehasonlításával. E két módszer alkalmazásnak eredményei az alábbiak szerint alakultak:

3.3.1. H₂ hipotézis vizsgálata egy-egy kiválasztott szabadkereskedelmi egyezmény során

Annak országcsoportonként történő bizonyítása-, vagy cáfolása érdekében, hogy a regionális együttműködések minél magasabb integrációs fejlődési lépcsőfokon állnak, annál inkább mérhető tagállamai gazdasági fejlettségkülönbségük konvergenciája, a konvergenciát kifejező GDP mutatók variációs koefficiensüket vizsgálatom regresszió analízissel, valamint korreláció számítással a 2.4.3.c) fejezetben ismertetett, regionális integráció szintjét kifejező NKLS mutató (pontosabban a 14. számú ábrán szemléltetett NKLS becsült eseménypontok közötti interpolált értékek) függvényében.

Fontos azonban megjegyezni, hogy a regresszió analízis, a korreláció számítás, és az NKLS becsülés módszertani sajátosságai alapján az alábbi két együttes feltétel fennállására van szükség a H₂ hipotézis e fejezetben meghatározott szempontok szerint történő vizsgálatához:

1. Az NKLS eseménypontok interpolálása érdekében – vagyis, abból a célból, hogy minden évben rendelkezésünkre álljon NKLS adat – szükségszerűen legalább kettő eseménypontot kell tudnunk meghatározni az adott időszakban. Ez a kitétel azonban a hat vizsgált regionális integráció közül a SACU esetében nem teljesül.
2. Ahhoz, hogy a regresszió analízis-, és a korreláció számítás során megbízható eredményeket kapjunk legalább 10-15 adattal – jelen esetben interpolált NKLS értékekkel ellátott évekkkel – kell dolgozunk. Ez a kikötés a fennmaradó öt szabadkereskedelmi egyezmény közül az EU, az ASEAN, és a GCC kapcsán teljesül.

A fentiekre való tekintettel tehát H₂ hipotézis vizsgálata e fejezetben ismertetett módszertan alkalmazásával mindössze az EU, az ASEAN, és a GCC összefüggésében végezhető el az alábbiak szerint:

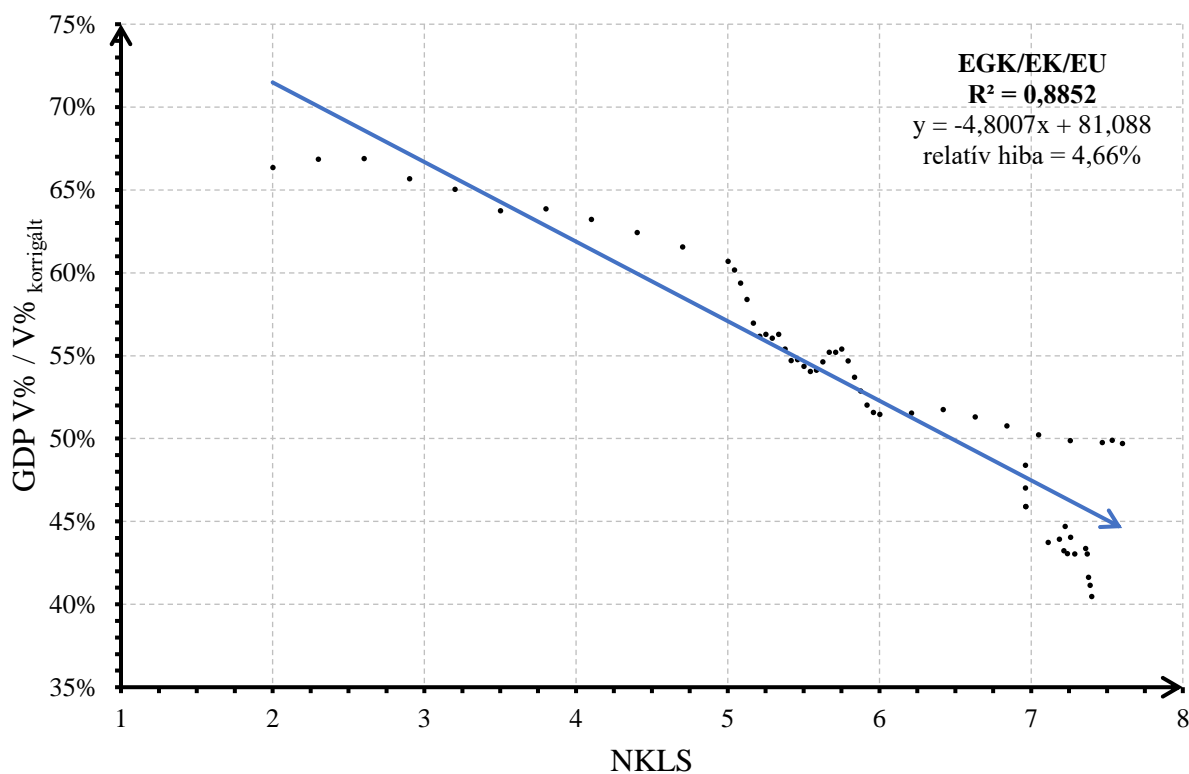
a) H₂ hipotézis vizsgálata az EU integrációjának fejlődése során

Az EU regionális integrációs fejlődése következtében végbemenő konvergencia vizsgálata során (H₂) a becsült NKLS eseménypontok segítségével interpolált, adott évhez tartozó, regionális integrációs szintet kifejező értékek 1958-tól 2020-ig álltak rendelkezésemre (14., és 16. számú

ábrák). Ezekhez az NKLS adatokhoz hozzárendeltem a H_0 hipotézis vizsgálata során kiszámolt, és az adatsorok jobb összehasonlítása érdekében – a 3.1.1. fejezetben ismertettek szerint – korrigált, 16. számú ábrán megjelenített GDP mutatók konvergenciáját kifejező variációs koefficienseket. Ennek megfelelően 1958-tól 2001-ig, illetve 2004-től 1999-ig álltak rendelkezésemre NKLS – GDP V% / V%_{korrigált} adatpárok, melyek előbbi tagjait független változóként-, utóbbiakat függő változóként ábrázoltam egy koordináta rendszerben, majd regressziós függvényt illesztettem rájuk (28. számú ábra). Figyelemmel arra, hogy az így kapott függvény relatív hibája nem haladta meg a 15%-ot, a további standardizálástól eltekinttem.

A végeredményül kapott regressziós függvény alapján megállapítható, hogy minél magasabb az EU megbecsült integrációs fejlődési lépcsőfokát kifejező NKLS mutató, annál inkább mérhető tagállamai GDP-ben kifejezett gazdasági fejlettségkülönbségük konvergenciája a vizsgált időszak adatpárokkal ellátott intervallumában 1958-tól 2019-ig. A determinációs együttható (R^2) értéke 0,8852, ami erős kapcsolatra utal az ábrázolt két változó – esetünkben az NKLS mutató, és a GDP (korrigált) variációs koefficiensei – között.

Amennyiben tehát elfogadjuk a vizsgálatba bevont adatokat, és alkalmazott módszertant, megalapozottan feltehetjük, hogy H_2 hipotézis az EU regionális integrációs fejlődése során igaznak bizonyul.

28. számú ábra:

EGK/EK/EK tagállamainak GDP-ben mért konvergenciájuk alakulása
a regionális integráció fejlődésének függvényében
1958-tól 2019-ig

Forrás: Maddison [2003], Világbank [2020] adatai alapján saját számítás

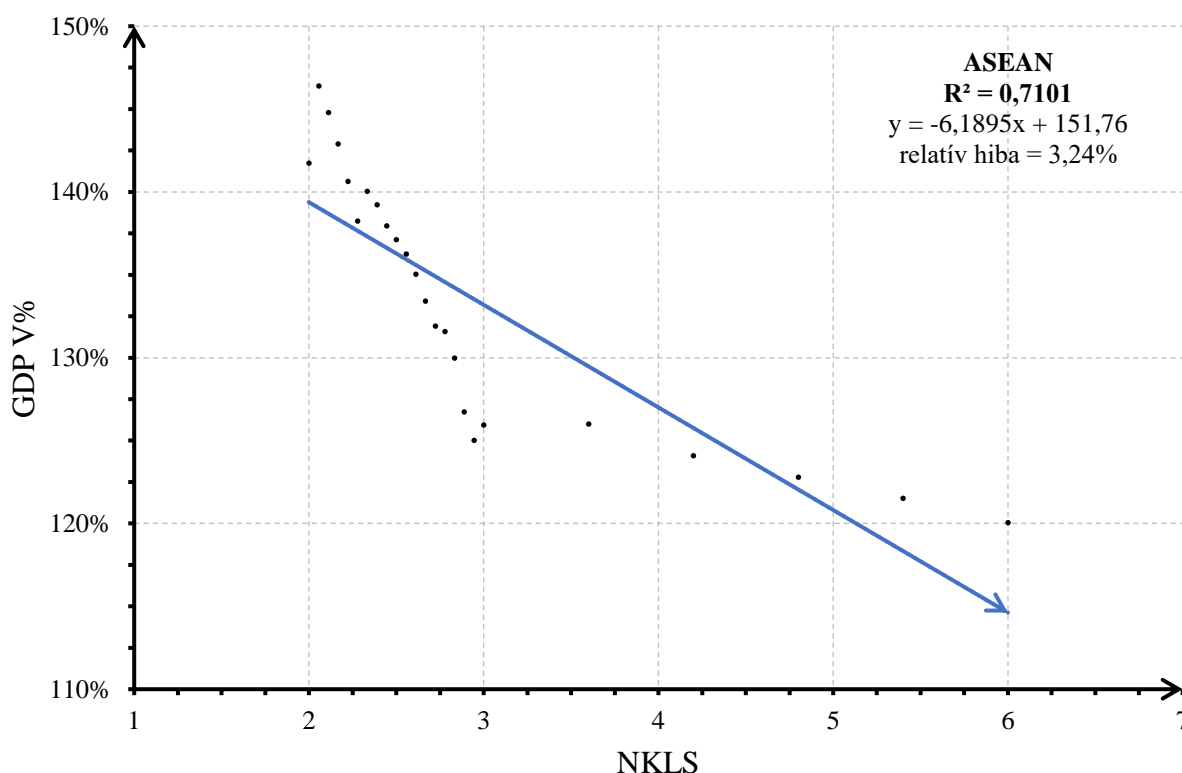
b) H_2 hipotézis vizsgálata az ASEAN integrációjának fejlődése során

Az ASEAN regionális integrációs fejlődése következtében végbemenő konvergencia vizsgálata során (H_2) a becült NKLS eseménypontok segítségével interpolált, adott évhez tartozó, regionális integrációs szintet kifejező értékek 1992-től 2015-ig álltak rendelkezésemre (14., és 19. számú

ábrák). Ezekhez az NKLS adatokhoz hozzárendeltem a H_0 hipotézis vizsgálata során kiszámolt, és az adatsorok jobb összehasonlítása érdekében – a 3.1.4. fejezetben ismertetettek szerint – korrigált, 19. számú ábrán megjelenített GDP mutatók konvergenciáját kifejező variációs koefficienset. Ennek megfelelően 1992-től 2015-ig álltak rendelkezésemre NKLS – GDP V% adatpárok, melyek előbbi tagjait független változóként-, utóbbiakat függő változóként ábrázoltam egy koordináta rendszerben, majd regressziós függvényt illesztettem rájuk (29. számú ábra). Figyelemmel arra, hogy az így kapott függvény relatív hibája nem haladta meg a 15%-ot, a további standardizálástól eltekintettem.

A végeredményül kapott regressziós függvény alapján megállapítható, hogy minél magasabb az ASEAN megbecsült integrációs fejlődési lépcsőfokát kifejező NKLS mutató, annál inkább mérhető tagállamai GDP-ben kifejezett gazdasági fejlettségkülönbségük konvergenciája a vizsgált időszak adatpárokkal ellátott intervallumában 1992-től 2015-ig. A determinációs együttható (R^2) értéke 0,7101, ami közepesen erős kapcsolatra utal az ábrázolt két változó – esetünkben az NKLS mutató, és a GDP variációs koefficiens – között.

Amennyiben tehát elfogadjuk a vizsgálatba bevont adatokat, és alkalmazott módszertant, megalapozottan feltehetjük, hogy H_2 hipotézis az ASEAN regionális integrációs fejlődése során igaznak bizonyul.

29. számú ábra:
ASEAN tagállamainak GDP-ben mért konvergenciájuk alakulása
a regionális integráció fejlődésének függvényében
1992-től 2015-ig

Forrás: Világbank [2020] adatai alapján saját számítás

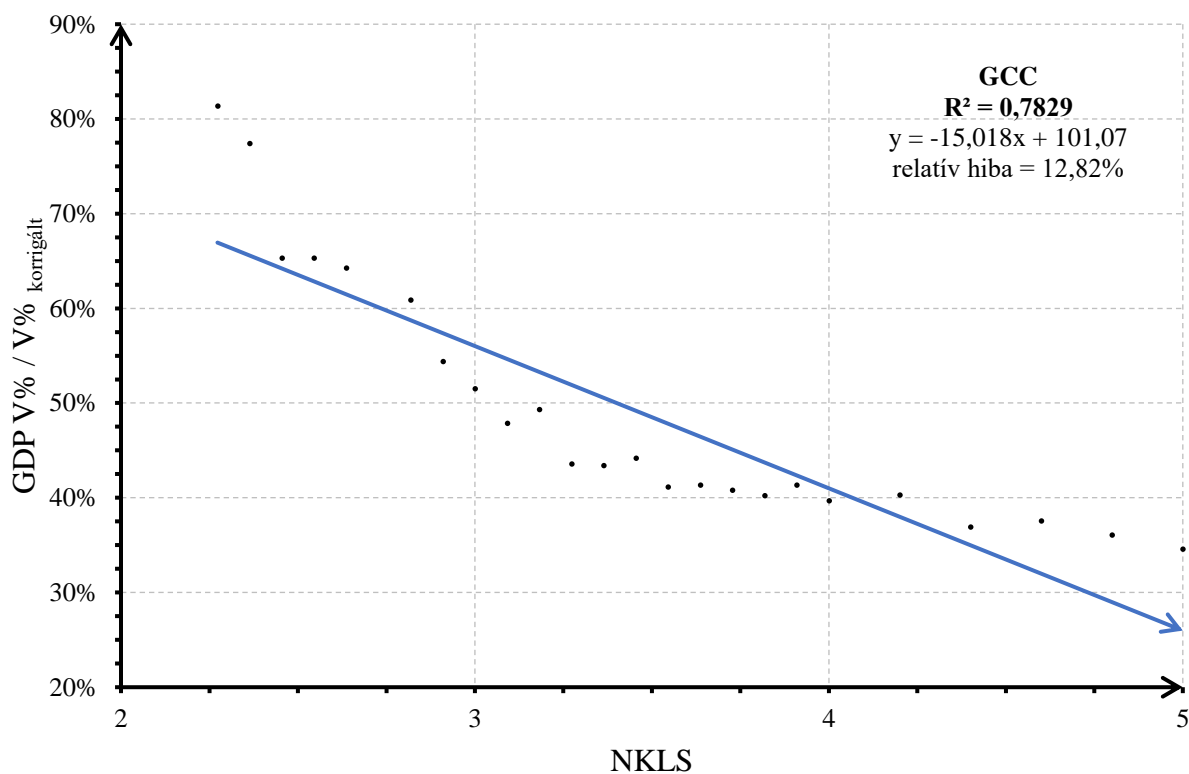
c) H_2 hipotézis vizsgálata a GCC integrációjának fejlődése során

A GCC regionális integrációs fejlődése következtében végbemenő konvergencia vizsgálata során (H_2) a becsült NKLS eseménypontok segítségével interpolált, adott évhez tartozó, regionális integrációs szintet kifejező értékek 1981-től 2008-ig álltak rendelkezésemre (14., és 20. számú

ábrák). Ezekhez az NKLS adatokhoz hozzárendeltem a H_0 hipotézis vizsgálata során kiszámolt, és az adatsorok jobb összehasonlítása érdekében – a 3.1.5. fejezetben ismertettek szerint – korrigált, 20. számú ábrán megjelenített GDP mutatók konvergenciáját kifejező variációs koefficienseket. Ennek megfelelően 1984-től 1988-ig, illetve 1990-től 2008-ig álltak rendelkezésemre NKLS – GDP $V\% / V\%$ korrigált adatpárok, melyek előbbi tagjait független változóként-, utóbbiakat függő változóként ábrázoltam egy koordináta rendszerben, majd regressziós függvényt illesztettem rájuk (30. számú ábra). Figyelemmel arra, hogy az így kapott függvény relatív hibája nem haladta meg a 15%-ot, a további standardizálástól eltekintettem.

A végeredményül kapott regressziós függvény alapján megállapítható, hogy minél magasabb a GCC megbecsült integrációs fejlődési lépcsőfokát kifejező NKLS mutató, annál inkább mérhető tagállamai GDP-ben kifejezett gazdasági fejlettségkülönbségük konvergenciája a vizsgált időszak adatpárokkal ellátott intervallumában 1984-től 2008-ig. A determinációs együttható (R^2) értéke 0,7829, ami erős kapcsolatra utal az ábrázolt két változó – esetünkben az NKLS mutató, és a GDP (korrigált) variációs koefficiensei – között.

Amennyiben tehát elfogadjuk a vizsgálatba bevont adatokat, és alkalmazott módszertant, megalapozottan feltehetjük, hogy H_2 hipotézis a GCC regionális integrációs fejlődése során igaznak bizonyul.

30. számú ábra:
GCC tagállamainak GDP-ben mért konvergenciájuk alakulása
a regionális integráció fejlődésének függvényében
1984-től 2008-ig

Forrás: Maddison [2003], Világbank [2020] adatai alapján saját számítás

3.3.2. H_2 hipotézis vizsgálata országcsoportok között

A kiválasztott hat, eltérő egyesülési lépcsőfokon álló szabadkereskedelmi egyezmények összehasonlításával történő hipotézis-elemzés (H_2) során a regionális integráció, és a

konvergenciamutató közötti kapcsolat erősségét kifejező determinációs együtthatókat vizsgáltam. Ennek kapcsán:

1. A *16. számú táblázatban* leírtak szerinti rangsort képeztem, melyben az első helyre a napjainkban legalacsonyabb-, az utolsóra a legmagasabb integrációs szinten álló szabadkereskedelmi egyezményt tettem. Az egyes pozíciók meghatározásakor a *11. számú táblázat* integrációs szintjeiből indultam ki, szem előtt tartva a *14. számú táblázat* NKLS értékeit (azok egész értékeihez +/- relációs jelzők rendelésével).
2. Az integrációs rangsor meghatározását követően az egyes pozíciókra az adott szabadkereskedelmi egyezmény regionális integrációjának, és a konvergencia mutatójának egymás közötti kapcsolatukat kifejező determinációs együtthatókat állítottam be. A determinációs együttható kifejezése azonban két módon is történhet esetünkben:
  - egyrészt az *években meghatározott* regionális integráció, és a konvergencia közötti kapcsolattal, tekintettel arra, hogy a regionális integráció szintje a K_2 korlátozó feltétel bevezetésével (*2.2. fejezet*) években is megadható;
  - másrészt a megbecsült *NKLS eseménypontok interpolált értékeivel kifejezett* regionális integráció, és a konvergencia közötti korrelációval az EU, az ASEAN, és a GCC kapcsán.

16. számú táblázat:

A Föld jelentősebb szabadkereskedelmi egyezményeinek rangsora, a regionális fejlődés során betöltött integrációs lépcsőfokok alapján

Sor-szám	Regionális integráció	Elméleti integrációs lépcsőfok	Eltérés az elméleti integrációs lépcsőfokhoz képest	Becsült NKLS
1.	NAFTA	Szabadkereskedelmi terület	Az áruk, és a szolgáltatások mellett a tőke szabad áramlását is biztosítja.	3 ⁺
2.	SACU	Vámunió	Megkönnyíti a munkaerő áramlását, illetve kvázi valutaunióként is működik.	4 ⁺
3.	MERCOSUR	Közös piac	Jelenleg vámunióként működik, a közös piac – mint célkitűzés – még nem valósult meg.	5 ⁻
4.	GCC	Közös piac	Jelenleg közös piacként működik, a monetáris unió – mint célkitűzés – még nem valósult meg.	5 ⁺
5.	ASEAN	Egységes piac (atipikus)	Nem valósul meg teljesen a szabadkereskedelmi terület-, vámunió-, és közös piac kritériumai.	6 ⁻
6.	EU	Gazdasági és monetáris unió	A tagállamok egy része nem tagja a GMU-nak, csak az egységes piacnak.	8 ⁻

Forrás: saját koncepció alapján történő besorolás

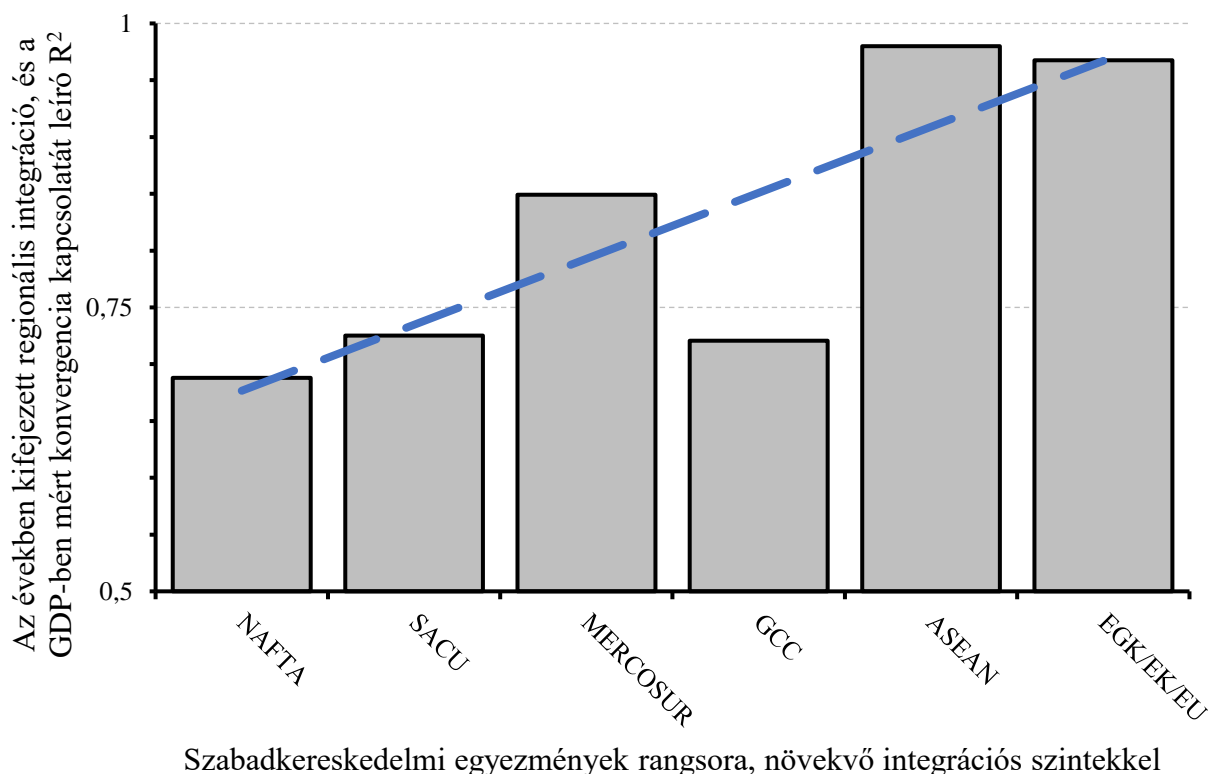
3. Figyelemmel arra, hogy az években kifejezett regionális integráció, és a konvergencia közötti kapcsolatot leíró determinációs együtthatóból mindössze hat-, és a megbecsült NKLS eseménypontok interpolált értékeivel kifejezett regionális integráció, és a konvergencia közötti kapcsolatot leíró determinációs együtthatóból is csak három elemű rangsor állt rendelkezésemre – ami a regresszió analízis, valamint korreláció számítás elvégzéséhez nem elegendő mennyiségű adat – a H_2 hipotézis-vizsgálat során azok tendenciájának grafikus ábrázolásával nyert trendvonal elemzését végeztem az alábbi eredménnyel:

a) H_2 hipotézis vizsgálata országcsoportok között az években kifejezett regionális integráció, és a konvergencia közötti kapcsolatot leíró determinációs együtthatók rangsora alapján

Amennyiben a 16. számú táblázatban meghatározott rangsor felállításával a kiválasztott hat szabadkereskedelmi egyezmény – H_0 hipotézis vizsgálata során meghatározott (16-21. számú ábrák) – években kifejezett regionális integráció, és a konvergencia közötti kapcsolatot leíró determinációs együtthatókat ábrázoljuk, és az adatszlopokra – megfelelő számú skalár hiányában regressziós függvény helyett – trendvonalat illesztünk (31. számú ábra), annak görbéjéből megállapítható, hogy tendenciáját tekintve a regionális együttműködések minél magasabb integrációs fejlődési lépcsőfokon állnak, annál inkább mérhető tagállamai GDP-ben kifejezett gazdasági fejlettségkülönbségük konvergenciája.

Ez alól az irányvonal alól mindössze az GCC, és az ASEAN tért el kis mértékben $-0,1285$, és $+0,0126 R^2$ érték különbséggel. Míg az előbbi okát vélhetőleg a tagállamok között fennálló éles politikai ellentétekben-, illetve a regressziós függvény mért adataira – más regionális integrációkhoz képest – kevésbé illeszkedő lineáris függvényben kell keresnünk (1.6.2.d). fejezet), addig az utóbbit – feltételezhetően nem szignifikáns különbséget – a statisztikai módszertannak köszönhető hibahatárban. Az ok-okozati kapcsolatok pontos feltárása további vizsgálatokat igényelnének, melyek azonban meghaladják disszertációm kereteit, és célkitűzéseit.

Amennyiben tehát elfogadjuk a vizsgálatba bevont adatokat, és alkalmazott módszertant, megalapozottan feltehetjük, hogy H_2 hipotézis a kiválasztott hat regionális integráció összehasonlítása során is igaznak bizonyul.

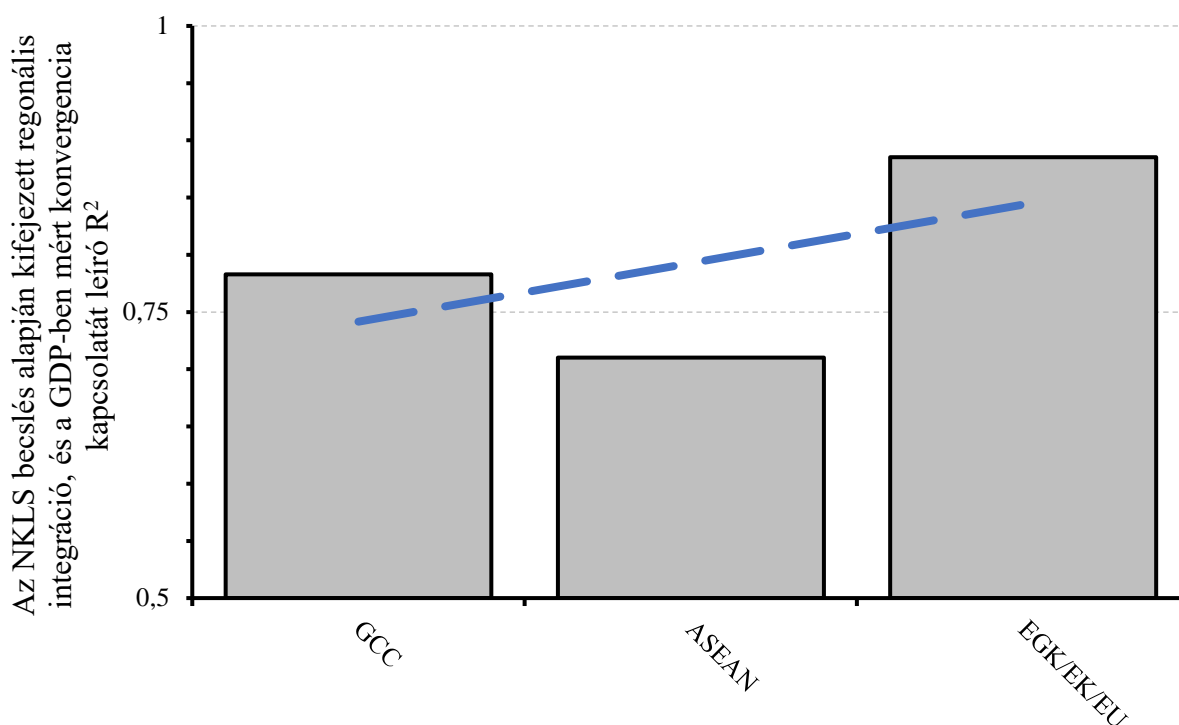
31. számú ábra:

A regionális integráció fejlődési lépcsőfokai, és tagállamai gazdasági fejlettségük konvergenciája közötti kapcsolat a Föld jelentősebb szabadkereskedelmi egyezményei tükrében

Forrás: Maddison [2003], Világbank [2020] adatai alapján saját számítás

b) H_2 hipotézis vizsgálata országcsoportok között az NKLS becsléssel kifejezett regionális integráció, és a konvergencia közötti kapcsolatot leíró determinációs együtthatók rangsora alapján

Amennyiben a 16. számú táblázatban meghatározott rangsor felállításával a számítások elvégzésére alkalmas három szabadkereskedelmi egyezmény (EGK/EK/EK, ASEAN, GCC) – H_2 hipotézis vizsgálata során meghatározott (28-30. számú ábrák) – NKLS becsléssel kifejezett regionális integráció, és a konvergencia közötti kapcsolatot leíró determinációs együtthatókat ábrázoljuk, és az adatszlopokra – megfelelő számú adat hiányában regressziós függvény helyett – trendvonalat illesztünk (32. számú ábra), annak görbéjéből megállapítható, hogy tendenciáját tekintve a regionális együttműködések minél magasabb integrációs fejlődési lépcsőfokon állnak, annál inkább mérhető tagállamai GDP-ben kifejezett gazdasági fejlettségkülönbségük konvergenciája.

Szabadkereskedelmi egyezmények rangsora, növekvő integrációs szintekkel

32. számú ábra:

A regionális integráció NKLS becslés alapján kifejezett fejlődési lépcsőfokai, és tagállamai gazdasági fejlettségük konvergenciája közötti kapcsolat a GCC, az ASEAN, és az EGK/EK/EU tükrében

Forrás: Maddison [2003], Világbank [2020] adatai alapján saját számítás

Ez alól az irányvonal alól mindössze az ASEAN tért el kis mértékben $-0,0728 R^2$ érték különbséggel, melynek okát vélhetőleg három tényezőben kereshetjük.

1. Egyrészt – feltételezhetően az R^2 együtthatók nem szignifikáns különbségre való tekintettel – a statisztikai módszertannak köszönhető hibahatárban;
2. Másrészt a mért adatokra más típusokhoz képest esetlegesen kevésbé illeszkedő lineáris függvénygörbében.

3. Harmadrészt abban, hogy az NKLS becslés során az ASEAN esetében 2015-ig álltak rendelkezésemre adatok, azonban az integrációs folyamatok ezt követően magasabb szintre léptek (1.6.2.c). fejezet).

Az ok-okozati kapcsolatok pontos feltárása további vizsgálatokat igényelnének, melyek azonban meghaladják disszertációm kereteit, és célkitűzéseit.

Amennyiben tehát elfogadjuk a vizsgálatba bevont adatokat, és alkalmazott módszertant, megalapozottan feltehetjük, hogy H_2 hipotézis a kiválasztott három regionális integráció összehasonlítása során is igaznak bizonyul.

3.3.3. H_2 hipotézis-vizsgálat eredményeinek összefoglalása

Mindent összevetve H_2 feltevés – az ismertetett módszertani kritikák fenntartása mellett – úgyszintén „IGAZ”-nak bizonyult, ugyanis az elemzésbe bevont szabadkereskedelmi egyezmények esetében kimutatható, hogy a regionális együttműködések minél magasabb integrációs fejlődési lépcsőfokon állnak, annál inkább mérhető tagállamai gazdasági fejlettségkülönbségük konvergenciája.

A hipotézis-vizsgálat során az alábbi három különböző módszer alkalmazásával is ugyanarra az eredményre ($H_2 =$ „IGAZ”) jutottam:

1. Egy adott szabadkereskedelmi egyezmény integrációs fejlődése során, a 2.4.3.c) fejezetben levezetett NKLS skála, és a GDP mutatók variációs koefficiensük kétváltozós vizsgálatával az EGK/EK/EU, az ASEAN, és a GCC eseteiben (28-30. számú ábrák).
2. A kiválasztott hat regionális integráció egymáshoz történő viszonyításukkor, az években kifejezett regionális integráció, és a konvergencia közötti kapcsolatot leíró determinációs együtthatók rangsorának trendje alapján (31. számú ábra).
3. Az EGK/EK/EU, az ASEAN, és a GCC között továbbá az NKLS becsléssel kifejezett regionális integráció, és a konvergencia közötti kapcsolatot leíró determinációs együtthatók rangsorának trendje alapján is (32. számú ábra).

Habár mindhárom eljárás alkalmazása kisebb-nagyobb korlátokba ütközik (pl. az 1., és 3. változattal nem elemezhető valamennyi vizsgálatba bevont integráció), végeredményük egyezősége mégis a tézis megállapítását erősíti.

3.4. H_3 hipotézis-vizsgálat eredményei

A H_3 hipotézis értelmében, a gazdasági fejlettség konvergenciájának mérésére a GDP mutatók önálló elemzése korlátozottan alkalmas. Ennek behatóbb tanulmányozása során mindenekelőtt a hosszútávú H_0 elképzelést vizsgáltam felül (hiszen, mint korábban láthattuk a H_{1-2} hipotézisek is ebből, illetve a szekunder kutatás megállapításaiból következnek), és hasonlítottam össze e fejezetben bemutatott számításaimmal (H_3), mely során:

1. elsőként kigyűjtöttem a rendelkezésemre álló adatbázisokból az 1.5.1. fejezetben – különös figyelemmel Botos [2013:77.], Csath [2001:189-195.], Kovács [2010:466.], Palánkai [2011:91-100.], és magam által – ajánlott, és fellelhető a gazdaság fejlettség, illetve konvergencia mérésére alkalmas mérőszámokat, melyeket a 2.4.2. c) fejezetben ismertetett módszertan alapján egy ún. komplex gazdasági jóléti mutatóvá – $KGJM_0$ – aggregáltam;
2. majd a $KGJM_0$ -t alkotó részmérőszámok variációs koefficiensüket egy mintaadatbázison, és időszakon (EU25-28 2004-től 2017-ig) teszteltem többváltozós főkomponens analízissel, és annak eredményeképpen – kiegészítve azt egyéb szakmai megfontolásokkal – a H_3 hipotézis vizsgálatát vélhetőleg torzító összetevők elhagyásával képeztem a módosított a $KGJM_1$ indexet;

3. végezetül a H₃ hipotézis kidolgozását a fent nevezett módosított KGJM₁ mutató variációs koefficienseinek segítségével hajtottam végre a vizsgálatba bevont valamennyi regionális integráció esetében, a hiányzó adatok elfogadható mértékének megtartása melletti lehető le szélesebb időintervallumban.

Az ismertetett algoritmus alkalmazása során az alábbi fejezetekben összefoglalt eredményekre jutottam:

3.4.1. KGJM₀ mutató képzése

A rendelkezésemre álló adatbázisokból – Maddison [2003:1-242.], Világbank [2020:www.] ENSZ Fejlesztési Programja [2020:www.] – az *1.5.1. fejezetben* bemutatott, elsősorban Botos [2013:77.], Csath [2001:189-195.], Kovács [2010:466.], Palánkai [2011:91-100.], és magam által ajánlott mérőszámok közül az alábbi hat olyan lehetséges fel az EU25-28 tagállamai kapcsán 2004-től 2017-ig, melyek álláspontom szerint potenciálisak lehetnek H₃ hipotézis-vizsgálat tárgyát képező gazdasági fejlettség konvergenciájának mérése során:

1. Mezőgazdasági ágazat GDP-ben történő megoszlása (%-ban kifejezve)
2. GNI (egy főre jutó, vásárlóerőparitáson, és 2017. évi nemzetközi dollárban rögzített árfolyamon számítva)
3. Inflációs ráta (fogyasztói árak éves alakulása az előző év %-ban)
4. Munkanélküliségi ráta (gazdaságilag aktívak %-ban, nemzeti statisztikák alapján)
5. GINI index (%-os formában megadva),
6. HDI index (együtthatós formában megadva).

A lehetséges hat mutató minimum, és maximum értékeinek rögzítésével történő összevonással képeztem a KGJM₀ indexet a *2.4.2. c) fejezetben* leírt módszertan alapján.

A mezőgazdasági ágazat GDP-ben történő megoszlása kapcsán érdemes megjegyezni, hogy Kovács [2010:466.] ugyan hangsúlyozza azt a tendenciát, hogy a fejlett országokban a mezőgazdaság GDP részesedése csökken, azonban e tekintetben más szektor részarányának alakulása is vizsgálható. A hivatkozott forrásra – és némi elfogultsággal Egyetemünk arculatára való tekintettel – számításaim során mégis a mezőgazdaság GDP részesedését emeltem ki.

3.4.2. KGJM₁ mutató képzése

A KGJM₁ index képzése során elsőként a KGJM₀ mutató *3.4.1. fejezetben* kiválasztott részmutatóinak vettem a variációs koefficiensüket az EU25-25 tagállamai vonatkozásában, 2004-től 2017-ig terjedő mintaadatbázisból, ami a HDI index tekintetében az ENSZ Fejlesztési Programja [2020:www.]-, a többi változó esetében a Világbank [2020:www.] weboldalairól töltöttem le. Az adatbank a GINI index kapcsán Németország 2012., 2014. 2017., Egyesült Királyság 2017., Írország 2017., Málta 2004-2005., Bulgária 2004-2004., Románia 2004-2005., és Horvátország 2004-2008. évei tekintetében volt hiányos, azonban a hiányzó adatok elfogadható mértékének elvét alkalmazva a variációs koefficiensek adatsorának valamennyi évéhez tartozó érték meghatározható volt e mutató bevonásakor is. A variációs koefficiensek adattábláján korrekciókat, standardizálást nem végeztem.

A végeredményül kapott mátrixon az IBM SPSS Statistics 26 szoftver *Factor analysis* alkalmazása segítségével faktoranalízist végeztem, melynek eredményét összefoglaló riportból (*17. számú táblázat*) az alábbiak állapíthatók meg:

17. számú táblázat:

Főkomponens analízis eredményeit összefoglaló riportok hat makrogazdasági mutató vizsgálatá során, az EU25-28 tükrében, 2004-től 2017-ig.

Total Variance Explained

Component	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	3,666	61,108	61,108	3,666	61,108	61,108
2	1,182	19,696	80,805	1,182	19,696	80,805
3	,528	8,800	89,605			
4	,472	7,863	97,468			
5	,133	2,214	99,682			
6	,019	,318	100,000			

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Communalities

	Initial	Extraction
MG _{GDP%}	1,000	,810
GNI	1,000	,935
P _{infláció}	1,000	,695
U _{munkan.}	1,000	,691
GINI	1,000	,784
HDI	1,000	,933

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Component Matrix^a

	Component	
	1	2
MG _{GDP%}	,876	,206
GNI	,967	-,018
P _{infláció}	-,558	,619
U _{munkan.}	-,718	,418
GINI	,470	,750
HDI	,957	,136

Extraction Method: Principal Component Analysis.

a. 2 components extracted.

Forrás: Világbank [2020], ENSZ Fejlesztési Programja [2020] adatai alapján, az IBM SPSS Statistics 26 szoftver Factor analysis alkalmazásának felhasználásával saját számítás

A „*Total Variance Explained*” segédtábla szerint a vizsgálatba bevont hat ún. manifeszt változók – esetünkben makrogazdasági mutatók variációs koefficienseik – információ tartalmuk legalább 80%-át két főkomponens magyarázza meg, amennyiben optimális modellt alkalmazunk. Legyenek ezek a főkomponensek PC_1 , és PC_2 .

A „*Communalities*” riport adataiból kitűnik az is, hogy az egyes manifeszt változók információ tartalmuk hány %-át képesek megőrizni a számítások során. Látható, hogy jelen esetben az inflációs-, és a munkanélküliségi rátáknál ez az érték a többihez képest meglehetősen alacsony, 70% alatti.

A „*Component Matrix*” kimutatása alapján következtetéseket vonhatunk le az egyes manifeszt változók, és a főkomponensek közötti kapcsolat szorosságáról, illetve ezen keresztül az egyes manifesztváltozók egymás közötti viszonyairól is. A Component Matrix skalárjainak 0,5 feletti értékeik utalnak feltételezhető kapcsolatra.

Analízisünk során tehát jól kivehető egy potenciális korreláció a mezőgazdasági ágazat GDP-ben történő megoszlása-, a GNI-, a munkanélküliségi ráta-, a HDI index- variációs koefficiensei, és a PC_1 főkomponens között; valamint a GINI index variációs koefficiensei, és a PC_2 főkomponens között. Az inflációs ráta variációs koefficienseinek értéke meglehetősen ellentmondásos, hiszen a PC_1 , és a PC_2 főkomponensekkel is hasonló erősségű 0,5 érték feletti korrelációt mutat, azonban ellentétes irányban. Említést érdemel továbbá a munkanélküliségi ráta variációs koefficiensei is, ugyanis azok negatív kapcsolatban állnak a PC_1 főkomponens többi manifeszt változójával.

A fentiekre, illetve további szakmai érvekre való tekintettel a $KGJM_1$ index képzése során az alábbi mutatószámokat hagytam el a $KGJM_0$ összetevői közül:

1. *Inflációs rátát*, ugyanis a főkomponens analízis során tapasztalt relatív magas információvesztés-, és a PC_1 , PC_2 faktorokkal való ellentmondásos kapcsolata mellett egyrészt közeledésük nem feltétlenül jelenti a gazdasági fejlettségkülönbségek konvergenciáját, hanem inkább a piac egységesülésére, és a konjunktúra-ciklusok szinkronizációjára utalhat. Palánkai [2011:99.] álláspontjaj szerint is az árak közeledése a piaci integráció mérőszáma. Másrészt az inflációs ráta a gazdasági növekedés mutatóival jellemzően ellentétes irányú, ugyanis a magas infláció kiszámíthatatlanná teheti azt (1.5.1.a) fejezet, 12. számú ábra). Harmadrészt az inflációs ráta a regionális együttműködések során lehet konvergencia kritérium is (1.3.4. h) fejezet), ami a konvergenciavizsgálat eredményeinek torzításához vezethet.
2. *Munkanélküliségi rátát*, hiszen a főkomponens analízis során tapasztalt relatív magas információvesztés-, és a PC_1 főkomponenssel korreláló manifeszt változók ellentétes irányú kapcsolata mellett – mint ahogyan az 1.3.4.f) fejezetben, illetve a 11. számú ábrán is láthattuk – a munkanélküliséget potenciálisan kiegyenlíteni képes munkaerő szabad áramlása a regionális integráció fejlődésének csak egy bizonyos lépcsőfokától valósul meg, és a gyakorlati tapasztalatok alapján gazdaság motiváció-, és jogszabályi feltételek fennállása mellett sem valósul meg tökéletesen, elsősorban szubjektív tényezőknek köszönhetően. A munkanélküliségi ráta elhagyása mellett szóló további érv a gazdasági növekedés mutatóival való ellentétes irányú kapcsolata (Okun törvény, 1.5.1.a) fejezet, 12. számú ábra).

A továbbiakban tehát $KGJM_1$ mutató alatt a mezőgazdasági ágazat GDP-ben történő megoszlása-, a GNI-, a GINI index-, és a HDI index minimum, és maximum értékeinek rögzítésével képzett aggregátumot fogom érteni.

3.4.3. H_3 hipotézis vizsgálata a $KGJM_1$ mutató segítségével

A H_3 hipotézis vizsgálata során a továbbiakban már nincs más dolgunk, mint az egyes vizsgált szabadkereskedelmi egyezmények tekintetében:

1. a $KGJM_1$ (továbbiakban: *KGJM*) indexet alkotó egyes mutatószámok variációs koefficienseinek képzése a hiányzó adatok elfogadható mértékének elvének alkalmazása mellett a lehető legszélesebb időintervallumban;
2. a részmutatószámok variációs koefficiensük minimum, és maximum értékeinek rögzítésével történő aggregálásuk, mely során tulajdonképpen a *KGJM* mutató variációs koefficienseinek adatsorához jutunk;
3. az így kapott adatsoron regresszió analízist, és korreláció számítás elvégzése; majd
4. az *KGJM* index fenti módon történő vizsgálatával nyert eredmények összehasonlítása a GDP mutató azonos időszakában mért értékeivel.

a) Az EU vizsgálatának eredményei

Az EU esetében a *KGJM* index variációs koefficienseinek statisztikai sora a hiányzó adatok elfogadható mértékének megtartása mellett 1990-től 2018-ig volt kiszámítható. Hiányzó adatként a mezőgazdasági ágazat GDP-ben történő megoszlása 1990-1994., és a GINI index 2018. évi kapcsán mért variációs koefficiensek jelentek meg.

A fenti formában rendelkezésemre álló adatsoron – a regresszió analízishez-, és korreláció számításhoz szükséges minimális adatpontokra való figyelemmel, és az eredményeket torzító divergencia ugrások elkerülése érdekében – idősor korrekciót végeztem, melynek során az EU12-15 tagállamait, illetve az EU 25-28 országait vontam össze. Ezt követően az EU12-15, EU25-28 *KGJM* mutatói variációs koefficiensük képzése során megállapítható volt egy jelentős divergencia ugrás 2004-ben (EU bővítés következményeképpen), melynek korrigálása érdekében, a variációs koefficiensek adatpontjaira illesztett két – 2004-ben megtört – regressziós függvényt egy görbévé transzformáltam. Figyelemmel arra, hogy az így kapott aggregált függvény relatív hibája 12,39% volt, a további standardizálástól eltekintettem.

A regresszió analízis-, és korreláció számítás alapján megállapítható, hogy az EU tagállamok közötti gazdasági fejlettségkülönbségek hosszútávon kiegyenlítődték, a gazdasági fejlettségüket kifejező *KGJM* mutatók konvergáltak a vizsgált időszak adatokkal ellátott intervallumában 1990-től 2018-ig. A determinációs együttható (R^2) értéke 0,9416 ami erős kapcsolatra utal a két változó – esetünkben a regionális integráció, és a tagállamok gazdasági fejlettségi színvonaluk konvergenciája – között.

H_0 hipotézis vizsgálata során, a *3.1.1. fejezetben* ismertetett adatbázis-, és módszertan alapján számított GDP konvergencia determinációs együtthatója 1990-től 2018-ig terjedő időszakra korrigálva 0,9603 volt (relatív hiba = 1,60%), ami elhanyagolható mértékben, mindössze 0,0187 R^2 értékkel haladta meg *KGJM* index esetében számított eredményt.

Amennyiben tehát elfogadjuk a vizsgálatba bevont adatokat, és alkalmazott módszertant, megalapozottan feltehetjük, hogy a H_3 hipotézis az EU esetében hamisnak bizonyul (*18. számú táblázat*).

b) A NAFTA vizsgálatának eredményei

A NAFTA esetében a *KGJM* index variációs koefficienseinek statisztikai sora a hiányzó adatok elfogadható mértékének megtartása mellett 1991-től 2017-ig volt kiszámítható. Hiányzó adatként a mezőgazdasági ágazat GDP-ben történő megoszlása 1991-1996., és a GINI index 2017. évi kapcsán mért variációs koefficiensek jelentek meg.

Figyelemmel arra, hogy a fenti formában rendelkezésemre álló adatsoron – a regresszió analízishez-, és korreláció számításhoz szükséges minimális adatpontok száma megfelelő volt, a vizsgált három tagállam tekintetében csatlakozás, kiválás nem történt, az eredményeket torzító divergencia ugrást nem tapasztaltam, idősor korrekciótól, függvénytranszformációtól eltekintettem. Mivel az így kapott aggregált függvény relatív hibája 15% feletti volt, a 2017. évet, mint kiugró szélső értéket standardizáltam, így annak mértékét 13,56%-ra redukáltam.

A regresszió analízis-, és korreláció számítás alapján megállapítható, hogy a NAFTA tagállamok közötti gazdasági fejlettségkülönbségek hosszútávon kiegyenlítődték, a gazdasági fejlettségüket kifejező KGJM mutatók konvergáltak a vizsgált időszak adatokkal ellátott intervallumában 1991-től 2016-ig (a 2017. évet standardizáltam). A determinációs együttható (R^2) értéke 0,6455 ami közepesen erős kapcsolatra utal a két változó – esetünkben a regionális integráció, és a tagállamok gazdasági fejlettségi színvonaluk konvergenciája – között.

H_0 hipotézis vizsgálata során, a *3.1.2. fejezetben* ismertetett adatbázis-, és módszertan alapján számított GDP konvergencia determinációs együtthatója 1991-től 2016-ig terjedő időszakra korrigálva 0,6762 volt (relatív hiba = 2,22%), ami elhanyagolható mértékben, mindössze 0,0307 R^2 értékkel haladta meg KGJM index esetében számított eredményt.

Amennyiben tehát elfogadjuk a vizsgálatba bevont adatokat, és alkalmazott módszertant, megalapozottan feltehetjük, hogy a H_3 hipotézis a NAFTA esetében hamisnak bizonyul (*18. számú táblázat*).

c) A MERCOSUR vizsgálatának eredményei

A MERCOSUR esetében a KGJM index variációs koefficienseinek statisztikai sora a hiányzó adatok elfogadható mértékének megtartása mellett 1991-től 2018-ig volt kiszámítható. Hiányzó adatokat nem tartalmaztak az egyes részmutatók variációs koefficienseiből képzett vektorok.

Figyelemmel arra, hogy a fenti formában rendelkezésemre álló adatsoron – a regresszió analízishez-, és korreláció számításhoz szükséges minimális adatpontok száma megfelelő volt, a vizsgált négy tagállam tekintetében csatlakozás, kiválás nem történt, az eredményeket torzító divergencia ugrást nem tapasztaltam, idősor korrekciótól, függvénytranszformációtól eltekintettem. Mivel az így kapott aggregált függvény relatív hibája 15% feletti volt, az 1991-1992., 1997., 1999-2000., 2002-2004., és 2011. éveket, mint kiugró szélső értékeket standardizáltam, így annak mértékét 12,06%-ra redukáltam.

A regresszió analízis-, és korreláció számítás alapján megállapítható, hogy a MERCOSUR tagállamok közötti gazdasági fejlettségkülönbségek hosszútávon kiegyenlítődték, a gazdasági fejlettségüket kifejező KGJM mutatók konvergáltak a vizsgált időszak adatokkal ellátott intervallumában 1993-tól 2018-ig (az 1991-1992. éveket standardizáltam). A determinációs együttható (R^2) értéke 0,8368 ami erős kapcsolatra utal a két változó – esetünkben a regionális integráció, és a tagállamok gazdasági fejlettségi színvonaluk konvergenciája – között.

H_0 hipotézis vizsgálata során, a *3.1.3. fejezetben* ismertetett adatbázis-, és módszertan alapján számított GDP konvergencia determinációs együtthatója 1993-tól 2018-ig terjedő időszakra korrigálva 0,9147 volt (relatív hiba = 5,79%), ami elhanyagolható mértékben, mindössze 0,0779 R^2 értékkel haladta meg KGJM index esetében számított eredményt.

Amennyiben tehát elfogadjuk a vizsgálatba bevont adatokat, és alkalmazott módszertant, megalapozottan feltehetjük, hogy a H_3 hipotézis a MERCOSUR esetében hamisnak bizonyul (*18. számú táblázat*).

d) Az ASEAN vizsgálatának eredményei

Az ASEAN esetében a KGJM index variációs koefficienseinek statisztikai sora a hiányzó adatok elfogadható mértékének megtartása mellett 1995-től 2018-ig volt kiszámítható. Hiányzó adatként a GINI index valamennyi vizsgált éve kapcsán mért variációs koefficiensnek jelentek meg.

A fenti formában rendelkezésemre álló adatsoron – a regresszió analízishez-, és korreláció számításhoz szükséges minimális adatpontokra való figyelemmel, és az eredményeket torzító divergencia ugrások elkerülése érdekében – idősor korrekciót végeztem, melynek kapcsán az ASEAN 7-10 országait vontam össze. Ezt követően a KGJM mutatói variációs koefficiensük képzése során megállapítható volt egy jelentős divergencia ugrás 2010-ben (véltetőleg a globális pénzügyi válság eredményeképpen, mint ahogyan a *25. számú ábrán* is megjelenik), melynek korrigálása érdekében, a variációs koefficiens adatpontjaira illesztett két – 2010-ben megtört –

regressziós függvényt egy görbévé transzformáltam. Figyelemmel arra, hogy az így kapott aggregált függvény relatív hibája 8,32% volt, a további standardizálástól eltekintettem.

A regresszió analízis-, és korreláció számítás alapján megállapítható, hogy az ASEAN tagállamok közötti gazdasági fejlettségkülönbségek hosszútávon kiegyenlítődték, a gazdasági fejlettségüket kifejező KGJM mutatók konvergáltak a vizsgált időszak adatokkal ellátott intervallumban 1995-től 2018-ig. A determinációs együttható (R^2) értéke 0,9718 ami erős, közel függvényszerű kapcsolatra utal a két változó – esetünkben a regionális integráció, és a tagállamok gazdasági fejlettségi színvonaluk konvergenciája – között.

H_0 hipotézis vizsgálata során, a 3.1.4. fejezetben ismertetett adatbázis-, és módszertan alapján számított GDP konvergencia determinációs együtthatója 1995-től 2018-ig terjedő időszakra korrigálva 0,9843 volt (relatív hiba = 0,79%), ami elhanyagolható mértékben, mindössze 0,0125 R^2 értékkel haladta meg KGJM index esetében számított eredményt.

Amennyiben tehát elfogadjuk a vizsgálatba bevont adatokat, és alkalmazott módszertant, megalapozottan feltehetjük, hogy a H_3 hipotézis az ASEAN esetében hamisnak bizonyul (18. számú táblázat).

e) A GCC vizsgálatának eredményei

A GCC esetében a KGJM index variációs koefficienseinek statisztikai sora a hiányzó adatok elfogadható mértékének megtartása mellett 2001-től 2018-ig volt kiszámítható. Hiányzó adatként a GINI index valamennyi vizsgált éve kapcsán mért variációs koefficiensek jelentek meg.

Figyelemmel arra, hogy a fenti formában rendelkezésemre álló adatsoron – a regresszió analízishez-, és korreláció számításhoz szükséges minimális adatpontok száma megfelelő volt, a vizsgált hat tagállam tekintetében csatlakozás, kiválás nem történt, idősor korrekciótól eltekintettem. A KGJM mutatói variációs koefficiensük képzése során azonban megállapítható volt egy jelentős divergencia ugrás 2010-ben (véltetőleg a globális pénzügyi válság eredményeképpen, mint ahogyan a 26. számú ábrán is megjelenik), melynek korrigálása érdekében, a variációs koefficiensek adatpontjaira illesztett két – 2010-ben megtört – regressziós függvényt egy görbévé transzformáltam. Mivel az így kapott aggregált függvény relatív hibája 15% feletti volt, a 2017. évet, mint kiugró szélső értéket standardizáltam, így annak mértékét 14,00%-ra redukáltam.

A regresszió analízis-, és korreláció számítás alapján megállapítható, hogy a GCC tagállamok közötti gazdasági fejlettségkülönbségek hosszútávon kiegyenlítődték, a gazdasági fejlettségüket kifejező KGJM mutatók konvergáltak a vizsgált időszak adatokkal ellátott intervallumban 2001-től 2018-ig. A determinációs együttható (R^2) értéke 0,9317 ami erős kapcsolatra utal a két változó – esetünkben a regionális integráció, és a tagállamok gazdasági fejlettségi színvonaluk konvergenciája – között.

H_0 hipotézis vizsgálata során, a 3.1.5. fejezetben ismertetett adatbázis-, és módszertan alapján számított, és a 2010. évben mért divergenciaugrásnak megfelelő függvénytranszformációval korrigált GDP konvergencia determinációs együtthatója 2001-től 2018-ig terjedő időszakra korrigálva 0,8722 volt (relatív hiba = 3,24%), ami elhanyagolható mértékben, mindössze 0,0595 R^2 értékkel volt alacsonyabb KGJM index esetében számított eredménynél.

Amennyiben tehát elfogadjuk a vizsgálatba bevont adatokat, és alkalmazott módszertant, megalapozottan feltehetjük, hogy a H_3 hipotézis a GCC esetében hamisnak bizonyul (18. számú táblázat).

f) A SACU vizsgálatának eredményei

A SACU esetében a KGJM index variációs koefficienseinek statisztikai sora a hiányzó adatok elfogadható mértékének megtartása mellett 1990-től 2018-ig volt kiszámítható. Hiányzó adatként a GINI index 1990-1993., és 2016-2018. évei kapcsán mért variációs koefficiensek jelentek meg.

Figyelemmel arra, hogy a fenti formában rendelkezésemre álló adatsoron – a regresszió analízishez-, és korreláció számításához szükséges minimális adatpontok száma megfelelő volt, a vizsgált öt tagállam tekintetében csatlakozás, kiválás nem történt, az eredményeket torzító divergencia ugrást nem tapasztaltam, idősor korrekciótól, függvénytranszformációtól eltekintettem. Mivel az így kapott aggregált függvény relatív hibája 15% feletti volt, a 2016-2018. éveket, mint kiugró szélső értékeket standardizáltam, így annak mértékét 14,95%-ra redukáltam.

A regresszió analízis-, és korreláció számítás alapján megállapítható, hogy a SACU tagállamok közötti gazdasági fejlettségkülönbségek hosszútávon – a vizsgálatba bevont további öt regionális integrációval szemben, meglepő módon (melynek feltételezhető oka a 4.2. fejezetben kerül kifejtésre) – növekedtek, a gazdasági fejlettségüket kifejező KGJM mutatók divergáltak a vizsgált időszak adatokkal ellátott intervallumban 1990-től 2015-ig (a 2016-2018. éveket standardizáltam). A determinációs együttható (R^2) értéke 0,9198 ami erős kapcsolatra utal a két változó – esetünkben a regionális integráció, és a tagállamok gazdasági fejlettségi színvonaluk divergenciája – között.

H_0 hipotézis vizsgálata során, a 3.1.6. fejezetben ismertetett adatbázis-, és módszertan alapján számított GDP konvergencia determinációs együtthatója 1990-től 2015-ig terjedő időszakra korrigálva 0,4579 volt (relatív hiba = 2,02%), ami jelentős mértékben, az ellenkező tendenciának köszönhetően 1,3777 R^2 értékkel haladta meg KGJM index esetében számított eredményt.

Amennyiben tehát elfogadjuk a vizsgálatba bevont adatokat, és alkalmazott módszertant, megalapozottan feltehetjük, hogy a H_3 hipotézis a SACU esetében igaznak bizonyul (18. számú táblázat).

18. számú táblázat:

KGJM-ben, és GDP-ben mért gazdasági fejlettségi színvonal konvergenciának/divergenciának összehasonlítása a Föld jelentősebb regionális integráció tagállamai-, és a H_3 hipotézis tükrében

Regionális integráció	Vizsgált időszak	R^2 KGJM	R^2 GDP	R^2 KGJM - GDP	H_3 hipotézis
EK/EU	1990-2018.	0,9416 konvergencia	0,9603 konvergencia	-0,0187	HAMIS
NAFTA	1991-2016.	0,6455 konvergencia	0,6762 konvergencia	-0,0307	HAMIS
MERCOSUR	1993-2018.	0,8368 konvergencia	0,9147 konvergencia	-0,0779	HAMIS
ASEAN	1995-2018.	0,9718 konvergencia	0,9843 konvergencia	-0,0125	HAMIS
GCC	2001-2018.	0,9317 konvergencia	0,8722 konvergencia	+0,0595	HAMIS
SACU	1990-2015.	0,9198 divergencia	0,4579 konvergencia	-1,3777	IGAZ

Forrás: Maddison [2003], Világbank [2020], ENSZ Fejlesztési Programja [2020] adatai alapján saját számítás

3.4.4. H_3 hipotézis-vizsgálat eredményeinek összefoglalása

A H_3 feltevést – miszerint a gazdasági fejlettség konvergenciájának mérésére a GDP mutatók önálló elemzése korlátozottan alkalmas – a 3.4.2. fejezetben levezetett KGJM indexel vizsgáltam.

Az eredmények az EK/EU, a NAFTA, a MERCOSUR, az ASEAN, és a GCC viszonylatában arra engednek következtetni, hogy a konvergencia mérésére a GDP – ha erre nem is tökéletes mutató – éppen olyan jól alkalmazható, mint a KGJM index, ugyanis a regionális integráció – GDP

variációs koefficiens, illetve a regionális integráció – KGJM index variációs koefficiens kapcsolatokat leíró determinációs együtthatók közötti különbségek elhanyagolhatóak.

Más a helyzet azonban a SACU esetében, mely során a GDP-, és a KGJM alapján számított determinációs együtthatók nem csak értékükben, hanem irányukban térnek el egymástól, ugyanis míg a GDP konvergenciát-, addig a KGJM index divergenciát mutat a SACU tagállamai között (18. számú táblázat). A H_3 hipotézis állítása ezért véleményem szerint „HAMIS/IGAZ”-nak minősíthető az ismertetett módszertani kritikák fenntartása mellett.

4. KÖVETKEZTETÉSEK ÉS A JAVASLATOK

Ebben a részben mindenekelőtt a primer kutatás (hipotézis-vizsgálat) 3. fejezetben bemutatott-, megbeszélte eredményei kapcsán levont következtetéseket, és az azok alapján tett javaslatokat (J_{1-7}), illetve gyakorlati alkalmazásuk lehetőségeit (A_{1-3}) szeretném ismertetni. A szekunder (szakirodalmi) kutatás konzekvenciáit a jobb áttekinthetőség érdekében az 1. fejezetben, az irodalmi áttekintés aktuális részeinél taglaltam, és az 1.4. fejezetben foglaltam össze.

4.1. Hipotézis-vizsgálat eredményeinek értékelése, következtetések

Amennyiben elfogadjuk a vizsgálatba bevont adatokat, és alkalmazott módszertant, a 2.5. fejezetben megfogalmazott fenntartásokkal, a hipotézis-vizsgálat alapján (3. fejezet) az alábbi megalapozott feltevések-, és következtetések vonhatók le a kiválasztott hat legismertebb/legsikeresebb szabadkereskedelmi egyezmény kapcsán:

H₀ A regionális integrációkban részt vevő tagállamok közötti gazdasági fejlettségkülönbségek hosszútávon kiegyenlítődtek, azaz a gazdasági fejlettségüket kifejező GDP mutatóik konvergáltak. [**H₀-IGAZ**]

H₁ A H₀ hipotézis során feltételezett hosszútávú trendek (konvergencia) mellett azonban közép-, és rövid távon jelentkeztek kilengések (divergencia) is. [**H₁-IGAZ**]

Fontos megjegyezni, hogy közép-, és rövid távon mért divergencia anomáliák viszonylag jó egyezőséget mutattak az 1.4. fejezetben ismertetett világgazdasági, és regionális recessziókkal (az ok-okozati kapcsolatok pontos feltárása további vizsgálatokat igényelnének, melyek azonban meghaladják disszertációm kereteit, és célkitűzéseit).

Álláspontom szerint mindezekből az következik, hogy míg közép-, és rövid távon a regulációs elméletekben megfogalmazott gazdasági egyenlőtlenségek, tökéletlenségek a divergencia irányában hatnak, addig hosszútávon – vélhetőleg piaci automatizmusok-, illetve gazdaságpolitikai döntések eredményeképpen – ezek a különbségek kiegyenlítődnek, ami a liberális koncepcióknak megfelelő konvergenciát eredményez. Ennek megfelelően tehát a regulációs integrációelméleteknek közép-, és rövid távon-, a liberális teóriáknak hosszútávon lehet létjogosultságuk.

H₂ A hipotézis-vizsgálat során az is megállapítható volt, hogy a regionális együttműködések minél magasabb integrációs fejlődési lépcsőfokon álltak, annál inkább volt mérhető tagállamai gazdasági fejlettségkülönbségük konvergenciája. [**H₂-IGAZ**]

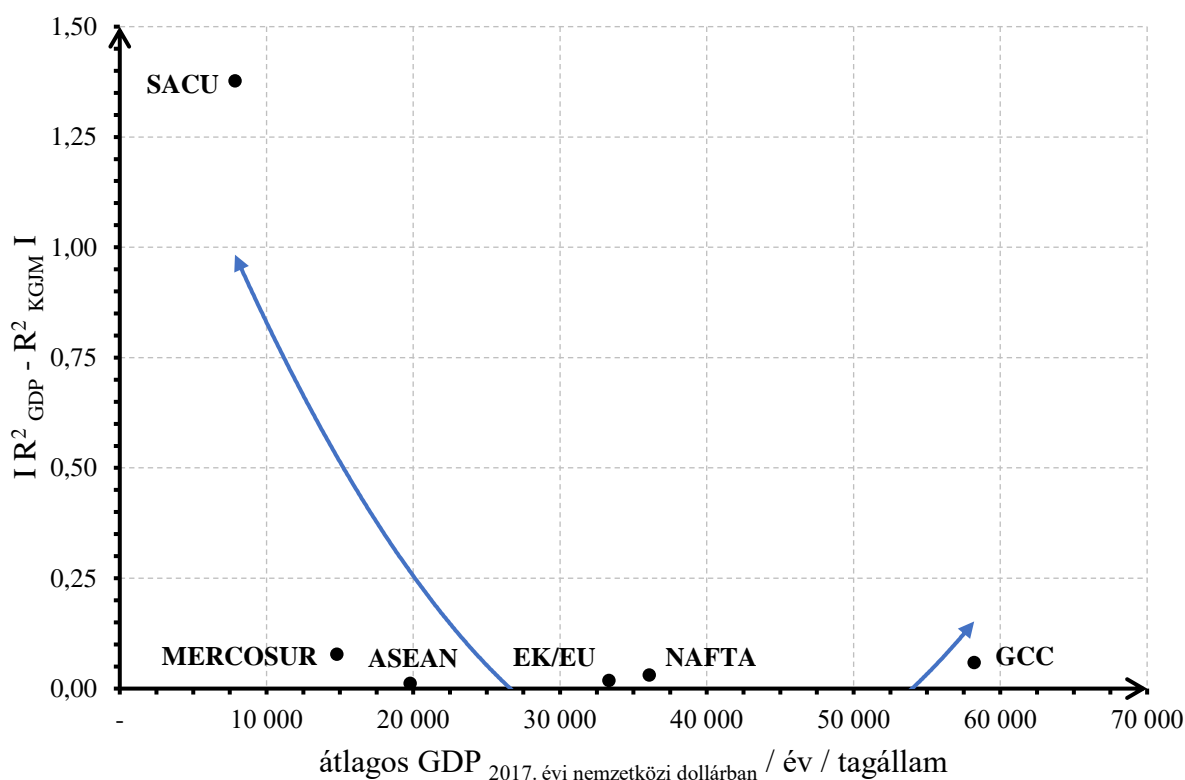
A fenti megállapítás álláspontom szerint a H₀ hipotézisből következik, és disszertációm keretei között az alábbi háromféle módszertan alapján végzett számítással is alátámasztható:

1. az egyes szabadkereskedelmi egyezményeknél megbecsült NKLS mutató és mért GDP konvergencia közötti korrelációval (3.3.1. fejezet);
2. az eltérő integrációs lépcsőfokon álló közösségek (K_2 korlátozó feltétel bevezetésének köszönhetően) években kifejezett integráció, és a konvergencia közötti kapcsolatot leíró determinációs együttható tendenciájával (3.3.2.a fejezet);
3. az utóbbi vizsgálat NKLS becslés segítségével történő elvégzésével.

Habár mindhárom eljárás alkalmazása kisebb-nagyobb korlátokba ütközik, végeredményük egyezősége – a módszertani korlátok szem előtt tartása mellett – mégis a tézis megállapítását erősíti.

H4 Amennyiben a hosszútávú konvergencia vizsgálatot (H_0) nem a GDP-vel, hanem helyette egy ún. komplex gazdasági jóléti mutatóval, a KGJM-vel végezzük el (3.4.2. fejezet), első ránézésre meglehetősen ellentmondásos eredményt kapunk. [**H3-HAMIS/IGAZ**]

Annak ellenére, hogy az az általános nézet alakult ki a GDP-vel szemben, hogy a gazdasági fejlődést torzítva jeleníti meg, a hipotézis-vizsgálat során az EK/EU, NAFTA, MERCOSUR, ASEAN, és GCC esetében meglepő hasonlóság tapasztalható. A SACU esetében viszont nem csak mértékében, hanem irányában is eltért az eredmény. Míg a GDP mutatók variációs koefficiensei konvergáltak, és az R^2 értéke 0,4579 volt a vizsgált időszakban (1990-től 2015-ig) a SACU tagállamai között, addig a KGJM esetében divergencia volt mérhető, és az R^2 is igen különböző, 0,9198 értéket vett fel (18. számú táblázat). A SACU esetében mért kiugró adat, álláspontom szerint azzal magyarázható, hogy az 1.6.2.e) fejezetben bemutatott BLNS országok nemzetgazdaságai jelentősen függenek Dél-afrikai Köztársaság beruházásaitól, ami a GDP mutató torzulásához vezethet (1.5.1.a) fejezet). A GDP, és a KGJM ilyen fokú eltérése – illetve egyezősége a további vizsgáltba bevont öt szabadkereskedelmi egyezménynél – az alábbi számítások elvégzésére motiváltak:

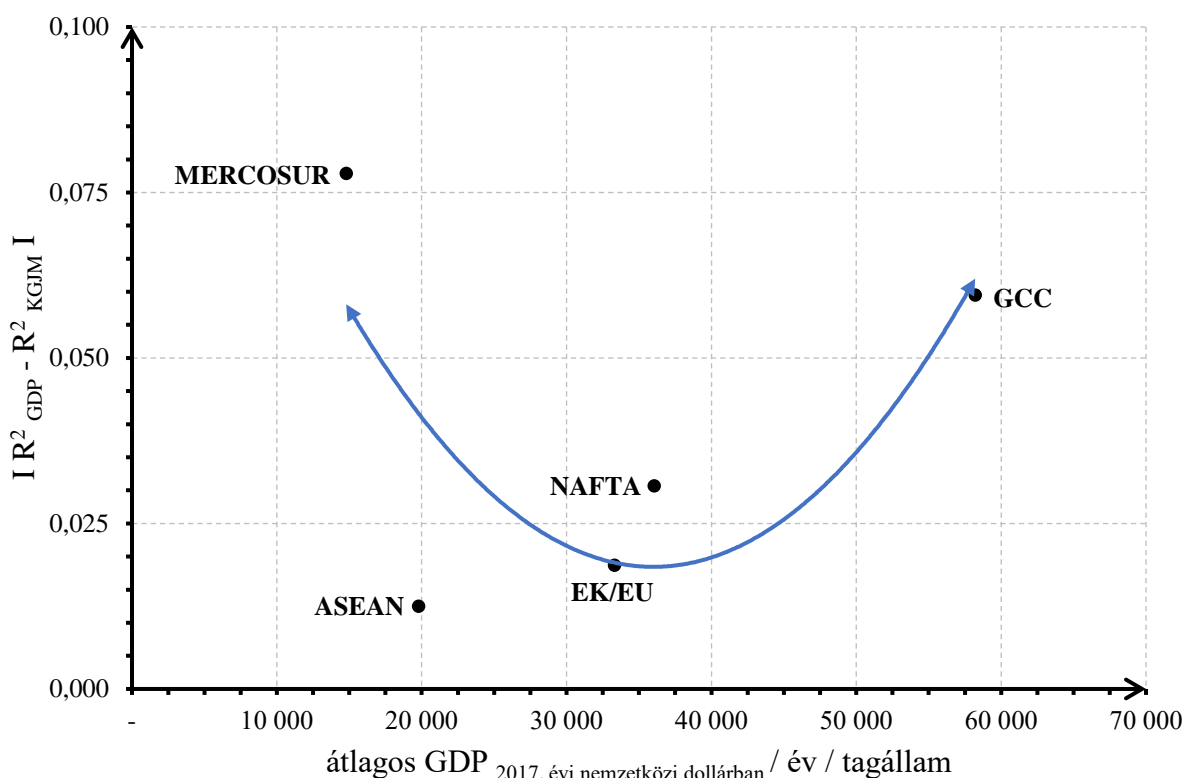

33. számú ábra:

A GDP mutatóban-, és KGJM indexben mért konvergencia közötti eltérés az EK/EU (1990-2018), a NAFTA (1991-2016), a MERCOSUR (1993-2018), az ASEAN (1995-2018), a GCC (2001-2018), és a SACU (1990-2015) tükrében

Forrás: Világbank [2020] adatai alapján saját számítás

Abban az esetben, ha vesszük a H_3 hipotézis során vizsgált regionális integrációkat, és mindegyiknek meghatározunk a vizsgált időszak egy évére-, és egy tagállamára jutó átlagos egy főre jutó, vásárlóerőparitáson, és rögzített árfolyamon számított GDP mutatóját, láthatjuk, hogy a SACU esetében ez az érték 7.850 dollár, ami nem éri el a másik öt szabadkereskedelmi egyezmény átlagának (32.430 dollár) egynegyedét sem. Koordináta rendszerben független változóként a GDP-t; illetve függő változóként a GDP-ben-, és KGJM indexel mért konvergencia R^2 értékeinek különbségét ábrázolva jól kivehető az adatpontokra illeszkedő parabola formájú görbe, (33. számú ábra), ami akkor is fennáll, ha a SACU-hoz tartozó skalárt eltávolítjuk (34. számú ábra). Érdemes megjegyezni, hogy a korlátozottan rendelkezésre álló adatpontok száma (hat illetve öt) nem engedi meg a pontos összefüggést leíró regresszió analízist, és korreláció számítást. Mindezek ellenére azonban a görbékből számomra az valószínűsíthető, hogy – habár az 1.5.1.a) fejezetben ismertetett gyenge pontok miatt a GDP konvergencia mérésére nem tökéletes jelzőszám – átlagos gazdasági teljesítmény mellett, és kiugró mértékű külső tőkéből való függés hiánya esetén gazdasági fejlődést torzító hatása nem jelentős, éppen olyan jól alkalmazható, mint a komplex gazdasági jóléti mutatók, azonban szélsőséges esetekben, mind az alacsony-, mint a magas gazdaság fejlettségű országok tekintetében dezinformáló hatásuk jelentékennyé válhat (a GDP mutató, és a KGJM index kétváltozós kapcsolatának további, teljes körű vizsgálata azonban meghaladja disszertációm kereteit, és célkitűzéseit).

34. számú ábra:

A GDP mutatóban-, és KGJM indexben mért konvergencia közötti eltérés az EK/EU (1990-2018), a NAFTA (1991-2016), a MERCOSUR (1993-2018), az ASEAN (1995-2018), és a GCC (2001-2018) tükrében

Forrás: Világbank [2020] adatai alapján saját számítás

A H_{0-3} hipotézis-vizsgálat eredményei értékelése során (19. számú táblázat) tehát – amennyiben elfogadjuk a vizsgálatba bevont adatokat, és alkalmazott módszertant – arra a következtetésre

juthatunk, hogy a regionális integrációkban részt vevő tagállamok közötti gazdasági fejlettségkülönbségek hosszútávon kiegyenlítődnek, *konvergálnak*; közép-, és rövidtávon azonban találkozunk ezzel ellentétes kilengésekkel, *divergenciával*.

Minél magasabb integrációs szinten áll egy szabadkereskedelmi egyezmény, annál inkább mérhető a hosszútávu konvergencia, melynek vizsgálatára a GDP mutató ugyan nem tökéletes mérőszám, de átlagos gazdasági teljesítmény mellett, és kiugró mértékű külső tőkéttől való függés hiánya esetén gazdasági fejlődést torzító hatása nem jelentős.

19. számú táblázat:

Hipotézis-vizsgálat eredményeinek értékelése

	Hipotézis	Eredmény	Következtetés
H₀	A regionális integrációkban részt vevő tagállamok közötti gazdasági fejlettségkülönbségek hosszútávon kiegyenlítődnek, azaz a gazdasági fejlettségüket kifejező mutatóik konvergálnak.	IGAZ	A regulációs integrációelméleteknek közép- és rövidtávon lehet létjogosultságuk (H ₁), hosszútávon azonban a liberális koncepcióknak megfelelően a gazdasági egyenlőtlenségek, tökéletlenségek kiegyenlítődnek (H ₀).
H₁	A H ₀ hipotézis során feltételezett hosszútávu trendek (konvergencia) mellett azonban közép-, és rövid távon jelentkezhetnek kilengések (divergencia) is.	IGAZ	
H₂	A regionális együttműködések minél magasabb integrációs fejlődési lépcsőfokon állnak, annál inkább mérhető tagállamai gazdasági fejlettségkülönbségük konvergenciája.	IGAZ	H ₀ hipotézisből következik, többféle módszertan alapján végzett számítások is ezt a konklúziót támasztják alá.
H₃	A gazdasági fejlettség konvergenciájának mérésére a GDP mutatók önálló elemzése korlátozottan alkalmas.	HAMIS/IGAZ	Valószínűsíthető, hogy átlagos gazdasági teljesítmény mellett a GDP mutatónak a gazdasági fejlődést torzító hatása nem jelentős, azonban szélsőséges esetekben dezinformáló hatása jelentékennyé válhat.

Forrás: Saját koncepció

4.2. Javaslatok, további lehetséges kutatási irányok

A hipotézis-vizsgálat alapján (3. fejezet) tett megalapozott feltevések-, és következtetések kapcsán (4.1. fejezet) az alábbi gyakorlati alkalmazásokat-, illetve a téma további művelésére vonatkozó javaslatokat tartom érdemesnek megfontolni:

J₁ *A hosszútávu gazdasági fejlettségkülönbségek regionális integrációk közötti mérése:* A H₀ hipotézis kapcsán láhattuk, hogy a regionális integrációkban részt vevő tagállamok közötti gazdasági fejlettségkülönbségek hosszútávon kiegyenlítődtek, azaz a gazdasági fejlettségüket kifejező GDP mutatóik konvergáltak. Figyelemmel azonban arra, hogy a gazdasági integráció ún. organikus felfogása alapján az egyesülési folyamat egymással kölcsönhatásban, párhuzamosan működő négy rétegből áll – nevezetesen vállalati-, nemzeti-, regionális-, és globális integrációból (1.3.2. fejezet); illetve napjainkban egyre inkább uralkodó nézet szerint is a regionális integráció helyi struktúrája a globalizációnak (1.1.3. b), 1.1.3.c) fejezet); fontosnak tartom az egyes szabadkereskedelmi egyezmények közötti gazdasági fejlettségkülönbségek alakulásának a vizsgálatát. Ennek eredményeképpen árnyaltabb képet kaphatnánk a Föld integrációs profiljáról, illetve nyomon követhetővé válhatna az, hogy a világgazdaság fejlődése a regionalizmusból a globális integráció felé tendál, vagy éppen

ellenkezőleg a szabadkereskedelmi egyezmények elszigetelődése-, vagy a nemzetállamok megerősödése várható.

- J₂** *A közép-, és rövidtávon jelentkező divergencia anomáliák, és a világgazdasági/regionális recessziók ok-okozati kapcsolatuk pontos feltárása:* A H_1 hipotézis vizsgálatakor láthattuk, hogy közép-, és rövid távon a H_0 hipotézis nem feltétlenül érvényesült, találkozhattunk kilengésekkel, divergenciával. Figyelemre méltó volt az az eredmény is, hogy a mért divergencia ugrások többé-kevésbé jó egyezőséget mutattak az *1.4. fejezetben* ismertetett világgazdasági, és regionális recessziókkal. A pontos ok-okozati kapcsolatok feltárása azonban további vizsgálatokat igényelnek. Ennek jelentőségét, és aktualitását véleményem szerint abban kell keresni, hogy az EU, illetve a GMU integrációs folyamatait sok kritika éri, melyek közül fontos helyet foglal el a válságokra való korlátozott alkalmazkodási képessége (*1.3.4.h-i) fejezet*). Álláspontom szerint a közép-, és rövidtávú divergenciaugrásk ok-okozati viszonyának pontos feltárásával, valamint ezen túlmenően prognosztizálásával, és a válságkezelés eszköztárának kialakításával, pontosításával ez a minőség fokozhatóvá válhatna.
- J₃** *Annak vizsgálata, hogy a közép-, és rövid távon a gazdasági egyenlőtlenségek, tökéletlenségek következtében keletkezett divergencia hosszútávon mennyiben a piaci automatizmusoknak-, és mennyiben a gazdaságpolitikai döntéseknek a következtében egyenlítődik ki:* A H_0 , és a H_1 hipotézis-vizsgálat eredményéből álláspontom szerint az is következik, hogy míg közép-, és rövid távon a regulációs elméletekben megfogalmazott gazdasági egyenlőtlenségek, tökéletlenségek a divergencia irányában hatnak, addig hosszútávon ezek a különbségek kiegyenlítődnek, ami a liberális koncepcióknak megfelelő konvergenciát eredményez. Rövid távon a J_2 javaslatban megfogalmazott célokhoz hasonlóan, a válságkezelés hatékonyságának növelése-; hosszútávon az *1.5.1.a) fejezetben* ismertetett közepes jövedelmi-, vagy – nemzeti vagyonmutatók bevonása mellett – közepes fejlődési csapda vizsgálata-, és elkerülése érdekében indokolt lenne annak kutatása is, hogy ez a kiegyenlítődési folyamat mennyiben köszönhető a piaci automatizmusoknak, és mennyiben a gazdaságpolitikai döntéseknek. Amennyiben ez utóbbi dominál indokolt lehet annak eszköztárának felülvizsgálata.
- J₄** *Az NKLS skála idő múlásával történő felülvizsgálata:* A H_2 hipotézis vizsgálata során alkalmazott NKLS módszer – figyelemmel arra, hogy becslésen alapszik – szükségszerűen tartalmaz szubjektív elemeket is mind a skála, mind a skálán történő besorolás tekintetében. Disszertációm során az NKLS skála kialakításakor törekedtem az áttekinthetőségre, és ennek megfelelően egy 0-tól 10-ig terjedő sorozatot alkottam meg, mely értékekhez a *11. számú táblázatban* összefoglalt nemzetközi kereskedelempolitikai rezsimeket, és szabadkereskedelmi egyezményeket rendeltem. Gyakorlati tapasztalat viszont az, hogy e kategóriákhoz képest, átmeneti, és kevert struktúrák is kialakulnak (*11., 16. számú táblázatok*), illetve hosszútávon megjelenhet az igény a monetáris unió és a politikai unió-, illetve a politikai unió és az univerzális szabadkereskedelem közötti további lépcsőfokok meghatározására is, mint pl. valódi gazdasági, és monetáris unió az EU/GMU esetében (*1.3.4.i) fejezet*). Ezeknek az új szintek a megjelenése az NKLS skála továbbgondolásának az igényét vethetik fel.
- J₅** *Az NKLS skála alkalmazása helyett kvantitatív, vagy pontosabb kvalitatív mérőszámok bevezetése:* A H_2 hipotézis vizsgálata során alkalmazott NKLS módszer kapcsán a *2.5.3.b) fejezetben* kiemeltém azt is, hogy az a kvantitatív eljárások helyett lényegében szükségmegoldásként szolgálhat olyan esetekben, amikor megfelelő számú, és megbízhatóságú adatok nem állnak rendelkezésünkre, vagy kigyűjtésük-, kiszámításuk bármely okból nem lenne célravezető.

Véleményem szerint azonban a regionális integráció szintjének meghatározása kedvezőbb esetben további két mód is történhet. Egyrészt a közösséget alkotó tagállamok külkereskedelmének-, a közösségen belüli kereskedelmének-, illetve a szabadkereskedelmi egyezmény keretén belül történő kereskedelmének GDP-hez (vagy más gazdasági fejlettséget kifejező mutatóhoz) mért részarányának kvantitatív analizálásával; másrészt, illetve az előbbi módszerrel párhuzamosan az egyes szabadkereskedelmi egyezményeket létrehozó, működésüket meghatározó nemzetközi szerződések-, illetve azok nemzeti jogrendszerbe történő ratifikálásuk kvantitatív vizsgálatával.

- J₆** *A GDP mutató, és a KGJM index kétváltozós kapcsolatának további vizsgálata:* A H₃ hipotézis-vizsgálat eredménye első ránézésre meglehetősen ellentmondásosnak tűnhet, ugyanis, amennyiben a hosszútávú konvergencia vizsgálatot (H₀) nem a GDP-vel, hanem helyette egy ún. komplex gazdasági jóléti mutatóval, a KGJM-vel végezzük el (3.4.2. fejezet) – annak ellenére, hogy az az általános nézet alakult ki a GDP-vel szemben, hogy a gazdasági fejlődést torzítva jeleníti meg – az EK/EU, NAFTA, MERCOSUR, ASEAN, és GCC esetében meglepő hasonlóság volt tapasztalható a H₀, és a H₃ hipotézis-vizsgálat során. A relatív jelentősen alacsonyabb átlagos GDP-vel rendelkező SACU esetében viszont nem csak mértékében, hanem irányában is eltért az eredmény (33. számú ábra), mely alapján számomra az valószínűsíthető az, hogy átlagos gazdasági teljesítmény mellett, és kiugró mértékű külső tőkétől való függés hiánya esetén (nem úgy, mint pl. a BLNS országok és a Dél-afrikai Köztársaság között) a GDP mutatónak a gazdasági fejlődést torzító hatása nem jelentős – ugyan az 1.5.1.a) fejezetben ismertetett gyenge pontok miatt konvergencia mérésére nem tökéletes jelzőszám – éppen olyan jól alkalmazható, mint a komplex gazdasági jóléti mutatók, azonban szélsőséges esetekben, mind az alacsony-, mint a magas gazdaság fejlettségű országok tekintetében dezinformáló hatás jelentékennyé válhat. Fontos megjegyezni azt is, hogy e tendencia mérhető a vizsgálatba bevont további öt szabadkereskedelmi egyezmény között is (34. számú ábra). A pontos összefüggés kimutatásához azonban vélem szerint a GDP mutató, és a KGJM index kétváltozós kapcsolatának további vizsgálatára volna szükség, nem csak a regionális integrációk-, hanem a Föld valamennyi országának kontextusában.
- J₇** *A KGJM index mutatóinak felülvizsgálata, súlyozása:* A H₃ hipotézis kidolgozása során a GDP mutató helyett – mivel az sokak szerint a gazdasági fejlődést torzítva jeleníti meg – egy ún. komplex gazdasági jóléti mutatót, a KGJM indexet alkalmaztam, melynek összetevőit a rendelkezésemre álló – 1.5.1. fejezetben bemutatott, elsősorban Botos [2013:77.], Csath [2001:189-195.], Kovács [2010:466.], Palánkai [2011:91-100.], és magam által ajánlott – gazdasági fejlettség konvergenciájának mérése során potenciális mutatókból válogattam ki főkomponens analízis, és szakmai érvek alapján, továbbá a minimum/maximum értékek rögzítésének módszerével aggregáltam azokat egy mérőszámmá. Ez azonban szükségmegoldásnak mondható – annak ellenére, hogy az eredmények így is összhangban álltak a hipotézis-vizsgálatok megállapításaival, illetve továbbgondolásukhoz is információt szolgáltattak – hiszen a rendelkezésemre álló potenciális mutatók köre korlátozottan volt elérhető a számomra hozzáférhető adatbázisokban. A pontosabb eredmények elérése érdekében véleményem szerint a potenciális változók számának bővítése mellett érdemes volna kiválasztásuk során a főkomponens analízisen-, és a szakmai érvelésen túl a J₆ javaslatban ajánlott kétváltozós számítások eredményeit is figyelembe venni, valamint azok függvényében – további szakmai megfontolások alapján az egyes részmutatók gazdasági fejlődést megmagyarázó arányának megfelelő – bizonyos fokú súlyozást bevezetni. A végső index előállításának célja egy, a valós gazdasági fejlődést a lehető legpontosabban kifejező nemzeti vagyont mérő mutató meghatározása lehetne, amely nem csak a konvergencia mérési eredményeit pontosíthatná-, hanem prognosztizálhatóvá is tehetné a döntéshozók számára a közepes fejlődési csapba kialakulásának lehetőségét, illetve segíthetne feltárni annak okait, elkerülésének/elhagyásának eszköztárát

4.3. Kifejtett tézisek gyakorlati alkalmazásának lehetőségei

Véleményem szerint, ami a disszertációm során kifejtett tézisek *gyakorlati alkalmazásait*-, valamint a *téma tovább művelését* illeti összességében elmondható, hogy:

- A₁** a hosszútávú gazdasági fejlettségkülönbségek tagállamok-, illetve szabadkereskedelmi egyezmények közötti mérésével (J₁), a kvalitatív NKLS skála időről-időre történő felülvizsgálatával (J₄), és kvantitatív módszerekkel történő helyettesítésével (J₅) közelebb kerülhetünk a világ(gazdaság) globális-, és regionális integrációs profiljának-, illetve annak változásának megértéséhez, méréséhez, előrejelzéséhez;
- A₂** a hosszútávú trendekkel ellentétes, közép-, és rövidtávon jelentkező divergencia kilengések, és a világgazdasági/regionális recessziók ok-okozati kapcsolatuk pontos feltárásával (J₂), valamint a piaci automatizmusoknak, illetve gazdaságpolitikai döntéseknek való rövidtávú megfeleltetésével (J_{3/1}) hatékonyabbá tehetnénk a szabadkereskedelmi egyezmények, és a nemzetgazdaságok válságokra való alkalmazkodási képességüket; továbbá
- A₃** a gazdaságpolitikai döntéseknek a hosszútávú divergenciakilengések kontextusában történő vizsgálata- (J_{3/2}), illetve a KGJM index analizálásával, felülbírálatával történő új-, nemzeti vagyon mérésére is alkalmas mutatószám képzése (J₆₋₇) a közepes jövedelmi csapda elemzésének-, és elkerülésének támogatása érdekében is megfontolásra lehet érdemes.

5. ÚJ- ÉS ÚJSZERŰ TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK

Mint ahogyan már korábban többször is utaltam rá, disszertációm célkitűzése – a témaválasztás során felvetett problémák (P₀₋₂) kihívásaira válaszul – a regionális integráció elméletek szekunder- (C_{0/1}), illetve primer (C_{0/2}) kutatással történő – tölem elvárható minél inkább részrehajlás mentes, és objektív – vizsgálata, melynek keretén belül elsősorban arra kerestem a választ, hogy a regionális integráció milyen hatást gyakorol tagállamainak gazdasági fejlettségi színvonaluk kiegyenlítődére, konvergenciájára. A téma kifejtése kapcsán azonban, az alap célítűzés feldolgozását segítő további – pontosító, részletező – részcélokat tűztem ki (C₁₋₅). Ebben a fejezetben e részcélok megvalósítása során elért, *1., 3. fejezetekben* ismertetett új-, és újszerű eredményeket (E₁₋₁₅) szeretném egységes szerkezetben összefoglalni úgy, hogy:

- külön elkülönülő csoportot képezzenek az *irodalmi feldolgozáson-* (szekunder kutatáson), illetve a saját *primer eredményeken nyugvó* megállapítások, valamint határterületükként azok a tézisek, melyek a primer számításoknál alkalmazott alternatív mutatószámok képzetéhez kapcsolhatók; illetve
- egy további bontásban megkülönböztethetőek legyenek a magasabb újdonságtartalmú *új-*, és részleges újítástartalommal rendelkező *újszerű* tudományos eredmények.

Szükségét érzem továbbá itt is kiemelni, hogy az alábbiakban bemutatott eredmények csak egy – közel sem az egyetlen – nézőpontból közelíti meg a témát, és megállapításai is csak abban az esetben érvényesek, ha elfogadjuk az idézett szakirodalmi források hitelességét, a felhasznált adatok megbízhatóságát, az alkalmazott tudományos módszertart (2. *fejezet*), valamint az azok alapján levont következtetéseket (4. *fejezet*).

5.1. Új- és újszerű tudományos eredmények kutatási területek szerint

5.1.1. Szekunder kutatáson alapuló új-, és újszerű tudományos eredmények

Az *1. fejezetben* ismertetett szakirodalmak feldolgozása során, a *2.4.1. fejezetben* bemutatott szekunder kutatási módszerek felhasználásával az alábbi (E₁₋₉) főbb új/újszerű tudományos eredmények közé sorolható megállapításra juthatunk:

E₁ *A globalizáció definíciója:* Kísérletet tettem egy olyan globalizációs fogalom meghatározásra, mely egyrészt magában foglalja a globalizáció fogalmának hazai, és nemzetközi szakirodalmakban publikált főbb ismérveit; másrészt amiből a regionális integráció meghatározása is levezethető; majd végül, de nem utolsó sorban a regionális integráció konvergencia hatásának vizsgálata során is „közös nevezőként” szolgálhat. Ez a definíció a következő:

A globalizáció gazdasági és más jelenségek, folyamatok földrajzi alapú, önkéntesen létrehozott regionális struktúrával rendelkező globális integrációja – melyet a technikai, elsősorban információtechnológiai fejlődés tesz lehetővé –, illetve az ezekkel kapcsolatos ideológiák összessége. (1.1.3.c) fejezet)

A fogalomalkotás során kiválasztottam egy meghatározó tényezőt is, miszerint: *a globalizációnak mozgatóerőt többek között a technika fejlődése, és ezen belül is az információtechnológiai fejlődése biztosít*, és elvégeztem annak szisztematikus elemzését is, mely Held et al. [2005:1.] álláspontja szerint a tudományos fogalom meghatározások során hiányoznak. Amennyiben elfogadjuk vizsgálatom során alkalmazott gondolatmenetet,

könnyen belátható, hogy a globális integráció megvalósulásának feltétele a személyek, az áruk, a szolgáltatások, a tőke, és az információ globális áramlása. Az ehhez szükséges technikai feltételek a XX. század közepére alakultak ki, majd az ezredforduló minőségi változást eredményezett az Internet, illetve az ahhoz csatlakoztatható mobil, „okos” eszközök széles körben történő elterjedésével (6. számú ábra).

- E₂** *A regionális integráció definíciója:* Amennyiben elfogadjuk azt a napjainkban széles körben elfogadott nézetet, miszerint a regionális integráció nem más, mint a globalizáció helyi struktúrája [Palánkai, 2011:9.], akkor a regionális integráció definíciója a globalizáció fenti meghatározásából (*E₁*) a következők szerint vezethető le:

A regionális integráció a globális integráció olyan meghatározott földrajzi egységre kiterjedő, nemzetállamok között, önkéntes alapon létrejött gazdasági, és más dimenzióval rendelkező struktúrája, melyet a technikai, elsősorban információtechnológiai fejlődés tesz lehetővé. (1.1.4.b) fejezet)

Disszertációm során a regionális integráció alatt – a megjelölt forrásokból idézett meghatározásoktól eltekintve – ezt a fogalmat értem.

- E₃** *A regionális integráció további meghatározásai:* Figyelemmel az integrációs folyamatok összetettségére, és sokszínűségére a szekunder kutatás során feldolgozott szakirodalmi hivatkozások alapján véleményem szerint fogalmának további módszerekkel történő meghatározására is mód nyílik, az alábbiak szerint:

- *Definíció képzése rendszerszemléletű izolálással:* A regionális integráció fogalmának a meghatározása történhet az integráció, a gazdasági integráció, és regionális integráció rendszer szemléletű elhatárolásával, izolálásával is, mely alapján az nem más, mint:

A részben gazdasági, részben más (pl. társadalmi, politikai, kulturális) rendszerek regionális, azaz meghatározott földrajzi egységre kiterjedő integrációja, melynek alanyai elsősorban a nemzetállamok. (1.1.4.a) fejezet)

- *Definíció képzése az integrációelméletek általános megállapításainak szintetizálásával:* Palánkai [2004:27,62.] álláspontja szerint az integrációs folyamatok tartalmát tekintve számos elméleti iskola alakult ki, melyek ugyan az egybeolvadás egy-egy mozzanatára helyezik a hangsúlyt, de mégis együttesen adnak átfogó képet a jelenségről. Ennek következtében az integrációt aligha lehetne egyetlen definícióba sűríteni, azonban néhány eleme nagy biztonsággal izolálható. Véleményem szerint ezeknek a gondolati elemeknek az összeépítésével, szintetizálásával regionális integráció a fentiekhez képest alternatív módon is meghatározható úgy, mint:

Történelmi alapokon nyugvó gazdasági, társadalmi, politikai, és kulturális jelenség, mely több lépcsőben végbemenő organikus egyesülési folyamat keretén belül demokratikus elvek alapján valósul meg olyan módon, hogy céljai elérése érdekében tagállamai nemzeti szuverenitásuk egy részét önként közösségi szintre helyezik át. (1.3.2. fejezet)

- E₄** *Az „ötödik szabadság”:* A különböző regionális integráció típusok elsősorban az ún. négy szabadság az áru, a szolgáltatás, a tőke és a munkaerő liberalizáltságában térnek el egymástól. A regionális integrációk alsóbb lépcsőfokain a szabadságok tagállamok közötti áramlásának a megvalósítása az elsődleges gazdaságpolitikai cél. A legalsó szinten (preferenciális övezet) a résztvevők egymás közötti vámok csökkentésével, majd azok eltörlésével (szabadkereskedelmi terület), végezetül harmadik országgal szemben egységes vámok

alkalmazásával (vámunió) valósítják meg az áruforgalom, majd a további szabadságok – a szolgáltatások, a tőke és a munkaerő – határok közötti liberalizációját (közös piac).

A közös piac álláspontom szerint vízvázlasztó, hiszen a személyek országok közötti szabad mozgásával biztosít lehetőséget arra, hogy az egyén „állampolgárává” váljon az adott regionális együttműködésnek, és közvetítésével megvalósuljon a *gazdasági, és egyéb nem gazdasági* (társadalmi, politikai kulturális, stb.) *szabadságok liberalizációja* is, mint „ötödik szabadság” mely során az együttműködés minőségében új fejlődési szakaszba léphet, a már megvalósult szabadságok országhatárok közötti áramlásának további serkentésével, és az abból származó előnyök minél magasabb fokon történő kiaknázásával (egységes piac, gazdasági-, monetáris-, politikai unió).

A fent nevezett, és a regionális integrációs fejlődés során vízvázlasztóként szolgáló ún. „ötödik” szabadság liberalizációja véleményem szerint a regionális integráció globalizációból levezetett definíciójából (E_2) is kitűnik, hiszen amennyiben elfogadjuk azt az az elemét, hogy *a globális integráció gazdasági, és más dimenzióval rendelkező struktúrája* (mely utóbbi lehet társadalmi, politikai kulturális, stb.), könnyen belátható, hogy a négy szabadság – elsősorban a munkaerő – szabad áramlásának fejlődésével párhuzamosan, szükségszerűen bekövetkezik a fent nevezett „ötödik szabadság” bizonyos fokú liberalizációja is. (1.2.2. fejezet)

E₅ *A technikai fejlődés a regionális integrációk optimális területének növekedéséhez vezethet:* Palánkai [2011:275-277.] szerint a vámunió hatásainak vizsgálatokor a szállítási költségeknek a szerepe meghatározó. A megnövekedett kereskedelem egyrészt hatékony szállítási rendszert, másrészt mérsékelhető kulturális, jogi, vagy civilizációs különbségekből származó költségeket is feltételez. Könnyen belátható tehát, hogy a vámuniót főként szomszédos országok között tartják célszerűnek, hiszen a távolság növekedésével e költségek is egyre számottevőbbek lesznek. Álláspontom szerint ebből az is következik, hogy a technikai fejlődéssel – ami egyben a globális integráció meghatározó eleme 1.1.3.c) fejezet, E_1) – egyre hatékonyabbá váló szállítási rendszerek működése – az „ötödik szabadság” liberalizációjának- (1.2.2. fejezet, E_4), és a globális integráció keretein belül – mérséklődő társadalmi, kulturális különbségeket eredményezhet, ami a szomszédos országok potenciális körének bővülésével, és a szabadkereskedelmi egyezmény növekedésével járhat (1.3.4.e) fejezet).

E₆ *A „lehetetlen szentháromság” tétel EU által történő sajátos feloldásának anomáliája:* Benczes [2011:188] úgy gondolja, hogy a GMU sajátos módon feloldotta a „lehetetlen szentháromság” dilemmáját. A „lehetetlen szentháromság” elmélet értelmében annak megválaszolása céljából, hogy egy nemzetállam miért is mondana le autonóm monetáris politikájáról, és vetné alá magát egy másik állam jegybanki rendelkezéseinek, a döntéshozóknak három prioritás között kell mérlegelniük:

1. szabad tőkeáramlás biztosítása
2. árfolyamok rögzítésének a lehetősége, és az
3. autonóm monetáris politika fenntartása (valutapiaci keresleti-kínálati viszonyoknak megfelelő lebegő árfolyam biztosításával).

A Mudell-Feleming tétel alapján azonban e három cél közül kettő, csak a harmadik rovására érhető el. Benczes [2011:188] ezzel szembe úgy érvel, hogy az EU közös piaca biztosítja tagállamai közötti szabad tőke mozgást; a GMU a valuták árfolyamának visszavonhatatlan rögzítését, majd az egységes valutára történő áttérést. Ez utóbbival a GMU országai lemondtak az autonóm monetáris politikájukról, ugyanakkor létrehoztak egy szupranacionális intézményként működő központi bankot – Európai Központi Bankot – mely az eurozóna belső árfolyam stabilitása felett örökösül úgy, hogy maga az euró a többi meghatározó valutával

szemben lebeg (1.3.4.h) fejezet). Álláspontom szerint ez azonban csak látszólag oldja fel az ún. Mudell-Feleming modellt, hiszen míg az elsőként megvalósult két célkitűzést – szabad tőkemozgást, és a rögzített árfolyamot – *tagállamok szintjén* vizsgáltuk, addig a harmadikat – autonóm monetáris politikát (lebegő árfolyamot) *közösségi viszonylatban*. Ha a „lehetetlen szentháromság”-ot csak a GMU szemszögéből néznénk, úgy mint egy hipotetikus országo, könnyen belátható, hogy az árfolyamok lebegtetése, és rögzítése egyszerre nem valósulhat meg.

E7 *Új – korábban nem definiált – regionális integrációs szintek kialakulásának lehetősége:* A vizsgált folyamatok világossá teszik számomra, hogy amit napjainkban gazdasági, és monetáris uniónak tekintünk az az egységes piac, és a politikai unió közötti bonyolult, összetett, ugyanakkor mégis következetes, egymásra épülő művelet egyik állomása, mely fogalmi attribútumaink a GMU csak részben felel meg, és további reformtörekvések megvalósítása szükséges ahhoz, hogy ezek az elméleti kritériumok – ha egyáltalán lehetséges – maradéktalanul teljesüljenek. Álláspontom szerint a felvázolt fejlődési irányok, és a további pénzügy-, és más szakterületek integrációja felé ható reformtörekvések (pl. „valódi” GMU, fiskális-, bankunió) újabb, ez idáig még nem definiált integrációs lépcsőfokokat eredményezhetnek (1.3.4.h-j) fejezet). Úgy gondolom, hogy a Balassa [1961:2] klasszifikálásában is, a ma ismert GMU lényegét tekintve meghaladja a gazdasági politikák harmonizálását megkövetelő gazdasági uniót, azonban a következő lépcsőfokot, a kiterjesztett, vagy teljes gazdasági unió (politikai unió) szintjét még nem éri el, ugyanis – habár a közösségi szintű monetáris politika többé-, kevésbé meg is valósult – a további szakterületek integrációi még váratnak magukra.

E8 *Az integrációelméletek szemlélete a modellfüggő realizmus, és értékítélet kontextusában:* A regionális integrációk folyamatainak az értelmezését az integrációelméletek adják, [Arató, 2010:www.], melyek arra keresik a választ, hogy milyen törvényszerűségek húzódnak az egybeolvadást eredményező jelenségek mögött. [Bóka, 2001 In: Pintér, 2017:342.] Ezeknek a koncepcióknak azonban közös jellemzőjük, hogy egyikük sem képes az integráció teljes körű meghatározásra, [Puchala, 1972:267.] ezért talán nem meglepő, hogy e tárgykörben írt szakirodalmakban bemutatott integrációelméletek, és az azokat csoportosító irányzatok száma nem kizárt, hogy meghaladja a működőképes regionális együttműködések számát. Disszertációm során ezért fontosnak tartottam egy olyan szemléletmód kialakítását, amely segít eligazodni az egyes szerzők – pl. Rosamond [2000:101.] – által egyenesen eklektikusnak tartott integrációelméletek világában.

Ezt a szemléletmódot a természettudományokban felvetett modellfüggő realizmus gondolatában, és az értékítélet elméletében véltem megtalálni. Hawking [2011:13-14,54,70.] koncepciója a *modellfüggő realizmusról* azon az elképzelésen alapul, miszerint az agyunk úgy értelmezi az érzékszerveinkből jövő jelzéseket, hogy azok felhasználásával modellt alkot a világról. Ugyanazt a fizikai helyzetet azonban többféleképpen is modellezhetjük, melyek mindegyike eltérő alapelemeket tartalmazhat, és különböző fogalmakból indulhat ki. Ha két ilyen elmélet ugyanazokat az eseményeket jelzi előre, akkor egyiket sem tekinthetjük valóságosabbnak a másiknál, és tetszésünk szerint választhatunk közöttük. Nem létezik tehát a valóság világképtől vagy elmélettől független fogalma. (9. számú ábra) Hawking [2011:57-58.] azt is hangsúlyozza, hogy a modellfüggő realizmus nem csak a természettudományos modellekre alkalmazható, hanem azokra is, melyeket a mindennapi világ – így véleményem szerint a regionális integráció – értelmezése és megértése céljából készítünk (1.3.1. fejezet). Nahalka [1997:24.] pl. a pedagógia kontextusában vallott a modellfüggő realizmussal gyakorlatilag megegyező nézeteket (1.3.1. fejezet).

Magas [2007:12.] úgy vélekedik, hogy a közgazdaságban az elméletalkotás annyiban különbözik a természet-, illetve más tudományokban alkalmazottaktól, hogy itt a megalkotott koncepciók mindig tartalmaznak egy normatív, valaki, vagy valakik által jónak, szükségesnek, helyesnek tartott elemet is. Ezt az elemet *értékítéletnek* szokták nevezni, mely a társadalomtudományos gondolkodásnak elidegeníthetetlen részét képezi, és a regionális együttműködések során ez társadalmi, politikai felhatalmazás alapján megkötött nemzetközi szerződések rendelkezéseinek a nemzeti jogrendszerekbe történő ratifikálásán, illetve annak eredményeképpen létrehozott szervezetek közvetlen aktusain keresztül manifesztálódik. (1.3.1. fejezet)

E9 *Integrációelméletek elhatárolása egy lehetséges rendezőelv alapján: Az 1.3.3.-1.3.4. fejtiekben is láthatjuk/láthatjuk, az integrációelméletek, noha éles határvonalakkal nem különíthetők el, mégis álláspontom szerint két részre oszthatók aszerint, hogy:*

1. a regionális együttműködések kívülről történő megfigyelése révén állapítanak meg bizonyos törvényszerűséget (elsősorban az 1.3.3. fejezet koncepciói); vagy
2. a nemzetközi gazdaságtanból ismert tételeket kisebb-nagyobb módosításokkal alkalmazzák kutatásuk módszertanuként (elsősorban az 1.3.4. fejezet elgondolásai).

Míg az előbbiekkal szemben az a kritika fogalmazgató meg, hogy a kifejlett integrációknak csak néhány példája áll rendelkezésünkre, ezért nem vonhatók le tudományos szempontból releváns következtetések, mivel ehhez a variációk nagy számából kellene kiindulni; Puchala [1984:198.] addig az utóbbiakkal szemben az, hogy az integrációs elemzések csak részei más szakterületeknek (pl. a nemzetközi gazdaságtannak), ezért nem indokolt külön tudományágként (integráció gazdaságtanuként, vagy európai tanulmányokként) kezelni (1.3.3.d fejezet). [Palánkai, 2004:25.]

A magam részéről azonban nem tartom szükségesnek az integrációelméletek létjogosultságát megkérdőjelezni, mi több tagadni, annak ellenére sem, hogy a megfigyelésen alapuló elméletek következtetései néhány „esetet” vesznek számításba. Sokoldalú – modellfüggő realizmus, és értékítélet (1.3.1. fejezet, E8) kontextusban értelmezhető – látásmódjuknak köszönhetően ugyanis segítséget nyújthatnak jobban megérteni, és megítélni az integráció mibenlétét. Következtéseik tudományos megalapozottsága véleményem szerint is vitatható, ezért talán szerencsésebb lenne ezeket az elméleteket inkább a *filozófia*, mint az integráció gazdaságtanának-, vagy az európai tanulmányoknak a tárgykörébe sorolni.

Más a helyzet azonban azokkal a nézetekkel melyek egyéb tudományágak kisebb-nagyobb kritikákkal ugyan, de elfogadott tételein, megállapításain – pl. komparatív előnyök tanán, vagy Heckscher-Ohlin modellen – alapulnak. Ezeknek a koncepcióknak a tudományos megalapozottsága véleményem szerint levezethető a felhasznált szakterületek alaptételeinek a helytállóságából, más (részlet) kérdés az, hogy erre az ún. alkalmazott tudományra úgy tekintünk-e, mint önálló diszciplínára, vagy más szakterület részeként.

5.1.2. Primer számításoknál alkalmazott alternatív mutatószámok képzéséhez kapcsolható új-, és újszerű tudományos eredmények

Disszertációm célkitűzéseinek megfelelő primer számításaim során nem tudtam eltekinteni saját mutatószámok bevezetésétől – mindenképp a regionális integráció szintjének meghatározásakor (NKLS skála, E₁₂), illetve a gazdasági fejlettség GDP-nél pontosabb mérésekor (KGJM index, E₁₁), – hiszen ezeket a körülményeket mérő változók összetevői tekintetében nincsen egységesen elfogadott elmélet, és gyakorlat a közgazdaságtudományban, illetve vizsgálatuk során az alábbi problémákkal találkozhatunk:

E10 Palánkai [2011:93,99.] álláspontja szerint a globális és regionális integrációk mérésénél gyakran szembesülhetünk a statisztikai adatok hiányával, megbízhatatlanságával – mellyel én is találkoztam primer számításaim során – illetve a figyelembe vett tényezők (mutatók) kisebb változása is radikális változást eredményezhet a végeredményben. E probléma megoldásaként a regionális integráció fejlődési lépcsőfokának meghatározása kapcsán javasoltam egy becslésen alapuló eljárást, mely során:

- Az 1.3.4. fejezetben, és a 11. számú táblázatban meghatározott kategóriák alapján a kategóriához rendelt numerikus értékekből álló skálát, a nemzetközi kereskedelmi liberalizációs skálát (NKLS) határoztam meg (14. számú táblázat). Az NKLS két szélső értékét a diszkriminatív rendszer (NKLS=0) és az univerzális szabadkereskedelem (NKLS=10) alkotja. A regionális integrációk NKLS értéke ennek megfelelően 2 (preferenciális kereskedelmi rendszer / preferenciális övezet), és 9 (politikai unió) között alakul.
- Az NKLS skála segítségével – valamennyi rendelkezésre álló adat figyelembevételével, becslés útján – végeztem el az integrációs szint mérését, azaz az NKLS skálán való besorolást egy adott időpontban. Ezt az időpontot, és a hozzá tartozó NKLS értéket NKLS eseménypontnak is nevezhetjük (15. számú táblázat).
- A vizsgált időszak NKLS eseménypontjainak interpolálásával folyamatos, minden évet magába foglaló adatsort kaphatunk akkor, ha legalább kettő, de inkább három skalár áll rendelkezésünkre. Ez utóbbi esetben – mint ahogyan a 14. számú ábrán is látható – nem csak egy lineáris egyenes, hanem görbe is felrajzolható.

Természetesen e módszer semmi képen nem helyettesítheti a makrogazdasági-, illetve komplex konvergenciamutatókon alapuló méréseket, azonban olyan esetekben hasznosnak bizonyulhat, amikor megfelelő számú, és megbízhatóságú adatok nem állnak rendelkezésre, vagy kigyűjtésük-, kiszámításuk bármely okból nem lenne célravezető. Fontos kiemelni, hogy e módszer bevezetésével kapott, szubjektív elemeket is magában hordozó, becslésen alapuló végeredmény figyelemreméltó módon alátámasztotta a H_0 hipotézis regresszió analízis és korreláció számításával kimutatott hosszútávú konvergenciája alapján levonható konzekvenciát (H_2 hipotézist), miszerint a regionális együttműködések minél magasabb integrációs fejlődési lépcsőfokon állnak, annál inkább mérhető tagállamai gazdasági fejlettségkülönbségük kiegyenlítődése (3.3.1., és 3.3.2.b) fejezet), illetve ennek során egyeztőséget mutatott az úgyszintén regresszió analízis és korreláció számítás révén tett megállapításokkal (3.3.2.a) fejezet) is.

E11 KGJM index meghatározása: Palánkai [2011:99.] véleménye szerint a gazdasági fejlettség konvergenciájának mérésére alapvető mutatóként az egy főre eső GDP színvonalának a közeledését használják. Felhívja ugyanakkor a figyelmet arra is, hogy e mérőszámmal nem elégedhetünk meg, a pontosabb elemzésekhez komplex konvergenciamutatók kimunkálására van szükség. Csath [2001:189-195., 2021a:www., 2021b:19,41,89-90.] is hangsúlyozza, hogy ha a gazdaság valódi fejlődésére vagyunk kíváncsiak, akkor nem hagyatkozhatunk csupán egyetlen, a valódi értékeket torzító GDP vizsgálatára. Ennek megfelelően a H_3 hipotézis elemzését egy ún. komplex gazdasági jóléti mutatóval (a KGJM-el) végeztem, melynek részváltozóit az általam feldolgozott szakirodalmi forrásokban Botos [2013:77.], Csath [2001:189-195.], Kovács [2010:466.], Palánkai [2011:91-100.], és magam által ajánlott, rendelkezésemre álló mérőszámokból főkomponens analízissel – kiegészítve azt egyéb szakmai megfontolásokkal – választottam ki, nevezetesen a:

1. Mezőgazdasági ágazat GDP-ben történő megoszlását (%-ban kifejezve);
2. GNI-t (egy főre jutó, vásárlóerőparitáson, és 2017. évi nemzetközi dollárban rögzített árfolyamon számítva);

3. *GINI indexet* (%-os formában megadva);
4. *HDI indexet* (együtthatós formában megadva);

majd azok minimum/maximum értékeinek rögzítésével történő aggregálásuk során képeztem a KGJM indexet (3.4. fejezet).

Érdemes megjegyezni, hogy a fenti módon konstruált KGJM indexel végzett számítások meglepő hasonlóságot mutattak a GDP-vel kapott eredményekkel, azonban feltételezhetően szélsőséges esetekben ez a különbség jelentékennyé válhat (18. számú táblázat, E_{15}).

5.1.3. Primer kutatáson alapuló új tudományos eredmények

Amennyiben elfogadjuk a vizsgálatba bevont adatokat, és alkalmazott módszertant, a primer kutatás során – mely lényegében a H_{0-3} hipotézisek vizsgálatára irányult – az alábbi (E_{12-18}) főbb új tudományos eredmények közé sorolható megállapításra juthatunk a vizsgált, legismertebb/legsikeresebb szabadkereskedelmi egyezmények kapcsán:

- E₁₂** (H_0) Hosszútávon a liberális integrációelméletek prognózisainak megfelelően a regionális integrációkban részt vevő tagállamok közötti gazdasági fejlettségkülönbségek kiegyenlítődnék, azaz a gazdasági fejlettségüket kifejező mutatóik konvergálnak (3.1., 4.2. fejezet).
- E₁₃** (H_1) Közép- és rövid távon a regulációs integrációelméletek tételeinek megfelelően azonban a gazdasági egyenlőtlenségek, tökéletlenségek következtében – melyek azonban hosszútávon vélhetőleg a piaci automatizmusok, illetve a gazdaságpolitikai döntések következtében kiegyenlítődnék (E_{12}) – a konvergencia nem feltétlenül érvényesül, találkozhatunk anomáliákkal, divergenciával. Ezek a kilengések figyelemre méltó szinkronban állnak a globális-, és regionális recessziókkal (3.2., 4.2. fejezet).
- E₁₄** (H_2) A regionális együttműködések minél magasabb integrációs fejlődési lépcsőfokon állnak, annál inkább mérhető tagállamai gazdasági fejlettségkülönbségük konvergenciája. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy többféle – pl. az E_{10} kapcsán ismertetett NKLS becslés – módszertan alapján végzett számítások is ezt a konklúziót támasztják alá (3.3., 4.2. fejezet).
- E₁₅** (H_3) A gazdasági fejlettség konvergenciájának mérésére a GDP mutatók önálló elemzése korlátozottan alkalmas. Valószínűsíthető, hogy átlagos gazdasági teljesítmény mellett, és nem kiugró mértékű külső tőkéttől való függés esetén – a konvergencia mérése tekintetében megfogalmazott kritikák ellenére – a GDP gazdasági fejlődést torzító hatása nem jelentős, azonban szélsőséges esetekben dezinformáló hatása jelentékennyé válhat. A H_3 hipotézis kapcsán az ún. KGJM indexel (E_{11}) végzett elemzés során – a többi vizsgálatba bevont szabadkereskedelmi egyezménynél relatív lényegesen alacsonyabb átlagos gazdasági fejlettségű, és a Dél-afrikai Köztársaság beruházásaitól jelentősen függő tagállamokkal (BLNS országok) rendelkező – SACU esetében volt egyértelműen kimutatható jelentős eltérés a GDP-hez képest, a további regionális integrációk esetében ennek a különbségeknek a szélsőséges értékek felé irányuló növekvő tendenciája volt megfigyelhető (3.4., 4.2. fejezet, 33-34. számú ábra).

5.2. Tudományos eredmények újdonságtartalmuk szerint

Véleményem szerint annak megítélése, hogy egy tudományos eredmény újnak-, újszerűnek minősül, vagy sem meglehetősen szubjektív, különös képen akkor, ha a megítélő- (jelen esetben a szerző), és a kutató személye egybeesik. A nyilvánvaló elfogultság szem előtt tartása mellett – mely az előző *5.1. fejezet* esetében is fennáll – az imént bemutatott E₁₋₁₅ eredmények újdonságtartalmuk alapján az alábbiak szerint csoportosíthatóak:

5.2.1. Új tudományos eredmények

A fent ismertetett tézisek közül azokat soroltam az új tudományos eredmények közé, melyek újdonságtartalma egyértelműen magasabbnak tekinthető a többiekéhez képest. Ezek közé az alábbi sorszámok tartoznak:

- E₁ A globalizáció definíciója.
- E₂ A regionális integráció definíciója.
- E₃ A regionális integráció további meghatározásai.
- E₆ A „lehetetlen szentháromság” tétel EU által történő sajátos feloldásának anomáliája.
- E₇ Új – korábban nem definiált – regionális integrációs szintek kialakulásának lehetősége.
- E₉ Integrációelméletek elhatárolása egy lehetséges rendezőelv alapján.
- E₁₀ NKLS skála meghatározása.
- E₁₂ Hosszútávon a liberális integrációelméletek prognózisainak megfelelően a regionális integrációkban részt vevő tagállamok közötti gazdasági fejlettségkülönbségek kiegyenlítődnék, azaz a gazdasági fejlettségüket kifejező mutatóik konvergálnak.
- E₁₃ Közép- és rövid távon a regulációs integrációelméletek tételeinek megfelelően azonban a gazdasági egyenlőtlenségek, tökéletlenségek következtében – melyek azonban hosszútávon vélhetőleg a piaci automatizmusok, illetve a gazdaságpolitikai döntések következtében kiegyenlítődnék – a konvergencia nem feltétlenül érvényesül, találkozhatunk anomáliákkal, divergenciával.
- E₁₄ A regionális együttműködések minél magasabb integrációs fejlődési lépcsőfokon állnak, annál inkább mérhető tagállamai gazdasági fejlettségkülönbségük konvergenciája.
- E₁₅ A gazdasági fejlettség konvergenciájának mérésére a GDP mutatók önálló elemzése korlátozottan alkalmas.

Más megközelítésben az E_{1-3,6-7,8} eredmények a szekunder kutatáshoz-, az E₁₀ eredmény az alternatív mutatószámok képzéséhez-, illetve az E₁₂₋₁₅ eredmények a szekunder kutatáshoz is kapcsolhatók (*5.1. fejezet*).

5.2.2. Újszerű tudományos eredmények

Azokat a téziseket minősítettem újszerű tudományos eredményeknek, melyek részleges újítástartalommal rendelkeznek, nevezetesen az alábbiakat:

- E₄ Az „ötödik szabadság”.
- E₅ A technikai fejlődés a regionális integrációk optimális területének növekedéséhez vezethet.
- E₈ Az integrációelméletek szemlélete a modellfüggő realizmus, és értékítélet kontextusában.
- E₁₁ KGJM index meghatározása.

Az E_{4-5,8} eredmények a szekunder kutatáshoz-, és az E₁₁ eredmény az alternatív mutatószámok képzéséhez is kapcsolhatók (*5.1. fejezet*).

6. ÖSSZEFOGLALÁS

6.1. Kutatási téma, témaválasztás motivációja, és aktualitása

Disszertációm témája az összetett (*M4. számú melléklet*), sok oldalról megközelíthető, illetve a tudományos-, és közvéleményt oly gyakran megosztó regionális integrációnak-, illetve annak gazdasági fejlettségi színvonalra gyakorolt kiegyenlítő (konvergencia) hatásának a tölem elvárható leginkább részrehajlás nélkül történő objektív vizsgálata szekunder, illetve primer tudományos módszerekkel. A témaválasztás motivációját, és aktualitását egyrészt annak eklekticizmusában-, másrészt abban találtam meg, hogy Magyarország is – az 1980-as évek elejétől képviselt gazdaságpolitikájának eredményeképpen 2004. május 1. napjától – teljes jogú, aktív résztvevőjévé vált Európa, és a világgazdaság legmeghatározóbb, önkéntes alapokon nyugvó regionális integrációs törekvésének az EU-nak.

6.2. Problémafelvetés

Véleményem szerint a téma feldolgozása több szempontból is nehézségekbe ütközik:

- P₀** Egyrészt a regionális integrációs folyamatok gyakran konkurálnak a nemzeti függetlenséggel, identitással, ezért tudományos alapon történő feldolgozásuk nem nélkülözheti a fokozott elfogulatlanságot, és objektivitást.
- P₁** Másrészt relatív új, és komplex jelenséggel állunk szemben, így annak ellenére, hogy viszonylagos egyetértés jött létre a tekintetben, hogy a regionális integráció helyi struktúrája a globális integrációnak (globalizációnak), ez utóbbinak a mai napig nem alakult ki egységesen elfogadott definíciója.
- P₂** Végül – de nem utolsó sorban – a különböző integrációelméletek sok esetben egymásnak ellent mondanak. A liberális nézetek pl. a regionális integrációt végső soron gazdasági konvergenciával azonosítják, míg a regulációs koncepciók éppen ellenkezőleg divergenciát prognosztizálnak.

6.3. Célkitűzések

A fentiekben felvetett dilemmák kapcsán – a fokozott elfogulatlanság, és objektivitás követelményét (P₀) szem előtt tartva – fő célkitűzésem:

C_{0/1} a regionális integráció elméletek szekunder-, illetve

C_{0/2} primer kutatással történő vizsgálata,

melynek keretén belül elsősorban arra kerestem a választ, hogy a regionális integráció milyen hatást gyakorol tagállamainak gazdasági fejlettségi színvonaluk kiegyenlítésére, konvergenciájára. Ennek során további pontosító, részletező célokat tűztem ki az alábbiak szerint:

- C₁** A globalizáció disszertációm során alkalmazandó definíciójának a megalkotása, és abból a regionális integráció fogalmának levezetése.
- C₂** A regionális integrációk különböző megjelenési formáinak, fejlődési lépcsőfokainak, illetve azokat meghatározó tényezőinek a megismerése, esetlegesen ismeretgazdálkodás révén történő bővítése.

- C₃ Az integrációelméletek eklektikus sokaságának csoportosítása, és összehasonlító elemzésük révén egy olyan szemléletmód kialakítása, mely segít szintetizálni a különböző nézőpontok megállapításait.
- C₄ A világgazdaságban jelen lévő konvergencia, és divergencia folyamatok feltárása, és mérési lehetőségük tanulmányozása, továbbgondolása.
- C_{5/1} Primer kutatás tárgyát képező egyes szabadkereskedelmi egyezmények bemutatása.
- C_{5/2} A primer kutatás során kitűzött hipotézisek szekunder kutatással történő alátámasztása.

6.4. Téma feldolgozása során alkalmazott tudományos módszertan

A szekunder, szakirodalmi kutatás során (C_{0/1}) jellemzően az olyan általános tudományos módszereket alkalmaztam, mint a kompilációt, a szintézist, az izolációt, az analízist, valamint az ismeretgazdálkodást.

Disszertációm primer kutatási része (C_{0/2}) lényegét tekintve az alábbi hipotézisek vizsgálatra irányult:

- H₀ A regionális integrációkban részt vevő tagállamok közötti gazdasági fejlettségkülönbségek hosszútávon kiegyenlítődnek, azaz a gazdasági fejlettségüket kifejező mutatóik konvergálnak.
- H₁ A H₀ hipotézis során feltételezett hosszútávú trendek (konvergencia) mellett azonban közép-, és rövid távon jelentkezhettek kilengések (divergencia) is.
- H₂ A regionális együttműködések minél magasabb integrációs fejlődési lépcsőfokon állnak, annál inkább mérhető tagállamai gazdasági fejlettségkülönbségük konvergenciája.
- H₃ A gazdasági fejlettség konvergenciájának mérésére a GDP mutatók önálló elemzése korlátozottan alkalmas.

A hipotézis-vizsgálat során általános matematikai-statisztika módszerek eszköztárából dolgoztam, legfőképpen, kétváltozós regresszió analízissel, korreláció számítással; valamint többváltozós főkomponens analízissel; továbbá ezekhez az eljárásokhoz kapcsolódó kisegítő műveletekkel, mint pl. szóródás vizsgálattal, standardizálással, aggregálással, interpolálással, és függvénytranszportálással. Nem tudtam eltekinteni azonban saját alternatív mutatószámok bevezetésétől sem a H₂ hipotézis vizsgálatokor a regionális integráció szintjének meghatározásához (E₁₀), illetve a H₃ feltevés során a gazdasági fejlettség GDP mutatójánál pontosabb méréséhez (E₁₁), hiszen ezeket a körülményeket mérő indexek összetevői tekintetében nincsen egységesen elfogadott elmélet-, és gyakorlat a közgazdaságtudományban, illetve vizsgálatuk során számos megoldandó problémával találkozhatunk.

6.5. Új-, és újszerű tudományos eredmények

Véleményem szerint annak megítélése, hogy egy tudományos eredmény újnak, vagy újszerűnek minősül meglehetősen szubjektív. Ennek megfelelően – némi elfogultsággal – azokat a téziseket soroltam az új tudományos eredmények közé, melyek újdonságtartalma egyértelműen magasabbnak tekinthető a többiekéhez képest. Ezzel szemben a részleges újítástartalommal rendelkezőket az újszerű csoportba soroltam. E kategóriákat jelölő „címkéket” az alábbiakban – kutatási területek szerinti bontásban – ismertetett tézisek végén szögletes zárójelben helyeztem el.

6.5.1. Szekunder kutatáson alapuló új-, és újszerű tudományos eredmények

- E₁ A globalizáció definíciója alatt gazdasági és más jelenségek, folyamatok földrajzi alapú, önkéntesen létrehozott regionális struktúrával rendelkező globális integrációját értettem –

melyet a technikai, elsősorban információtechnológiai fejlődés tesz lehetővé –, illetve az ezekkel kapcsolatos ideológiák összességét. *[új tudományos eredmény]*

- E2** Amennyiben a fenti fogalmat elfogadjuk, úgy abból a regionális integráció akként vezethető le, mint a globális integráció olyan meghatározott földrajzi egységre kiterjedő, nemzetállamok között, önkéntes alapon létrejött gazdasági, és más dimenzióval rendelkező struktúrája, melyet a technikai, elsősorban információtechnológiai fejlődés tesz lehetővé. *[új tudományos eredmény]*
- E3** A regionális integráció fogalma azonban – többek között – levezethető rendszerszemléletű izoláció-, és az integrációelméletek általános megállapításainak szintézise révén is úgy mint:
- Részben gazdasági, részben más (pl. társadalmi, politikai, kulturális) rendszerek regionális, azaz meghatározott földrajzi egységre kiterjedő integrációja, melynek alanyai elsősorban a nemzetállamok.
  - Történelmi alapokon nyugvó gazdasági, társadalmi, politikai, és kulturális jelenség, mely több lépcsőben végbemenő organikus egyesülési folyamat keretén belül demokratikus elvek alapján valósul meg olyan módon, hogy céljai elérése érdekében tagállamai nemzeti szuverenitásuk egy részét önként közösségi szintre helyezik át. *[új tudományos eredmény]*
- E4** A szekunder kutatás során feldolgozott integrációelméletek-, illetve azok továbbgondolásuk alapján megállapítható, hogy a különböző megjelenési formájú regionális integráció típusok elsősorban az ún. négy szabadság az áru, a szolgáltatás, a tőke és a munkaerő liberalizáltságában térnek el egymástól. A regionális integrációk alsóbb lépcsőfokain a szabadságok tagállamok közötti áramlásának a megvalósítása az elsődleges gazdaságpolitikai cél. A legalsó szinten (preferenciális övezet) a résztvevők egymás közötti vámok csökkentésével, majd azok eltörlésével (szabadkereskedelmi terület), végezetül harmadik országgal szemben egységes vámok alkalmazásával (vámunió) valósítják meg az áruforgalom, majd a további szabadságok – a szolgáltatások, a tőke és a munkaerő – határok közötti liberalizációját (közös piac). Ezt követően az együttműködés minőségében új fejlődési szakaszba léphet, a már megvalósult szabadságok országhatárok közötti áramlásának további serkentésével, és az abból származó előnyök minél magasabb fokon történő kiaknázásával (egységes piac, gazdasági-, monetáris-, politikai unió).

Álláspontom szerint a közös piac vízvázasztó szerepet tölt be, hiszen a személyek országok közötti szabad mozgásával biztosít lehetőséget arra, hogy az egyén „állampolgárává” váljon az adott regionális együttműködésnek, és közvetítésével megvalósuljon a gazdasági, és az egyéb nem gazdasági (társadalmi, politikai kulturális, stb.) entitások, mint „ötödik szabadság” liberalizációja is. *[újszerű tudományos eredmény]*

- E5** A fent nevezett ún. ötödik szabadságnak-, valamint tágabb értelemben a globális integrációnak a keretén belül megvalósuló technikai fejlődés – mely egyben a globalizáció meghatározó eleme is – mérséklődő társadalmi, kulturális különbségeket eredményezhet, ami a szomszédos országok potenciális körének bővülésével-, és a szabadkereskedelmi egyezmény optimális területének növekedésével is járhat. *[újszerű tudományos eredmény]*
- E6** Földünk legmagasabb integrációs lépcsőfokát elért szabadkereskedelmi egyezménye az EU, és azon belül is az euroövezetet létrehozó gazdasági, és monetáris unió (GMU) tagállamai. A GMU célja a négy szabadság liberalizációja mellett a nemzeti gazdasági politikák harmonizálása, és árfolyamstabilitás elérése a közös valuta, az euro bevezetésével. A „lehetetlen szentháromság” elmélet értelmében annak megválaszolása céljából, hogy egy nemzetállam miért is mondana le autonóm monetáris politikájáról, és vetné alá magát egy

másik állam jegybanki rendelkezéseinek, a döntéshozóknak három prioritás között kell mérlegelniük:

1. szabad tőkeáramlás biztosítása,
2. árfolyamok rögzítésének a lehetősége,
3. autonóm monetáris politika fenntartása (valutapiaci keresleti-kínálati viszonyoknak megfelelő lebegő árfolyam biztosításával).

A Mudell-Feleming tétel alapján azonban e három cél közül kettő, csak a harmadik rovására érhető el. Benczes [2011:188] ezzel szembe úgy érvel, hogy az EU közös piaca biztosítja tagállamai közötti szabad tőke mozgást; a GMU a valuták árfolyamának visszavonhatatlan rögzítését, majd az egységes valutára történő áttérést. Ez utóbbival a GMU országai lemondtak az autonóm monetáris politikájukról, ugyanakkor létrehozta egy szupranacionális intézményként működő központi bankot – Európai Központi Bankot – mely az eurozóna belső árfolyam stabilitása felett őröködik úgy, hogy maga az euró a többi meghatározó valutával szemben lebeg. Álláspontom szerint ez azonban csak látszólag oldja fel az ún. Mudell-Feleming modellt, hiszen míg az elsőként megvalósult két célkitűzést – szabad tőke mozgást, és a rögzített árfolyamot – *tagállamok szintjén* vizsgáltuk, addig a harmadikat – autonóm monetáris politikát (lebegő árfolyamot) *közösségi viszonylatban*. Ha a „lehetetlen szentháromság”-ot csak a GMU szemszögéből néznénk, úgy mint egy hipotetikus ország, könnyen belátható, hogy az árfolyamok lebegtetése, és rögzítése egyszerre nem valósulhat meg. *[új tudományos eredmény]*

E7 Fontosnak tartom továbbá megjegyezni, hogy a GMU csak részben felel meg a gazdasági, és monetáris unió fogalmi attribútumainak. Az EU/GMU lehetséges fejlődési irányai, és a további pénzügy-, és más szakterületek integrációja felé ható reformtörekvések (pl. „valódi” GMU, fiskális-, bankunió) újabb, ez idáig még nem definiált integrációs lépcsőfokokat eredményezhetnek. *[új tudományos eredmény]*

E8 A regionális integrációk folyamatainak az értelmezését az integrációelméletek adják, melyek arra keresik a választ, hogy milyen törvényszerűségek húzódnak az egybeolvadást eredményező jelenségek mögött. Ezeknek a koncepcióknak azonban közös jellemzőjük az eklekticizmus és az, hogy egyikük sem képes az integráció teljes körű meghatározására. Értelmezésüket ezért a természettudományokban felvetett modellfüggő realizmus-, és az értékítélet kontextusában javaslom.

A modellfüggő realizmus azon az elképzelésen alapul, miszerint az agyunk úgy értelmezi az érzékszerveinkből jövő jelzéseket, hogy azok felhasználásával modellt alkot a világról. Ugyanazt a fizikai és más, a mindennapi világgal kapcsolatos helyzetet – így álláspontom szerint a regionális integrációt is – azonban többféleképpen is modellezhetjük, melyek mindegyike eltérő alapelemeket tartalmazhat, és különböző fogalmakból indulhat ki. Ha két ilyen elmélet ugyanazokat az eseményeket jelzi előre, akkor egyiket sem tekinthetjük valóságosabbnak a másiknál, és tetszésünk szerint választhatunk közöttük. Nem létezik tehát a valóság világképtől vagy elmélettől független fogalma. Hawking [2011:13-14,54,57-58,70.] A közgazdaságtanban az elméletalkotás annyiban különbözik a természet-, illetve más tudományokban alkalmazottaktól, hogy itt a megalkotott koncepciók mindig tartalmaznak egy normatív, valaki, vagy valakik által jónak, szükségesnek, helyesnek tartott elemet is. Ezt az elemet *értékítéletnek* szokták nevezni, Magas [2007:12.] ami regionális együttműködések során társadalmi, politikai felhatalmazás alapján megkötött nemzetközi szerződések rendelkezéseinek a nemzeti jogrendszerekbe történő ratifikálásán, illetve annak eredményeképpen létrehozott szervezetek közvetlen aktusain keresztül manifesztálódik. *[újszerű tudományos eredmény]*

E9 A modellfüggő realizmus és az értékítélet koncepciójának keretei között értelmezni érdemes integrációelméletek, noha éles határvonalakkal nem különíthetők el egymástól, mégis álláspontom szerint két részre oszthatók aszerint, hogy a regionális együttműködések kívülről történő megfigyelése révén állapítanak meg bizonyos törvényszerűségeket (pl. liberális-, vagy regulációs elméletek), vagy a nemzetközi gazdaságtanból ismert tételeket kisebb-nagyobb módosításokkal alkalmazzák kutatásuk módszertanaként (pl. vámunió-elméletek). Míg az előbbiekkal szemben az a kritika fogalmazgató meg, hogy a kifejtett integrációknak csak néhány példája áll rendelkezésünkre, ezért nem vonhatók le tudományos szempontból releváns következtetések, mivel ehhez a variációk nagy számából kellene kiindulni; Puchala [1984:198.] addig az utóbbiakkal szemben az, hogy az integrációs elemzések csak részei más szakterületeknek (pl. a nemzetközi gazdaságtannak), ezért nem indokolt külön tudományágként (integráció gazdaságtanaként, vagy európai tanulmányokként) kezelni. Palánkai [2004:25.] A magam részéről azonban nem tartom szükségesnek az integrációelméletek létjogosultságát megkérdőjelezni, mi több tagadni, annak ellenére sem, hogy a megfigyelésen alapuló elméletek következtetései néhány „esetet” vesznek számításba. Sokoldalú – modellfüggő realizmus, és értékítélet kontextusban értelmezhető – látásmódjuknak köszönhetően ugyanis segítséget nyújthatnak jobban megérteni, és megítélni az integráció mibenlétét. Következtetések tudományos megalapozottsága véleményem szerint is vitatható, ezért talán szerencsésebb lenne ezeket az elméleteket inkább a filozófia, mint az integráció gazdaságtanának-, vagy az európai tanulmányoknak a tárgykörébe sorolni. Más a helyzet azonban azokkal a nézetekkel melyek egyéb tudományágak kisebb-nagyobb kritikákkal ugyan, de elfogadott tételein, megállapításain – pl. komparatív előnyök tanán, vagy Heckscher-Ohlin modellen – alapulnak. Ezeknek a koncepcióknak a tudományos megalapozottsága véleményem szerint levezethető a felhasznált szakterületek alaptételeinek a helytállóságából, más (részlet) kérdés az, hogy erre az ún. alkalmazott tudományra úgy tekintünk-e, mint önálló diszciplínára, vagy más szakterület részeként. *[új tudományos eredmény]*

6.5.2. Primer számításoknál alkalmazott alternatív mutatószámok képzéséhez kapcsolható új-, és újszerű tudományos eredmények

Palánkai [2011:93,99.] álláspontja szerint a globális és regionális integrációk mérésénél gyakran szembesülhetünk a statisztikai adatok hiányával, megbízhatatlanságával – mellyel én is találkoztam primer számításaim során – illetve a figyelembe vett tényezők (mutatók) kisebb változása is radikális változást eredményezhet a végeredményben. Többek között Csath [2001:189-195., 2021a:www., 2021b:19,41,89-90.] arra is felhívja a figyelmet, hogy ha a gazdaság valódi fejlődésére vagyunk kíváncsiak, akkor nem hagyatkozhatunk csupán egyetlen, a valódi értékeket torzító mutató, a GDP vizsgálatára. E problémák áthidalása céljából egy becslésen alapuló módszert (NKLS), és egy komplex gazdasági jóléti mutatót (KGJM) dolgoztam ki, és használtam fel hipotéziseim vizsgálata során.

E10 Az *NKLS skála* a regionális integráció szintjének megbecsülését teszi lehetővé olyan esetekben, amikor megfelelő számú, és megbízhatóságú adatok nem állnak rendelkezésre, vagy kigyűjtésük-, kiszámításuk bármely okból nem lenne célravezető. A becslési eljárás egy 0-tól 10-ig terjedő szintekkel ellátott, ún. nemzetközi kereskedelmi liberalizációs skála (NKLS) segítségével – valamennyi rendelkezésre álló adat figyelembevételével – történik. E módszertant a H_2 hipotézis vizsgálatakor alkalmaztam. *[új tudományos eredmény]*

E11 A *KGJM index* mutatóit az általam feldolgozott szakirodalmi forrásokban Botos [2013:77.], Csath [2001:189-195.], Kovács [2010:466.], Palánkai [2011:91-100.], és magam által ajánlott, rendelkezésemre álló mérőszámokból főkomponens analízissel – kiegészítve azt egyéb szakmai megfontolásokkal – választottam ki, nevezetesen a:

1. *Mezőgazdasági ágazat GDP-ben történő megoszlását* (%-ban kifejezve);
2. *GNI-t* (egy főre jutó, vásárlóerőparitáson, és 2017. évi nemzetközi dollárban rögzített árfolyamon számítva);
3. *GINI indexet* (%-os formában megadva);
4. *HDI indexet* (együtthatós formában megadva);

majd azok minimum/maximum értékeinek rögzítésével történő aggregálásuk során képeztem a végleges mutatót, melyet a H_3 feltevés bizonyítása kapcsán alkalmaztam. *[újszerű tudományos eredmény]*

6.5.3. Primer kutatáson alapuló új tudományos eredmények

Amennyiben elfogadjuk a vizsgálatba bevont adatokat, és alkalmazott módszertant, a primer kutatás folyamán végzett hipotézis-vizsgálat eredményeképpen, a vizsgált hat legismertebb/legsikeresebb szabadkereskedelmi egyezmény – nevezetesen: EGK/EK/EU, NAFTA, MERCOSUR, ASEAN, GCC, SACU – kapcsán az alábbi téziseket állapíthatjuk meg:

- E₁₂** A liberális integrációelméletek prognózisainak megfelelően a regionális integrációkban részt vevő tagállamok közötti gazdasági fejlettségkülönbségek hosszútávon kiegyenlítődnek, azaz a gazdasági fejlettségüket kifejező mutatóik konvergálnak (H_0). *[új tudományos eredmény]*
- E₁₃** Közép-, és rövid távon a regulációs integrációelméletek tételeinek megfelelően azonban a H_0 hipotézis nem feltétlenül érvényesül, találkozhatunk kilengésekkel, divergenciával (H_1). *[új tudományos eredmény]*
- E₁₄** A regionális együttműködések minél magasabb integrációs fejlődési lépcsőfokon állnak, annál inkább mérhető tagállamai gazdasági fejlettségkülönbségük konvergenciája (H_2). Ezt a feltevést többféle – pl. az E_{10} kapcsán ismertetett NKLS becslés – módszertan alapján végzett számítások is alátámasztják. *[új tudományos eredmény]*
- E₁₅** A gazdasági fejlettség konvergenciájának mérésére a GDP mutatók önálló elemzése korlátozottan alkalmas (H_3). Helyettük a komplex gazdasági jóléti-, vagy a nemzeti vagyonmutatók ajánlhatóak (J_7). *[új tudományos eredmény]*

6.6. Következtetések, javaslatok a hipotézis-vizsgálat során

A H_0 hipotézis értelmében *a regionális integrációkban részt vevő tagállamok közötti gazdasági fejlettségkülönbségek hosszútávon kiegyenlítődnek, azaz a gazdasági fejlettségüket kifejező mutatóik konvergálnak* (E_{12}). A primer számítások alapján – amennyiben elfogadjuk a vizsgálatba bevont adatokat, és alkalmazott módszertant – megalapozottan feltehetjük, hogy a H_0 hipotézis a liberális integrációelméletek prognózisának megfelelően igaznak bizonyul.

- J₁** A téma további művelése során érdemesnek tartom megfontolni a hosszútávú gazdasági fejlettségkülönbségek regionális integrációk közötti mérését is, melynek eredményeképpen nyomon követhetővé válhatna az, hogy a világgazdaság fejlődése a regionalizmusból a globális integráció felé tendál, vagy éppen ellenkezőleg a szabadkereskedelmi egyezmények elszigetelődése-, vagy a nemzetállamok megerősödése várható.

A H_1 feltevés szerint *a H_0 hipotézis során feltételezett hosszútávú trendek (konvergencia) mellett azonban közép-, és rövid távon jelentkezhetnek kilengések (divergencia) is.* (E_{13}). A primer számítások alapján – amennyiben elfogadjuk a vizsgálatba bevont adatokat, és alkalmazott módszertant – megalapozottan feltehetjük, hogy a H_1 hipotézis a regulációs integrációelméletek tételeinek megfelelően igaznak bizonyul. A gazdasági egyenlőtlenségek – vélhetőleg a piaci

automatizmusok, illetve a gazdaságpolitikai döntések következtében – csak hosszútávon egyenlítődnek ki.

- J₂** A téma további művelése során érdemesnek tartom megfontolni a közép-, és rövidtávon jelentkező divergencia anomáliák, és a világgazdasági/regionális recessziók ok-okozati kapcsolatuk pontos feltárását, melynek jelentősége a válságokra való alkalmazkodási képesség javításában keresendő, hiszen ennek korlátozott hatékonysága az EU/GMU egyik fő kritikája.
- J₃** Megfontolásra tartom érdemesnek továbbá annak vizsgálatát, hogy a közép-, és rövid távon a gazdasági egyenlőtlenségek, tökéletlenségek következtében keletkezett divergencia hosszútávon mennyiben a piaci automatizmusoknak-, és mennyiben a gazdaságpolitikai döntéseknek a következtében egyenlítődik ki. Ennek jelentőségét rövid távon ugyancsak a válságkezelés hatékonyságának növelésében-, hosszú távon a közepes fejlődési csapda vizsgálatának-, és elkerülésének a motivációjában kell keresnünk.

A H₂ hipotézis alapján a regionális együttműködések minél magasabb integrációs fejlődési lépcsőfokon állnak, annál inkább mérhető tagállamai gazdasági fejlettségkülönbségük konvergenciája (E₁₄). A primer számítások alapján – amennyiben elfogadjuk a vizsgálatba bevont adatokat, és alkalmazott módszertant – megalapozottan feltehetjük, hogy a H₂ hipotézis igaznak bizonyul. Kiemelném továbbá, hogy többféle módszertan alapján – többek között az NKLS becslés segítségével – végzett számítások is ezt a konklúziót támasztják alá.

- J₄** A téma további művelése során érdemesnek tartom megfontolni az NKLS skála idő múlásával történő felülvizsgálatát, az esetlegesen újonnan létrejövő-, vagy a már meglévő integrációs szintek bevezetése/pontosítás céljából.
- J₅** Javaslom továbbá az NKLS skála alkalmazása helyett kvantitatív, vagy pontosabb kvalitatív mérőszámok bevezetését, ugyanis e módszer becslésen alapuló „szükségmegoldásként” ajánlható.

A H₃ hipotézis feltételes állítása szerint a gazdasági fejlettség konvergenciájának mérésére a GDP mutatók önálló elemzése korlátozottan alkalmas (E₁₄). A primer számítások alapján – amennyiben elfogadjuk a vizsgálatba bevont adatokat, és alkalmazott módszertant – megalapozottan feltehetjük, hogy a H₃ hipotézis részben hamisnak-, részben igaznak bizonyul. Az eredmények első ránézésre meglehetősen ellentmondásosnak tűnhetnek, ugyanis amennyiben a hosszútávú konvergencia vizsgálatot nem a GDP-vel, hanem helyette a KGJM indexel végezzük el – annak ellenére, hogy az az általános nézet alakult ki a GDP-vel szemben, hogy a gazdasági fejlődést torzítva jeleníti meg – az EK/EU, NAFTA, MERCOSUR, ASEAN, és GCC esetében meglepő hasonlóság volt tapasztalható a H₀, és a H₃ hipotézis vizsgálata során. A relatív jelentősen alacsonyabb átlagos GDP-vel és a Dél-afrikai Köztársaság beruházásaitól jelentősen függő tagállamokkal (BLNS országok) rendelkező SACU esetében viszont nem csak mértékében, hanem irányában is eltért az eredmény, mely alapján számomra az valószínűsíthető az, hogy – habár a konvergencia mérésére nem tökéletes jelzőszám – átlagos gazdasági teljesítmény mellett a GDP mutatónak a gazdasági fejlődést torzító hatása nem jelentős, éppen olyan jól alkalmazható, mint a KGJM index, azonban szélsőséges esetekben, mind az alacsony-, mint a magas gazdaság fejlettségű országok tekintetében dezinformáló hatás jelentékkennyé válhat. Fontos megjegyezni azt is, hogy e tendencia mérhető a vizsgálatba bevont további öt szabadkereskedelmi egyezmény között is.

- J₆** A téma további művelése során érdemesnek tartom megfontolni a GDP mutató, és a KGJM index kétváltozós kapcsolatának további vizsgálatát a mérőszámok közötti feltételezett torzító hatás pontos meghatározása céljából, ugyanis jelen számítások alapján csak valószínűsíthető, hogy átlagos gazdasági teljesítmény mellett, és nem kiugró mértékű külső tőkéttől való függés

esetén a GDP mutatónak a gazdasági fejlődést dezinformáló hatása nem jelentős, azonban szélsőséges esetekben dezinformáló hatása jelentékennyé válhat.

- J7** A téma további művelése során véleményem szerint építő jellegű volna a KGJM index mutatóinak – elsősorban további potenciális mérőszámok bevonásával, azok főkomponens analízissel-, és szakmai érveléssel történő kiválogatásukkal, a GDP/NKLS adatok kétváltozós vizsgálatának eredményeinek felhasználásával történő – felülvizsgálata, súlyozása a valós gazdasági fejlettség- (végső soron a nemzeti vagyon-), és a konvergencia lehető legpontosabb mérése-, és a közepes fejlődési csapda eredményes vizsgálatának-, és elkerülésének érdekében.

Ami a disszertáció során kifejtett tézisek gyakorlati alkalmazásait illeti, összességében elmondható, hogy segítségükkel, és a téma tovább művelésével elképzelésem szerint:

- A1** közelebb kerülhetünk a világ(gazdaság) globális-, és regionális integrációs profiljának-, illetve annak változásának megértéséhez, méréséhez, előrejelzéséhez;
- A2** hatékonyabbá tehetnénk a szabadkereskedelmi egyezmények, és a nemzetgazdaságok válságokra való alkalmazkodási képességüket; továbbá
- A3** a közepes jövedelmi csapda vizsgálatának-, és elkerülésének támogatása érdekében is megfontolásra lehet érdemes.

Végezetül fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy disszertációm csak egy – közel sem az egyetlen – nézőpontból közelíti meg a témát, és megállapításai is csak abban az esetben érvényesek, ha elfogadjuk az idézett szakirodalmi források hitelességét, a felhasznált adatok megbízhatóságát, az alkalmazott valamennyi tudományos módszertant, illetve az azok alapján levont következtetéseket. Mindezek mellett véleményem szerint érdemes megfontolni mások – akár a továbbiakban leírtakkal ellentétes – nézeteit is.

7. SUMMARY

7.1. Scope of research, motivation and topicality of the choice of subject

The subject of my dissertation is the complex (*Attached M4*), multifaceted issue of regional integration and its convergence effects on economic development levels, often divisive for both the scientific and the public opinion, which I am expected to investigate objectively and without bias, using secondary and primary scientific methods. I found the motivation and the topicality of the choice of the subject in its eclecticism on the one hand, and in the fact that Hungary – as a result of its economic policy since the early 1980s – became on May 1, 2004 a full and active participant of the European Union (hereinafter: EU), the most important, voluntarily based regional integration effort of Europe and the world economy.

7.2. Problem statement

In my opinion, there are several difficulties in dealing with the subject:

- P₀** On the one hand, regional integration processes often compete with national independence and identity, so their scientific analysis cannot do without increased impartiality and objectivity.
- P₁** On the other hand, we are dealing with a relatively new and complex phenomenon, so although there is a relative consensus that regional integration is a local structure of global integration (globalization), there is still no uniformly accepted definition of the latter.
- P₂** Last but not least, different theories of integration often contradict each other. Liberal views, for example, identify regional integration ultimately with economic convergence, while regulatory concepts, on the contrary, predict divergence.

7.3. Objectives

In the context of the dilemmas raised above, – with a focus on the requirement of increased impartiality and objectivity (P₀), – my main objectives are as follows:

- C_{0/1}** study of the theories of regional integration with secondary and
- C_{0/2}** primary research,

in the framework of which I was primarily looking for answers to the question of the impact of regional integration on the balancing or convergence of the economic development levels of its member states. In doing so, I have set further clarifying and detailed objectives as follows:

- C₁** Formulating a definition of globalization to be used in my dissertation and deriving the concept of regional integration from it.
- C₂** Learning about the different forms of regional integration, the stages of its development and the factors determining those, and possibly expanding this knowledge through knowledge management.
- C₃** Grouping together an eclectic range of integration theories and, through a comparative analysis, developing an approach that helps to synthesize the findings of different perspectives.
- C₄** Exploring the convergence and divergence processes in the world economy, and studying and further reflecting on their measurement.

C_{5/1} Presenting selected free trade agreements covered by the primary research.

C_{5/2} Supporting hypotheses from primary research with secondary research.

7.4. Scientific methodology used in the processing of the subject

In the secondary literature research (C_{0/1}), I typically used general scientific methods such as compilation, synthesis, isolation, analysis and knowledge management.

The primary research part of my dissertation (C_{0/2}) was essentially aimed at testing the following hypotheses:

- H₀** Differences in economic development between the member states participating in regional integration are leveling out over the long term, in other words their economic development indicators are converging.
- H₁** However, in addition to the long-term trends (convergence) assumed in hypothesis H₀, there may also be medium- and short-term swings (divergences).
- H₂** The higher the level of integration of regional cooperation, the more measurable the convergence of the economic development differences of its member states.
- H₃** The sole analysis of GDP indicators is suitable only to a limited extent for measuring the convergence of economic development.

During the hypothesis testing, I used a toolbox of general mathematical-statistical methods, mainly bivariate regression analysis, correlation analysis; multivariate principal component analysis; and auxiliary operations related to these procedures, such as variance analysis, standardization, aggregation, interpolation, and function transfer. However, I could not refrain from introducing alternative indicators of my own to determine the level of regional integration (E₁₀) when testing hypothesis H₂, and to measure economic development more accurately than GDP (E₁₁) in hypothesis H₃, since there is no uniformly accepted theory and practice in economics regarding the components of the indices measuring these conditions, and there are many problems to be solved when examining them.

7.5. New and novel scientific results

In my opinion, it is rather subjective to judge whether a scientific result is new or it contains a some novelties. Accordingly, and with some bias, I have classified as new scientific results those theses that are clearly considered to have a higher novelty content than others. On the other hand, those with a partial novelty content are classified as novel. The 'labels' indicating these categories are placed in square brackets at the end of the theses described below, broken down by research area.

7.5.1. New and novel scientific results based on secondary research

- E₁** By the definition of globalization, I mean the global integration of economic and other phenomena and processes on a geographical basis, with a voluntarily created regional structure, made possible by technological, especially information technology, development, and the ideologies associated with them. [*new scientific result*]
- E₂** If the above concept is accepted, regional integration can be derived as a voluntary structure of global integration with economic and other dimensions covering a defined geographical area, between nation states, on a voluntary basis, with economic and other dimensions, made

possible by technological, especially information technology developments. [*new scientific result*]

E3 However, the concept of regional integration can also be derived, among other things, by synthesizing general findings of systemic isolation and integration theories such as:

- The regional integration of systems, partly economic and partly other (e.g. social, political, cultural), i.e. covering a defined geographical unit, primarily involving nation states.
- It is an economic, social, political and cultural phenomenon with historical foundations, which is based on democratic principles and is achieved through a process of organic unification in several stages, in which the member states voluntarily transfer part of their national sovereignty to the community level in order to achieve their objectives. [*new scientific result*]

E4 Based on the integration theories processed in the course of secondary research and their further elaboration, it can be concluded that the different types of regional integration differ mainly in the liberalization of the so-called four freedoms of goods, services, capital and labor. At the lower levels of regional integration, the primary economic policy objective is to achieve the flow of freedoms between member states. At the lowest level (preferential zone), participants achieve the liberalization of trade in goods and then other freedoms – services, capital and labor – across borders (common market) by reducing and then eliminating tariffs between themselves (free trade area) and finally by applying uniform tariffs to third countries (customs union). Cooperation can then enter a new phase of development by further stimulating the cross-border flow of freedoms already achieved and by exploiting the resulting benefits to the greatest possible extent (single market, economic, monetary and political union).

In my view, the common market plays a watershed role, as it provides the opportunity for the free movement of persons between countries, enabling individuals to become "citizens" of the given regional cooperation, and through it the liberalization of economic and other non-economic (social, political cultural, etc.) entities as a "fifth freedom". [*scientific result with novel content*]

E5 Technological progress in the context of the so-called fifth freedom and, more broadly, of global integration, which is also a key element of globalization, could lead to a reduction in social and cultural differences, which could increase the potential range of neighboring countries and the optimal area of the free trade agreement. [*scientific result with novel content*]

E6 The most integrated free trade agreement in the world is the EU, and within it the member states of the economic and monetary union (hereinafter: GMU), constituting the Eurozone. In addition to the liberalization of the four freedoms, the goal of the GMU is to harmonize national economic policies and achieve exchange rate stability through the introduction of a single currency, the euro. According to the 'impossible trinity' theory, in order to answer the question of why a nation state would give up its autonomous monetary policy and submit to the central bank regulations of another state, decision-makers have to weigh up three priorities:

1. ensuring free flow of capital,
2. the possibility of fixing exchange rates,
3. maintaining an autonomous monetary policy (by ensuring a floating exchange rate in line with the supply and demand conditions in the currency market).

However, according to the Mudell-Feleming theorem, two of these three goals can only be achieved at the expense of the third. In contrast, Benczes [2011:188] argues that the EU common market ensures the free movement of capital between its member states; while the GMU ensures the irrevocable fixing of exchange rates and the subsequent transition to a single currency. With the latter, the GMU countries have given up their autonomous monetary policies, while at the same time establishing a central bank as a supranational institution – the European Central Bank – which will guard the internal exchange rate stability of the euro area, with the euro itself floating against the other major currencies. In my view, however, this only seemingly resolves the so-called Mudell-Feleming model, since while the first two objectives – free movement of capital and a fixed exchange rate – were considered *at the level of the member states*, the third – autonomous monetary policy (floating exchange rate) – was considered at the *community level*. If the "impossible trinity" is viewed only from the perspective of the GMU, as a hypothetical country, it is easy to see that floating and fixing exchange rates cannot be achieved simultaneously. [*new scientific result*]

- E7** It is also important to note that the GMU only partly corresponds to our conceptual attributes of economic and monetary union. The possible directions of development of the EU/GMU and reform efforts towards further integration of finance and other areas (e.g. "real" GMU, fiscal union, banking union) may lead to new, as yet undefined, steps of integration. [*new scientific result*]
- E8** The processes of regional integration are interpreted in terms of integration theories, which seek to understand the laws behind the phenomena that lead to integration. What these concepts have in common, however, is their eclecticism and the fact that none of them is able to provide a complete definition of integration. I therefore propose to interpret them in the context of model-dependent realism and value judgments brought up in natural sciences.

Model-dependent realism is based on the idea that our brain interprets the signals from our sensory organs and uses them to create a model of the world. However, we can model the same physical situation and other situations in the everyday world – including, in my view, regional integration – in different ways, each of which may contain different basic elements and be based on different concepts. If two such theories predict the same events, then we cannot regard one as more real than the other and can choose between them at will. There is therefore no concept of reality independent of worldview or theory. Hawking [2011:13-14,54,57-58,70.] In economics, theorizing differs from theorizing in natural and other sciences in that the concepts that are constructed always include a normative element that someone or someones considers to be good, necessary, right. This element is known as *value judgment*, Magas [2007:12.] which is manifested through the ratification of the provisions of international treaties concluded on the basis of social and political authority in regional cooperation, into national legal systems, and through direct acts of the organizations created as a result. [*scientific result with novel content*]

- E9** Although integration theories, which are to be interpreted within the framework of the concepts of model-dependent realism and value judgment, cannot be separated from each other by sharp boundaries, they can, in my opinion, be divided into two parts, depending on whether they establish certain regularities by observing regional cooperation from the outside (e.g. liberal or regulatory theories) or whether they apply the theorems known from international economics with minor or major modifications as a research methodology (e.g. customs union theories). While the criticism of the former is that we have only a few examples of mature integration and therefore cannot draw scientifically relevant conclusions, since this would require starting from a large number of variations; Puchala [1984:198], the criticism of the latter is that integration analysis is only part of other disciplines (e.g. international

economics) and therefore not justified to be treated as a separate discipline (as integration economics or European studies). Palánkai [2004:25.] For my part, however, I do not consider it necessary to question or even deny the legitimacy of integration theories, despite the fact that the conclusions of observational theories take some 'cases' into account. Indeed, their multifaceted vision – interpreted in the context of model-dependent realism and value judgments – can help us to better understand and judge the nature of integration. The scientific soundness of their conclusions is, in my view, debatable, and it might therefore be more appropriate to classify these theories under the heading of philosophy rather than the economics of integration or European studies. The situation is different, however, with views based on accepted theorems and findings of other disciplines, such as the doctrine of comparative advantage or the Heckscher-Ohlin model, which are subject to criticisms of varying degrees. The scientific soundness of these concepts can, in my opinion, be deduced from the validity of the basic theorems of the disciplines used, but it is another question (of detail) whether this so-called applied science is regarded as a separate discipline or as part of another discipline. *[new scientific result]*

7.5.2. New and novel scientific results that can be linked to the calculation of alternative indicators used in primary calculations

According to Palánkai [2011:93,99.], when measuring global and regional integration we often face the lack and/or unreliability of statistical data, – which I have encountered in my primary calculations – and even small changes in the factors (indicators) considered can lead to radical changes in the final result. Among others, Csath [2001:189-195, 2021a:www., 2021b:19,41,89-90] points out that if we want to know the real development of the economy, we cannot rely on the examination of GDP, a single indicator that distorts the true values. To overcome these problems, I have developed and used an estimation-based method (NKLS) and a complex indicator of economic welfare (KGJM) to test my hypotheses.

E10 The *NKLS scale* provides an estimate of the level of regional integration in cases where data of sufficient number and reliability are not available or where it would be impractical to collect or calculate them for whatever reason. The estimation procedure is based on a so-called International Trade Liberalization Scale (NKLS) with levels from 0 to 10, taking into account all available data. This methodology has been used to test hypothesis H₂. *[new scientific result]*

E11 I selected the indicators of the *KGJM index* from the literature sources I have processed, Botos [2013:77.], Csath [2001:189-195.], Kovács [2010:466.], Palánkai [2011:91-100.], and from the available indicators recommended by myself, using principal component analysis – supplemented by other professional considerations – namely:

1. *Agricultural sector as a share of GDP* (expressed as a %);
2. *GNI* (per capita, at purchasing power parity and at fixed 2017 international dollar exchange rate);
3. *GINI index* (expressed as a %);
4. *HDI index* (given in coefficient form);

and then aggregated them by fixing their minimum/maximum values to form the final indicator used to prove hypothesis H₃. *[scientific result with novel content]*

7.5.3. New scientific results based on primary research

If we accept the data and methodology used in the study, the hypothesis testing carried out in the course of the primary research, the six most well-known/successful free trade agreements examined, – namely: the European Economic Community (hereinafter: EGK) / European Communities (hereinafter: EK) / EU, North American Free Trade Agreement (hereinafter: NAFTA), Southern Common Market (hereinafter: MERCOSUR), Association of Southeast Asian Nations (hereinafter: ASEAN), Gulf Cooperation Council (hereinafter: GCC), Southern African Customs Union (hereinafter: SACU), – lead to the following theses:

- E₁₂** Liberal integration theories predict that the differences in economic development between the member states participating in regional integration will level out in the long run, i.e. their economic development indicators will converge (H_0). [*new scientific result*]
- E₁₃** In the medium and short run, however, according to the theorems of regulatory integration, hypothesis H_0 does not necessarily hold true, and we may encounter swings, divergence (H_1). [*new scientific result*]
- E₁₄** The higher the level of integration of regional cooperation, the more measurable the convergence of the economic development differences of its member states (H_2). This assumption is supported by calculations based on various methodologies, such as the NKLS estimation described in E_{10} . [*new scientific result*]
- E₁₅** Stand-alone analysis of GDP indicators is of limited use for measuring the convergence of economic development (H_3). Instead, complex economic welfare or national wealth indicators can be recommended (J_7). [*new scientific result*]

7.6. Conclusions and recommendations from the hypothesis testing

According to *hypothesis H_0 , the differences in economic development between the member states participating in regional integration will level out in the long run, i.e. their economic development indicators will converge (E_{12})*. On the basis of the primary calculations, if we accept the data included in the study and the methodology used, we can reasonably assume that hypothesis H_0 holds *true* as predicted by liberal integration theories.

- J₁** In pursuing the topic further, I also consider it worthwhile to consider measuring long-term differences in economic development between regional integrations, which could help to monitor whether the development of the world economy is moving from regionalism towards global integration, or whether, on the contrary, it is likely to lead to the isolation of free trade agreements or the strengthening of nation states.

However, under hypothesis H_1 , in addition to the long-term trends (convergence) assumed in hypothesis H_0 , there may also be medium- and short-term divergences. (E_{13}). Based on the primary calculations, if we accept the data and methodology used in the study, we can reasonably assume that hypothesis H_1 holds *true* according to the theorems of regulatory integration theory. Economic inequalities are likely to level out only in the long run, presumably as a result of market automatism and economic policy choices.

- J₂** In further exploration of the topic, I think it is worthwhile to consider a precise exploration of the causal relationship between medium and short term divergence anomalies and global economic/regional recessions, which is important to improve the capacity to adapt to crises, as its limited effectiveness is one of the main criticisms of the EU/GMU.
- J₃** I also consider it worthwhile to examine to what extent the divergence caused by economic inequalities and imperfections in the medium and short term is compensated in the long term

by market automatism and to what extent by economic policy decisions. In the short term, the importance of this is also to be found in the motivation to increase the efficiency of crisis management, and in the long term in the examination and avoidance of the medium-term development trap.

According to *hypothesis H₂*, the higher the level of integration of regional cooperation, the more the convergence of the economic development differences of its member states can be measured (*E₁₄*). On the basis of the primary calculations, if we accept the data included in the study and the methodology used, we can reasonably assume that hypothesis *H₂* holds *true*. I would also point out that calculations using several methodologies, including NKLS estimation, support this conclusion.

- J₄** In further elaboration of this topic, I consider it worthwhile to consider revising the NKLS scale over time, with a view to introducing/refining the levels of integration that may be newly created or already existing.
- J₅** I also suggest the use of quantitative or more accurate qualitative measures instead of the NKLS scale, as this method can be recommended as an "emergency" solution based on estimation.

The conditional statement of *hypothesis H₃* states that *the ability to measure the convergence of economic development through a stand-alone analysis of GDP indicators is limited (E₁₄)*. On the basis of the primary calculations, if we accept the data included in the analysis and the methodology used, we can reasonably assume that hypothesis *H₃* is partly *false* and partly *true*. At first sight, the results may seem rather contradictory, since if the long-run convergence analysis is not carried out with GDP but with the KGJM index instead – despite the common perception that GDP distorts economic development – there is a surprising similarity between the EK/EU, NAFTA, MERCOSUR, ASEAN, and GCC when testing hypotheses *H₀* and *H₃*. However, the results for SACU, which has a relatively significantly lower average GDP and member states that are significantly dependent on South Africa's investment (BLNS countries), differed not only in magnitude but also in direction, which suggests to me that the likely result is, that, although it is not a perfect indicator of convergence, the GDP index does not have a significant distorting effect on economic development under average economic performance, and is as applicable as the SACU index, but in extreme cases, for both low and high performing countries, it can have a disinformative effect. It is also important to note that this trend can be measured among the five other free trade agreements included in the study.

- J₆** In further work on the topic, I consider it worthwhile to further investigate the bivariate relationship between GDP and the KGJM index to determine the exact nature of the hypothesized bias between the measures, as the present calculations suggest that under average economic performance and not extreme dependence on external capital, the disinformative effect of GDP on economic development is not significant, but in extreme cases it may become significant.
- J₇** I believe that further work on this topic would be constructive in selecting indicators for the KGJM index, especially by including additional potential measures, their principal component analysis, and by using professional reasoning, using the results of the bivariate analysis of GDP/NKLS data – to revise and weight them in order to measure real economic development (ultimately national wealth) and convergence as accurately as possible and to effectively test and avoid the medium-term development trap.

As far as the practical applications of the theses developed in this dissertation are concerned, overall, with their help and by further developing the topic, I can say that I envisage:

- A1** we can get closer to understanding, measuring and forecasting the global and regional integration profile of the world (economy) and its changes
- A2** we could make free trade agreements and the capacity of national economies to adapt to crises more effective; and
- A3** it may also be worth considering to help investigate and avoid the middle-income trap.

Finally, I think it is important to stress that my dissertation approaches the topic from only one – and far from the only one – point of view, and its findings are valid only if we accept the credibility of the cited literature, the reliability of the data used, the scientific methodology applied and the conclusions drawn from it. In addition, I believe that it is worth considering the views of others, even if they are contrary to those set out herein.

IRODALOMJEGYZÉK

Felhasznált szakirodalmak:

1. ARATÓ Krisztina (2010): Integráció-elméletek és az Európai Unió szociális párbeszéde. http://www.kka.hu/_Kozossegi_Adattar/DOKUMENT.Nsf/aeb5e4c08ec7c2ce852566f200140bd7/46413e37b572d823c1256cb7003643cf?OpenDocument Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: integrációelmélet. Lekérdezés időpontja: 2019.07.06.
2. ARATÓ Krisztina, KOLLER Boglárka (2009): Európa utazása – Integrációtörténet. Budapest: Gondolat Kiadó. 278 p.
3. ARON, Raymond. (1953): Problems of European Integration. In: *Lloyds Bank Revue*, 1953 (4), 1-17. p.
4. ÁRVAI László, DICZHÁZI Bertalan (2002): Globalizáció és külföldi tőkeberuházások újabb fejleményei Magyarországon. Budapest: Kairosz Kiadó. 298 p.
5. ASEAN (2019): About ASEAN. <https://asean.org/asean/about-asean/overview/> Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: establishment of ASEAN. Lekérdezés időpontja: 2019.12.17.
6. AUSCH Sándor (1969): A KGST-együttműködés helyzete, mechanizmusa, távlatai. Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó. 305 p.
7. BÁCS Zoltán György (2019): Uruguay. In: Szente-Varga Mónika, Bács Zoltán György, (szerk.): *Dél-Amerika a 21. században – társadalmi, gazdasági és politikai konfliktusok*. Budapest: Dialóg Campus. 149-161. p.
8. BALASSA Béla (1961): The Theory of Economic Integration. Homewood, Illinois: Richard D. Irwin, Inc. 304 p.
9. BALDWIN, Richard E.; VENABLES, Antony J.(1995): Regional economic integration. In: Grossman, Gene M.; Rogoff, Kenneth (szerk.): *Handbook of International Economics*. Amsterdam: Elsevier Science vol. I3. 1597-1644. p.
10. BALDWIN, Richard E.; WYPLOSZ, Charles (2004): The Economics of European Integration. London: McGraw-Hill. 458 p.
11. BALHÓ András, PALÁNKAI Tibor, KENGYEL Ákos (2002): Az egységes belső piac koncepciója. In: Blahó András (szerk.): *Világ gazdaságtan II. Globális fejlődés – gazdaságdiplomácia*. Budapest: Aula Kiadó 360-362 p.
12. BARRO, Robert (2005): A gazdasági növekedést meghatározó tényezők. Budapest: Közgazdasági Kiskönyvtár. 126 p.
13. BARTAL Tamás András (2004): Az Internet története. http://www.agr.unideb.hu/~agocs/informatics/05_h_ecdl/ECDLweb/ecdlweb.uw.hu/m7-02.html Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: Internet története. Lekérdezés időpontja: 2018.10.20.
14. BARTCZAK, Krzysztof; GARCÉS, Fernando de los Fayos (2018): Az Európai Gazdasági Térség (EGT), Svájc és az északi régió. <http://www.europarl.europa.eu/factsheets/hu/sheet/169/az-europai-gazdasagi-terseg-egt-svajc-es-az-eszaki-regio> Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: Molnár CEFTA. Lekérdezés időpontja: 2019.02.19.
15. BECK, Ulrich (1997): Was ist Globalisierung? Frankfurt: Suhrkamp. 269 p.
16. BEETSMA, Role. M.; BOVENBERG, A. Lans (1999): Does monetary unification lead to excessive debt accumulation? In: *Journal of Public Economics*, 74 (3), 299-325. p.
17. BEETSMA, Role. M.; BOVENBERG, A. Lans (2000): Designing Fiscal and Monetary Institutions for a European Monetary Union. In: *Public Choice*, 102 (3/4), 247-269. p.

18. BEETSMA, Role. M.; BOVENBERG, A. Lans (2001): The Optimality of a Monetary Union without a Fiscal Union. In: *Journal of Money, Credit and Banking*, 33 (2), 174-204. p.
19. BENALAL, Nichola et al. (2006): Output growth differentials across the euro area countries: some stylised facts. Frankfurt: ECB Occasional Paper, (45) 79 p.
20. BENCZES István (2011): A regionális monetáris integráció néhány elméleti kérdése. In.: Palánkai Tibor et al.: *A globális és regionális integráció gazdaságtana*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 174-200. p.
21. BENCZES István (2016): A washingtoni konszenzus és a nemzetközi pénzügyi szervezetek. In: *Köz-gazdaság*, 11 (3), 3-19. p.
22. BENCZES István, SZENT-IVÁNYI Balázs (2017): The European Economy: The Recovery Continues, but for How Long? In: *Journal of Common Market Studies*, 51(S1), 133-148. p.
23. BEREND T. Iván (1968): „Birodalmi integráció” az Osztrák-Magyar Monarchia keretében. A közép- és kelet-európai gazdasági integráció kérdéséhez. In: *Közgazdasági szemle*, (3), (5)
24. BERNARD, Mitchell; RAVENHILL, John (1995): Beyond product cycles and flying geese: regionalization, hierarchy, and the industrialization of East Asia. In. *World Politics*, 47 (2), 171-209. p.
25. BERNATH Eszter (2011): A 21. század feltörekvő hatalmai: a BRIC- országok. 17 p. <https://btk.ppke.hu/uploads/articles/6414/file/bernatheszter.pdf> Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: bric országok. Lekérdezés időpontja: 2018.08.17.
26. BHAGWATI, Jagdish (2004): In Defence of Globalization. New York: Oxford University Press. 317 p.
27. BILTON, Tony et al. (1996): *Introductory Sociology*. London: Macmillan. 704 p.
28. BÓKA Éva (2001): Az európai egység gondolat fejlődéstörténete. Budapest: Napvilág Kiadó. 304 p.
29. BÓKA Éva (2008): Az európai integráció. Elméletek történelmi perspektívában. Budapest: Corvina. 157 p.
30. BOTOS Katalin (2013): Fizetési mérleg: a gazdaságpolitika mostohagyereke. In: *Közép-európai közlemények*, 2013 (1-2), 77-88. p.
31. BOWEN, Harry; LEAMER, Edward E.; SVEIKAUSKAS, Leo (1978): Multicountry, Multifactor Tests of the Factor Abundance Theory. In: *American Economic Review*, 1978 (77), 791-809. p.
32. BULMER, Simon J. (1993) Governance of European Union: A New Institutional Approach. In: *Journal of Public Policy*, 13 (4), 351-380. p.
33. CAPANNELLI, Giovanni; LEE, Jong-Wha; PETRI, Peter (2009): Developing Indicators for Regional Economic Integration and Cooperation. Philippines: Asian Development Bank. 45 p.
34. CECCHINI, Paolo et al. (1988): *The European Challenge: 1992: The benefit of a single market*. Aldershot: Wildwood House. 127 p.
35. CHENKEL, Jeffrey T. (2006): *Constructivist Approaches to European Integration*. Oslo: Arena Centre for European Studies. 41 p.
36. CHRYSOCHOOU, Dimitris N. (2001): *Theorizing European Integration*. London: SAGE Publications. 240 p.
37. CHRYSOCHOOU, Dimitris. N. (2001): *Theorizing European Integration*. London: Stage Publications. 223 p.
38. CLEVELAND, Harlan (1965). The Evolution of Rising Responsibility. In: *International Organization*, 19 (3), 828-834. p.
39. CLIVE, Y. Thomas.; HAVELOCK, Brewster (1969): Aspects of the Theory of Economic Integration. In: *Journal of Common Market Studies*, 1969 (12), 110-132. p.

40. CONSTANTINOVITS Milán, SIPOS Zoltán (2014): Nemzetközi üzleti technikák. Budapest: Akadémiai Kiadó. Digitális kiadvány, 2016.
41. CORDEN, W. Max. (1979): Inflation, Exchange Rates and the World Economy, Lectures on International Monetary Economics. Oxford: Clarendon Press. 176 p.
42. CZUCZAI Jenő, FICZERE Lajos (Szerk.) (1997): Európa A-tól Z-ig. Budapest: Eötvös Lóránd Tudományegyetem. 311 p.
43. CSÁKI György (2006): A nemzetközi gazdaságtan és a világgazdaságtan lapjai. Budapest: Napvilág Kiadó. 501 p.
44. CSÁKI György (2011): A nemzetközi gazdaságtan és a világgazdaságtan alapjai. (negyedik, bővített és átdolgozott kiadás) Budapest: Napvilág Kisadó. 398 p.
45. CSÁKI György (2017): Nemzetközi gazdaságtan. Budapest: Napvilág Kiadó. 356 p.
46. CSATH Magdolna (2001): Kiút a globalizációs zsákutcából. Budapest: Kairosz Kiadó. 275 p.
47. CSATH Magdolna (2008): Globalizációs Végjáték. Budapest: Kairosz Kiadó. 292 p.
48. CSATH Magdolna (2019): Bevesszük a kanyart? Tudás – érték – jövő. Budapest: Kairosz Kiadó. 231 p.
49. CSATH Magdolna (2021a): What Is Missing from the EU Sustainable Development Report 2020? <https://www.aspen.review/article/2021/missing-eu-sustainable-development-report-2020/> Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: What Is Missing from the EU Sustainable Development Report. Lekérdezés időpontja: 2021.08.09.
50. CSATH Magdolna (2021b): Fejlődési csapdaveszély a pandémia után. Budapest: Kairosz Kiadó. 150 p.
51. CSÉFALVAY Zoltán (2004): Globalizáció 1.0. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 254 p.
52. DÁNIEL Zoltán András, RÉDEY Ákos, SOMOGYI Viola (2012): Fenntartható gazdaság. Pannon Egyetem. Digitális Kiadvány.
53. DEUTSCH, Karl W. (1978): The Analysis of International Relations. New Jersey: Prentice Hall. 312 p.
54. DIXIT, Avinash.; LAMBERTINI, Luisa (2001): Monetary-Fiscal Policy Interactions and Commitment Versus Discretion in a Monetary Union. In: *European Economic Review*, 45 (4-6), 977-987. p.
55. DIXIT, Avinash.; LAMBERTINI, Luisa (2003): Symbiosis of Monetary and Fiscal Policies in a Monetary Union. In: *Journal of International Economics*, 60 (2), 235-247. p.
56. DOLLAR, David (2001): Globalization, Inequality, and Poverty since 1980. Washington D.C.: Development Research Group, World Bank. 39 p.
57. DORNBUSCH, Rudi (1997): Fiscal Aspects of Monetary Integration. In: *The American Economic Review*, 87 (2), 221-223. p.
58. EL-AGRAA, Ali M. (2004): The European Union. (Economics and Politics). Harlow: Prentice-Hall. 592 p.
59. EMERSON, Michael et al. (1988): The Economics of 1992: The E.C. Commission's Assessment of the Economic Effects of Completing the Internal Market. Oxford: University Press. 304 p.
60. ENSZ (2020): Member states. <https://www.un.org/en/member-states/> Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: members of UN. Lekérdezés időpontja: 2020.05.16.
61. ERDŐS Tibor (2004): Mekkora lehet nálunk a fenntartható gazdasági növekedés üteme? I-II. rész. In: *Közgazdasági szemle*, 2004 (5-6) 389-414., 530-559. p.
62. ERDŐSI Ferenc (2012): Afrika regionális integrációk szervezeti formái és céljai. In: *Területi statisztika*, 2012 (4) 388-400. p.
63. ESZE Magdolna et al. (2009): Integrálódó Európa. Budapest: Perfekt Gazdasági Tanácsadó, Oktató és Kiadó. 296 p.
64. ESZTERHASINÉ Szőke Noémi (2021): Út Ázsia évszázadához? A Regionális Átfogó Gazdasági Partnerség jelentősége. <https://digitalistudastar.ajtk.hu/hu/kutato-i-blog/ut-azsia->

- evszazadahoz Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: Regionális Átfogó Gazdasági Partnerség. Lekérdezés időpontja: 2021.09.06.
65. EUR-Lex (2020): Brexit – UK’s withdrawal from the EU. <https://eur-lex.europa.eu/content/news/Brexit-UK-withdrawal-from-the-eu.html?locale=hu> Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: Eur-lex brexit. Lekérdezés időpontja: 2020.05.21.
  66. Európai Bizottság (1988a): The Economics of 1992. In: *European Economy*, 1988 (35) 1-218 p.
  67. Európai Bizottság (1988b): Studies on the Economics of Integration. Luxemburg: Office des Publ Officielles des CE. 652 p.
  68. Európai Bizottság (2017): Fehér könyv Európa jövőjéről. A 27 tagú EU útja 2025-ig: gondolatok és forgatókönyvek. Brüsszel: Európai Bizottság. 31 p.
  69. Európai Bizottság (2020): Mi az euroövezet? https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/euro-area/what-euro-area_hu Kulcsszavak: euroövezet. Lekérdezés időpontja: 2019.05.21.
  70. Európai Tanács (2019): Az euróövezeti csatlakozás feltételei: konvergenciakritériumok. <https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/joining-the-euro-area/convergence-criteria/> Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: konvergencia kritériumok. Lekérdezés időpontja: 2020.04.07.
  71. FARKAS Ádám (2015): Világrend, vagy amit akartok? Gondolatok a világrend alapkérdéseiről. In: *Nemzet és Biztonság*, 2015 (6) 120-135. p.
  72. FARKAS Péter (2013): A Világgazdasági növekedés hosszú, közép- és rövid távú hatótényezői 2013-ban. In: *Statisztikai szemle*, 91 (7) 674-690. p.
  73. FEENSTRA, Robert. C. (2013): *Advanced International Trade Theory and Evidence*. Princeton-Oxford: Princeton University Press. 496 p.
  74. FORGÓ Sándor (2007): Médiaismeret. http://old.ektf.hu/~forgos/hivatkoz/mediaismeret/a_telefon_kialakuls_fejldse.html Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: telefon feltalálása. Lekérdezés időpontja: 2018.10.20.
  75. GÁSPÁR Tamás (1998): Integrációelmélet és az Európai Unió fejlődésének első szakasza. In: *EU Working Papers*, 1 (1), 21-34. p.
  76. GAZDIK Gyula (2010): Az EU és a NATO szerepvállalása a Mediterráneumban. In: *Nemzet és Biztonság*, 2010 (3), 15-28. p.
  77. GEREFFI, Gary (1999): International Trade and Industrial Upgrading in the Apparel Commodity Industry Chain. In: *Journal of International Economics*, 1999 (48), 37-70. p.
  78. GIANNONE, Domenico; REICHLIN, Lukrécia (2006): Trends and cycles in the euro area: how much heterogeneity and should we worry about it? Frankfurt: ECB Working Paper (595) 48 p.
  79. GIDDENS, Anthony (1990): *The Consequence of Modernity*. Cambridge: Polity Press. 188 p.
  80. GOV.UK (2018): Brexit. <https://www.gov.uk/government/policies/brexit> Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: brexit. Lekérdezés időpontja: 2018.05.20.
  81. GRUBEL, Herbert G. (1970): The theory of optimum currency areas. In: *The Canadian Journal of Economics/Revue canadienne d'Economique*, 3(2), 318-324. p.
  82. HALMAI Péter (2014): *Krízis és növekedés az Európai Unióban. Európai modell, strukturális reformok*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 370 p.
  83. HALMAI Péter (2018): Európai Reformok. Többsebességű Európa? Differenciált gazdasági integráció versus átfogó reform. In: *Európai Tükör. A Nemzeti Közszerológiai Egység tudományos folyóirata*, 2018 (3), 21-44. p.
  84. HALMAI Péter (2020) *Európai gazdasági integráció*. Budapest: Dialóg Campus. 315 p.

85. HALMOS Péter (2004): Pénzügyi válságok a kilencvenes években – egy évtized tanulságai. In: Botos Katalin (szerk.): *Pénzügyek a globalizációban SZTE GTK 2004*. Szeged: JATEPress. 32-45. p.
86. HANGODI Lajos (n.a.): A balassagyarmati vezetékes hírközlés technikatörténete: telegráf – távíró és telefon – távbeszélő. <http://www.agt.bme.hu/balassi/> Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: Hangodi BME. Lekérdezés időpontja: 2018.10.20.
87. HARTE, Roderick; TITIEVSKAIA, Jana (2019): Nemzetközi kereskedelem és globalizáció. https://what-europe-does-for-me.eu/data/pdf/focus/focus21_hu.pdf Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: EU globalizáció. Lekérdezés időpontja: 2021.09.01.
88. HARTOG, Floor. (1953): European Economic Integration. A Realistic Concept. In: *Weltwirtschaftliches Archiv*, 1953 (71), 165-181. p.
89. HAWKING, Stephen (2011): A nagy terv. Budapest: Akkord Kiadó. 228 p.
90. HELD, David et al. (1999): Global Transformations. Politics, Economics and Culture. In.: *Acta Sociologica* 2000, 43 (3) 271-273. p.
91. HELD, David et al. (2005): Global Transformations. Cambridge: Polity Press.
92. HENDERSON, David (1989): 1992, The External Dimension. New York – London: Group of Thirty. 23 p.
93. HENG, Toh M.; LOW, Linda; YAM, Tan K. (1992): ASEAN and Pacific Economic Cooperation. In. *ASEAN Economic Bulletin*, 8 (3) 309-332. p.
94. HITIRIS, Theo (1995): Az Európai Unió gazdaságtana. Budapest: Műszaki Könyvkiadó. 343 p.
95. HORVÁTH Ágnes, SZALAI Zoltán (2004): Gazdaság és Monetáris Unió. MNB Műhelytanulmányok 12. Budapest: Magyar Nemzeti Bank. 108 p.
96. HORVÁTH Jenő (2003): Az európai integráció története: 1945-2000. In: Balhó András (Szerk.) (2003): *Európai integrációs alapismeretek*. Budapest: Aula Kiadó. 67-113. p.
97. INMAN, Robert P.; RUBINFELD, Daniel L. (1997): Rethinking Federalism. In: *Journal of Economic Perspectives*, 11 (4), 43-64. p.
98. INOTAI András (1989): A működő tőke a világgazdaságban. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Kossuth Könyvkiadó. 332 p.
99. JANKOVICS Ákos (n.a.): Földünk nagy regionális integrációi. <http://uniospalyazat.uw.hu/Publications/Regions.pdf> Kulcsszavak: Földünk nagy regionális integrációi. Lekérdezés időpontja: 2020.01.31.
100. JONES, A. Robert. (2001): The Politics and Economics of the European Union. Cheltenham: Edward Elgar. 560 p.
101. JORDÁN Gyula (2010): Washingtoni kongresszus vs. pekingi kongresszus. In: *Kül-Világ*, 7 (2-3), 60-80. p.
102. JUHÁSZ József et al. (Szerk.) (1992): Magyar értelmező kéziszótár 1. kötete. Budapest: Akadémiai Kiadó. 809 p.
103. KAY, J. (1989): Myths and realities, In: Kay, J. (szerk.): *1992: Myths and realities*. London: Centre of Business Strategy, Business School. 1-28. p.
104. KENEN, Peter B. (1969): The theory of optimum currency areas: an eclectic view. In: Mundell, Robert A.; Swoboda, K. Alexander (szerk.): *Monetary Problems of the International Economy Proceedings of a Conference*. Chichago: Chichago University Press. 41-60. p.
105. KENGYEL Ákos, PALÁNKAI Tibor (2004): A gazdasági integráci fejlődési szakaszai. Az EU-országok makrogazdasági helyzetének alakulása. In: Balhó András (Szerk.): *Európai integrációs alapismeretek*. Budapest: Aula Kiadó. 141-176. p.
106. KHOMAN, Thanat (1992): ASEAN: Conception and Evolution. In. Thambipillai, Pushpa (Szerk.): *The ASEAN Reader*. Szingapúr: Institute of Southeast Asian Studies. 17-22. p.
107. KIS Katalin (2013): A kőolaj szerepe az OPEC Öböl-menti kisállamaiban: mi lesz az la után? In: *Kül-Világ*, 2013 (3-4) 1-19.

108. KISSINGER, Henry (2016): Világrend. Budapest: Antall József Tudásközpont. 430 p.
109. KOBAYASHI, Bruce; RIBSTEIN, Larry (2006): The Economics of Federalism. In: *U Illinois Law & Economics Research Paper*, 2006 (LE06-001), 6-15. p.
110. KOF (2010): KOF Index of Globalization 2020. In: *Swiss Economic Institute*. 2010 (01.22.) 5. p.
111. KOLMER Bence (2014): Az okos eszközök megjelenése mindennapi életünkben. <https://prezi.com/cux9hf3xm6lm/az-okos-eszkozok-megjelenese-mindennapi-életünkben/> Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: okos eszközök története. Lekérdezés időpontja: 2018.10.20.
112. KOTLER, Philip; KELLER, Kevin Lane (2012): Marketingmenedzsment. Budapest. Akadémiai Kiadó. Digitális kiadvány, 2016.
113. KOVÁCS Gábor (2010): A mezőgazdasági szektor nemzetgazdasági jelentősége. In: *Gazdálkodás Agrárökonómiai Tudományos Folyóirat*, 54 (5), 466-478. p.
114. KOVÁCS István (1994): Statisztika. Gyöngyös: Gödöllői Agrártudományi Egyetem Főiskolai Kara Gyöngyös. 138 p.
115. KRUGMAN, Paul R. (2012): Revenge of the Optimum Currency Area. In: *NBER Macroeconomics Annual*, 2012 (27), 439-448. p.
116. KRUGMAN, Paul R.; OBSTFELD, Maurice; MELITZ, Marc (2000): Nemzetközi gazdaságtan – Elmélet és gazdaságpolitika. Budapest: Panem Könyvkiadó. Digitális kiadvány, 2003.
117. KURYA Bence (2014): A multipoláris világrend fejlődése, kialakulása, és jövője. Miskolc: Miskolci Egyetem. 54 p.
118. KUTASI Gábor (2011a): Monetáris uniók elemei a regionális integrációkban. In.: Palánkai Tibor et al.: *A globális és regionális integráció gazdaságtana*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 201-216. p.
119. KUTASI Gábor (2011b): Regionális integrációk elterjedése a világgazdaságban In.: Palánkai Tibor et al.: *A globális és regionális integráció gazdaságtana*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 41-48. p.
120. KUTASI Gábor, Palánkai Tibor (2011): A monetáris politika hatékonysága és a monetáris transzmisszió. In: Palánkai Tibor et al.: *A globális és regionális integráció gazdaságtana*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 194-201. p.
121. LECHNER, Frank J.; BOLI, John (Szerk.) (2005): The Globalization Reader. Malden: Balckwell. 609 p.
122. LEONTIEF, Wassily (1953): Domestic Production and Foreign Trade: The American capital Position Re-Examined. In: *Proceedings of the American Philosophical Society*, 1953 (97), 331-349. p.
123. LEVITT, Theodore (1983): The Globalization of Markets. In: *Harvard Business Review*, 1983 (3), 92-102. p.
124. LOSONCZ Miklós (2002): Az Európai Unió Rómától Budapestig. Tatabánya: Tri-Mester. 222 p.
125. LOSONCZ Miklós (2007): A világgazdaság az Ezredfordulón. In: Blahó András et al.: *Világgazdaságtan*. Budapest: Akadémiai Kiadó 7-30. p.
126. LOSONCZ Miklós (2017): Globális helyzetkép: folytatódik a fellendülés. <https://www.gki.hu/wp-content/uploads/2017/05/VG-2017-05-12-Losoncz-Mikl%C3%B3s.pdf> Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: világgazdaság fellendülés. Lekérdezés időpontja: 2018.09.08.
127. LŐRINCZNÉ Istvánffy Hajna (2001): Pénzügyi Integráció Európában. Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadványok. 547 p.
128. LUKÁCS Gábor (2012): A közgazdaságtan fejlődése, főbb elméleti irányzatai. http://www.georgikon.hu/tanszekek/agrargaz/Tananyagok/Lukacs/Elmelettortenet_kesz.pdf

- f Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: klasszikus közgazdaságtan. Lekérdezés időpontja: 2019.07.28.
129. MADAI Hajnalka (2013): A vállalat termelési tényezői, erőforrásai és a velük való gazdálkodás. – Információ. In: Apáti Ferenc et al.: Vállalati és ágazati gazdaságtani ismeretek. Debrecen. Debreceni Egyetem Agrár- és Gazdálkodástudományi centruma. Digitális kiadvány.
  130. MÁDL Ferenc, VÉKÁS Lajos (2014): Nemzetközi magánjog és nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. Digitális kiadvány, 2014.
  131. MAGAS István (2007): Globalizáció és nemzeti piacok. Liberális felfogások. Budapest: Napvilág Kiadó. 248 p.
  132. Macrotrends (2021): Crude Oil Price – 70 Year Historical Chart. <https://www.macrotrends.net/1369/crude-oil-price-history-chart> Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: trends of oil price. Lekérdezés időpontja: 2021.03.10.
  133. MARJÁN Attila (2013): Európai gazdasági és politikai föderalizmus. Budapest-Pécs: Dialóg Campus Kiadó. 192 p.
  134. MASKUS, Keith E.; STERN, Robert M. (1981): Determinants of the Structure of U.S. Foreign Trade, 1958–76. In: *Journal of International Economics*, 1981 (11), 207-224. p.
  135. MEADE, James Edward (1956): The Theory of Customs Union. Amsterdam: North Holland Publishing Company. 121 p.
  136. MERCOSUR (2019): MERCOSUR Countries. <https://www.mercosur.int/en/about-mercosur/mercosur-countries/> Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: mercosur members. Lekérdezés időpontja: 2019.12.17.
  137. MÉSZÁROS Ádám (2007): Regionális integrációk a világgazdaságban. In: Blahó András et al.: *Világgazdaságtan*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 251-279. p.
  138. MOLLE, Willem (1990): The Economics of European Integration. Dartmouth: Aldershot. 547 p.
  139. MOLLE, Willem (1994): The Economics of European Integration. (Theory, Practice, Policy). Dartmouth: Aldershot. 559 p.
  140. MOLNÁR Zsófia (2013): Közép-európai Szabadkereskedelmi Megállapodás. <https://prezi.com/zm4y-zkjpgvh/kozep-europai-szabadkereskedelmi-megallapodas/> Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: EGT. Lekérdezés időpontja: 2019. 02. 21
  141. MUNDELL, Robert A. (1961): A theory of optimum currency areas. In: *The American economic review*, 51(4), 657-665. p.
  142. MYRDAL, Gunnar (1972): Értékek a társadalomtudományokban. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 414 p.
  143. NAGY Gyula (2010) Globális Pénzügyi válság – A jelenlegi tényleg más? <https://kgk.sze.hu/images/dokumentumok/kautzkiadvany2010/nagy%20gyula.pdf> Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: globális pénzügyi válság 1990-es évek. Lekérdezés időpontja: 2021.02.22.
  144. NAHALKA István (1997): Konstruktív pedagógia – egy új paradigma a láthatáron (I.) In: *Iskolakultúra*, 1997 (2), 21-33. p.
  145. NELLIS, G. Joseph; PARKER, David (1998): A közgazdaságtan alapjai. Budapest Panem Kiadó. 266 p.
  146. NEVEN, Daminen. J. (1990): Gains and losses from 1992. In: *Economic Policy*, 1990 (10) 13-62. p.
  147. NOVÁK Zsuzsanna (2019): Monetáris politika. Pénzügyi műhelytanulmányok 7. Budapest: Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Gazdaság-és Társadalomtudományi Kar, Pénzügyek tanszék. 54 p.

148. ÓDOR Bálint (2013): A kettős többség bevezetésének várható hatásai a Tanács működésére és Magyarország érdekérvényesítési lehetőségeire. Budapest: Budapest Corvinus Egyetem. 198 p.
149. OECD (2007): Economic Survey of the Euro Area, Párizs: OECD Policy Brief. 3 p.
150. OECD (2020): Organisation for Economic Co-operation and Development. <http://www.oecd.org/about/> Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: about OECD. Lekérdezés időpontja: 2020.05.20.
151. OKABE, Misa; URATA, Shujiro (2013): The Impact of AFTA on Intra-AFTA Trade. In: *ERIA Discussion Paper Series*, 2013 (5), 43 p.
152. OOI, Guat Tan (1981): The ASEAN Preferential Trading Arrangements (PTA): An Analysis of Potential Effects of Intra-ASEAN Trade. Szingapúr: Institute of Southeast Asian Studies. 34 p.
153. OPEC (2021): Organization of the Petroleum Exporting Countries – Member Countries. https://www.opec.org/opec_web/en/about_us/25.htm Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: members of opec. Lekérdezés időpontja: 2021.08.29.
154. ORAVECZ Beatrix (2008): Hiányzó adatok és kezelésük a statisztikai elemzésekben. In: *Statisztikai Szemle.*, 2008 (1), 365-386 p.
155. ORBÁN Annamária (n.a.): Globalizáció, urbanizáció, fenntartható fejlődés. <https://slideplayer.hu/slide/2221258/> Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: globalizáció fogalma theodore levitt. Lekérdezés időpontja: 2018.09.19.
156. Origo (2016): Bankszámlatörli, hegy ne kapjon egyest. <http://www.origo.hu/gazdasag/20161028-a-bankszamlak-evolucioja.html> Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: bankszámla története. Lekérdezés időpontja: 2018.10.05.
157. PALÁNKAI Tibor (2002a): Az integrációs folyamatok általános elméletikeretei. In: Balhó András (Szerk.): *Világgazdaságon II.* Budapest: Aula Kiadó. 353-355. p.
158. PALÁNKAI Tibor (2002b): Vámunió-elméletek. In: Balhó András (Szerk.): *Világgazdaságon II.* Budapest: Aula Kiadó. 357-359. p.
159. PALÁNKAI Tibor (2002c): A gazdasági és monetáris unió koncepciója. In: Balhó András (Szerk.): *Világgazdaságon II.* Budapest: Aula Kiadó. 363-365. p.
160. PALÁNKAI Tibor (2004): Az európai integráció gazdaságtana. Budapest: Aula Kiadó. 502 p.
161. PALÁNKAI Tibor et al. (2011): A globális és regionális integráció gazdaságtana. Budapest: Akadémiai Kiadó. 386 p.
162. PALOTÁS László (2001): Az összamerikai szabadkereskedelmi kezdeményezés. http://phd.lib.uni-corvinus.hu/135/1/palotas_laszlo.pdf Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: NAFTA Palotás. Lekérdezés időpontja: 2019.12.17.
163. PAPP Eszter, SIMAY Attila Endre (2021) A regionális Átfogó Gazdasági Partnerségről. In: *Glossa Iuridica*, 2021 (1-2), 129-155. p.
164. PECK, Merton. J. (1989): Industrial organization and the gains from Europe 1992. In: *Brookings Papers on Economic Activity*, 1989 (2) 277-299. p.
165. PELKMANS, Jacques (1997): European Integration. Methods and Economic Analysis. Heerlen: Addison-Wesley Longman. 346 p.
166. PENTLAND, Charles (1973): International Theory and European Integration: New York: The Free Press. 283 p.
167. PERROUX, Francosi (1954): L' Europe sans rivages. Paris: Press Universitaires de France. 668 p.
168. PINDER, John (1969): Problems of European Integration, In: Denton, G. (eds.) *Economic Integration in Europe.* London, Weidenfeld and Nicolson. 143-170. p.
169. PINTÉR Tibor (2017): Az európai integráció – gazdasági és politikai alapú elméleti megközelítések. In: *Polgári Szemle*, 13 (4-6), 341-364. p.

170. POGÁTSA Zoltán (2009): Álomunió. Európai piac állam nélkül. Budapest: Nyitott Könyvműhely. 260 p.
171. PUCHALA, Donald J. (1972): Of Blind Men, Elephants and European Integration. In: *Journal of Common Market Studies*, 10 (3) 267-286. p.
172. PUCHALA, Donald. J. (1984): The Integration Theorists and the Study of International Relations. In: Kegley, Charles William; Wittkopf, Eugene M.: *The Global Agenda: Issues and Perspectives*. New York: Random House. 185-202. p.
173. RISSE, Thomas (2004): Social Constructivism and European Integration. In: Wiener, Antje; Diez, Thomas: *European Integration Theory*. Oxford: Oxford University Press. 159-176. p.
174. RITTBERGER, Berthold; SCHIMMELFENNIG, Frank: (2005): Integrationsthorien: Entstehung und Entwicklung der EU. In: Holzinger, Katharina et al.: *Die Europäische Union. Theorien und Analysekonzepte*. Paderborn: Ferdinand Schöningh. 12-47. p.
175. ROBERTSON, Roland (1992): Globalization: Social Theory and Global Culture. London: Sage Publication. 211 p.
176. ROBSON, Peter (1998): The Economics of International Integration. London and New York: Routledge. 352 p.
177. ROSAMOND, Ben (2000): Theories of European Integration. London: Macmillan Press. 232 p.
178. RÖPKE, Wilhelm (1959): International Order and Economic Integration. Dordrecht: Reidel Publishing Company. 276 p.
179. SACU (2021): History of SACU. <http://www.sacu.int/show.php?id=394> Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: history of SACU. Lekérdezés időpontja: 2021.03.10.
180. SAMUELSON A. Paul, NORDHAUS D. William (2012): Közgazdaságtan. Budapest. Akadémiai Kiadó. Digitális kiadvány, 2016.
181. SAMUELSON, A. Paul; NORDHAUS, D. William (1992): Közgazdaságtan III. Alkalmazott Közgazdaságtan a mai világban. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 1353 p.
182. SASNÉ Grósz Annamária (2004): A kulturális értékek, mint a globalizációs törekvések akadályai. <http://rs1.szif.hu/~pmark/publikacio/Netware/tema.html> Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: globalizáció fogalma theodore levitt. Lekérdezés időpontja: 2018.09.19.
183. SCHIFFNER Imola (2005): A nemzetközi világrend változásai, avagy a veszfáliai békétől az ENSZ Alapokmányáig. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Tudományos Bizottsága. 32 p.
184. SCHOLTE, Jan Aart (2002): What Is Globalization? The Definitional Issue – Again. United Kingdom: University of Warwick. 34 p.
185. SIEBERT, Horst. (szerk.) (1990): The Completion of the Internal Market. Tübingen: Mohr. 387 p.
186. SIENKIEWICZ, Aldona (2003): The European Union's Enlargement to the East: Can a Constructivist Perspective Explain Integration in Europe? In: *Glendon Journal of International Studies*, 2003 (3), 114-124. p.
187. SIMAI Mihály (1994): The future of global governance. Washington D.C.: United States Institute of Peace press. 402 p.
188. SIMAI Mihály (2000): A globalizáció főbb tendenciái és kérdőjelei a XX. század végén. In: *Tudományos közlemények*, 2000 (1), 9-18. p.
189. SIMAI Mihály (2003): Globalizáció és regionális együttműködés a XXI. század elején. In: Balhó András (Szerk.): *Európai integrációs alapismeretek*. Budapest: Aula Kiadó. 41-66. p.
190. SIMANOVSKY Zoltán (2001): Gazdaság, gazdálkodás, gazdasági rendszerek. In: Solth Katalin, Simanovszky Zoltán: *Makroökonómia*. Tatabánya. Tri-Mester.

191. SOLTH Katalin, SIMANOVSKY Zoltán (2001): Makroökonómia. Tatabánya. Tri-Mester. 230 p.
192. STEINBACH, Sandro (2012): Baltic Free Trade Agreement. <https://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=174> Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: Steinbach BAFTA. Lekérdezés időpontja: 2019.02.23.
193. SULLIVAN, Michael P. (1976): International Relations Theories and Evidence. New Jersey, Englewood Cliffs: Prentice Hall. 385 p.
194. SZALAI Ákos (2002): Fiskális föderalizmus. Áttekintés. In: *Közgazdasági Szemle*, 49 (5), 424-440. p.
195. SZENTES Tamás (1999): Világgazdaságtan. Budapest: Aula Kiadó. 947 p.
196. SZENTES Tamás (2002): Globalizáció, kölcsönös függések a világgazdaságban. In: Blahó András (szerk.): *Világgazdaságtan II. Globális fejlődés – gazdaságdiplomácia*. Budapest: Aula Kiadó 23-142. p.
197. SZENTES Tamás (2007): Globalizáció, kölcsönös függések a világgazdaságban. In: Blahó András et al.: *Világgazdaságtan*. Budapest: Akadémiai Kiadó 31-56. p.
198. SZENTES Tamás (2009): A nemzetközi gazdaságtan elmélettörténete a világgazdaság fejlődésének tükrében. In: Benczes István, Csáki György, Szentes Tamás: *Nemzetközi Gazdaságtan*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 17-56. p.
199. SZIJÁRTÓ Norbert (2018): Az optimális valutaövezet elméletek és a Gazdasági és Monetáris Unió működése. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem. 265 p.
200. The Economist (2009): Britain: Britain's Fallen Star. In: The Economist, 2009 (február 21.), 56-57. p.
201. TINBERGEN, Jan (1965): International Economic Integration. Amsterdam: Elsevier. 142 p.
202. TOMCSÁNYI Pál (2000): Általános kutatómódszertan. Az ismeretalkotás és -közlés tudományszaktól független elmélete és gyakorlata. Budapest: Szent István Egyetem Országos Mezőgazdasági Minősítő Intézete. 473 p.
203. TÓTH József (Szerk.) (2010) Világföldrajz. Budapest: Akadémiai Kiadó. Digitális kiadvány, 2016.
204. TÓTH József (Szerk.) (2014): Általános társadalomföldrajz I.-II. Budapest-Pécs: Dialóg Kampusz Kiadó. Digitális kiadvány.
205. USTR, Office of the United States Trade Representative (2019): North American Free Trade Agreement (NAFTA). <https://ustr.gov/trade-agreements/free-trade-agreements/north-american-free-trade-agreement-nafta> Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: NAFTA. Lekérdezés időpontja: 2019.12.17.
206. USTR, Office of the United States Trade Representative (2021): United States-Mexico-Canada Agreement. <https://ustr.gov/trade-agreements/free-trade-agreements/united-states-mexico-canada-agreement> Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: USMCA. Lekérdezés időpontja: 2021.09.11.
207. VINER, Jacob (1950): The Customs Union Issue. New York: Carnegie Endowment for International Peace. 221 p.
208. VÖLGYI Katalin (2018): Gazdasági integráció és regionalizmus Kelet-Ázsiában. Budapest: MTA KRTK Világgazdasági Intézet. 159 p.
209. WATERS, Malcom (1995): Globalization. London: Routledge. 185 p.
210. WIENER, Antje; DIEZ, Thomas (2004): European Integration Theory. Oxford: Oxford University Press. 290 p.
211. WIONCZEK, Miguel S. (Szerk.) (1966): Latin American Economic Integration. New York, London: Frederick A. Praeger. 310 p.
212. WISNIEWSKI Anna (2008): A gazdasági és monetáris uniós csatlakozás makrogazdasági feltételrendszerének vizsgálata a négy visegrádi ország példáján keresztül. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem. 182 p.

213. World Trade Organization (2020): Members and Observers. https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: members of WTO. Lekérdezés időpontja: 2020.05.16.
214. WOLF, Martin (2005): Why Globalization Works. New Haven: Yale University Press. 416 p.
215. YARBROUGH, Beth V.; YARBROUGH, Robert M. (1997): The World Economy. Trade and Finance. Harcourt: Dryden Press 934 p.

Felhasznált adatbázisok:

1. Global Economy (2021): Overall globalization – Country rankings. https://www.theglobaleconomy.com/rankings/kof_overall_glob/ Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: Overall globalization. Lekérdezés időpontja: 2021.09.03.
2. MADDISON, Angus (2003): The World Economy: Historical Statistics. Paris: OECD 274.p.
3. ENSZ Fejlesztési Programja (2020): Human Development Reports. <http://hdr.undp.org/en/data> Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: HDI index. Lekérdezés időpontja: 2020.10.06.
4. Világbank (2020): Data Bank – World Development Indicators. <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators#> Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: Data Bank – World Development Indicators. Lekérdezés időpontja: 2020.10.06.
5. Világbank (2021): Data Bank – World Development Indicators. <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators#> Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: Data Bank – World Development Indicators. Lekérdezés időpontja: 2021.08.26.

SZEKUNDER KUTATÁS SORÁN FELDOLGOZOTT GLOBALIZÁCIÓ-FOGALMAK

1. Tudományos, földrajzi szemléletű fogalmak

Publikálásuk dátuma szerint növekvő sorrendben:

- Levitt [1983:92-102.] álláspontja alapján sok vállalatnak el kellene hanyagolnia a túlzottan kicsi regionális, és nemzeti különbségeket, és úgy kellene működnie, mintha a világ egy nagy – globális – piac lenne.
- Giddens [1990:64.] szerint a globalizáció: a világot átfogó társadalmi kapcsolatok intenzitásának növekedése, mely révén távoli helyek úgy kapcsolódnak össze egymással, hogy az egyik helyen bekövetkező eseményeket sok kilométernyi távolságban lejátszódó folyamatok befolyásolják, és viszont.
- Robertson [1992:8.] szerint a globalizáció: a világ „zsugorodása”, és szemléletünk megváltozása, mivel a világot is egyre inkább egészben szemléljük.
- Waters [1995:3.] szerint a globalizáció: az a társadalmi folyamat, mely során a földrajzi korlátok szerepe a társadalmi és kulturális jelenségekben csökken, és ezt a folyamatot az emberek is a földrajzi korlátok szerepének csökkenéseként élik meg.
- Bilton et al. [1996:660.] szerint a globalizáció: az a folyamat, mely által a politikai, társadalmi, gazdasági, és kulturális kapcsolatok egyre inkább globális léptékűvé válnak, így mélyreható következményekkel jár az emberek helyi és mindennapi életében.
- Beck [1997:26.] szerint a globalizáció:
  1. *Globalitás, mint állapot*, mely a világgazdasági, társadalmi, politikai, és kulturális integrációjának előrehaladásának mértékét írja le. Megjegyzendő, hogy ebben az értelemben a globalitás még, ha kissé problematikus is, egzakt mutatókkal mérhető. Mérti azon a ponton lehet, ahol az integráció révén a korábbi időszakokban meghatározó területi egységek szerepét az új globális területi egységek átveszik.
  2. *Globalizmus, mint ideológia*, ami nem más, mint a világpiac mindenhatóságának, a neoliberalizmusnak az ideológiája. Ez azonban a globalizáció sokoldalúságát egyetlen területre a gazdaságra szűkíti le, és minden más – pl. társadalmi, politikai, és kulturális – területet a világpiacnak rendel alá, vagy figyelmen kívül hagy.
  3. *Globalizáció, mint folyamat*, mely folyamatot nagyban befolyásol a globalizmus, vagyis a neoliberális eszmerendszer terjedése, azonban mégis több annál, hiszen semmi garancia nincsen arra, hogy a globalizáció a jövőben is a neoliberális szemlélet mentén fog fejlődni.
- Held et al. [1999:271-273.] szerint a globalizáció: azoknak a folyamatoknak az összessége, melyek átalakítják a társadalmi viszonyok és kapcsolatok területi szerveződését, és ezáltal tevékenységek, az interakciók és a hatalomgyakorlás transznacionális és interregionális hálózatait teremtik meg.
- Gereffi [1999:37-70.] szerint a globalizáció: a nemzetközi mértékben különböző telephelyeken lévő tevékenységek integrációja, és koordinációja.
- Simai [2000:9-10.] szerint a globalizáció: a XX. század végén olyan lényeges folyamatok összességékként fogható fel, mint javak, szolgáltatások, a pénz a tőke, technika, információk nemzetközi áramlásának bővülése és jelentőségének számottevő növekedése a nemzetgazdaságok számára. Globalizáció fogalmához tartozik továbbá: az emberek államok

közötti mozgásának intenzívebbé válása, a világgazdasági orientáció meghatározó fontossága a kereskedelemben, a tőkebefektetésekben és más tranzakciókban a vállalatok szintjén; valamint a piacok térbeli és institutionális integrálódása, a termelés és a fogyasztás homogenizálódása, szabványosodása, a jogrendszerek hasonulása, egyre általánosabban elfogadott nemzetközi szabályok és normák kialakulása az államközi szervezetek és együttműködési rendszerek tevékenysége nyomán.

- Dollar [2001:2.] szerint a globalizáció: a nemzetgazdaságok és a társadalmak növekvő integrációja a Földön, amit az áruk, a szolgáltatások, a tőke, az emberek, és az információk áramlása hajt előre.
- Árva et al. [2002:7.] szerint a globalizáció: a világ korábban tapasztalt – elsősorban csak a kereskedelem és a cserevonulatai mentén megfigyelt – gazdasági és kulturális egységesedési folyamataival szemben valamilyen új, korábban nem ismert minőségének, egy új, a korábitól különböző fejlődési szakasza. Ennek megfelelően megkülönböztet elő-, illetve preglobalizációs folyamatokat.
- Cséfalvai [2004:66.] szerint a globalizáció: az a gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális folyamat, mely során:
  1. a Földön a földrajzi helyek, valamint az ott tevékenykedő gazdasági társasági, társadalmi és politikai szereplők közötti integráció megerősödik, és ennek az integrációnak a földrajzi hatósugara kibővül;
  2. az integráció megerősödésével párhuzamosan a földrajzi helyek és az ott található szereplők közötti kölcsönös függésrendszer (interdependencia) is megerősödik, földrajzi hatósugara szintén kitágul;
  3. az integráció és a kölcsönös függésrendszer megerősödésével, földrajzi hatósugarának kibővülésével a világot átfogó, globális gazdasági, társadalmi, kulturális és politikai hálózatok jönnek létre;
  4. a globális léptékűvé váló integrációt, függésrendszert, hálózatokat pedig a gazdasági, társadalmi, és politikai szereplők is olyan globális változásként fogják fel, mely kihat a lokális mindennapokra, és megfordítva, ahol a lokális mindennapok is kihatnak a globális folyamatokra.
- Csath [2008:7.] szerint a globalizációt „csinálják”, vagyis nem gazdasági, társadalmi törvény, hanem tudatos cselekedet következménye.

2. Integráció szemléletű tudományos fogalmak

Publikálásuk dátuma szerint növekvő sorrendben:

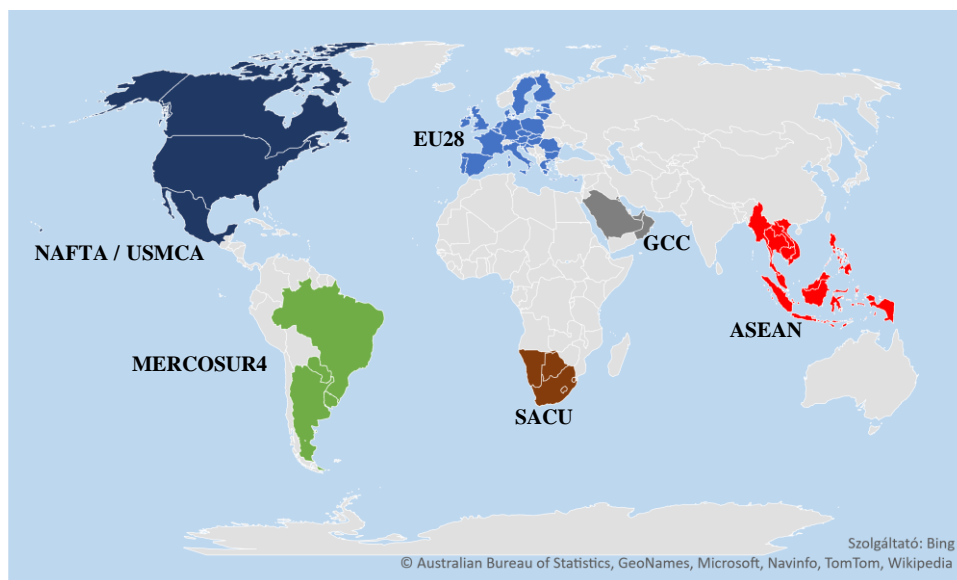
- Bhagwati [2004:3.] szerint a globalizáció: nemzeti gazdaságok integrációja a nemzetközi gazdaságban a kereskedelemben, a közvetlen külföldi tőkebefektetéseken a rövidtávú tőkeáramlásokon, általában a munkások és az emberek nemzetközi mozgásán és a technikák áramlásán keresztül.
- Lechner et al. [2005:158.] szerint a globalizáció: fémjele sok szempontból a gazdasági integráció, amit a kormányok, a társaságok és nemzetközi szervezetek egyaránt tudatosan mozdítanak elő.
- Wolf [2005:19.] szerint a globalizáció: gazdasági tevékenység piacon keresztüli integrációja, melyhez a mozgatóerőt a technikai, és politikai változások jelentik. A gazdasági globalizációnak kulturális, társadalmi, és politikai következményei is vannak.
- Szentes [2007:31-32.] szerint: a globalizáció – pontosabban a gazdasági értelemben vett globalizáció – voltaképpen nem más, mint a világgazdaság mind több, egyre inkább valamennyi

országára kiterjedő szerves rendszerré formálódásának folyamata, mely – beleértve bármely államnak a világgazdasággal való szerves kapcsolatát – általában azt jelenti, hogy tartós és funkcionális együttműködésben és kölcsönös függésben megnyilvánuló kapcsolatok kötik össze az abban résztvevőket – illetve az egyes országokat más államokkal.

- The Economist [2009:57.] szerint a globalizáció: globális integrációt jelent a javak, a tőke és a munkaerő mozgásán keresztül.
- Esze et al. [2009:13.] szerint a globalizáció: a világgazdaság meghatározó jellemzője. Alapvető dimenziója a globális integráció, mely regionális integrációkkal strukturálódik.
- Arató et al. [2009:18.] a regionális integrációkkal kapcsolatban – mely, mint láttuk a globalizáció egyik dimenziója – hangsúlyozza: hogy a történelmi, birodalomépítő egyesítések azért sem tekinthetők a mai értelemben vett integrációs folyamatoknak, mert azok erőszakos hódításokkal jöttek létre szemben napjaink regionális egybeolvadásaival, melyek fogalmának alapvető jellegzetessége az *önkéntesség*.
- Palánkai [2011:9,14,29.] szerint: a globalizáció „nagy átalakulás”, tartalma nem más, mint globális integráció, mely regionális integrációkkal strukturálódik.
- Csáki [2017:145,148.] szerint a globalizáció: a világgazdaság, mint szerves egész kialakulása óta fejlődő, előre haladó folyamat, mely azonban manapság kétségtelenül minden korábbinál kiteljesedettebb formában áll előttünk. A globalizáció alapvető hordozói nem a szuverén nemzetállamok, hanem a transznacionális társaságok integrációja. A globalizáció fő hajtóereje egyrészt a közlekedés/szállítás, és az elektronikus kommunikáció technológiai fejlődése, mely lehetővé tette a távoli világok közötti munkamegosztás kialakulását és fenntartását, valamint drámain csökkentette az áruk, emberek, tőkék, technológiák és a tudás térbeli tranzakciós költségeit; másrészt az intézményi változások, melyek piaci reformok révén megkönnyítették a javak, tőkék, személyek, és gondolatok világméretű áramlását.

M2. számú melléklet:

HIPOTÉZIS-VIZSGÁLAT SORÁN SZÁMÍTÁSBA VETT REGIONÁLIS INTEGRÁCIÓK, ÉS AZOK ZÁSZLÓI

Forrás: Microsoft Excel 2019 térképdiagram

EU

NAFTA / USMCA

MERCOSUR

ASEAN

GCC

SACU

Forrás: Google

M3. számú melléklet:

A FÖLD JELENTŐSEBB REGIONÁLIS INTEGRÁCIÓINAK FŐBB JELLEMZŐI

EGK/EK/EU

Közösség teljes neve:	1958: Európai Gazdasági Közösség 1967: Európai Közösségek 1993: Európai Unió
Közösség angol neve:	1958: European Economic Community 1967: European Communities 1993: European Union
Tagállamainak száma napjainkban:	27
Alapítása, tagállamai:	1958: Franciaország, Németország, Olaszország, Benelux államok, mint alapítók 1973: Dánia, Egyesült Királyság, Írország csatlakozása 1981: Görögország csatlakozása 1986: Portugália, Spanyolország csatlakozása 1995: Ausztria, Finnország, Svédország csatlakozása 2004: Ciprus, Csehország, Észtország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Málta, Szlovákia, Szlovénia csatlakozása 2007: Bulgária, Románia csatlakozása 2013: Horvátország csatlakozása 2020: Egyesült Királyság kilépése
GMU tagállamok:	1999: Ausztria, Benelux államok, Finnország, Franciaország, Írország, Németország, Olaszország, Portugália, Spanyolország, mint alapítók 2001: Görögország csatlakozása 2007: Szlovénia csatlakozása 2008: Ciprus, Málta csatlakozása 2011: Észtország csatlakozása 2014: Lettország csatlakozása 2015: Litvánia csatlakozása
Integrációs célkitűzés:	Eredeti célkitűzés vámunió, és közös piac kialakítása volt, majd ezeknek az intézményrendszereknek a kiigazítása egységes piac-, később GMU formájában. Az integrációs fejlődés napjainkban is folyamatban van, végső lépcsőfoka (pl. egy-, vagy több sebességben elérendő „valódi GMU”, politikai unió, esetleg a jelenlegi-, vagy alacsonyabb integrációs szint megtartása) még nem ismert.
Integrációs célok megvalósulása:	1968: vámunió, és közös piac 1992: egységes piac 1999: GMU (tagállamainak egy része tekintetében)
Integrációs szintje napjainkban:	Ún. kétsebességes integráció keretén belül megvalósult egységes piac, és GMU.

**NAFTA/
USMCA**

Közösség teljes neve:	1991: Észak-amerikai Szabadkereskedelmi Egyezmény 2020: Egyesült Államok – Mexikó – Kanada Megállapodás
Közösség angol neve:	1991: North American Free Trade Agreement 2020: United States-Mexico-Canada Agreement
Tagállamainak száma napjainkban:	3
Alapítása, tagállamai:	1991: Kanada, USA, Mexikó, mint alapítók
Integrációs célkitűzés:	Szabadkereskedelmi terület létrehozása.
Integrációs célok megvalósulása:	1996: szabadkereskedelmi terület
Integrációs szintje napjainkban:	Szabadkereskedelmi terület, azonban az áruk, és a szolgáltatások mellett a tőke szabad áramlását is biztosítja.

MERCOSUR

Közösség teljes neve:	Dél-amerikai Közös Piac
Közösség angol neve:	Southern Common Market
Közösség spanyol neve:	Mercado Común del Sur
Tagállamainak száma napjainkban:	4
Alapítása, tagállamai:	1991: Argentína, Brazília, Paraguay, Uruguay, mint alapítók 2006: Venezuela csatlakozása 2016: Venezuela tagságának felfüggesztése
Integrációs célkitűzés:	Közös piac létrehozása.
Integrációs célok megvalósulása:	1996: vámunió
Integrációs szintje napjainkban:	A közösség jelenleg is vámunióként működik, a közös piac még nem valósult meg napjainkra.

ASEAN

Közösség teljes neve:	Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetsége
Közösség angol neve:	Association of Southeast Asian Nations
Tagállamainak száma napjainkban:	10
Alapítása, tagállamai:	1967: Fülöp-szigetek, Indonézia, Malajzia, Szingapúr, Thaiföld, mint alapítók 1984: Brunei csatlakozása 1995: Vietnám csatlakozása 1997: Laosz, Mianmar csatlakozása 1999: Kambodzsa csatlakozása
Integrációs célkitűzés:	Eredeti célkitűzés annak megakadályozása volt, hogy a II. világháborút követően a dekolonizáció nyomán kialakult hatalmi vákuumban újabb külső erő jelenjen meg, majd a hidegháborús, és a nagyhatalmi fenyegetés megszűnését követően preferenciális övezet-, szabadkereskedelmi terület-, végül atipikus egységes piac keretén belül történő gazdasági integráció megvalósítása belső piacuk védelme érdekében.
Integrációs célok megvalósulása:	1967: egyenlő elbánás 1977: preferenciális övezet, ami gyakorlatilag 1992-ig csak formálisan létezett 2010: szabadkereskedelmi terület 2015: atipikus egységes piac
Integrációs szintje napjainkban:	Atipikus egységes piac, mivel nem felel meg teljesen a tipikus egységes piac kritériumainak ugyanis: egyrészt nincs szó az áruk, szolgáltatások, tőke és a munkaerő teljesen szabad áramlásáról, másrészt a fizikai korlátok (határok), és vámellenőrzések vámunió hiányában továbbra is fennmaradtak a tagállamok között, így a fiskális és technikai korlátok lebontásának mértéke is kétséges.

GCC

Közösség teljes neve:	Öböl Menti Együttműködési Tanács
Közösség angol neve:	Gulf Cooperation Council
Tagállamainak száma napjainkban:	6
Alapítása, tagállamai:	1981: Bahrein, Egyesült Arab Emírségek, Kathar, Kuvait, Omán, Szaud-Arábia, mint alapítók
Integrációs célkitűzés:	Perzs-öböl menti olajmonarchiákat fokozott összefogása, minél mélyebb gazdasági-, és társadalmi kooperáció a tagországok között. A 2000-ben megtartott csúcstalálkozón monetáris unió létrehozásáról, és közös fizetőeszköz bevezetéséről is határoztak, melynek határidejét 2010-re tűzték ki. Ennek megvalósulása azonban még napjainkra sem történt meg.
Integrációs célok megvalósulása:	2003: vámunió 2008: közös piac
Integrációs szintje napjainkban:	Közös piac, a célul kitűzött monetáris unió létrehozása, és közös fizetőeszköz bevezetése nem valósult meg napjainkra.

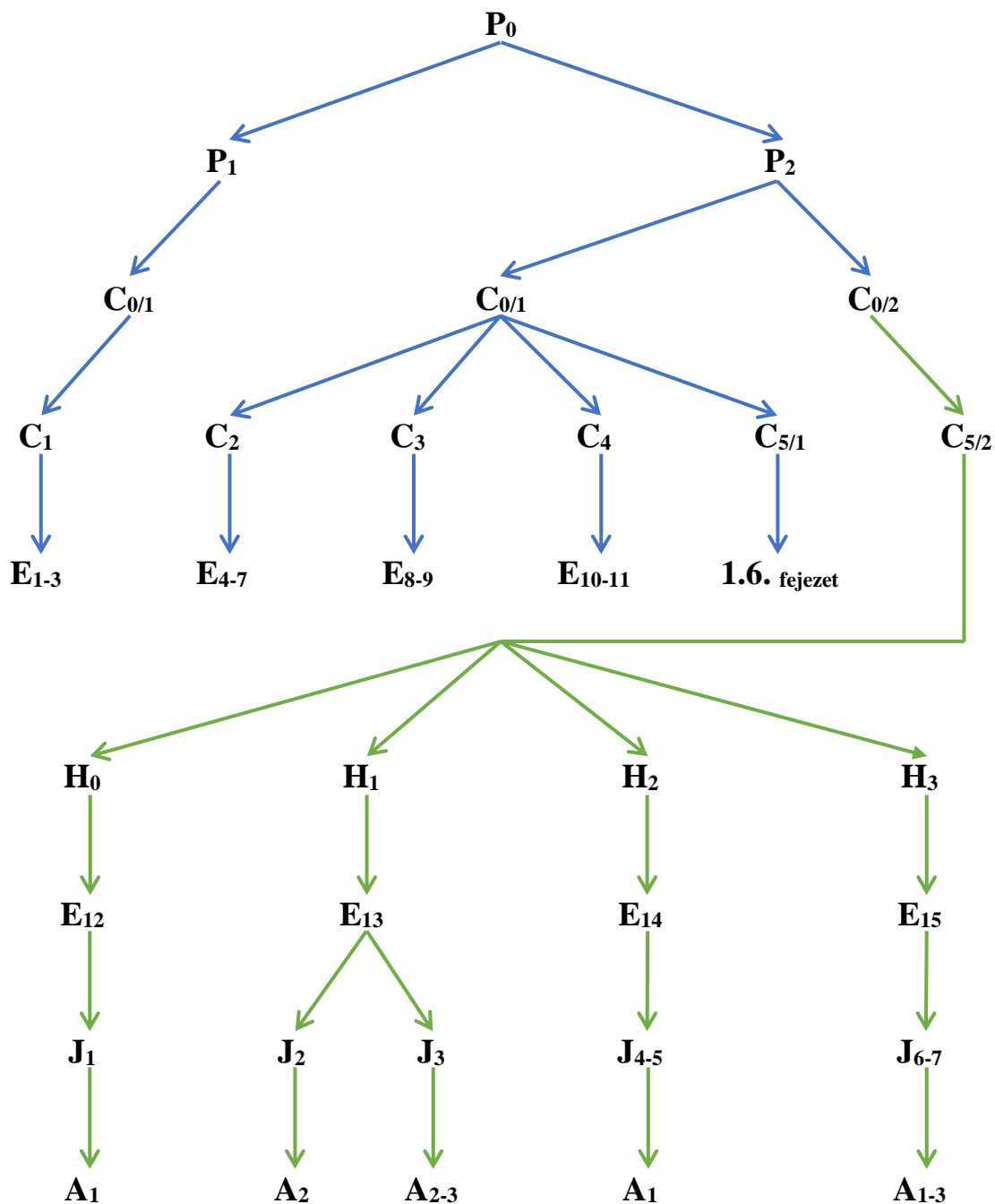
SACU

Közösség teljes neve:	Dél-afrikai Vámunió
Közösség angol neve:	Southern African Customs Union
Tagállamainak száma napjainkban:	5
Alapítása, tagállamai:	1969: Dél-afrikai Köztársaság, Botswana, Lesotho, Sváziföld, mit alapítók 1990: Namíbia csatlakozása
RMU/CMA tagállamok:	1974: Dél-afrikai Köztársaság, Botswana, Lesotho, Sváziföld, mit alapítók 1975: Botswana kilépése 1992: Namíbia csatlakozása
Integrációs célkitűzés:	Vámunió létrehozása, melynek kezdetei 1889-re vezethető vissza, azonban mai értelemben vett, önkéntes alapokon nyugvó regionális integrációról a tagállamok közötti szabadkereskedelmi egyezmény (vámunió) 1969-ben történő új alapokra való helyezésétől beszélhetünk.
Integrációs célok megvalósulása:	1969: mai értelemben vett vámunió 1974: kvázi monetáris unió
Integrációs szintje napjainkban:	Vámunió, és azon felül megkönnyíti a munkaerő áramlását tagállamaiból a Dél-afrikai Köztársaság irányában; illetve kvázi valutaunióként is működik, mivel a Dél-afrikai Köztársaság pénzneme a CMA országok között – központi bank létrehozása- és nemzeti valuták árfolyamainak rögzítése nélkül, a nemzeti valuták megtartása mellett, bilaterális egyezmények alapján – közös fizetőeszközként funkcionál.

Forrás: Saját szerkesztés

DOKTORI ÉRTEKEZÉSEM LOGIKAI KAPCSOLATI ÁBRÁJA

Forrás: Saját szerkesztés

Logikai elemek jelölése, és tartalmuk kifejtése címszavakban:

Problémafelvetések:

- P₀** A regionális integrációs folyamatok gyakran konkurálnak a nemzeti függetlenséggel, identitással, ezért tudományos alapon történő feldolgozásuk nem nélkülözheti a fokozott elfogulatlanságot, és objektivitást.
- P₁** Relatív új, és komplex jelenséggel állunk szemben, így annak ellenére, hogy viszonylagos egyetértés jött létre a tekintetben, hogy a regionális integráció helyi struktúrája a globális integrációnak (globalizációnak), ez utóbbinak a mai napig nem alakult ki egységesen elfogadott definíciója.
- P₂** A különböző integrációelméletek sok esetben egymásnak ellent mondanak. A liberális nézetek pl. a regionális integrációt végső soron gazdasági konvergenciával azonosítják, míg a regulációs koncepciók éppen ellenkezőleg divergenciát prognosztizálnak.

Célkitűzések:

- C_{0/1}** A regionális integráció elméletek szekunder kutatással történő vizsgálata.
- C_{0/2}** A regionális integráció primer kutatással történő vizsgálata.
- C₁** A globalizáció disszertáció során alkalmazandó definíciójának a megalkotása, és abból a regionális integráció fogalmának levezetése.
- C₂** A regionális integrációk különböző megjelenési formáinak, fejlődési lépcsőfokainak, illetve azokat meghatározó tényezőinek a megismerése, esetlegesen ismeretgazdálkodás révén történő bővítése.
- C₃** Az integrációelméletek eklektikus sokaságának csoportosítása, és összehasonlító elemzésük révén egy olyan szemléletmód kialakítása, mely segít szintetizálni a különböző nézőpontok megállapításait.
- C₄** A világgazdaságban jelen lévő konvergencia, és divergencia folyamatok feltárása, és mérési lehetőségük tanulmányozása, továbbgondolása.
- C_{5/1}** Primer kutatás tárgyát képező egyes szabadkereskedelmi egyezmények bemutatása.
- C_{5/2}** A primer kutatás során kitűzött hipotézisek szekunder kutatással történő alátámasztása.

Hipotézisek:

- H₀** A regionális integrációkban részt vevő tagállamok közötti gazdasági fejlettségkülönbségek hosszútávon kiegyenlítődnek, azaz a gazdasági fejlettségüket kifejező mutatóik konvergálnak.
- H₁** A H₀ hipotézis során feltételezett hosszútávú trendek (konvergencia) mellett azonban közép-, és rövid távon jelentkezhetnek kilengések (divergencia) is.
- H₂** A regionális együttműködések minél magasabb integrációs fejlődési lépcsőfokon állnak, annál inkább mérhető tagállamai gazdasági fejlettségkülönbségük konvergenciája.
- H₃** A gazdasági fejlettség konvergenciájának mérésére a GDP mutatók önálló elemzése korlátozottan alkalmas.

Eredmények:

- E₁** A globalizáció definíciója.
- E₂** A regionális integráció definíciója.
- E₃** A regionális integráció további meghatározásai.
- E₄** Az „ötödik szabadság”.
- E₅** A technikai fejlődés a regionális integrációk optimális területének növekedéséhez vezethet.
- E₆** A „lehetetlen szentháromság” tétel EU által történő sajátos feloldásának anomáliája.
- E₇** Új – korábban nem definiált – regionális integrációs szintek kialakulásának lehetősége.

- E₈** Az integrációelméletek szemlélete a modellfüggő realizmus, és értékítélet kontextusában.
- E₉** Integrációelméletek elhatárolása egy lehetséges rendezőelv alapján.
- E₁₀** NKLS skála meghatározása.
- E₁₁** KGJM index meghatározása.
- E₁₂** Hosszútávon a liberális integrációelméletek prognózisainak megfelelően a regionális integrációkban részt vevő tagállamok közötti gazdasági fejlettségkülönbségek kiegyenlítődnek, azaz a gazdasági fejlettségüket kifejező mutatóik konvergálnak.
- E₁₃** Közép- és rövid távon a regulációs integrációelméletek tételeinek megfelelően azonban a gazdasági egyenlőtlenségek, tökéletlenségek következtében – melyek azonban hosszútávon vélhetőleg a piaci automatizmusok, illetve a gazdaságpolitikai döntések következtében kiegyenlítődnek – a konvergencia nem feltétlenül érvényesül, találkozhatunk anomáliákkal, divergenciával.
- E₁₄** A regionális együttműködések minél magasabb integrációs fejlődési lépcsőfokon állnak, annál inkább mérhető tagállamai gazdasági fejlettségkülönbségük konvergenciája.
- E₁₅** A gazdasági fejlettség konvergenciájának mérésére a GDP mutatók önálló elemzése korlátozottan alkalmas.

Javaslatok:

- J₁** A téma további művelése során érdemesnek tartom megfontolni a hosszútávú gazdasági fejlettségkülönbségek regionális integrációk közötti mérését is, melynek eredményeképpen nyomon követhetővé válhatna az, hogy a világgazdaság fejlődése a regionalizmusból a globális integráció felé tendál, vagy éppen ellenkezőleg a szabadkereskedelmi egyezmények elszigetelődése-, vagy a nemzetállamok megerősödése várható.
- J₂** Közép-, és rövidtávon jelentkező divergencia anomáliák, és a világgazdasági/regionális recessziók ok-okozati kapcsolatuk pontos feltárása, melynek jelentősége a válságokra való alkalmazkodási képesség javításában keresendő, hiszen ennek korlátozott hatékonysága az EU/GMU egyik fő kritikája.
- J₃** Annak vizsgálata, hogy a közép-, és rövid távon a gazdasági egyenlőtlenségek, tökéletlenségek következtében keletkezett divergencia hosszútávon mennyiben a piaci automatizmusoknak-, és mennyiben a gazdaságpolitikai döntéseknek a következtében egyenlítődik ki. Ennek jelentőségét rövid távon ugyancsak a válságkezelés hatékonyságának növelésében-, hosszú távon a közepes fejlődési csapda vizsgálatának-, és elkerülésének a motivációjában kell keresnünk.
- J₄** Az NKLS skála idő múlásával történő felülvizsgálata, az esetlegesen újonnan létrejövő-, vagy a már meglévő integrációs szintek bevezetése/pontosítás céljából.
- J₅** Az NKLS skála alkalmazása helyett kvantitatív, vagy pontosabb kvalitatív mérőszámok bevezetése, ugyanis e módszer becslésen alapuló „szükségmegoldásként” ajánlható.
- J₆** A GDP mutató, és a KGJM index kétváltozós kapcsolatának további vizsgálata a mérőszámok közötti feltételezett torzító hatás pontos meghatározása céljából, ugyanis jelen számítások alapján csak valószínűsíthető, hogy átlagos gazdasági teljesítmény mellett, és nem kiugró mértékű külső tőkéttől való függés esetén a GDP mutatónak a gazdasági fejlődést dezinformáló hatása nem jelentős, azonban szélsőséges esetekben dezinformáló hatása jelentékennyé válhat.
- J₇** A KGJM index mutatóinak – elsősorban további potenciális mérőszámok bevonásával, azok főkomponens analízissel-, és szakmai érveléssel történő kiválogatásukkal, a GDP/NKLS adatok kétváltozós vizsgálatának eredményeinek felhasználásával történő – felülvizsgálata, súlyozása a valós gazdasági fejlettség- (végső soron a nemzeti vagyoni-), és a konvergencia lehető legpontosabb mérése-, és a közepes fejlődési csapda eredményes vizsgálatának-, és elkerülésének érdekében.

Gyakorlati alkalmazások:

- A1** Közelebb kerülhetünk a világ(gazdaság) globális-, és regionális integrációs profiljának-, illetve annak változásának megértéséhez, méréséhez, előrejelzéséhez.
- A2** Hatékonyabbá tehetjük a szabadkereskedelmi egyezmények, és a nemzetgazdaságok válságokra való alkalmazkodási képességüket.
- A3** Közepes jövedelmi csapda vizsgálatának-, és elkerülésének támogatása érdekében megfontolásra érdemes.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Ez úton szeretnék köszönetem mondani mindazoknak, akik a doktoranduszi/doktorjelölti munkámat támogatták, segítették, és motiválták, illetve azoknak is, akik hittek abban, hogy egyszer én is méltó leszek a PhD cím viselésére.